МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Грозян Ніна Федорівна

УДК 811.161.2'367.5

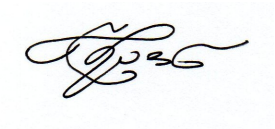
ДИСЕРТАЦІЯ

КАТЕГОРІЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ НА ТЛІ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУР РЕЧЕННЯ

10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Н. Ф. Грозян

Луцьк – 2020

АНОТАЦІЯ

Грозян Н. Ф. Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення. − Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». − Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020.

У дисертації цілісно досліджено кореляції формально-синтаксичних другорядних членів речення із семантико-синтаксичними одиницями – синтаксемами – у сучасній українській мові.

Систематизовано й уніфіковано понятєво-термінологічний апарат для номінації мінімальних синтаксичних одиниць, простежено їхні термінологічні співвідношення. Упорядковано терміни для дослідження другорядних членів речення, визначено абсолютні синоніми – *член речення*, *мінімальна синтаксична одиниця* та квазісиноніми – *власне-член речення, синтаксема, семантема, комунікатема.*

Обґрунтовано роль функційної концепції, за якою мінімальні синтаксичні одиниці аналізують на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення.

З'ясовано, що дослідження речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці, вирізнення формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної його структур зумовило розрізнення двох рядів членів речення: формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем). У формально-синтаксичній структурі речення власне-члени речення визначено за типом синтаксичного зв'язку. На тлі семантико-синтаксичної структури речення поділ синтаксем ґрунтовано на семантико-синтаксичних відношеннях. У комунікативному аспекті сегментація на компоненти речення мотивована комунікативною метою.

Теоретичне обґрунтування та методичні засади розрізнення членів речення оперто на розрізнення критеріїв і способів їхнього розмежування. Виокремлено формальний (різновид та спосіб синтаксичного зв'язку) і семантичний (специфіка семантико-синтаксичних відношень) критерії їхньої диференціації. Практичне визначення членів речення ґрунтоване на їхніх формальних та семантичних ознаках і комунікативному призначенні синтаксичної одиниці.

Уточнено класифікаційні ознаки другорядних членів речення. Визначено основу диференційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць – кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними відповідниками.

З'ясовано здобутки й суперечності традиційної класифікації членів речення. У традиційному річищі проаналізовано додатки, означення й обставини з огляду на їхні структурно-семантичні особливості. Схарактеризовано синтаксичні функції інфінітива як поліфункційної синкретичної одиниці.

Обґрунтовано принципи розрізнення додатка й неузгодженого означення, прикладки та означуваного слова, запропоновано критерії диференціації додатків й обставин.

Із метою вдосконалення традиційної типології другорядних членів речення введено поняття синкретичних членів речення. З опертям на характер синтаксичного зв'язку виокремлено два структурні типи синкретичних другорядних членів речення: з одинарним і з бінарним зв'язком.

З огляду на дистрибутивно-функційний аспект закцентовано на однорідності синтаксичних зв'язків членів речення та їхній ролі в структурі речення. Установлено синтаксичний зв'язок як визначальний критерій диференціації формально-синтаксичних членів речення.

Обґрунтовано типологію формально-синтаксичних другорядних членів речення. Установлено критерії виокремлення їхніх типів: формальний і семантичний.

Запропоновано ранжування формально-синтаксичних другорядних членів речення за формою синтаксичного зв'язку (керовані, узгоджені, прилеглі). За силою підрядного зв'язку формально-синтаксичні другорядні члени речення розподілено на дві групи: обов'язкові – прислівні керовані компоненти – і необов'язкові, валентно не зумовлені компоненти неелементарного простого речення – прислівні узгоджені та прилеглі.

Простежено специфіку кореляцій керованих другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками, проаналізовано їх за частиномовною належністю опорного слова. Схарактеризовано співвідношення придієслівних, приприкметникових, приприслівникових та приіменникових керованих другорядних членів речення з відповідними синтаксемами. У межах морфологічних типів виокремлено різновиди за ознакою *обов'язковість / необов'язковість* прислівного зв'язку.

Визначено семантико-синтаксичні кореляти керованих придієслівних другорядних членів речення за силою керування: найтісніше поєднані з предикатом суб'єктна й об'єктна синтаксеми, слабше – адресатна, ще слабше – локативна, найперифері́йніша ланка – інструментальна синтаксема.

Схарактеризовано приприкметникові другорядні члени речення, обов'язкові й необов'язкові, у кореляціях з об'єктними синтаксемами. Основу співвідношень становить семантико-синтаксична спеціалізація та морфологічний критерій. Облігаторна об'єктна синтаксема реалізована у двох виявах: об'єкт якісної ознаки-відношення та об'єкт якісної ознаки або стану. Факультативна об'єктна синтаксема виконує обмежувальну функцію, реалізована словоформами давального й орудного відмінків та прийменниково-відмінковими словоформами знахідного, родового, орудного й місцевого відмінків.

Установлено кореляції приприслівникових керованих другорядних членів речення – обов'язкових і необов'язкових – з об'єктними синтаксемами.

Схарактеризовано семантико-синтаксичні співвідношення приіменникових другорядних членів речення з відповідними синтаксемами з огляду на обов'язковість / необов'язковість компонента в структурі речення. Диференційовано два різновиди кореляцій: *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема*, *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*.

Простежено семантико-синтаксичні кореляції узгоджених другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками. Кореляції узгоджених другорядних членів речення з вторинними предикатними атрибутивними синтаксемами ґрунтовано на семантичній класифікації атрибутивних синтаксем. Семантична класифікація об'єднала власне-атрибути, відносні атрибути та посесивні атрибути. Визначено морфологічні варіанти атрибутивних синтаксем: власне-атрибутивних – якісні прикметники; відносних атрибутів – відносні прикметники, дієприкметники, порядкові числівники, займенники певних розрядів; посесивних атрибутів – присвійні прикметники та присвійні займенники. Схарактеризовано кореляції узгоджених другорядних членів речення з атрибутивними синтаксемами проміжних розрядів.

Систематизовано кореляції прилеглих другорядних членів речення з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, кількісною синтаксемою, синтаксемою способу дії та порівняльною синтаксемою. Визначено морфологічний критерій як основу кореляції *прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна*

синтаксема. Кореляція реалізована якісно-означальними та якісно-відносними прислівниками.

Простежено кореляцію *прилеглий другорядний член речення* ↔ *кількісна синтаксема*, детерміновану семантичною диференціацією прислівників міри й ступеня як основних експлікаторів та їхніми позиціями в структурі речення.

З огляду на синкретичну природу прислівників способу дії як проміжного семантико-синтаксичного розряду між означальними й обставинними прислівниками сформовано дві їхні групи. За семантичним критерієм установлено дві кореляції з участю прислівників способу дії: *прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану* ↔ *синтаксема способу дії*, *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням* ↔ *порівняльна синтаксема*. Порівняльні синтаксеми експліковані переважно відіменниковими дериватами у формі орудного відмінка та прислівниками з префіксом *по-* і суфіксами *-ому, -ему (-єму), -и*, менш активно – прислівниками на *-о* та прийменниково-відмінковими моделями.

Визначено й систематизовано кореляти фонових детермінантів, детермінантів зумовленості та детермінантів із характеризувальним значенням. Обставинні детермінанти як компоненти формально-синтаксичної структури речення на семантико-синтаксичному рівні корелюють з адвербіальними синтаксемами. Установлено критерії семантичної домінанти в обставинних детермінантах.

Систематизовано кореляції фонового локативного детермінанта з адвербіальною локативною синтаксемою. Схарактеризовано адвербіальні локативні синтаксеми, що виражають статичні або динамічні відношення й експліковані прислівниками та аналітичними субстантивними формами. Зокрема значення локалізації чогось чи когось зреалізоване прийменниково-відмінковими сполуками *«біля, близько, довкола, навпроти,*

навколо, посеред, поміж, поверх, до + род. відм.», «*перед* (*поперед*)*, між, попід, під, понад, над, поряд з, поруч з, нарівні з + орудн. відм.*» та *«на, в (у), по, при + місц. відм.»*.

З'ясовано специфіку кореляції фонового темпорального детермінанта з вторинною предикатною адвербіальною часовою синтаксемою, маркованою прислівниками та їхніми синтаксичними еквівалентами. Адвербіальні часові синтаксеми як компоненти кореляції *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема* експліковані прислівниками на позначення протяжності дії в часі, або її темпу, або швидкості її перебігу. Морфолого-синтаксичними варіантами адвербіальних часових синтаксем слугують і прийменниково-відмінкові форми. У такому разі кореляція *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема* виражає: 1) одночасність із додатковою конотацією неозначеної чи означеної тривалості та експлікована прийменниково-відмінковими моделями відповідно «*серед, за, наприкінці + род. відм.», «у (в), на, під + знах. відм.», «за, з + орудн. відм.»* чи *«упродовж, впродовж, протягом + род. відм.», «за, на + знах. відм.», «у (в), о (об), на, по + місц. відм.»*; 2) різночасовість із додатковою конотацією часової попередності чи часової наступності й репрезентована прийменниково-відмінковими моделями *«близько, до, раніше, напередодні, проти, коло + род. відм.», «під, по, над + знах. відм.»* чи *«перед + орудн. відм.»*.

Визначено кореляції детермінантів зумовленості з мінімальними семантико-синтаксичними одиницями. Сформовано чотири корелятивних типи: *детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема*, *детермінант мети ↔ адвербіальна цільова синтаксема*, *детермінант допусту ↔ адвербіальна допустова синтаксема*, *детермінант умови ↔ адвербіальна умовна синтаксема*. Синтаксеми як кореляти детермінантів репрезентовані спеціалізованими морфолого-синтаксичними засобами: причини – *«від, унаслідок (внаслідок), з, із (з) нагоди, із (з) приводу,*

на підставі, у (в) результаті, у (в) силу + род. відм.», «завдяки + дав. відм.», «за, зважаючи на, з огляду на, через + знах. відм.», «за, у зв'язку з + орудн. відм.»; цільові – *«для, задля, заради, із (з) метою, ради + род. відм.», «у (в), на, під, по, про + знах. відм.»*; допустові – *«незалежно від + род. відм.», «усупереч (всупереч), наперекір + дав. відм.», «незважаючи на, попри + знах. відм.», «при + місц. відм.»*; умовні – *«у (в) разі, за, за умови, на випадок, без + род. відм.», «при + місц. відм.»*.

Установлено кореляти детермінантів із характеризувальним значенням. Утворено корелятивні типи: *детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема*, *детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема*. Функціювання уточнювальних синтаксем пов'язане з маркуванням супутніх характеристик предикатів, вираженням додаткової інформації про якийсь аспект протікання дії. Їх експлікують прислівники та прийменниково-відмінкові моделі. Кількісні синтаксеми вказують на неподільну єдність чого-небудь, загальну кількість чи суму чогось, з одно боку, або роздільність, наявність чітко відокремлених складників – з іншого. Їхніми репрезентантами є прислівники відповідної семантики, прийменниково-відмінкові моделі *«у (в) супроводі + род. відм.», «з (із), разом із (з), укупі (вкупі) з, спільно з (із) + орудн. відм.»*. Морфолого-синтаксичних засобів позначення взаємних дій більше, ніж роздільних.

Засоби вираження характеризувального значення зумовлені функціями мінімальних семантико-синтаксичних одиниць та їхнім лексичним наповненням.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, власне-член речення, формально-синтаксична структура, характер залежності, обставинні детермінанти, узгоджені другорядні члени речення, керовані другорядні члени речення, прилеглі другорядні члени речення, синтаксема, семантико-синтаксична структура, семантико-синтаксичні відношення,

кореляція, фонові детермінанти, детермінанти зумовленості, вторинна предикатна синтаксема.

SUMMARY

Grozian N. F. Category of the sentence`s secondary parts against the background of formal-syntactic and semantic-syntactic structures of a sentence. – Qualification scientific paper on the rights of manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Eastern European National University. – Lutsk, 2020.

The correlations of formal-syntactic secondary parts of the sentence with semantic-syntactic units – syntaxemas – in the modern Ukrainian language thoroughly has been researched in the thesis.

The conceptual and terminological apparatus for nomination of minimal syntactic units is systematized and unified, and their terminological relations are traced. The terms for the sentence`s secondary parts study have been ordered, the absolute synonyms – *the sentence`s part, the minimal syntactic unit* and the quasi-synonyms – *actually a part of the sentence, syntaxema, semantema, communicatema*.

The role of the functional concept according to which minimal syntactic units are analyzed against the background of formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative structures of the sentence has been established.

It is traced that the research of a sentence as a multidimensional syntactic unit, the definition of formal-syntactic and semantically-syntactic structures has led to the distinction between two types of sentence parts: formal-syntactic (actually a part of the sentence) and semantically-syntactic (syntaxema). In the formal syntactic structure of a sentence, actually sentence`s parts are defined. Against the background of the semantic-syntactic structure of the sentence, the division of syntaxemas is based on semantic-syntactic relations.

Theoretical substantiation and methodological foundations of distinguishing the parts of the sentence are supported by the distinction between the criteria and the ways of their differentiation. Formal (type and method of syntactic relation) and semantic (specificity of semantic-syntactic relations) criteria of their differentiation are distinguished. The practical definition of the sentence parts is based on their formal and semantic features and the communicative purpose of the syntactic unit.

The classification features of sentence`s secondary parts have been clarified. The basis of differential features of minimal syntactic units – correlations of traditional secondary parts of the sentence with their formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative matches are determined.

Pros and cons of the traditional sentence parts classification have been identified. In the traditional way, objectes, attributes, adverbial modifiers are analyzed in view of their structural and semantic features. The syntactic functions of the infinitive as a polyfunctional syncretic unit are characterized.

The mechanism of distinction of an inconsistent attribute and an object based on consideration of lexical and grammatical peculiarities of the main and dependent components is worked out. The author grounds the distinction of the apposition and a signified word due to the following factors: the degree of specification of the content, lexical and grammatical characteristics, the availability of separation; the availability of additional characteristics.

In order to improve the traditional typology of the sentence`s secondary parts concept of syncretic units has been introduced. Two structural types of secondary parts of the sentence are defined from the syntactic relations: single and binary.

Considering the distributive and functional aspect, the homogeneity of the syntax relations of the sentence parts of the sentence and their role in the structure of the sentence are taken into account.

Syntax relations is established as the determining criterion for the differentiation of formal-syntactic parts of a sentence.

The typology of formal-syntactic secondary parts of the sentence is substantiated.

Formal-syntactic secondary parts of the sentence are syntax-ranked. By virtue of contractual relation, formal-syntactic secondary parts of the sentence are divided into two groups: obligatory – a verbally controlled components – and optional, valently unspecified components of non-elementary simple sentence – a verbally concerted and adjacent ones.

The peculiarities of the correlations of the controlled sentence secondary parts with their semantic-syntactic matches are traced and analyzed according to the linguistic identity of the reference word.

The relation of adverbial, adjective, adverbial and noun secondary parts of the sentence with the syntaxemas are characterized. Within morphological types, varieties are distinguished on the basis of the *obligation / optionality* of verbally relation.

The semantic-syntactic correlates of the controlled verbal secondary parts of the sentence by the power of control are determined: the subject and object syntaxemas are more closely connected with the predicate, the target syntaxema is weaker, the locative syntaxema is even worse, the instrument syntaxema is the most peripheral.

Adjective secondary parts, both obligatory and optional, are correlated with object syntaxemas. The basis of correlations is the morphological criterion. The obligatory object syntaxema is implemented in two formats: the object of qualitative sign-relation and the object of qualitative sign or condition. The optional object syntaxema performs a restrictive function implemented by the word forms of the dative and ablative, and the prepositional noun forms of the genitive, ablative, and locative.

Correlation of adverbial controlled – obligation and optional – with object syntaxemas is established.

The semantic-syntactic relations of the noun secondary parts of the sentence with the corresponding syntaxes are characterized with respect to the obligation / optionality of the component in the sentence structure. Two types of correlations are differentiated: *a noun is an obligation secondary part the sentence ↔ the substantive object-attribute syntaxema*; *a noun optional secondary part the sentence ↔ a secondary predicate attribute syntaxema*.

The semantic-syntactic correlations of the concerted secondary parts of the sentence with their semantic-syntactic correspondent are traced. The correlations of the concerted secondary parts of the sentence with the secondary predicate attribute syntaxemas are based on the semantic classification of the attribute syntaxemas.

Semantic classification units actually attributes, relative attributes, and possessive attributes.

The correlations of the agreed secondary parts of the sentence with the attribute syntaxemas of the intermediate digits are characterized.

The correlations of adjacent secondary parts with the secondary predicate attribute syntaxema, quantitative syntaxema, mode of action syntaxema, and comparative syntaxema have been systematized. The morphological criterion is defined as the basis for the correlation *adjacent secondary part of the sentence ↔ secondary predicate attribute syntaxema*. The correlation is realized by qualitative-meaningful and qualitatively-relative adverbs.

The correlation of the *adjacent secondary part of the sentence ↔ the quantitative syntaxema*, which is determined by the semantic differentiation of the adverbs of measure and degree as the main explanators and their positions in the sentence structure, is traced.

Given the syncretic essence of the adverbs of manner as an intermediate semantic-syntactic category, two of their groups are formed between the attributes

and the adverbial modifiers adverbs. According to the semantic criterion, two correlations with the adverbs of the mode of action are established: *adjacent secondary part of manner ↔ syntaxema of manner*, *adjacent secondary part of the sentence with comparative-like value ↔ comparative syntaxema*.

Correlates of background determinants, determinants of conditionality and determinants with characteristic value are defined and systematized. The adverbial modifiers determinants as components of the formal-syntactic structure of the sentence correlate with adverbial syntaxemas at the semantic-syntactic level. Criteria for semantic dominance in adverbial modifiers determinants are established.

The correlations of the background locative determinant with the secondary predicate unsubstantive adverbial locative syntaxemas are systematized.

Adverbial locative syntaxemas are expressed that express static or dynamic relations explicated by adverbs. The correlation *background locative determinant ↔ locative syntaxema* has the meaning of static localization of something or someone, realized by the preposition-case word forms *«біля, близько, довкола, навпроти, навколо, посеред, поміж, поверх, до + genitive»*, «*перед* (*попереду*), *між, попід, під, понад, над, поряд з, поруч з, нарівні з + ablative*» та *«на, в (у), по, при + locative»*.

Adverbial temporal syntaxemas as components of the correlation *background temporal determinant ↔ adverbial temporal syntaxema* are explicated by adverbs to indicate the length of time, or its pace, or its rate. Morphological and syntactic variants of adverbial temporal syntaxemas are also preposition-case forms.

The correlation *background temporal determinant ↔ adverbial time syntaxema* expresses simultaneity with an additional connotation of defined or unspecified duration and explicated by preposition-case models: «*серед, за, наприкінці + genitive», «у (в), на, під + accusative», «за, з + ablative»* or *«упродовж, впродовж, протягом + genitive», «за, на + accusative», «у (в),*

о (об), на, по + locative»; at different times with the additional connotation of temporal precedence or temporal succession and represented by preposition-case models *«близько, до, раніше, напередодні, проти, коло + genitive», «під, по, над + accusative»* or *«перед + ablative»*.

The correlations of determinants of conditionality with minimal semantic-syntactic units are determined. Four correlative types have been formed: *determinant of cause ↔ adverbial cause of syntaxema*, *determinant of purpose ↔ adverbial target syntaxema*, *determinant of concession ↔ adverbial concession syntaxema, determinant of condition ↔ adverbial conditional syntaxema*. Syntaxemes as correlates of determinants are represented by specialized morphological and syntactic means: cause – *«від, унаслідок (внаслідок), з, із (з) нагоди, із (з) приводу, на підставі, у (в) результаті, у (в) силу + genitive»*, *«завдяки+ dative»*, *«за, зважаючи на, з огляду на, через + accusative»*, *«за, у зв'язку з + ablative»*; target – *«для, задля, заради, із (з) метою, ради + genitive»*, *«у (в), на, під, по, про + accusative»*; concession – *«незалежно від + genitive»*, *«усупереч (всупереч), наперекір + dative»*, *«незважаючи на, попри + accusative»*, *«при + locative»*; condition – *«у (в) разі, за, за умови, на випадок, без + genitive»*, *«при + locative»*.

The correlates of determinants with characteristic value are established. Correlative types were formed: *determinant with refinement value ↔ refinement syntaxema*, *determinant with set value / resolution ↔ adverbial quantitative syntaxema*. Clarifying syntaxemas explicated by adverbs and preposition-case models. Representatives of adverbial quantitative syntaxemas are adverbs of the corresponding semantics and preposition-case models *«у (в) супроводі + genitive»*, *«з, разом із (з), укупі (вкупі) з, спільно з + ablative»*. Morphological and syntactic means of labeling interactions more than separate ones.

Means of characteristic value expression are conditioned by the functions of minimal semantic-syntactic units and their lexical content.

Keywords: syntactic relation, actually part of the sentence, formal syntactic structure, the nature of the dependence, secondary part of the sentence, controlled secondary parts of the sentence, agreed secondary parts of the sentence, adjacent secondary parts of the sentence, syntaxema, semantic syntactic structure, semantic syntactic relations, correlation, background determinants, determinants of conditionality, secondary predicate syntaxema.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грозян Н. Ф. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві. [Електронний ресурс]. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 86–91. URL : http:www.Jvestnik-b.donnu.edu.ua/index/Grozian.

2. Грозян Н. Ф. Об’єктні та суб’єктні інфінітиви в ролі додатка. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2016. Вип. 248. С. 57–64.

3. Грозян Н. Ф. Інфінітив у ролі другорядних членів речення: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки* / відп. ред. Л. М. Марчук. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 41. С. 105–110.

4. Грозян Н. Ф. Детермінантні члени речення в сучасній лінгвістиці: статус, типологія. *Slovak international scientific journal.* 2017. № 11. S. 33–36.

5. Грозян Н. Ф. Змістове наповнення терміна «член речення». *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во

Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 22–23. С. 43–50.

6. Грозян Н. Ф. Критерії і способи розмежування членів речення. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки.* Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. № 2. С. 97–104.

7. Грозян Н. Ф. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки* / гол. ред. Семенюк О. О. Кропивницький : ЦДПУ імені Володимира Винниченка, 2017. Вип. 151. С. 14–25.

8. Грозян Н. Ф. Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (Мовознавство)* / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2017. Вип. 24. С. 9–18.

9. Грозян Н. Ф. Додаток як другорядний член речення: традиційний вимір. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2018. Вип. 24–25. С. 53–61.

10. Грозян Н. Ф. Засоби вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові. *Wshodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal).* № 10 (38). 2018. Ч. 5. S. 49–52.

11. Грозян Н. Ф. Означення як другорядний член речення: структурно-семантичний і стилістичний аспекти. *Лінгвостилістичні студії* / редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. Вип. 9. С. 23–33.

12. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів). *Лінгвістика* / за ред. К. Глуховцевої. Старобільськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. № 2 (39). С. 76–84.

13. Грозян Н. Ф. Типологія детермінантних членів речення в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 1–6.

14. Грозян Н. Ф. Детермінантні вияви адвербіальних цільових синтаксем у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology.* 2019. Is. 189. VII (55). S. 28–30.

15. Грозян Н. Ф. Обставини як другорядні члени речення в річищі традиційного підходу. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко. 2019. Вип. 31. С. 89–95.

16. Грозян Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Черкаський національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2019. Вип. 26. С. 21–29.

17. Грозян Н. Ф. Структурно-семантичні вияви детермінантів із характеризувальним значенням. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 7–10.

18. Грозян Н. Ф. Корелятивні вияви детермінантів умови та адвербіальних умовних синтаксем. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2019. Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. С. 10–14.

19. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні вияви детермінантів допусту в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 21–25.

20. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні кореляти детермінантів мети. *Міжнародний філологічний часопис. International journal of philology* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. 2019. Вип. 10. № 3. С. 17–25.

21. Грозян Н. Ф. Функційні вияви відокремлених членів речення в сучасній українській мові. *Хуманитарни Балкански Изследвания* / гл. ред. А. Й. Линков. 2019. Т. 3. № 1 (3). С. 59–61.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації:

22. Грозян Н. Ф. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення. *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 21–28.

23. Грозян Н. Ф. Синтаксичне функціювання інфінітива в ролі обставини (на матеріалі «Кобзаря» Тараса Шевченка). *Образне слово Луганщини* / за заг. ред. Л. В. Нікітіної : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка (Старобільськ, 29 квітня 2016 р.). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. Вип. 15. С. 97–101.

24. Грозян Н. Ф. Функціювання інфінітива в ролі додатка: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 65–67.

25. Грозян Н. Ф. Класифікаційні характеристики означення як другорядного члена речення. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives».* Proceedings of the 2nd International symposium (July 25, 2018). New York : Premier Publishing s.r.o. 2018. S. 59–65.

ЗМІСТ

ВСТУП…… 24

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ТА НОВІТНЬОМУ МОВОЗНАВСТВІ…… 34

1.1. Категорія членів речення в парадигмі лінгвістичної науки…… 34

1.1.1. Змістове наповнення терміна *член речення*…..…… 35

1.1.2. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві……..…… 43

1.1.3. Критерії розмежування членів речення……... 47

1.2. Традиційна класифікація другорядних членів речення…….... 52

1.2.1. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення……. 52

1.2.2. Типологія другорядних членів речення……... 58

1.2.2.1. Додаток……... 59

1.2.2.2. Означення……... 69

1.2.2.3. Обставина……... 77

1.2.3. Специфіка функціювання інфінітива як другорядного члена речення…….. 84

1.2.4. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення……...……...… 96

1.3. Синкретичні другорядні члени речення…….. 103

Висновки до розділу 1……...…….. 125

РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ…….. 129

2.1. Формально-синтаксичні члени речення…….. 129

2.1.1. Синтаксичний зв’язок як визначальний критерій розрізнення формально-синтаксичних членів речення…… 130

2.1.1.1. Диференційні ознаки підрядного зв’язку……. 131
2.1.1.2. Способи підрядного зв’язку……... 136
2.1.2. Типологія формально-синтаксичних другорядних членів речення…… 139
2.1.2.1. Прислівні другорядні члени речення…… 141
2.1.2.1.1.Керовані другорядні члени речення…….. 142
2.1.2.1.2. Узгоджені другорядні члени речення…….. 168
2.1.2.1.3. Прилеглі другорядні члени речення……. 173
2.1.2.1.4. Корельовані другорядні члени речення…….. 187
2.1.2.2. Детермінантні другорядні члени речення……. 190
2.1.3. Опосередковані другорядні члени речення…….. 203
2.1.4. Дуплексив як специфічний другорядний член речення….. 205
2.2. Елементарні синтаксичні одиниці……... 208
2.3. Типологія семантико-синтаксичних одиниць…… 210
2.3.1. Субстанційні синтаксеми…… 211
2.3.2. Вторинні предикатні синтаксеми……... 216
2.3.2.1. Атрибутивні синтаксеми…… 216
2.3.2.2. Модальні синтаксеми…….. 217
2.3.2.3. Адвербіальні синтаксеми…… 218
Висновки до розділу 2 …… 220
РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ КОРЕЛЯТИ ПРИСЛІВНИХ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ……. 225
3.1. Семантико-синтаксичні відповідники керованих другорядних членів речення…… 225
3.1.1. Кореляти керованих придієслівних другорядних членів речення…… 226
3.1.1.1. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна суб’єктна синтаксема…….. 226

3.1.1.2. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна об’єктна синтаксема…….. 229
3.1.1.3. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна адресатна синтаксема……. 231
3.1.1.4. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна локативна синтаксема……. 234
3.1.1.5. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема…….. 236
3.1.2. Кореляти приприкметникових другорядних членів речення…… 240
3.1.2.1. Співвідношення приприкметникових обов’язкових другорядних членів речення з облігаторними об’єктними синтаксемами…. 241
3.1.2.2. Семантико-синтаксичні відповідники приприкметникових необов’язкових другорядних членів речення…….. 247
3.1.3. Кореляти приприслівникових другорядних членів речення…… 255
3.1.4. Співвідношення приіменникових другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками…… 257
3.1.4.1. Приіменниковий обов’язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об’єктно-атрибутивна синтаксема……. 258
3.1.4.2. Приіменниковий необов’язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема…….. 263
3.1.4.2.1. Приіменниковий необов’язковий другорядний член речення ↔ суб’єктний атрибут……. 263
3.1.4.2.2. Приіменниковий необов’язковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут……... 265
3.1.4.2.3. Приіменниковий необов’язковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут…… 268

3.2. Семантико-синтаксична кореляція узгодженого другорядного члена речення з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою….. 269

3.2.1. Узгоджений другорядний член речення ↔ власне-атрибут.. 271

3.2.2. Узгоджений другорядний член речення ↔ відносний атрибут……. 276

3.2.3. Узгоджений другорядний член речення ↔ посесивний атрибут……. 281

3.2.4. Кореляції узгоджених другорядних членів речення з атрибутами проміжних розрядів…… 283

3.3. Семантико-синтаксичні відповідники прилеглих другорядних членів речення……. 286

3.3.1. Прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема…… 286

3.3.2. Прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема……. 294

3.3.3. Кореляції прилеглого другорядного члена речення, вираженого прислівником способу дії, із його семантико-синтаксичними відповідниками…….. 302

Висновки до розділу 3…….. 313

РОЗДІЛ 4. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОСНОВА ДЕТЕРМІНАНТНИХ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ……. 319

4.1. Кореляти фонових детермінантів…….. 319

4.1.1. Фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема……... 319

4.1.2. Фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема……... 324

4.2. Кореляти детермінантів зумовленості……. 331

4.2.1. Детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема……... 333

4.2.2. Детермінант мети ↔ адвербіальна цільова синтаксема….. 340

4.2.3. Детермінант допусту ↔ адвербіальна допустова синтаксема……... 349

4.2.4. Детермінант умови ↔ адвербіальна умовна синтаксема… 354

4.3. Кореляти детермінантів із характеризувальним значенням……. 361

4.3.1. Детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема……..……... 361

4.3.2. Детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема……... 364

Висновки до розділу 4…….. 367

ВИСНОВКИ…… 372

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ…… 386

СПИСОК ВИКОРИСТАНИ ДЖЕРЕЛ…….. 438

ДОДАТКИ…… 464

ДОДАТОК А…… 464

ДОДАТОК Б…… 468

ВСТУП

Сучасну лінгвістичну теорію вияскравлюють праці, у яких закцентовано увагу на різноаспектному й комплексному студіюванні речення як головної синтаксичної одиниці. Пріоритетним став опис його комунікативно-прагматичних особливостей, внутрішньомовної спеціалізації, передусім парадигматичних ознак, специфіки формально-синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень. Н. В. Гуйванюк переконливо стверджує: «Сучасні синтаксичні теорії спрямовані на системний характер дослідження, типологію синтаксичних одиниць, їх структурну різноманітність, семантичну наповненість та функціональну значущість» [Гуйванюк 2009, с. 199]. Дослідження речень в аспекті функційного потенціалу, у площині комунікативної перспективи спонукало науковців до розгляду їх крізь призму антропоцентризму. На переконання Г. О. Золотової: «Не можна пізнати саму собою мову, не вийшовши за її межі, не апелюючи до її творця – до людини, до конкретної мовної особистості. Людина створила мову для спілкування з подібними до себе. Мовець … – головна дійова особа у світі й у мові. Його осмислення світу, його ставлення до інших людей виражені обраними ним мовними та мовленнєвими засобами» [Золотова 2001, с. 107].

Нові підходи до визначення речення як багатоаспектної одиниці актуалізують проблему його сегментації. У теоретичному плані речення постає як різноаспектна одиниця, що піддається поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми тощо). Функційний підхід зумовив виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем) (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Н. Л. Іваницька [Іваницька 2002], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та

ін.). Із розвитком теорії актуального членування, крім формальних і семантичних ознак, комплексна схема диференціації членів речення була доповнена і їхніми комунікативно-позиційними характеристиками (В. Г. Адмоні [Адмони 1988], Ф. С. Бацевич [Бацевич 2004], М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013] та ін.). Як зауважує Н. Л. Іваницька, «практичне визначення члена речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак з урахуванням комунікативного призначення речення та окремих його частин» [Іваницька 2002, с. 78].

На сьогодні в лінгвістиці маємо низку вагомих наукових студій, що репрезентують різні підходи до вивчення членів речення: дослідження компонентів речення на основі формально-синтаксичного підходу, представлені в працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець 1993], А. П. Грищенка [Грищенко 2011], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Н. Л. Іваницької [Іваницька 1986; Іваницька 2002] та ін.; розроблення теорії мінімальних синтаксичних одиниць семантичного типу (номінованих актантами, глибинними відмінками, аргументами, релятемами, семантичними компонентами, семантемами, синтаксемами тощо) у дослідженнях Н. М. Арват [Арват 1984], Н. Д. Арутюнової [Арутюнова 1976], Г. О. Золотової [Золотова 1973; Золотова 1988], С. Д. Кацнельсона [Кацнельсон 2004], Т. П. Ломтєва [Ломтев 1979], О. Г. Межова [Межов 2012], А. М. Мухіна [Мухин 1980], Л. Теньєра [Теньер 1988], Ч. Філлмора [Fillmore 1968] та ін.; опрацювання важливих аспектів синтаксемного аналізу, кореляцій мінімальних синтаксичних одиниць із компонентами формально-синтаксичного рівня, репрезентовані в монографіях українських лінгвістів І. Р. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець 1993], К. Г. Городенської [Городенська 1991], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Н. Л. Іваницької [Іваницька 1986], О. В. Кульбабської [Кульбабська 2011], О. І. Леути [Леута 2008], Т. Є. Масицької [Масицька 2016], О. Г. Межова [Межов 2012],

М. В. Мірченка [Мірченко 2004], М. Я. Плющ [Плющ 1978], М. І. Степаненка [Степаненко 2004а] та ін.; синкретичні вияви другорядних членів речення, описані в працях В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1988], А. П. Загнітка [Загнітко 2001; Загнітко 2007], Ю. Ю. Наливайко [Наливайко 2007], В. П. Олексенка [Олексенко 2011], Л. Д. Чеснокової [Чеснокова 1988], Л. В. Шитик [Шитик 2014] та ін. Попри таку потужну наукову запотребуваність, питання аналізу другорядних членів речення остаточно не розв'язані, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їхнього опису.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертаційна робота актуалізує одну з найважливіших проблем сучасної лінгвістики – комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць. Порушення зазначеного питання зумовлене потребою всебічно дослідити другорядні члени речення в проекції на формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний рівні речення; у річищі функційного підходу створити двовимірну типологію другорядних членів речення; простежити систему співвідношень різних формально-синтаксичних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними корелятами; з'ясувати закономірності типового та синкретичного виявів другорядних членів речення. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології та формальної й семантичної диференціації.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям і проблематика дослідження відповідають плановій науковій проблемі кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 7 від 30 січня 2014 р.).

Мета роботи – комплексно проаналізувати другорядні члени речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення; створити цілісну систему кореляцій формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак другорядних членів речення.

Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких **завдань**:

1) узагальнити проблеми сучасного стану теоретичного опрацювання категорії членів речення;

2) обґрунтувати концептуальні засади лінгвістичного трактування поняття *член речення*;

3) систематизувати й уніфікувати понятєво-термінологічний апарат для номінації мінімальних синтаксичних одиниць, простежити їхні термінологічні співвідношення;

4) уточнити класифікаційні ознаки другорядних членів речення, подати їхню традиційну типологію та окреслити вияви синкретизму в системі другорядних членів речення;

5) з’ясувати формально-синтаксичну специфіку структурних компонентів речення, ранжувати їх за різновидом синтаксичного зв’язку й характером залежності;

6) проаналізувати семантико-синтаксичну сферу мінімальних семантико-синтаксичних одиниць – синтаксем; описати субстанційні та вторинні предикатні синтаксеми;

7) простежити семантико-синтаксичні кореляції узгодженого другорядного члена речення з його семантико-синтаксичними відповідниками;

8) систематизувати семантико-синтаксичні кореляти керованих другорядних членів речення;

9) установити семантико-синтаксичні відповідники прилеглих та корельованих другорядних членів речення;

10) з’ясувати специфіку кореляцій детермінантних другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками.

Об’єктом наукового пошуку є другорядні члени речення в структурі елементарних та ускладнених простих речень.

Предмет дослідження становить складна система співвідношень між формально-синтаксичними членами речення та їхніми семантико-синтаксичними корелятами.

Методи дослідження. Специфіка об’єкта й поставлені в дисертації завдання зумовили застосування комплексу загальнонаукових (*індукції, дедукції, аналізу, синтезу)* і спеціальних лінгвістичних методів та прийомів. Як основні методи дослідження використано *метод лінгвістичного опису* з властивими йому прийомами зовнішньої й внутрішньої інтерпретацій – для докладного, побудованого на комунікативних паралелях аналізу фактичного матеріалу та лінгвістичної систематизації мовних одиниць. *Метод лінгвістичного опису мовних фактів* дав змогу інвентаризувати й систематизувати другорядні члени речення, описати їхню формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну сфери. *Системно-класифікаційний метод* – для ґрунтовного аналізу простих семантично елементарних та семантично неелементарних реченнєвих структур, визначення відповідників формально-синтаксичних членів речення з їхніми мінімальними семантико-синтаксичними одиницями.

Структурний метод представлений методиками *структурно-семантичного аналізу* – для створення формально-синтаксичної типології другорядних членів речення; *трансформаційного аналізу* – для виокремлення спільного між мовними об’єктами через подібності й відмінності в наборі їхніх трансформацій, для характеристики процесів перетворення семантично елементарних та семантично неелементарних речень у формально-синтаксичні варіанти. Метод *порівняння* – для виявлення диференційних ознак формально-синтаксичних членів речення,

розмежування значеннєвих різновидів їхніх семантико-синтаксичних компонентів.

Методика *компонентного аналізу* дала змогу ґрунтовно проаналізувати семантичні варіанти та змістові відтінки синтаксем і виявити формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні можливості речення.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві цілісно досліджено другорядні члени речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення; створено двовимірну типологію мінімальних синтаксичних одиниць з огляду на їхню структуру й семантику. Уперше на засадах комплексного підходу системно описані кореляції формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак другорядних членів речення. У дослідженні уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття *другорядний член речення* в проекції на формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну структуру речення. До наукового обігу введено новітній фактичний матеріал – речення з різностильових текстів.

Джерелом фактичного матеріалу слугувала картотека, дібрана методом наскрізного виписування з художніх, публіцистичних, науково-популярних текстів XIX – початку XXI ст., лексикографічних джерел, матеріалів із мережі Інтернет. Водночас акцент зроблено на аналізі художнього дискурсу, оскільки саме в ньому другорядні члени речення постають у всіх своїх виявах. Усього дібрано й проаналізовано близько 40 тисяч одиниць.

Вивчення другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення, створення цілісної системи кореляцій між власне-членами речення й синтаксемами має вагоме теоретичне та практичне значення.

Теоретична цінність полягає в розробленні концептуальних засад дослідження другорядних членів речення, що вможливило створення

двовимірної моделі сегментації речення – із погляду структури й семантики – та сприяло усуненню суперечностей усталеної класифікації членів речення. Робота потенційно збагачує теоретичну та прикладну граматику новими підходами до розв'язання низки загальних лінгвістичних проблем, зокрема й осмислення системного характеру мовних явищ. У широкому аспекті дисертація стосується концептуальних питань лінгвістики, які належать до сфери функційно-категорійної граматики. Теоретичні засади виконаного дослідження слугуватимуть підґрунтям для розгортання нових досліджень, присвячених зв'язку міжрівневих ознак у системі членів речення, що відкриє перспективи для подальших наукових пошуків.

Зроблені висновки та випрацювані принципи аналізу формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної диференціації другорядних членів речення вможливлять адекватне витлумачення функційних особливостей формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного аспектів речення в сучасній українській літературній мові.

Запропоновану в дослідженні концепцію можна застосувати в компаративних студіях.

Практичне значення дисертації вмотивоване тим, що її матеріали можуть слугувати для написання теоретичних праць із функційно-категорійної граматики, створення синтаксичних описів простого речення в підручниках та посібниках для закладів вищої освіти й загальноосвітніх шкіл, укладання граматичних і термінологічних словників. Фактологічна база та зроблені узагальнення матимуть застосування в лінгводидактиці й науково-пошуковій роботі студентів, аспірантів та докторантів.

Особистий внесок здобувача полягає в побудові системи кореляцій формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних другорядних членів речення в сучасній українській літературній мові, у створенні двовимірної

типології мінімальних синтаксичних одиниць з огляду на їхню структуру й семантику. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробовано в доповідях на 18 міжнародних, 12 всеукраїнських та регіональних наукових і науково-практичних конференціях: XIV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 2015), XVIII Міжнародній конференції з актуальних проблем семантики досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 2016), VI–VII Міжнародних наукових конференціях «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 2016; 2018), VI Науково-практичній конференції з участю міжнародних науковців «Тарас Шевченко і сьогодення» (до 155-річчя від дня перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі в м. Каневі) (Сімферополь, 2016 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Мова і міжкультурна комунікація» (Полтава, 2016), Міжнародній науковій конференції «Бестіарний код у діалозі культур: традиція та сучасність», присвяченій пам'яті професора Олега Васильовича Мішукова (Херсон, 2016), Міжнародному науковому конгресі «Іван Франко: Я єсть пролог…» (до 160-річчя від дня народження) (Львів, 2016), Міжнародній науковій інтернет-конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2017), Міжнародній науковій конференції «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 2017), III Міжнародній науковій конференції «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» (Полтава, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2018), II Міжнародному симпозіумі «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» («Гуманітарні та

соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи») (Нью-Йорк, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської (Київ, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Феномен Тараса Шевченка: лінгвістичний, історичний і соціофілософський аспекти» (до 205-річчя від дня народження) (Київ, 2019), XIV Міжнародній науковій конференції «Проблеми зіставної семантики» (Київ, 2019), Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and Education» (Науково-фаховій конференції «Актуальні проблеми науки та освіти») (Будапешт, Угорщина, 2019); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (Київ, 2016), XV Всеукраїнській науково-практичній конференції імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 2016), Всеукраїнській науковій конференції «Поетика художнього тексту» (Херсон, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури» (Ізмаїл, 2016), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Іван Франко в сучасному інтелектуальному просторі» (Житомир, 2016), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» (Вінниця, 2017), Всеукраїнській науково-практична конференції «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в загальноосвітній та вищій школі» (Полтава, 2018), Всеукраїнській науковій конференції «Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку» (до 70-річчя від дня народження професора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 2018), Всеукраїнській науковій конференції «Поетика художнього тексту» (Херсон, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціокомунікативний простір України: історія та сьогодення (до 125-річчя від дня народження М. Т. Рильського)» (Київ, 2020), Регіональній

науково-практичній конференції «Науково-методичні параметри лінгвістичної освіти (на пошану ветеранів кафедри української мови С. П. Пономаренко та Т. І. Поляруш)» (Кіровоград, 2016), Регіональній науково-практичній конференції «Сучасна лінгвістична освіта» (Кропивницький, 2018).

Публікації. Проблематику дисертаційної праці, її теоретичні положення та практичні результати дослідження викладено в 25 одноосібних працях: 17 статей у фахових наукових виданнях України (серед них 1 – в електронному виданні, 6 – у виданнях, індексованих у міжнародних наукометричних базах), 4 – у періодичних зарубіжних виданнях. Решта публікацій (4) – тези доповідей, виголошені на міжнародних і всеукраїнських конференціях, та праці, видрукувані в інших виданнях.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку літератури, використаних джерел та додатків (Додаток А «Список публікацій здобувача», Додаток Б «Відомості про апробацію результатів дослідження»). Список літератури нараховує 502 найменування.

Загальний обсяг дисертаційної праці – 471 сторінка, основного тексту – 362 сторінки.

РОЗДІЛ 1
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ В ТРАДИЦІЙНОМУ ТА НОВІТНЬОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Системний підхід до опису синтаксису простого речення передбачає встановлення його моделі як мінімальної, але структурно й семантично достатньої одиниці. Визнання багатоаспектності речення актуалізує проблему його сегментації – поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми тощо). Члени речення постають своєрідними конденсаторами, що дають змогу доповнити раніше виявлені властивості складників речення новими властивостями, побаченими й описаними під іншим кутом зору, в аспекті нових синтаксичних напрямів [Бабайцева 1988, с. 32]. Погоджуємося з В. В. Бабайцевою, що члени речення – це фокус, який збирає все, а тому за їхнього глибокого вивчення потрібно зважати на всі аспекти речення [Бабайцева 1988, с. 31].

Прибічники синтаксичної традиції та новітніх наукових концепцій по-різному класифікують члени речення, що зумовлене неоднаковими підходами до з'ясування їхньої специфіки й статусу, визначення принципів диференціації. Перспективним напрямом сучасного синтаксису є комплексний аналіз мінімальних синтаксичних одиниць.

1.1. Категорія членів речення в парадигмі лінгвістичної науки

На сьогодні в лінгвістиці маємо низку наукових студій, що репрезентують різні підходи до вивчення членів речення. Теоретичне осмислення формально-синтаксичної структури речення представлене в працях В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1988], В. А. Бєлошапкової [Белошапкова 1977], І. Р. Вихованця [Вихованець 1992; Вихованець 1993],

Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], Н. Л. Іваницької [Іваницька 2002], М. В. Мірченка [Мірченко 2004], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін. Проблеми мінімальної семантико-синтаксичної одиниці досліджували І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], К. Г. Городенська [Городенська 1991], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Г. О. Золотова [Золотова 1988], О. В. Кульбабська [Кульбабська 2011], О. Г. Межов [Межов 2012; Межов 2013; Межов 2013а] та ін., комунікативний аспект – М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013; Вінтонів 2013а], Т. Ф. Дацко [Дацко 2006] та ін.

Попри потужний науковий доробок, питання аналізу членів речення остаточно не розв'язане, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їхнього опису, трапляються різні, навіть полярні міркування й концепції, пов'язані з витлумаченням місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхньої типології, критеріїв розмежування, формальної, семантичної та комунікативної диференціації.

1.1.1. Змістове наповнення терміна *член речення*

Синтаксичними компонентами, на які сегментовано речення, традиційно вважають члени речення, хоч у практиці синтаксичного аналізу відомі й інші абстрактні моделі (дистрибутивна модель Фриза, модель безпосередніх складників, трансформаційна модель). Основна вимога до компонентів, на які членовано речення, полягає в тому, що вони повинні являти собою взаємопов'язану систему понять, які об'єктивно віддзеркалюють його структуру [Іваницька 2002, с. 61; Хомич, Кайдаш 2001, с. 35].

Синтаксична модель членів речення не бездоганна. Її основним недоліком Н. Л. Іваницька вважає неточність визначення термінів, унаслідок чого використання такої моделі для аналізу речення іноді не дає адекватних

результатів. Буває незрозуміло, де проходить межа між двома різними членами речення; чітко не встановлені відмінності між головними та другорядними членами речення; не завжди точними є критерії виокремлення другорядних членів речення [Іваницька 2002, с. 64].

Ставлення до категорії членів речення на різних етапах розвитку синтаксичної науки було неоднозначним. У сучасній лінгвістиці найвиразніше представлені три тенденції щодо кваліфікації членів речення. Одні вчені відстоюють систему членів речення, поширену в традиційному синтаксисі, тобто виокремлюють головні – підмет, присудок – та другорядні члени речення: додаток, означення, обставину [Савченко 1959]. Друга група дослідників, відзначаючи суттєві недоліки традиційного вчення, повністю заперечує його, замінює поняття членів речення іншими категоріями. Зокрема, А. М. Мухін відмовився від терміна *члени речення* й розробив учення про семантичні компоненти та вираження їх за допомогою різних синтаксем, замінивши традиційний аналіз за членами речення синтаксемним [Мухин 1964; Мухин 1968; Мухин 1976; Мухин 1980]. Дослідник кваліфікує синтаксеми як елементарні, тобто синтаксично неподільні, одиниці в структурі речення, на відміну від членів речення, що можуть охоплювати й синтаксично членовані утворення [Мухин 1980, с. 21].

Учення про синтаксеми набуло подальшої корекції в працях Г. О. Золотової, де вони потрактовані як мінімальні, неподільні семантико-синтаксичні одиниці конкретної мови, що постають одночасно й носіями елементарного значення, і конструктивними компонентами складніших синтаксичних побудов, і, відповідно, мають певний набір синтаксичних функцій [Золотова 1988, с. 3–21].

В. І. Кононенко послуговується терміном *семантичні поширювачі* замість *другорядні члени*, розрізняючи семантичний об’єкт, семантичний атрибут, семантичний адресат, обставинні, детермінуючі поширювачі [Кононенко 1975, с. 32] (див. також: [Кириллова 1983, с. 17–19]). Натомість

Т. П. Ломтєв увів поняття позицій, диференціювавши головні та другорядні, повнозначні і неповнозначні, залежні та незалежні позиції [Ломтев 1979] тощо. Другорядні члени витлумачують як елементи, що реалізують валентні властивості одно- і багатомісних предикатів [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983, с. 25–30] чи як актанти та сирконстанти щодо дієслова-присудка [Белошапкова 1977, с. 134–137] тощо.

У розвитку теорії членів речення були періоди, коли другорядні члени виводили поза межі членів речення, оскільки «словоформи, що по-різному поширюють схему, не стосуються її будови, а тому не протиставлені головним членам як «другорядні» [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 546].

У «Русской грамматике» 1980 р. другорядні члени речення названі поширювачами, у такий спосіб зроблено акцент на функційному аспекті, хоч і не подано всіх функцій другорядних членів речення [РГ 1980, с. 146]. Попри це дослідники вважають учення Н. Ю. Шведової про поширювачі досконалішим за традиційну теорію другорядних членів, бо «в ньому взято за основу входження чи невходження поширювачів у предикативну основу речення, їхню роль у формуванні семантичної структури речення, специфіку поширювачів у різних підтипах речень, чіткіше розмежування поширювачів» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 132]. В. В. Бабайцева констатує, що попри дещо невизначений статус другорядних членів речення такий підхід не тільки дав змогу побачити нові аспекти, збагатив синтаксичну теорію свіжими спостереженнями й оживив синтаксичні дослідження, але й частково спростив завдання дослідників, оскільки термін *поширювач* дає змогу уникнути кваліфікації синтаксичних явищ у термінах членів речення [Бабайцева 1988, с. 14].

Третя група дослідників, керуючись багатим досвідом вивчення різних аспектів традиційної моделі членів речення, використовує її як інструмент для дослідження структури речення, доповнює й уточнює деякі поняття, у такий спосіб певною мірою згладжує вразливі місця цієї класифікації.

Найчастіше традиційну систему доповнюють іншими членами речення – детермінантом, дуплексивом, предикативним означенням та ін. В. В. Бабайцева вводить поняття про синкретичні другорядні члени речення [Бабайцева 1988, с. 86], В. М. Лущай розрізняє морфологізовані члени речення, функційні еквіваленти морфологізованих членів речення та синкретичні члени речення [Лущай 1981]. В. А. Бєлошапкова поділяє члени речення на головні, які входять до предикативної основи, і неголовні, що не входять до предикативної основи [Белошапкова 1977, с. 97]. Другорядні члени речення дослідниця кваліфікує як неголовні компоненти, беручи до уваги їхню участь у формуванні мінімальної структури речення. Компоненти, що входять до складу мінімальної структури речення, витлумачені як конститутивні й диференційовані на: 1) предметні імена – актанти (ліві – суб'єктні, праві – об'єктні); 2) конститутивні визначники предиката (ліві, праві). Компоненти речення, що характеризують предикат чи ситуативно його визначають, зараховані до неконститутивних [Белошапкова 1977, с. 134–143].

У сучасних концепціях членів речення за основу їхнього виокремлення взято опозицію центральність / нецентральність, обов'язковість / необов'язковість, тобто акцентовано на відмінностях між головними та другорядними членами речення, а також між самими другорядними членами [Загнітко 2011, с. 489]. Зокрема, Г. Г. Почепцов розрізняє три основні групи членів речення: 1) підмет і присудок, 2) додаток та обставину, 3) означення [Почепцов 1971, с. 187]. Такий розподіл ґрунтується на специфіці синтаксичних зв'язків (взаємоспрямований та односпрямований) і на частиномовному підпорядкуванні (іменникові й дієслову).

Визначення другорядних членів за типами зв'язків спричинило заперечення термінів *означення, додаток, обставина* О. М. Пєшковським, оскільки, позначаючи встановлені вище поняття, вони викликають у читача думку, що виражають якийсь інший бік справи, крім понять другорядного

предмета, другорядної статичної ознаки, ознаки дії, абстрагованої від діяча. Проте ніякого іншого боку тут нема [Пешковский 1956, с. 49]. Замість цих термінів О. М. Пєшковський увів поняття про керовані, узгоджені та прилеглі другорядні члени [Пешковский 1956, с. 43].

На необхідності докорінного перегляду традиційного вчення про другорядні члени речення наголошував В. В. Виноградов, акцентуючи на важливості спостережень над «випадками перехідними» і «синкретичними» [Виноградов 1975, с. 26]. Дослідник зазначав, що, виокремлюючи тільки три другорядні члени, ми не зважаємо на «всю різноманітність живих синтаксичних зв'язків слів у складі речення» [Виноградов 1975, с. 29].

І. І. Слинько вважає, що коли брати до уваги не тільки формальну будову речення, а й семантичну, виокремлювати не тільки члени речення, а й предикативну основу, то доведеться визнати протиставлення не головних і другорядних членів, а членів предикативної основи речення і їхніх поширювачів, які відрізняються не тільки засобами оформлення, а й семантикою [Слинько 1990, с. 7].

Будівельними елементами речення постають синтаксичні слова, що тільки в реченні набувають статусу структурно-семантичних його компонентів різної конструктивної значущості. На цій підставі постає можливим викінчений аналіз реченнєвої структури, побудований на спеціалізованості / неспеціалізованості морфологічних форм у тих чи тих синтаксичних позиціях. В. І. Фурашов розрізняє типові і власне-синкретичні члени речення, уважаючи, що типові другорядні члени функціюють на базі морфологізованих засобів їхнього вираження та мають одинарні відношення в реченні. Власне-синкретичні члени речення сформовані на базі неморфологізованих засобів вираження й у реченні мають подвійні зв'язки та відношення. Проміжною ланкою між типовими і власне-синкретичними членами речення є другорядні члени, що виявляють різні відтінки значень.

Цей підклас формують переважно неморфологізовані другорядні члени з одинарними відношеннями [Фурашов 1977, с. 95].

У працях більшості дослідників однією з основних постає проблема ярусного розмежування членів речення на підставі їхніх відмінностей в утворенні синтаксичної структури речення. З. Д. Попова розрізняє члени речення, які входять у структурну схему речення, зокрема суб'єктиви (підмет, суб'єктивний датив, генітив тощо) та предикативи (присудок, предикативний прислівник, інфінітив та ін.), і члени речення, що не входять у структурну схему речення, як-от: другорядні члени, що перебувають у межах позиційної схеми речення (додаток, обставина); другорядні члени, які не входять у позиційну схему речення (означення, дієслівні визначники) [Попова 1984, с. 72].

Поняття периферії реченнєвої структури уточнене через диференціацію другорядних членів за ознакою обов'язковості // необов'язковості. На формально-граматичному рівні обов'язковість другорядного члена визначає зв'язок сильного керування між словами в словосполученні. Другорядний член речення, залежний від підмета чи від присудка, Н. Л. Іваницька кваліфікує як другорядний член первинної залежності (O_1), а залежний від другорядних членів трактує як обов'язковий член вторинної залежності (O_2). На підставі обов'язковості та конструктивності (первинності) дослідниця класифікує члени речення на: 1) підмет і присудок; 2) обов'язкові другорядні члени первинної залежності; 3) обов'язкові другорядні члени, які поширюють члени первинної залежності; 4) обов'язкові другорядні члени, залежні від інших другорядних членів; 5) необов'язкові (факультативні) другорядні члени [Іваницька 2002, с. 16–17].

В. В. Бабайцева послідовно проводить ідею «багатоаспектності» членів речення, що передбачає «поєднання всіх аспектів членування речення, зокрема й логічного, структурного та комунікативного» [Бабайцева 1988а,

с. 7]. Багатоаспектний характер членів речення дослідниця демонструє в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Багатоаспектність членів речення

Члени речення			
компонент логічної фрази	компонент структурної схеми речення	компонент семантичної структури речення	компонент актуального членування речення

Нам імпонує висновок В. В. Бабайцевої про те, що деякими властивостями члени речення співвідносні з компонентами логічної фрази, і з компонентами структурних схем, і з компонентами семантичної структури речення, і з компонентами актуального членування речення. Проте їх не можна ототожнювати із жодним з них, адже на багатоаспектності, багатогранності членів речення й ґрунтується та особливість, яка породжує, з одного боку, «бажання пристосувати члени речення до ролі компонентів речення у річищі різних напрямів, а з іншого – явну невідповідність усього обсягу значень членів речення і компонентів речення в одному аспекті» [Бабайцева 1988, с. 31].

У визначеннях членів речення акцентовано на різних складниках цього поняття. А. П. Загнітко кваліфікує член речення як «компонент формальної структури (внутрішньої семантики) речення, слово, що перебуває у відповідній синтаксичній позиції та репрезентоване відповідною словоформою» [Загнітко 2012, т. 4, с. 165]. Характерними ознаками він називає спільність функції, спільність синтаксичного зв’язку й семантичних відношень з іншими членами речення, тобто члени речення – це «мінімальні синтаксичні одиниці, що виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції й виражені повнозначними словами або

сполученнями слів» [Загнітко 2012, т. 4, с. 166–167]. К. Ф. Шульжук наголошує лише на формально-синтаксичних функціях, які виконує в реченні мінімальна синтаксична одиниця – член речення [Шульжук 2004, с. 406].

О. О. Селіванова акцентує увагу на тому, що члени речення – це «мінімальні синтаксичні одиниці членування речення, виражені повнозначними словами або їхніми сполуками, які структурують його граматично та змістовно» [Селіванова 2006, с. 662]. Н. Л. Іваницька вважає член речення складною семантико-граматичною категорією, для якої характерне, з одного боку, узагальнене семантичне значення, а з іншого – структурно-граматичні ознаки [Іваницька 2002, с. 71]. Вихідними ознаками для дефінування поняття *член речення*» І. М. Арібжанова називає пов'язані між собою синтаксичні відношення та зв'язки, що в структурі простого речення паралельно існують як граматичний зміст і граматична форма. На цій підставі дослідниця пропонує таке визначення: члени речення – це слова чи словосполучення, поєднані семантико-синтаксичними відношеннями та формальними зв'язками [Арібжанова 2010, с. 50].

На нашу думку, термін *член речення* є узагальненою назвою мінімальної синтаксичної одиниці, що корелює з компонентами формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів [Грозян 2017а, с. 46]. З огляду на це, у визначенні членів речення потрібно керуватися названими співвідношеннями.

Прийнятною може бути така дефініція: *члени речення* – мінімальні синтаксичні одиниці, виражені повнозначними словами або сполученнями слів, що виконують у реченні формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, власне-семантичні та комунікативні функції. На формально-синтаксичному рівні вони корелюють із власне-членами речення, на семантико-синтаксичному – із синтаксемами, на власне-семантичному – із семантемами, на комунікативному – із комунікатемами (переважно кваліфіковані як тема й рема).

Сам термін *член речення* постає у вузькому і широкому розумінні. У вузькому – як мінімальна синтаксична одиниця традиційного синтаксису, у широкому – як узагальнювальна родова назва, співвідносна з видовими відповідниками: власне-членом речення, синтаксемою, семантемою, комунікатемою. Нам імпонує другий підхід, оскільки він відбиває багатоаспектний характер членів речення, зумовлений багаторівневою організацією самого речення. У роботі як абсолютні синоніми використовуватимемо терміни *член речення* й *мінімальна синтаксична одиниця*, квазісинонімами вважатимемо лексеми, між якими встановлені гіпо-гіперонімічні відношення (співвідношення між словами із загальним і частковим значенням, тобто родове / видове поняття) [Шитик 2014, с. 43]. Отже, член речення або мінімальна синтаксична одиниця перебувають у квазісинонімічних співвідношеннях із власне-членами речення, синтаксемами, семантемами та комунікатемами.

1.1.2. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві

Хронологічно в історії класичного синтаксису виокремлюють три етапи, для яких характерні різні напрями пізнання й опису синтаксичних об’єктів: логічний (XIX ст.), психологічний (кінець XIX – початок XX ст.) і формальний (XX ст.). Відповідно до цього теоретичне вивчення членів речення об’єднано в три концепції: логіко-граматичну, психолого-граматичну та формально-граматичну, які й тепер конкурують одна з одною і є основною причиною дискусій щодо належності слів до певного члена речення та критеріїв розрізнення членів речення загалом [Іваницька 2002, с. 62].

Прихильники логіко-граматичної концепції (Ф. І. Буслаєв [Буслаев 1959], М. І. Греч [Греч 1834] та ін.) ототожнювали логіку з граматикою, а тому за основу вивчення граматики вони взяли закони формальної логіки, що

спричинило переплетення логічних і граматичних категорій. На цій підставі речення потрактоване як судження, а його компоненти співвіднесені з логічними категоріями судження (підмет – суб'єкт, присудок – предикат).

Логічну концепцію змінила комунікативно-психологічна, представники якої (Г. Пауль [Пауль 1960], О. О. Потебня [Потебня 1958]) кожен член речення, незалежно від його граматичної форми, кваліфікували як психологічний (психологічний підмет, психологічний присудок), а речення – як поєднання у психіці мовця декількох уявлень. О. О. Потебня запропонував новий підхід до аналізу головних і другорядних членів речення, більшість його кваліфікацій і на сьогодні актуальна. Визначальною ознакою дослідницької позиції вченого є тлумачення присудка як найсамостійнішого члена речення, що може обійтися без інших членів речення [Потебня 1958, с. 74].

Проти ототожнення мовних категорій із логічними та психологічними й недооцінювання формального боку мови виступили ті лінгвісти, які на перший план поставили формальні особливості мови (П. Ф. Фортунатов [Фортунатов 1956] та ін.). Формально-граматична концепція науково синтезувала попередні напрацювання й стала основою традиційного синтаксису. У ній сегментовано синтаксичну модель речення на члени речення, які становлять взаємопов'язану систему понять, що об'єктивно відбивають його структуру [Іваницька 1986, с. 70; Іваницька 2000]. Незважаючи на деякі суперечності в традиційному вченні про члени речення, вагомим його здобутком уважають поділ компонентів на головні та другорядні (головні і неголовні), зокрема докладний опис головних членів речення та високий ступінь граматичної абстракції членів речення, що виявлено в помітному абстрагуванні від комунікативної та значеннєвої організації речення (формальний поділ компонентів на головні й другорядні спрямований не на речення як мовленнєву одиницю з конкретним лексичним наповненням, а на речення як абстрактну конструкцію) [Вихованець 1993, с. 71; Каморникова 2012].

Дослідники називають основні недоліки традиційної моделі членів речення: 1) нездатність у межах чинної системи членів речення охопити й класифікувати всі мовленнєві елементи речення; 2) неодновимірність покладених в основу класифікації членів речення ознак (різновиди головних членів речення диференціюють переважно за формальними показниками, а другорядні члени речення – на основі значеннєвого критерію, проте зважаючи й на формальні ознаки); 3) відсутність однозначних критеріїв розрізнення членів речення й неможливість, з огляду на чинні критерії (формально-граматичні і семантичні), розмежувати члени речення в конкретних висловленнях; 4) поєднання в тлумаченні члена речення семантичних та формальних ознак і розмежування на підставі цього конкретних членів речення; 5) характеристика компонентів речення безвідносно до виявлення ознак обов'язковості / необов'язковості в синтаксичній структурі речення; 6) відсутність опрацювання специфіки та сутності означальних, об'єктних та обставинних відношень, покладених в основу визначення класів другорядних членів речення; 7) нівелювання лексико-семантичних характеристик слів як членів речення, їхніх парадигматичних зв'язків; 8) характеристика членів речення без критерію передбачуваності / непередбачуваності форми нецентрального елемента тощо [Вихованець 1993, с. 70–72; Загнітко 2011, с. 489; Іваницька 1986, с. 37]. Оскільки традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному описі їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, це часто руйнує єдині виміри класифікації й зумовлює об'єднання в одному класифікаційному ряду неоднопорядкових величин.

Перегляд традиційного вчення про члени речення, на думку А. П. Загнітка, викликаний такими чинниками: 1) неоднаковим рівнем зв'язку членів речення; 2) різними видами синтаксичного зв'язку в межах речення (реченнєвотвірного предикативного та підрядного прислівного); 3) різною функцією слів у реченні (ступінь значущості в реченні);

4) асиметрією між формою синтаксичного підрядного прислівного зв'язку й типом семантико-синтаксичного відношення; 5) наявністю різних типів міжкатегорійних переходів і трансформацій та низкою інших причин. Не всі думки на сьогодні є переконливими, але зрозуміло одне, що традиційне вчення про члени речення не спроможне пояснити всі синтаксичні явища, хоч воно й приваблює своїми базисними поняттями – типологією форм, формою синтаксичного підрядного зв'язку, різновидом семантико-синтаксичних відношень тощо [Загнітко 2011, с. 491].

Попри низку недоліків, традиційна формально-граматична концепція проіснувала понад сто років. І. Р. Вихованець убачає теоретичну вартість традиційного вчення в накресленні функційної «диференціації членів речення, зумовленої семантикою опорного слова, синтаксичною позицією в реченні, характером синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень» та ін. [Вихованець 1993, с. 72], що й визначило специфіку сучасних підходів до з'ясування сутності й типології мінімальних синтаксичних одиниць.

Функційна концепція зумовила виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем). Завдяки розвиткові теорії актуального членування комплексна схема диференціації членів речення була доповнена і їхніми комунікативно-позиційними характеристиками. Н. Л. Іваницька наголошує, що «практичне визначення члена речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак з урахуванням комунікативного призначення речення та окремих його частин», а тому «обсяг поняття «член речення» дає змогу синтезувати всі аспекти: логіко-синтаксичний, структурно-синтаксичний і комунікативно-синтаксичний» [Іваницька 2002, с. 78].

Як слушно зауважує Т. П. Ломтєв, уже саме розуміння мови як засобу спілкування між людьми, обміну думками передбачає розрізнення принаймні

трьох фактів: того, що є власне-засобом спілкування (мовні знаки), того, що є предметом спілкування (зміст, тобто думки, почуття, поняття, якими обмінюються люди), і того, що є метою спілкування (взаєморозуміння) [Ломтев 1976, с. 126–128]. З огляду на це основне завдання синтаксису полягає в розрізненні членів структури речення (формальної і семантичної) та одиниць висловлення.

І. Р. Вихованець розробив типологію функційних підходів до синтаксичних явищ, чітко розмежувавши формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне-семантичний та комунікативний яруси синтаксису. Дослідник наголошує, що повний функційний синтаксис відповідної мови має охоплювати як семантичний синтаксис, так і комунікативний та формальний [Вихованець 1992].

На сьогодні основними аспектами речення визнано формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний. Формально-синтаксичний передбачає диференціацію власне-членів речення за типом синтаксичного зв'язку на головні й неголовні. Семантико-синтаксичний відбиває предмети і явища позамовного світу та їхні відношення, а тому поділ синтаксем ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях. У комунікативному аспекті сегментація на компоненти речення мотивована комунікативною метою.

1.1.3. Критерії розмежування членів речення

Речення часто містять компоненти, що важко піддаються формалізації, а тому потребує уваги проблема визначення критеріїв розмежування синтаксичної ролі членів речення з огляду на їхню складну й досить розгалужену різноманітність засобів вираження.

Оскільки усталене студіювання членів речення не зорієнтоване на чітке розмежування їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних

ознак, воно часто руйнує єдині параметри класифікації й зумовлює об’єднання в одному класифікаційному ряді неоднопорядкових величин. Тому опрацювання критеріїв розмежування членів речення стало актуальним завданням сучасного мовознавства. Розв’язанню цієї проблеми сприяла кваліфікація речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці. Відомо, що вирізнення формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення як окремих об’єктів вивчення зумовило також розрізнення двох рядів членів речення: формально-синтаксичних (власне-членів речення, визначених на основі синтаксичних зв’язків) і семантико-синтаксичних (синтаксем), виокремлених на основі семантико-синтаксичних відношень [Вихованець 1993, с. 74–77; Кадомцева 1985].

Немає єдиної думки стосовно термінологічного інструментарію, що стосується розмежування членів речення. У лінгвістичних працях використовують лексеми «критерії», «фактори» (правильно «чинники» – *Н. Г.*), «принципи», «прийоми», «способи», «засоби» [Іваницька 2002, с. 74–77]. Дослідники називають низку особливостей, на які потрібно зважати за кваліфікації другорядних членів речення: 1) семантико-синтаксичні функції структурно-семантичного компонента; 2) входження / невходження до номінативного мінімуму речення; 3) морфологічне вираження другорядного члена речення й граматичні засоби зв’язку з опорним словом; 4) синтаксична роль; 5) лексичне значення опорного й залежного членів речення; 6) позиційна закріпленість / незакріпленість під час актуального членування речення; 7) співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення [Загнітко 2011, с. 494; Шульжук 2004, с. 86].

Один із принципів розмежування членів речення, зауважує Н. Л. Іваницька, ґрунтується на узагальненні. Узагальнювальні слова можуть слугувати відповідними замінниками членів речення, особливо там, де члени речення мають різнорідне морфологічне оформлення й частина з них

становить труднощі під час аналізу. Є кілька типів узагальнювальних слів: питальні (*як? звідки? куди? який? де? коли? чому* та ін.), вказівні (*так, звідти, туди, там, тоді* тощо), заперечні (*ніяк, нікуди, ніде, ніколи* та ін.) [Іваницька 2002, с. 75].

Визначальним чинником класифікації членів речення, на думку О. А. Дубової, є їхнє відношення до вираження основної граматичної ознаки речення – предикативності – і типу зв'язку. Наприклад, власне-означальне синтаксичне значення відповідає значенню позачасової ознаки предмета, тобто називає первинну ознаку, а обставинно-означальне – відповідає значенню ознаки предикативної і називає вторинну, ситуативно зумовлену ознаку [Дубова 1989, с. 64–69].

Уважаємо за доцільне розрізняти критерії та способи розмежування членів речення, що стосуються теоретичного обґрунтування та методичних засад розрізнення членів речення [Грозян 2017б, с. 99]. Критеріями їхньої диференціації є формальний і семантичний, що, однак, не усуває в багатьох випадках дискусійних питань, пов'язаних із кваліфікацією членів речення [Чеснокова 1981; Шапиро 1957]. Залучення інших критеріїв (логічного, психологічного, комунікативного) загалом зумовлює руйнування усталеної системи членів речення, оскільки на першому плані постають інші вимоги до головних і другорядних членів (наприклад, згідно з психологічним критерієм, у висловленні перше уявлення належить підметові, друге – присудкові, а на першому місці в реченні стоїть, наприклад, детермінант). Застосування подібних критеріїв потребує додавання нової термінології до теорії членів речення [Селіванова 2006, с. 663–664].

Маркерами категорії членів речення слугують синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення. Типологія синтаксичного зв'язку в структурі речення має вирішальне значення щодо категорії членів речення та способів їхнього виділення [Маторіна 2015, с. 86]. Проте другорядні члени не можна диференціювати за синтаксичним зв'язком, оскільки названий

формальний критерій слугує засобом розрізнення не окремих членів речення, а двох узагальнених груп – головних і другорядних членів речення [Арібжанова 2010, с. 49]. Натомість Н. Л. Іваницька акцентує на важливості характеру синтаксичних зв'язків, зокрема його обов'язковості / необов'язковості (факультативності) для розмежування другорядних членів речення [Іваницька 2002, с. 76].

Основним критерієм визначення й розмежування членів речення є ті відношення, у які вони вступають з іншими компонентами, тобто відношення між: власне-членами речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект), комунікатемами – компонентами, переважно кваліфікованими як тема й рема (комунікативний аспект).

Отже, функція того чи того члена речення, його синтаксична суть зумовлена семантико-синтаксичними відношеннями з іншими компонентами та виявляється у зв'язку й тільки через зв'язок із ними. Водночас синтаксичні зв'язки реалізують функціювання слова (словосполучення) у реченні й тому є формальним засобом вираження семантико-синтаксичних відношень. З огляду на це поняття семантико-синтаксичних відношень та синтаксичних зв'язків пов'язані між собою й у структурі простого речення паралельно існують як граматичний зміст і граматична форма члена речення [Арібжанова 2010, с. 50]. Змістом члена речення є граматичне значення, яке полягає в семантико-синтаксичних відношеннях мінімальних синтаксичних одиниць і формально виявлене в синтаксичних зв'язках між ними. Погоджуємося з І. М. Арібжановою, що основним критерієм визначення та розрізнення членів речення, а отже основною його диференційною ознакою, є граматичне значення: визначити член речення – означає встановити, у яких відношеннях перебуває він з іншими компонентами [Арібжанова 2010, с. 55–56].

Граматичність членів речення, як стверджує Н. Л. Іваницька, мотивована ще й деякими ознаками морфологічного плану, на які, безперечно, треба зважати. Зокрема, «непрямий відмінок іменника є типовою формою додатка, кожен прикметник, пов'язаний безпосередньо з іменником, є означенням, а прислівник чи дієприслівник, що вступає в синтаксичний зв'язок прилягання з дієсловом, виконує в реченні синтаксичну роль обставини» [Іваницька 2002, с. 69].

Практичне визначення членів речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак, розглянутих крізь призму комунікативного призначення речення й окремих його частин [Іваницька 2002, с. 78]. Способами розмежування другорядних членів (тобто практичними прийомами розрізнення) на підставі їхніх диференційних структурних ознак є:

1) значеннєві запитання, спрямовані на віддзеркалення семантико-синтаксичного статусу другорядного члена речення;

2) морфологічне вираження структурно-семантичного компонента;

3) супідрядні зв'язки між другорядними членами речення як показник однорідності їхнього семантико-синтаксичного статусу;

4) особливості категорійної семантики головного слова;

5) можливість синонімічної заміни одних словосполучень іншими (*колосок жита – житній колосок*);

6) зорієнтованість на реальне відчуття просторових відношень, місця розташування чого-небудь і з огляду на це поступової втрати іменником власної категорійної семантики (***За вікном*** *розвиднялося*);

7) лексичне значення головного й залежних слів [Загнітко 2011, с. 494].

Увесь комплекс критеріїв і способів розмежування другорядних членів речення ґрунтується на їхніх диференційних класифікаційних ознаках [Грозян 2017б, с. 101–103] (див. табл. 2 у підрозділі 1.2.1.).

1.2. Традиційна класифікація другорядних членів речення

Традиційне вчення про члени речення має чимало здобутків, які дають підстави «стверджувати про адекватність, чи, принаймні, наближеність до адекватності між описом членів речення та їхньою об'єктивною граматичною природою» [Арібжанова 2010, с. 48]. Глибоке розуміння важливості традиційного підходу і його реалістичну оцінку продемонструвала В. А. Бєлошапкова, наголосивши, що, попри недоліки, традиційна класифікація членів речення містить такий аспект інформації про компоненти речення, якого в сучасних синтаксичних описах немає [Белошапкова 1977, с. 132–133]. Дослідниця переконана, що нові поняття структурної схеми й семантичної структури речення не заперечують традиційного вчення про члени речення, а дають нове підґрунтя для побудови сучасних типологій [Белошапкова 1975, с. 5–7].

У традиційних концепціях про другорядні члени використовують низку граматичних ознак, а саме: морфологічні показники відповідного члена речення і його опорного слова, характер синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень тощо. Від усіх об'єктивно властивих членові речення ознак залежить якість і повнота аналізу мовних явищ.

1.2.1. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення

Труднощі класифікації членів речення пов'язані з низкою обставин: 1) невизначеністю об'єкта класифікації (члени предикативної одиниці, члени речення, словоформи в їхньому співвідношенні з іншими компонентами); 2) можливістю різних принципів класифікації (характер відношень, форма вираження, структурна роль); 3) наявністю багатьох чинників розрізнення членів речення (морфологічна форма, лексичне наповнення, порядок слів) [Сиротинина 1980, с. 48–49].

Проблема визначення членів речення постала водночас із виникненням синтаксичного підходу до аналізу лінгвістичних явищ. Члени речення виділяють із речення як його будівельні компоненти, що мають певну семантику. Підсумовуючи ознаки членів речення, виокремлені в процесі їхнього багатоаспектного вивчення в різні періоди, дослідники зазвичай розмежовують структурні та семантичні [Бабайцева 1988, с. 19–20; Загнітко 2011, с. 491–492].

Структурними ознаками, що репрезентують особливості й закономірності вираження членів речення й сигналізують про їхню категорійну семантику, називають: 1) участь у формуванні структурної схеми речення; 2) спосіб вираження членів речення; 3) форма підрядного прислівного синтаксичного зв'язку (узгодження, кореляція, керування, прилягання); 4) синтаксична позиція.

Семантичні властивості членів речення охоплюють: 1) логічні значення; 2) категорійні значення; 3) лексичні значення; 4) комунікативне навантаження; 5) семантико-синтаксичні відношення членів речення (атрибутивні, об'єктні, обставинні, суб'єктні, комплетивні) [Бабайцева 1988, с. 19–20; Загнітко 2011, с. 491–492].

Окремо вирізняють диференційні синтаксичні ознаки другорядних членів речення, зокрема: 1) синтаксичну периферійність, виявлену в неможливості формувати предикативну основу речення; 2) поєднання з іншими членами речення (із підметом, присудком, головним членом односкладних речень чи з іншим другорядним членом речення) або з предикативним ядром (підметово-присудковою основою двоскладного речення) трьома формами підрядного зв'язку – узгодженням, керуванням, приляганням [Вольська 2010, с. 335].

Цей перелік властивостей не є вичерпним, він охоплює лише найсуттєвіші диференційні ознаки, жодна з яких не може бути єдиною для класифікації членів речення. Відомо, що спроби побудувати типологію

на підставі якоїсь однієї ознаки не мали успіху. Кваліфікація членів речення передбачає наявність комплексу різних критеріїв. Наприклад, якщо в реченні *Найнеобхідніша наука – це наука забувати непотрібне* (Антисфен, «Антологія афоризмів») брати до уваги лише структурні особливості (*наука – це наука*), то семантичні конкретизатори – словоформи *найнеобхідніша* й *забувати* – будуть потрактовані як означення. Проте витлумачення членів речення як структурно-семантичних компонентів передбачає введення семантичних конкретизаторів до складу головних членів: *наука забувати* – підмет, *найнеобхідніша наука* – присудок. До того ж присудок не може дублювати підмет, адже в комунікативному плані він найчастіше корелює з ремою, а тому повинен містити нову інформацію.

На підставі синтаксичних та семантичних ознак логічно розрізняти члени речення синтаксичної (підмет, присудок, другорядні члени речення) і семантико-синтаксичної (означення, обставини, додатки) площин [Маторіна 2015, с. 88].

На переконання В. В. Бабайцевої, члени речення – це структурно-семантичні компоненти речення, пов’язані між собою синтаксичними відношеннями [Бабайцева 1988, с. 31]. У структурно-семантичній класифікації членів речення дослідниця виділяє як домінантні властивості членів речення серед структурних – спосіб вираження, а серед семантичних – категорійне значення [Там само].

Однією з важливих властивостей членів речення В. М. Мігірін називає корелятивність – взаємні відношення зв’язаних компонентів, що є взаємозумовленими та взаємопередбачуваними. Дослідник уважає, що член речення може й повинен отримати свою характеристику на основі «принципу корелятивності зв’язку», зважаючи на «протичлен» до кожного члена речення [Мигирин 1961, с. 40–41].

К. Ф. Шульжук виокремлює такі визначальні чинники теоретичного тлумачення другорядних членів речення: 1) структурно-семантичний і

формально-граматичний напрями аналізу синтаксичних одиниць; 2) категорійний статус членів речення; 3) багатоаспектність; 4) структурні й семантичні ознаки; 5) зорієнтованість на значення відношень члена речення з іншими і його власного лексико-граматичного значення; 6) установлення типологічних запитань під час кваліфікації членів речення; 7) констатація явищ перехідності [Шульжук 2004, с. 86].

На нашу думку, цілісне дослідження членів речення повинно ґрунтуватися на їхній формальній, семантичній і комунікативній диференціації, а тому визначення диференційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць повинно опиратися на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками.

Класифікаційними ознаками другорядних членів речення (*класифікаційний* – стосується *класифікації* у 2 значенні як системи розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями) [ВТССУМ 2003, с. 432]) логічно вважати такі: 1) роль у формально-синтаксичній структурі речення; 2) кореляція з власне-членами речення; 3) засоби вираження; 4) позиція у формально-синтаксичній структурі речення; 5) різновид синтаксичного зв’язку; 6) співвідношення із синтаксемами; 7) різновид семантико-синтаксичних відношень; 8) позиційна закріпленість за актуального членування, співвідношення з комунікатемами [Грозян 2016в, с. 26–27].

Увесь комплекс диференційних ознак у проекції на традиційні другорядні члени речення узагальнено у зведеній таблиці (див. табл. 2).

Таблиця 2

Класифікаційні ознаки другорядних членів речення

Додаток	Означення	Обставина
1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з прислівним керованим другорядним членом речення, зрідка – з об'єктним детермінантом;	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з прислівним узгодженим членом речення (у типовому вияві), прислівним прилеглим членом речення та з корелятом;	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з детермінантними членами речення (фоновими локативним та часовим; із детермінантами зумовленості (причиновим, цільовим, умовним, допустовим); детермінантом із характеризувальним значенням (атрибутивним, уточнення / обмеження; сукупності / роздільності); із прислівним прилеглим членом речення з кількісним та просторовим значеннями;
3) у типових випадках виражений іменником, займенником; у нетипових – інфінітивом та субстантивованими словами;	3) у типових випадках виражене прикметником, числівником, займенником, дієприкметником; у нетиповому – іменником, прислівником, інфінітивом тощо;	3) виражена прислівником, інфінітивом, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників;
4) у типовому вияві стоїть після опорного слова (дієслова, прикметника, дієприкметника, віддієслівного іменника);	4) у типовому вияві стоїть перед опорним словом (іменником, займенником);	4) у типовому вияві стоїть у постпозиції щодо опорного слова (дієслова, прикметника, дієприкметника), а також у препозиції;
5) поєднується з опор-	5) поєднується з опор-	5) поєднується з опорним

ним словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі керування, рідше – прилягання;	ним словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі узгодження або кореляції, у нетиповому вияві – прилягання;	словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі прилягання;
6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься із субстанційними об'єктною, суб'єктною, адресатною, інструментальною синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, субстанційною суб'єктною синтаксемою;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься із субстанційною локативною синтаксемою, вторинними предикатними синтаксемами часу, причини, умови, допусту, порівняння; із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою;
7) виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає означальні семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає обставинні семантико-синтаксичні відношення;
8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою чи ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою чи ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою чи ремою.

Отже, функційний підхід, за яким мінімальні синтаксичні одиниці аналізують на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення, найбільш дієвий. Визначення диференційних класифікаційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць повинно ґрунтуватися на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками.

1.2.2. Типологія другорядних членів речення

Питання про члени речення є одним із проблемних у синтаксичній теорії. Дотепер збережений (особливо у вишівській і шкільній практиці) традиційний поділ їх на п’ять класів: підмет, присудок, додаток, означення й обставина. Цілком очевидно, що на сьогодні межі цих п’яти членів речення не відбивають усієї різноманітності синтаксичних категорій та семантичних компонентів речення. Недостатність традиційного підходу вбачаємо також у наявності випадків невідповідності між формою та змістом членів речення, у відсутності чітко закріплених за ними способів вираження. Попри очевидні недоліки, ця класифікація залишається запотребуваною не лише для практичного застосування, а й у теоретичних описах простого речення. Типологія членів речення ґрунтується на семантичному та синтаксичному протиставленні співвідношень між трьома поняттями: предмет, ознака й обставина. Загальносемантичні відношення предметних, ознакових та обставинних компонентів, на думку І. М. Арібжанової, віддзеркалюють схеми:

1) предмет ←ознака (відношення ознаки до предмета);

2) ознака ←ознака (відношення ознаки до іншої ознаки);

3) ознака ←предмет (відношення предмета до ознаки);

4) ознака ← обставина (відношення обставини до ознаки) [Арібжанова 2010, с. 52].

А. П. Грищенко в другорядних членах речення виокремив два складники: граматичний (вияв формально-граматичних показників) і загальносемантичний (відображення відповідних моментів позамовної дійсності) [СУЛМ:С 1972, с. 181]. Змістом члена речення, на думку Н. Л. Іваницької, є синтаксичне значення, назване синтаксичною функцією, а «модель членів речення враховує складні процеси логіко-психологічних основ побудови мовних одиниць, які виконують роль комунікативного

зв’язку, і створює зручний апарат граматичного членування речень» [Іваницька 2002, с. 78].

За традиційним підходом визначення різновиду другорядного члена речення ґрунтується на трьох чинниках: морфологічній природі самого другорядного члена речення, морфологічній природі того компонента, від якого він синтаксично залежить, і типові синтаксичного зв’язку та значеннєвих відношень між ними.

1.2.2.1. Додаток

Необхідним елементом структурної завершеності речення, що «випливає з потенційної потреби ядра підрядного словосполучення (найчастіше дієслова) мати при собі залежний член з об’єктним значенням, який конкретизує, поширює семантику ядра» [СУЛМ:С 1972, с. 207], постає додаток. Це другорядний член речення, що називає предмет (об’єкт), на який спрямовані або якого стосуються дія, процес, стан чи ознака.

Додаток може позначати:

1) об’єкт, на який переходить дія, напр.: *Життя жене свою **вузькоколійку**, і хто збагне душі людської вік?* (Л. Костенко);

2) об’єкт почуття, сприйняття, напр.: *Осінь уникала **завершення**, як саме життя* (С. Талан); *Любіть **травинку**, і **тваринку**, і **сонце** завтрашнього дня, вечірню в попелі **жаринку**, шляхетну **іноходь** коня* (Л. Костенко);

3) об’єкт, що розкриває зміст процесів, позначених дієсловами мовлення, мислення, напр.: *...хтось більше пам’ятає **подарунки** Миколая чи перший **поцілунок**, інший – перші зароблені **гроші** чи перший **компроміс*** (С. Процюк);

4) об’єкт володіння, передавання й присвоєння, напр.: *Ще я плакала, коли батько віддав у притулок нашого **собаку**, ні з ким не порадившись…*

(Л. Денисенко); *…нашу* ***землю*** *давно вже приватизували ті люди, які не здатні закохуватися, бодай любити, бодай милуватися…* (Б. Жолдак);

5) об’єкт уникнення, позбавлення, напр.: *Я уникала* ***поїздок*** *автобусом на такі відстані…* («Газета по-українськи», 07.11.2019);

6) об’єкт досягнення, напр.: *Художник є прикладом таланту, що самостійно досягнув* ***визнання*** *та* ***захоплення*** *багатьох прихильників свого мистецтва* («День», 22.11.2018);

7) об’єкт бажання, очікування, напр.: *В мені ж надто грала кров, щоб бажати* ***миру*** *і* ***спокою****, упорядкованих, ґречних, моральних* ***стосунків*** *із конечною метою – одруженням…* (В. Шевчук);

8) знаряддя або засіб дії, напр.: *Малює сон веселим* ***квачиком*** *і Самарканд, і Бухару* (Л. Костенко); *Орися сидить принишкло, перебирає* ***пальцями*** *оборочку фартушка* (Г. Тютюнник);

9) суб’єкт дії чи стану, напр.: *А скільки подорожей ще* ***мною*** *не реалізовано…* (С. Процюк); ***Мені*** *дуже досадно, що між цими речами я не здатний писати так, як живу* (Анатолій Дністровий);

10) адресат дії, напр.: *А ті великі, батькові, дерева-верби рубалися-пилялися, і з них будувалася хата* ***молодятам*** (Б. Жолдак); ***Журналістам*** *не створено соціальних умов, щоб вони неквапом розпізнавали нових Катерин Білокур серед митців* (С. Процюк);

11) об’єкт порівняння, доповнення уявлення про якості чи властивості, напр.: *Сьогодні, мовляв, посади геніїв відмінені* (скасовані – *Н. Г.*), *масове вище* ***від елітарного****, профанне важливіше* ***від сакрального*** (С. Процюк).

Додаток у типовому вияві витлумачений як «керований другорядний член речення – іменник, субстантивований займенник чи інший субстантивований іменний член речення, синтаксично залежний від керуючої дієслівної форми – особового дієслова, інфінітива, дієприслівника чи дієприкметника, – що вимагає відповіді на запитання непрямого відмінка» [СУЛМ:С 1972, с. 180].

Загальносемантичною ознакою додатка є «об'єкт (предмет, особа, поняття, явище тощо), безпосередньо або опосередковано охоплюваний відповідною дією, станом чи ознакою» [СУЛМ:С 1972, с. 182]. Типова сфера додатка – наявність у реченні перехідного дієслова, а отже й сильного керування, що прогнозує необхідність уживання конкретної відмінкової форми. Саме такий, визначений раніше, «запрограмований» дієсловом відмінок і є типовою граматичною формою додатка [Іваницька 2002, с. 77].

Додаток може стосуватися таких компонентів:

1) різних форм дієслова, напр.: *І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже,* ***цінує*** *розум* ***вигуки*** *прогресу, душа* ***скарби*** *прадавні* ***стереже*** (Л. Костенко); ***Карабін зачеплено****, і ще ближчим стає час переходу кордону* (Ю. Покальчук);

2) прикметника, напр.: *Їхній* [троянд] *колір* ***схожий на*** *мій жовчний виплаканий* ***біль*** (Л. Денисенко);

3) прислівника, напр.: *Хто* ***краще за всіх*** *уміє розглядати у книжках малюнки – я!* (Т. Малярчук);

4) слова категорії стану, напр.: ***Йому*** *теж* ***нелегко*** *стояти в самотині і все життя пересварюватися з вітрами й заметілями* (М. Стельмах); *Тобі* ***шкода*** *цієї* ***хвилини***, ***шкода минулого***, ***шкода*** *навіть* ***майбутнього****…* (Ю. Покальчук).

Класифікаційні ознаки додатків ґрунтовані на їхніх кореляціях із формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками (див. табл. 2) [Грозян 2018, с. 54–55].

Різновиди додатків диференційовані за такими особливостями:

1) за будовою виокремлюють: а) простий, виражений однією словоформою, напр.: *Хоч* ***на щастя*** *життя багате, Але кожну* ***людину*** *ждуть І печалі, і сум, і втрати, І не можна* ***їх*** *обминуть* (В. Симоненко); б) складений, виражений нерозкладним словосполученням, напр.: *І я стрічаю ще* ***одну із весен****...* (М. Луків); *Спершу неквапно роздивляєшся*

натовп перехожих… (Ю. Покальчук); *За життя філософа Фридриха Ніцше було продано аж … **сім екземплярів** його в майбутньому знаменитої книги «Так говорив Заратустра»* (С. Процюк);

2) за засобами вираження розрізняють: а) морфологізований (виражений іменником, зокрема й займennиковим), напр.: *Ображайся **на мене** як хочеш, Зневажай, ненавидь **мене** – Все одно я люблю твої **очі** І **волосся** твоє сумне* (В. Симоненко); *Уміти жити – це не те, що ви колись **собі** самому говорили* (М. Каменюк); б) неморфологізований, що зі свого боку диференційований на субстантивований (виражений словоформами, транспонованими в іменник, напр.: ***Минуле** я сприймаю без образ*… (М. Каменюк); *Ми переважно не задумуємося **над До** і **Після** інших людей* (С. Процюк); *Сьогодні дощ **в** твоєму винен **«ні»*** (В. Коваленко)) та інфінітивний, напр.: *Його погляд наказував **підняти** кляте дзеркало* (Т. Малярчук); *Природа не дозволяє **пізнати** себе до кінця, бо тоді вона загинула б* (Ю. Покальчук);[1]

3) за ступенем охоплення об’єкта дією чи станом додатки поділяють на прямі й непрямі.

Показником, що лежить в основі розрізнення прямого й непрямого додатків, є специфіка керування, а загальносемантичним відповідником такого поділу слугує уявлення про різні ступені охоплення об’єкта дією чи станом. В. Г. Гак кваліфікував прямий додаток як найважливіший другорядний член речення, наголосивши на особливій ролі прямооб’єктної конструкції, що дало підстави деяким мовознавцям уважати додаток третім головним членом речення [Гак 1986а, с. 79].

Прямий додаток витлумачують як такий додаток, що називає об’єкт, на який безпосередньо переходить дія. Синтаксично він залежить тільки від перехідних дієслів та слів категорії стану зі значенням сприймання, почуття, напр.: ***Передруковуйте** прокльони і **переписуйте** печаль* (В. Стус);

[1] Докладніше про інфінітивний додаток див. у підрозділі 1.2.3.

Я кажу йому – мені ***не треба грошей*** *Але мені їхні* ***душі*** *безумно* ***жаль*** (Ю. Покальчук).

Прямий додаток може бути виражений:

1) іменником або його еквівалентом у знахідному відмінку без прийменника, а також сполученням кількісного числівника чи іменника з кількісним значенням у знахідному відмінку з іменником у називному відмінку множини (числівники *два, три, чотири*) або в родовому множини (інші числівники), напр.: *Сумні дощі змивають їх* ***сліди*** (М. Луків); *Шукайте* ***посмішку*** *Джоконди – вона ніколи не мине* (Л. Костенко); *Змушуєш себе сісти за комп'ютер, але краще би писати їй* ***листа***, ***два листи***, ***сто листів***, ***сто тисяч листів****…* (Ю. Покальчук);

2) іменником чи його еквівалентом у родовому відмінку:

– при запереченні, напр.: *У велелюднім гомоні столиці* ***не відчуваєш подиху*** *біди* (М. Луків); *Відсидівши на урочистому відкритті семінару, я вирішив, що робити тут мені нема чого. Тим паче, що моєї* ***присутності*** *тут ніхто особливо* ***не вимагав*** (І. Роздобудько); *Земля без тебе* ***ні стебла не вродить****, і моді* ***ума не добіжать!*** (Л. Костенко); зрідка натрапляємо на заперечні конструкції з прямим додатком у знахідному відмінку, напр.: *Я* ***серце не здавлю*** *в останній раз до болю* (В. Симоненко); *І* ***не знецінюйте коштовне****, не загубіться у юрбі.* ***Не проміняйте неповторне*** *на сто ерзаців у собі!* (Л. Костенко); ***Не одлюби*** *свою* ***тривогу*** *ранню…* (В. Стус);

– зі значенням частини від цілого (родовий партитивний на позначення неповного об'єктування, який, на відміну від знахідного відмінка прямого додатка, указує на часткове або невизначене щодо повноти охоплення об'єкта дією, тобто має супровідне кількісне значення), напр.: *І власної* ***неволі спізнати*** *тут, на рідній чужині* (В. Стус); *– Усе можливо. Але… – ювелір замислився. – Пані Магдо, я вам і без застави* ***позичу грошей****. Скільки треба* (С. Горбань, Н. Лапіна); прямий додаток у родовому відмінку може означати й повне охоплення об'єкта дією, але з обмеженням у часі, що буває

при дієсловах *дістати, позичити, попросити*, напр.: *...я* ***позичив*** *у кума* ***бінокля*** *й давай шукати* (В. Шкляр);

3) іменником, що має паралельні форми знахідного відмінка,[2] напр.: *Напевно, я лише* ***хотів докласти*** *свого* ***прутика*** *у віртуальне вогнище цехової солідарності, незалежно від успішності, віку чи кількості написаного* (С. Процюк) – пор.: *хотів докласти* ***прутик***;

4) прямим уважаємо додаток, виражений іменником у знахідному відмінку без прийменника та в родовому відмінку при запереченні, який залежить від слів категорії стану зі значенням сприймання, почуття, напр.: *А видно* ***стежку*** *у житах,* ***криницю*** *біля хати...* (М. Луків); *Йому* ***не треба кленів*** *і* ***акацій****, ні* ***голосів****, ні* ***мальви*** *на тину* (Л. Костенко).

Непрямий додаток – це такий додаток, що означає непрямий об'єкт дії, стану, ознаки або знаряддя дії. Він виражає відношення дії до об'єкта, але не таке безпосереднє, як прямий додаток. Залежачи від неперехідного дієслова, непрямий додаток інколи може означати предмет, на який безпосередньо спрямована дія, напр.: *Гоголь-персонаж сам народжує ... героїв і героїнь своєї знаменитої повісті, вивчає їхнє життя, підштовхує до певних вчинків, «диригує»* ***думками*** *і* ***бажаннями*** («День», 02.10.2014). Визначальними ознаками для виокремлення непрямого додатка є формально-граматичні – вираження його формами непрямих відмінків, крім безприйменникового знахідного та за певних умов родового.

Непрямий додаток залежить переважно від неперехідних дієслів (напр.: *...****поділюся з читачем*** *уламками власної пам'яті* (С. Процюк), рідше – від перехідних (напр.: *Однак людина неспроможна збагнути цієї моторошної правди про себе – і вона* ***переносить*** *власну трагедію автоненависті* ***на інших*** (С. Процюк); від прикметників (напр.:

[2] Як зауважує А. П. Загнітко, інколи таку форму безпідставно вважають формою родового *писати лист / листа*, «але в такому разі паралелізм відмінкових форм повинен поширюватися на іменники всіх трьох граматичних родів, але пор. тільки *писати повість*, тому в цьому разі форми чоловічого роду *пишу вірш / вірша, лист / листа* засвідчують внутрішньовідмінковий паралелізм із різними сферами активності відповідних словоформ» [Загнітко 2011, с. 507]. Цю відмінкову форму кваліфікують також як «знахідний назви неістоти, що вживається із закінченням назви істоти» [Шитик 2014, с. 116].

Всеоб'ємність і всепрощення моря, його невимірність, його самотність ***ближча кожному за*** *найближчого* ***друга*** *– щира і незрадлива, журна і ласкава* (Ю. Покальчук); *Вона* [Мар'янка] ***була*** *настільки* ***не готовою до*** *цієї приголомшливої* ***новини****, що спершу не знала, як і реагувати* (А. Рогашко); від слів категорії стану (напр.: *Я знаю тільки, що* ***дитині буде погано*** (В. Винниченко); *Нам* ***треба голосу*** *Тараса* (П. Тичина) та від іменників дієслівного походження (напр.: *Вартість монети – пульс держави і досить правильний спосіб* ***пізнання*** *його* ***сили*** (Ф. Вольтер, «Антологія афоризмів»); *Різниця між математикою і літературою: від* ***перестановки доданків*** *сума не міняється, від* ***перестановки слів*** *думка може змінитися докорінно* (Ірина Вільде).

Залежно від способу оформлення керування непрямі додатки диференційовані на два різновиди – безприйменниковий і прийменниковий.

Безприйменниковий непрямий додаток виражений такими відмінковими формами:

1) родовим відмінком зі значенням об'єкта дії; об'єкта, що спричинює певний стан, переживання, почуття; об'єкта нестачі та об'єкта навчання; уникнення певного об'єкта, напр.: *Руки* ***торкаються*** *байдужого* ***металу****…* (Ю. Покальчук); *Лікар, щасливий з того, що хоч тут* ***уникнули сварки****, починає втішати шановну Іренею Гнатівну* (Дара Корній);

2) давальним відмінком на позначення особи (рідше предмета), до якої виявлено почуття або яка зазнає певного стану; суб'єкта дії (рідше предмета), що перебуває в якомусь стані, зазнає різних переживань; особи, на користь якої або на шкоду якій відбувається дія; особи, предмета, стосовно яких виявляється ознака або на який вона поширена, напр.: *Лише дух, загартований молитвами й певними практиками,* ***може протистояти*** *нашим* ***неврозам****…* (С. Процюк); ***Старшому легше*** *і* ***гірше*** *– вже було, вже не раз битий…* (Ю. Покальчук); *У власне тіло увійти* ***дано*** *лише* ***несамовитим*** (В. Стус);

3) орудним відмінком із семантикою об’єкта скеровувальної діяльності, володіння, внутрішнього захоплення, предмета інтересу, заняття, навчання; знаряддя або засобу дії; наділення певним об’єктом; уживання відповідного об’єкта; об’єкта обміну; витворювача дії; суб’єкта дії, стану; предмета, що є джерелом виникнення ознаки тощо, напр.: *Я знав: ніколи серце не проща того, що* ***розумом*** *безжально* ***вбито*** (Д. Павличко); *Я відчув на коротку мить, ніби моє тіло* ***налилося свинцем****, мене знову струсонуло, немов удруге я* ***був ударений*** *електричним* ***струмом*** (В. Шевчук).

Прийменниковий непрямий додаток завдяки прийменникам виражає широке коло об’єктних відношень. Прийменники значно розширюють можливості відмінкових форм і забезпечують реалізацію таких відношень між предметами і явищами об’єктивної дійсності, для передавання яких відмінкові форми недостатні [Іваницька 2002, с. 77].

У науковій літературі вирізнено найважливіші ознаки, на основі яких можна визначити функцію прийменникової конструкції в реченні. Серед них здатність додатка відповідати на запитання непрямих відмінків, а обставин – на запитання обставин, а також можливість заміни іменникових додатків із прийменниками відповідними особовими займенниками з тими самими прийменниками (*з ним, над ним*), а іменникових обставин – займенниковими обставинами без прийменників (*там, тоді, так, так довго* і т. ін.) [СУЛМ:С 1972, с. 192; Загнітко 2011, с. 508].

Найчастіше непрямі додатки виражені словоформами з прийменниками *в (у), з, за, об, на, над, про, проти, від, до, між, для*, які й визначають відмінкову форму іменника. У придієслівній позиції найпродуктивнішими засобами вираження є:

1) *«за + знах. відм.», «про + знах. відм.»* на позначення об’єкта позитивного чи негативного ставлення, піклування, напр.: ***Прошу пробачення за*** *таке* ***вторгнення****, але посада міського голови зобов’язує мене* ***піклуватися про те****, щоб усім приїжджим було зручно і затишно…*

(В. Шкляр); об’єкта розумової діяльності, повідомлення, напр.: *Вже навіть ржавим залишком локацій він* [«Чорнобиль-2»] *може думать тільки* ***про війну*** (Л. Костенко); *Я вже* ***мовчу про*** *безмежне* ***почуття*** *одинокості у того ж Ніцше чи Шопенгавера* (С. Процюк);

2) *«на + знах. відм.»* зі значенням об’єкта чуттєвого сприймання, напр.: ***Дивлюся*** *я* ***на смерть*** *натури, і благання Я посилаю доленьці своїй, Щоб і мені дала кінець такий, Щоб я була спокійна в час конання* (Леся Українка); об’єкта негативного ставлення, напр.: *Її* [Мар’янки] *довірлива чистота* ***не заслуговує на*** *таке брудне* ***заплямування*** (А. Рогашко); об’єкта дотику, перетворення, напр.: *Тоді її житло* ***перетвориться на*** *суцільну* ***пустку*** (А. Рогашко);

3) *«в (у) + знах. відм.»* на позначення об’єкта стосунку, напр.: *Віра – як би чудернацько те не звучало, зважаючи на її життєствердне й оптимістичне ім’я, –* ***не вірила в кохання*** (А. Рогашко);

4) *«до + род. відм.»* зі значенням об’єкта досягнення, наближення до нього внаслідок дії, напр.: *Крізь віки* ***доходять*** *і* ***до нас*** *розмаїті легенди…* (Ю. Покальчук); доповнення одного об’єкта іншим, напр.: *І, коли з проблемою «Птаха» буде покінчено, ти, шановний Стрибоже, зможеш або* ***приєднатися до сірих****, або просто піти* (Дара Корній); спрямування дії, виконуваної суб’єктом, на об’єкт, напр.: *– І я там завше вигрівалась! –* ***засміялася до хлопця*** *Катерина* (М. Павленко); об’єкта сприймання, напр.: *Цікаво, що б сказали мої студенти, які* ***звикли до*** *моєї цілковитої* ***«застібнутості»?*** (І. Роздобудько);

5) *«від (од) + род. відм.»* на позначення об’єкта позбавлення, уникнення, віддалення, залежності, напр.: *Гонитва за «успіхом» будь-якою ціною, конкурентна боротьба начебто для поліпшення якихось там процесів, комп’ютерний фанатизм, ідолопоклоніння перед мегасвітом техніки* ***відчужують*** *нас* ***від*** *найсокровенніших власних* ***потреб*** (С. Процюк); *З’являється* [кохання] *раптово, наче стихія, змітаючи на своєму шляху*

здоровий глузд і будь-які спроби протистояти цьому божевіллю, і так само раптово зникає, лишивши по собі самі спогади, глибина яких ***залежить від сили*** *почуттів* (А. Рогашко);

6) *«проти + род. відм.»* зі значенням об’єкта, на боротьбу з яким чи назустріч якому спрямована дія, напр.: *З цієї причини уряд Сполучених Штатів та багато європейських країн* ***виступають проти будівництва*** *газопроводу* («День», 28.12.2019);

7) *«для + род. відм.»*, що називає об’єкт призначення виконуваної суб’єктом дії й має додаткове значення мети, напр.: *Несподівано відкрила для себе аксіому: коли хтось зчитує тебе, він сам* ***стає відкритим для зчитування*** (Дара Корній);

8) *«над + орудн. відм.»* на позначення об’єкта праці, мислення, спрямування зусиль на оволодіння ним, напр.: *Учні* ***почали працювати над роботами*** *синхронно…* («День», 06.12.2016);

9) *«за + орудн. відм.»* зі значенням об’єкта сприймання й ставлення, напр.: *Люди* ***сумують за домівкою****, але свого майбутнього там уже не бачать* («День», 14.09.2015); *Хай він змарнує своє життя з нелюбою йому жінкою, хай* ***страждатиме за коханою****, нехай серце його розривається на шматки, обливається кров’ю, але іншого виходу в нього немає* (А. Рогашко);

10) *«з + орудн. відм.»* на позначення об’єкта, із яким перебуває в соціативному зв’язку суб’єкт дії, напр.: *Черниш мовчав,* ***ішов з новачками*** *попереду* (О. Гончар); ***З журбою*** *радість* ***обнялась****... В сльозах, як в жемчугах, мій сміх. І* ***з*** *дивним* ***ранком*** *ніч* ***злилась****, І як мені розняти їх?!* (Олександр Олесь);

11) *«на, в + місц. відм.», «по + місц. відм.»* зі значенням об’єкта розуміння, знання, зосередження, наполягання, уваги, напр.: *А Маленька Фея мовчала. Вона все-таки* ***розумілася на*** *добрих* ***чарах*** *і нарешті запропонувала дуже просту річ: не намагатися робити зло, бо воно ніколи*

не допоможе здійснити мрію (Л. Мовчун); *Та хтось таки* ***затужить по мені****, А хтось згорить у полум'ї зі мною* (Т. Коломієць).

Залежний від прикметника непрямий додаток конкретизує ознаку й виражений іменниками чи їхніми еквівалентами на позначення:

– предмета, явища, із якими порівнюють інший предмет, напр.: *Точність авторів вражає: у будинках є решітки на вікнах, посуд, вогнегасники – при цьому розмір деяких деталей* ***менший за ніготь*** *людини* («День», 24.11.2015); *Щирий друг* ***миліший від*** *жорстокосердого* ***брата*** (Л. Мовчун); [3]

– предмета, особи, до яких подібний чи з якими відмінний інший предмет або особа, напр.: *Схоже майбутнє* ***на чашу*** *з плодами, а пережите –* ***на*** *стишений* ***сад*** (М. Луків);

– предмета, що є джерелом виникнення ознаки, напр.: *Циганки* ***щедрі на слова****, казати – ціпом не махати* (В. Стус).

Отже, традиційний опис додатка ґрунтований на морфологічній природі другорядного члена речення та того компонента, від якого він синтаксично залежить, і від типу синтаксичного зв'язку та значеннєвих відношень між ними.

1.2.2.2. Означення

Використання в реченні означень умотивоване потребою дати якісну чи кількісну характеристику предмета, явища або особи, схарактеризувати ознаку за дією, за належністю, за суб'єктом дії тощо. Означення кваліфікують як другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета, його якість чи властивість і відповідає на запитання *який? чий? котрий?* (в усіх відмінках) та *скількох? скільком? скількома? на скількох?* Це залежний від іменника, займенника чи будь-якого субстантивованого слова або вислову

[3] Безприйменникові словоформи родового відмінка зі значенням об'єкта зіставлення вважаємо анормативними, попри наявність їх у деяких синтаксичних описах простого речення [Загнітко 2011, с. 508].

другорядний член речення, який узгоджений з означуваним компонентом у відмінку, числі та роді (в однині) або пов'язаний синтаксичним зв'язком кореляції, прилягання чи керування.[4] Напр.: ***Незайману*** *траву* ***душі моєї твій*** *погляд знову перетолочив* (В. Коваленко); *За чимось* ***недосяжним*** *і* ***високим*** *Ми ідемо усе життя* ***своє*** (Т. Коломієць).

Як структурно-семантичному компонентові речення означенню властиві класифікаційні ознаки, що відбивають кореляції між формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками (див. табл. 2).

Семантика означення охоплює такі основні характеристики:

1) значення якісної ознаки предмета, напр.: *З* ***пресвітлим*** *смутком вересень прийшов. Дзвінком* ***школярським*** *спогадів накликав. Журавликом у небі закурликав.* ***Черлений*** *лист підняв, мов корогов* (Т. Коломієць);

2) значення ознаки за дією, напр.: *А ти тільки вдумайся: перед тобою* ***Непрочитана*** *книга – жінка* (Т. Коломієць);

3) значення ознаки дії за суб'єктом дії, напр.: *Нехай це –* ***витвір самоти****, нехай це – вигадка й омана!* (Л. Костенко);

4) значення кількісної ознаки, напр.: *Але вона* [Оксана] *тут не сама, крокує впевнено до* ***двох*** *постатей, що чекають на неї* (Дара Корній);

5) значення присвійності (ознаки за належністю), напр.: *Боюся, любов – це спільний проект* ***Шекспіра*** *і голлівудських* ***продюсерів*** (Т. Малярчук); *Кожен* ***наш*** *крок – наслідок неймовірної кількості збігів, ім'я яким – долі* (Є. Кононенко) та ін.

[4] Спосіб синтаксичного зв'язку між означуваним словом та неузгодженим означенням, вираженим відмінковою або прийменниково-відмінковою формою іменника чи займенника, по-різному кваліфіковано в науковій літературі. За широкого розуміння, в основі якого лежить морфологічний принцип, способом зв'язку вважають керування. Вузьке тлумачення керування обмежене або значеннєво передбачуваною опорним словом сполучуваністю (валентністю), або характером семантико-синтаксичних відношень (керування визначають за наявності об'єктних відношень, а прилягання – обставинних). І. Р. Вихованець уважає керованим неузгоджене означення, що залежить від відпредикатного іменника [Вихованець 1993, с. 88].

За традиційною класифікацією до означень зараховують словоформи, що часто мають синкретичну семантику (атрибутивно-об'єктну чи атрибутивно-обставинну):

1) значення ознаки предмета за його відношенням до іншого предмета, напр.: *Аліна робить* ***каву з гвоздикою****, так, як любить Сашко* (Дара Корній); *І коли взимку ти п'єш липово-шипшиновий* ***чай зі*** *смородинним* ***варенням****, чи малиновим, чи абрикосовим, чи ожиновим, ням-ням, то ти направду п'єш літо…* (Дара Корній);

2) значення ознаки предмета за матеріалом, із якого зроблений предмет, напр.: *А ще – зграйки бундючних індіанців* ***у*** *величних* ***коронах із пір'я****, які на своїх мустангах переслідують твоєю стелею різко окреслених велетнів-бізонів* (В. Гранецька);

3) значення ознаки предмета за місцем, напр.: *Ввійшла приїжджа* ***жінка із села****. І запах поля принесла з собою* (М. Луків);

4) значення ознаки предмета за часом, напр.: ***Осінній день*** *березами почавсь* (Л. Костенко); ***Грім у жовтні*** *– на малосніжну, коротку й м'яку зиму* (Zik, 30.09.2019).

Усі виокремлені значення, уміщені в одному залежному компоненті, за способом вираження та формою підрядного зв'язку поділяють на узгоджені й неузгоджені.

Узгоджені означення – це такі означення, які з означуваним словом потенційно узгоджуються в граматичних формах відмінка, роду й числа.

Засобами вираження узгоджених означень є:

1) прикметники будь-якого семантичного розряду: ***Вчорашній*** *день минув чудово*! (Олександр Олесь);

2) дієприкметники: *Ще рань ожиново-щемлива в* ***достиглій*** *купчиться росі…* (В. Коваленко); *Упродовж цих десятків років* ***розлита*** *нафта становитиме серйозну небезпеку для морської фауни і флори Арктики* («День», 20.11.2013);

3) займенники, співвідносні з прикметниками, крім присвійних *його, її, їх*, оскільки вони являють собою застиглу форму родового відмінка особових займенників *він, вона, вони*, а тому є незмінними [Ожоган 2005, с. 8]: *Влийся сонцем у щиру мову, У думок* ***моїх*** *течію – Я люблю* ***твої*** *губи, і брови, І поставу, і вроду* ***твою*** (В. Симоненко);

4) порядкові числівники: *Моя* ***перша*** *любов торгує целофановими пакетами. Моя* ***друга*** *любов не знайшла нічого кращого, ніж піти по руках. Моя* ***третя*** *любов була від мене кращою і знайшла собі кращого* (А. Бондар);

5) кількісні числівники в непрямих відмінках, крім знахідного: *Викупатися в річці між* ***трьома*** *джерелами* (Дара Корній).

За кількістю компонентів означення можуть бути непоширені (однокомпонентні) і поширені (багатокомпонентні). В українській мові поширені означення виражені прикметниковими (прикметник із залежними від нього словами) і дієприкметниковими (дієприкметник разом із залежними від нього словами) зворотами, напр.*: Наче в музеї, помилувалася* [пані Любомирська] *вітринами,* ***прикрашеними скульптурами з марципану;*** *гарними,* ***подібними до давньогрецьких****, жінками-алегоріями: Вірою, Надією, Коханням, Мудрістю і Славою* (С. Горбань); *Я відчайдушно намагаюсь утримати його, те, що відходить, розуміючи, що втрачаю, що час,* ***відрахований мені долею****, минає…* (Ю. Покальчук); *Ген килим,* ***витканий із птиць****, летить над полем* (Л. Костенко).

Неузгоджені означення – це означення, що вказують на ознаку предмета за його належністю особі або характеризують предмет стосовно ваги, розміру, віку, місця, часу, мети й призначення тощо.

Традиційно неузгоджені означення, виражені відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників, називають керованими. Ця назва відбиває їхній статус та первинну придієслівну позицію [Грозян 2018в, с. 63]. У поєднанні з іменником така позиція тільки умовно може бути названа керованою на підставі лише морфологічного вираження

залежного слова чи прийменниково-відмінкової словоформи, а точніше – вона прилегла. Об'єктний компонент у семантиці субстантивного означення зумовлений формою його вираження, а означальний – типом відношень між головним і залежним словами та можливістю атрибутивної характеристики головного компонента [Загнітко 2011, с. 501–502]. І. Р. Вихованець зауважує, що в неузгоджених означеннях на значення ознаки нашаровано додаткові відтінки, «зумовлені нетиповою для позиції означення частиною мови та новими для цієї частини мови семантико-синтаксичними відношеннями й синтаксичним зв'язком» [Вихованець, 1993, с. 88]. З огляду на відсутність у традиційній класифікаційній схемі місця для синкретичних членів речення, такі структурно-семантичні компоненти покваліфіковані як неузгоджені означення.

Засобами вираження неузгоджених означень є:

1) іменники в родовому відмінку без прийменника на позначення: а) належності особі чи предметові (родовий посесивний), напр.: *Хату* ***матері*** *я завжди згадую у своїх думках* (В. Герасимчук); б) частини тіла істоти (родовий цілого), напр.: *...ти побачиш томно примружені* ***очі*** *розкішної* ***кінодіви*** *далеких 50-х років* (В. Гранецька); в) тварин або рослин, частина яких названа пояснюваним словом, напр.: *Місяць* ***крізь віти ялини*** *руки до мене простяг* (В. Сосюра); г) події, якою знаменується певний проміжок часу, названий головним словом, напр.: *Дарина часто згадувала* ***день приїзду*** *на шахту* (Ю. Яновський); г) учасників певного колективу, названого пояснюваним словом, напр.: *Сашко вже зрозумів, що перед ним не просто старший пан, а батько Оксаниного Влада і* ***проректор університету*** (Дара Корній); д) якісної характеристики щодо сорту, розміру, віку (такі означення переважно двокомпонентні), напр.: ***Дівчатко років трьох*** *вибігло на дорогу і дивилося захоплено на заграву вечірнього неба* (Я. Мельник); е) ознаки за місцем перебування, проживання: *Частково тому, що вважав: геть усі* ***мешканці*** *ввіреного* ***села*** *мають говорити по-польськи, раз уже є*

громадянами Жечі Посполитої (В. Лис); є) ознаки за її носієм або джерелом, напр.*: **Дубів** кошлатих набігає **тінь*** (А. Малишко); ж) діяча, витворювача дії (родовий суб'єкта), напр.: *Я дивлюсь на **мерехтіння** небесних **цяток** і намагаюсь уявити собі життя на них* (В. Винниченко);[5]

2) іменники в непрямих відмінках із прийменниками [Ващук, Моренець 1965], напр.: *На рубежі століть відбулися дві події – Михайло* [Булгаков] *вступив до гімназії і родина придбала дві десятини землі в селищі Буча. Був збудований **дім на п'ять кімнат** і **дві веранди*** («Ювілеї і ювіляри»); *Жінка сьогодні була вбрана у блакитну сукню, підперезана золотим **поясом із вишивкою*** (Дара Корній);[6]

3) присвійні займенники *його, її, їх* (зв'язок прилягання), напр.: *Дзвенять німою тугою ліси, Коли їх ніч тремтлива обнімає І від очей у ревності ховає Принади **їх** первісної краси* (В. Симоненко);

4) неозначена форма дієслова, напр.: *Правді **служити**, неправду **палити** вічну дай страсть* (І. Франко); такий прилеглий інфінітив часто поєднує означальну семантику з об'єктною: *бажання* яке? чого? *вижити, спроба* яка? чого? *піти*; [7]

5) синтаксично нерозкладним сполученням іменника в непрямому відмінку із залежними від нього словами, лексичним чи фразеологічним словосполученням або реченням, напр.: *Вони* [закохані] *живуть в іншому вимірі, весь світ, що їх оточує, не для них, усе не має значення, має значення лише дотик, лише радість **бути поряд**, лише відчуття коханого, чуття,*

---

[5] Таке означення, зауважує Б. М. Кулик, стосується пояснюваного іменника, що своїм значенням співвідносний із неперехідним дієсловом. Якщо ж іменник у родовому відмінку залежить від іменника, співвідносного з перехідним дієсловом, тоді синтаксичну функцію іменника в родовому відмінку можна визначити з огляду на характер семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Рішення **зборів** було доведено до всіх учнів старших класів* (родовий суб'єкта, атрибутивні відношення, отже означення, бо *збори вирішили*) – пор.: *Рішення **задачі** було доведено до всіх учнів старших класів* (родовий об'єкта, об'єктні відношення, отже додаток, бо *хтось вирішив задачу*). Пор. також: *Підготовка **вчителів** до уроків* (означення, бо *готуються вчителі*) і *Підготовка **вчителів** для нових шкіл* (додаток, бо *хтось готує вчителів*) [Кулик 1961, с. 60].

[6] Більшість таких конструкцій характеризує предмет за матеріалом, кількісним, причиновим, цільовим значеннями тощо, тому переважно вони мають, крім атрибутивної, додаткову обставинну семантику, що вможливлює кваліфікацію їх як синкретичних членів речення. Проте за традиційним підходом вони витлумачені як неузгоджені означення.

[7] Докладніше про інфінітив у ролі означення див. у підрозділі 1.2.3.

дотик, життя… (Ю. Покальчук); *Запитання* ***«За кого люди на Донбасі?»*** *риторичне* (В. Макєєв);

6) порівняльним зворотом, напр.: *Будеш їхати снігом поволі до весни крізь завії,* ***мов дим*** (І. Драч);

7) прислівником, напр.: *Дорога* ***ліворуч*** *врізалася в ущелину* (О. Забужко);

8) дієприслівником, напр.: *Очам шкодять як дуже яскраве світло, так і погана освітленість, а також різкі коливання рівня освітленості, штучне освітлення,* ***читання*** *в транспорті або* ***лежачи****, неякісно надруковані тексти* (О. Тагліна).

Відповідно до традиційного підходу другорядні члени речення визначають за принципом «або те, або те», тобто надають перевагу деяким формальним чи значеннєвим ознакам. Натомість аналіз структурно-семантичних компонентів в аспекті теорії перехідності, що передбачає визнання явищ синкретизму, дає змогу уникнути однобокого трактування, керуючись принципом «і те, й те». Більшість неузгоджених означень логічніше було б кваліфікувати як синкретичні другорядні члени речення.

Як різновид означення традиційно виокремлюють **прикладку** – залежний від головного слова другорядний член, виражений іменником або субстантивованим словом, що приєднується до головного компонента паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення [Загнітко 2011, с. 504].

Прикладка узгоджується з означуваним словом у відмінку й зазвичай у числі, рідше – у роді. Від узгодженого означення, вираженого прикметником, вона відрізняється тим, що вказує на ознаку предмета та водночас дає йому другу назву, тоді як узгоджене означення лише називає ознаку предмета [Кулик 1961, с. 65]

Під час визначення прикладки потрібно звертати увагу на такі чинники: 1) відношення між предметами, що мають видову й родову назви, бо в одних випадках у ролі прикладки функціює видова назва (частіше), в інших – родова (рідше); 2) синтаксичні зв'язки деяких форм присудка (не є прикладкою слово, із яким узгоджується присудок), напр.: *День осінній ... вітер віє, і* ***красуня****-сонце змерзло* (М. Рильський); 3) зміст цього речення й навіть зміст попереднього чи наступного речень.

Прикладка може позначати такі характеристики особи чи предмета:

1) професію, рід діяльності, напр.: *Зрештою, був ще Батай-****науковець*** *і навіть* ***інтелектуал*** *лівого пошибу* (С. Процюк);

2) національну належність, напр.: *Нобелівську премію з літератури отримала білоруська письменниця,* ***українка за походженням****, Світлана Алексієвич* (5-й канал, 08.09.2015);

3) соціальне походження, напр.: *Непевне видумали свято Патриції-****аристократи*** *І мудрий кесарів сенат* (Т. Шевченко);

4) місце проживання, напр.: *Дівчина-****киянка****, звуть її Наталка* («Україна молода», 11.05.2011);

5) вік, напр.: *Крім Баглая-молодшого, є ще Баглай-****старший****, що за свій темперамент та задерикуватість раніше був знаний на селищах як Іван-дикий, чи Іван-рудий…* (О. Гончар);

6) родинні стосунки, напр.: *Усміхнувся Іван і знов завів мову про Лободу-****батька*** (О. Гончар);

7) родову назву при видовій (рідше), напр.: *Гуртом схвильовані і раді зійшли по сходах інституту в своїм зеленім Київ-****граді*** (П. Воронько);

8) видову назву при родовій, напр.: *Свій шепіт уплітаючи в акорди, кружляє лист під вальс* ***«Осінній сон»*** (Г. Білоус);

9) якісну характеристику особи чи предмета (у ролі прикладки часто використовують іменники-епітети, художні порівняння), напр.: *У берези позичила білої сорочки, щоб на неї задивлялись* ***хлопці****-ясеночки*

(Д. Павличко); *А човен «Ластівка», мов птиця, летить на* ***крилах****-парусах* (В. Скомаровський).

Отже, семантика означення охоплює такі основні характеристики: значення якісної ознаки предмета, ознаки за дією, ознаки дії за виконавцем, значення кількісної ознаки, ознаки за належністю. Різновиди означень диференційовані за будовою (непоширені й поширені), за способом вираження та формою підрядного зв'язку (узгоджені та неузгоджені). До означень зараховано прикладку, що позначає характеристики особи чи предмета за професією, родом діяльності, національною належністю, соціальним походженням, віком, родинними стосунками, родову назву при видовій, видову назву при родовій, якісну характеристику особи чи предмета.

1.2.2.3. Обставина

Уживання обставин як другорядних членів речення випливає не з лексико-граматичної природи предикативного ядра речення, а з конкретної потреби схарактеризувати дію щодо способу, часу, місця, причини, умови, міри й ступеня її перебігу [СУЛМ:С 1972, с. 207; Виноградова 2008; Виноградова 2014; Іваненко 1981; Пономарьова, Бурлакова 2004]. Зазвичай обставини є факультативними компонентами речення, а тому поєднані з опорним словом формою підрядного зв'язку приляганням. Лише обставини місця, сполучаючись із дієсловами руху та переміщення й місцеперебування, є обов'язковими компонентами реченнєвої структури, оскільки вони валентно зумовлені, напр.: ***Їхали*** *козаки* ***із Дону додому****, Підманули Галю – забрали з собою* («Українські народні пісні»).

Обставини – це другорядні члени речення, що характеризують дію, процес, стан, ознаку щодо їхньої якості, інтенсивності або вказують

на умови, за яких відбувається подія чи явище (спосіб дії, час, місце, причину, мету тощо).

Специфічними ознаками обов'язкового для всіх обставин суто формального їх вияву І. Р. Вихованець уважає формально-синтаксичну (увиразнену семантично) автономність обставин у структурі простого речення й тісно пов'язану з нею граматичну спрямованість обставинних компонентів до синтаксичної та морфологічної адвербіалізації [Вихованець 1993, с. 89]. З огляду на це типова форма вираження обставин – прислівник, проте найпродуктивнішим засобом слугують прийменниково-відмінкові словоформи. Отже, обставини можуть бути виражені:

1) прислівником, напр.: ***Більше*** *тебе не буде.* ***Завтра*** *на цій землі Інші ходитимуть люди, Інші кохатимуть люди – Добрі, ласкаві й злі* (В. Симоненко);

2) дієприслівником, напр.: ***Розплатившись,*** *ступила* [Віра] *до виходу, гордовито задерши голову…* (А. Рогашко);

3) дієприслівниковим зворотом, напр.: *Ти приходиш на площу в тривожній надії,* ***очікуючи зустрічі****, напружений і повний сподівання, що буде інакше, ніж має бути,* ***вгадуючи хистку розмову, наперед цураючись її і водночас бажаючи перемогти її****…* (Ю. Покальчук);

4) безприйменниковою формою іменника чи його еквівалентів (родового чи орудного відмінків), напр.: *Душа прозріє* ***всесвітом*** *очей* (Л. Костенко);

5) прийменниково-відмінковою словоформою іменника чи його еквівалентів, напр.: *Я не скрипковий ключ, а журавлиний тобі* ***над полем в небі*** *напишу* (Л. Костенко);

6) інфінітивом, напр.: *Смирно я прийшов сюда ласки в бога* ***доступити****, а мене шлють сірку* ***пити*** (І. Франко); [8]

[8] Докладніше про інфінітив у ролі обставини див. у підрозділі 1.2.3.

7) порівняльним зворотом, напр.: *У цих руках життя – **як мить** – майне, Впаде, **мов сон**, під сплющені повіки* (М. Матіос);

8) фразеологізмом, напр.: *Кум теж ледве стримався, аби не дременути **світ за очі*** (Г. Вдовиченко);

9) синтаксично нерозкладними словосполученнями, напр.: *Хижак повільно присів, виструнчився, немов встав на пуанти – і, як у балеті, переступаючи дрібними кроками, посунувся боком **на два-три метри*** (Г. Вдовиченко).

Диференційні ознаки обставин охоплюють їхні кореляції з компонентами формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів (див. табл. 2).

В основу поділу обставин покладено семантичний критерій. У науковій та навчально-методичній літературі виокремлюють різну кількість розрядів обставин (від 7 до 26), що зумовлено метою й завданнями класифікацій (див.: [Бабайцева 1988, с. 147–153; Вихованець 1993, с. 89–91; Загнітко 2011, с. 509–513; Кулик 1961, с. 76–87; Никитин 1952; Никитин 1969; Никитин 1973; СУЛМ:С 1972, с. 207–224 та ін.]). За найзагальнішими семантичними ознаками розрізняють: обставини способу дії, міри й ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допусту, наслідку[9]. Нам імпонує виокремлення В. В. Бабайцевою ще двох різновидів – обставин обстановки (ситуації) та модальних обставин [Бабайцева 1988, с. 152–153].

1. Обставини *способу дії* дають якісну характеристику дії чи стану, означають спосіб їхнього виконання або вияву ознаки. За семантикою їх диференційовано на три групи:

а) зі значенням якості дії, напр.: *Синіли на межі **прощально** васильки* (В. Сосюра); *Розгуляйся **буйно** і **раптово**, заглуши усе, що говорю!*

[9] Останній різновид виокремлює В. В. Бабайцева [Бабайцева 1988, с. 150], А. П. Загнітко [Загнітко 2011, с. 513]. Зокрема, В. В. Бабайцева основними засобами вираження обставини наслідку вважає словоформу в родовому відмінку з прийменником *до* та дієприслівникові звороти, причому в прийменниково-відмінковій сполуці дослідниця вбачає синкретизм наслідку та ступеня [Бабайцева 1988, с. 150].

(Л. Костенко); *Якби ти знав, як* ***солодко***, ***нестерпно****, і як спочатку я тебе люблю!* (Л. Костенко);

б) на позначення способу й деталей виконання дії, напр.: *І стане степ* ***віч-на-віч*** *з перехрестям, Де владна пісня німоту збороть* (В. Коваленко); *А вже вночі* ***навшпиньки*** *ходить осінь і полум'я жоржин задмухує садам* (Л. Костенко); *Останні айстри* ***горілиць*** *зайшлися болем* (Л. Костенко); *Вітер блискавку виструга, хмара насуне з-за гір –* ***перекидом, колесом, вистрибом*** *вибігали діти надвір* (Л. Костенко);

в) порівняння, напр.: ***Немов варом,*** *його обдало хвилею гарячого жаху, і він вперше в житті зрозумів значення багатьох банальних словосполучень із втраченим первинним змістом* (Г. Вдовиченко); *Ліси хриплять застуджено,* ***як бронхи*** (Л. Костенко); *Зірка впала* ***кристалом*** *на самотні сади* (Л. Костенко)[10].

2. Обставини *міри й ступеня* характеризують дії, процеси, стани або ознаки щодо інтенсивності чи міри їхнього вияву, напр.: *Голубими дощами* ***сто раз*** *над тобою заплачу. Гіацинтовим сонцем* ***сто раз*** *над тобою зійду* (Л. Костенко); *Але* ***вдесяте*** *падаю з трампліна* (Л. Костенко); *Іди, іди, дощику,* ***цебром, відром, дійницею*** («Скарбниця народної мудрості»); *Бог колись за гріхи поділив людину* ***надвоє****, а до того вона, цілісна і щаслива, була андрогеном, мала дві статі в одній істоті* (Ю. Покальчук); *Я тебе* ***нітрохи*** *не люблю* (Л. Костенко); *Сад музикою сповнений* ***по вінця*** (О. Підсуха); *Люблю* ***до оніміння***, ***до стогону***, ***до сліз*** (Л. Костенко); *Хай нап'ються* ***донесхочу*** *ниви* (Л. Костенко).

3. Обставини *місця* дають просторову характеристику дії, ознаки, події. Функційно вони мають такі часткові значення:

а) місце (локалізацію) дії, процесу, стану, напр.: *Зорі тихо тремтять* ***угорі*** (М. Коцюбинський); *Я не скрипковий ключ, а журавлиний тобі* ***над полем в небі*** *напишу* (Л. Костенко);

---

[10] В. В. Бабайцева виокремлює в самостійний різновид обставини порівняння, основним значенням яких є якісна характеристика дії чи її інтенсивності [Бабайцева 1988, с. 148–149].

б) напрямок дії або стану, зокрема: безвідносний щодо його кінцевого чи вихідного пункту, напр.: *Тут наша піхота зав'язує ворожій кавалерії хвоста в такий вузол, що й* ***назад*** *уже не повернеш – там суцільний вогонь, і мчати* ***вперед*** *нема духу, бо той загін, який щойно втікав, тепер рішуче вертає* ***назад*** (В. Шкляр); *Йдемо* ***угору****, і нема доріг* (Л. Костенко); початковий (вихідний) пункт поширення, напр.: *Біжать люди і* ***звідціль****, і* ***звідтіля*** (А. Головко); *Прямим проломом пам'яті в безмежність уже аж* ***звідти*** *згадуєш себе* (Л. Костенко) та кінцевий пункт локалізації дії або стану (*куди?*), напр.: *І мрії полинуть* ***над*** *ясні* ***зірки****,* ***в країну*** *далекую чар* (М. Рильський); ***Сюди*** *колись приходили чернички, блакитну воду брали із глибин* (Л. Костенко);

в) шлях переміщення, напр.: *Ходить ніч* ***по саду*** *місячними кроками* (П. Тичина); *Пливли ми ввечері* ***лиманом*** (Л. Костенко); *Очерети із чорними свічками ідуть* ***уздовж*** *колишніх* ***берегів*** (Л. Костенко).

4. Обставини *часу* вказують на час дії, явища або на його тривання. Вони позначають:

а) часову межу дії – її вихідний або кінцевий момент, напр.: *Бережи одежу* ***знову****, а здоров'я* ***змолоду*** («Скарбниця народної мудрості»); *Мене* ***ізмалку*** *люблять всі дерева, і розуміє бузиновий Пан* (Л. Костенко); *Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять* ***до холодів*** (Л. Костенко);

б) момент, у який відбувалася, відбувається чи відбуватиметься дія, напр.: *...віковічні абсурди кричать в пелюшках «кува!»* ***22-го березня 22-го вересня 22-го жовтня*** *22 22 (двадцять два)* (Л. Костенко); *Оця реальна мить вже* ***завтра*** *буде спомином, а* ***післязавтра*** *– казкою казок* (Л. Костенко);

в) характеристику дії безвідносно до її вихідного й кінцевого моментів перебігу, напр.: *Метр задумався. Це не можна пояснити словами. Якийсь внутрішній голос* ***завжди*** *говорив йому, спрямовував у Реальність і* ***ніколи***

досі не підводив. ***Раніше*** *перед тим, коли хтось із майбутніх донорів мав упасти в кому, чоловік* ***завжди*** *чітко відчував, куди й до кого має йти* (Т. Гальянова); *Старесенька, іде по тій дорозі. Як* ***завжди.*** *Як* ***недавно****. Як* ***давно***; ***Тоді*** *був травень, а* ***тепер*** *зима*; ***Учора*** *все було зелене,* ***сьогодні*** *білим зацвіло* (Л. Костенко);

г) тривалість дії, напр.: ***Цілу ніч*** *купідони несли зі стелі гірлянди* (Л. Костенко); *Там будуть горіти до ранку* ***всю ніч*** *в туманних дзеркалах червоні троянди* (О. Пахльовська); ***По сей день*** *Посейдон посідає свій трон* (Л. Костенко).

5. Обставини *причини* позначають причину, підставу дії, явища, напр.: ***Знічев'я*** *німець зброю підніма* (Л. Костенко); *Кайдаш* ***спересердя*** *грюкнув дверима* (І. Нечуй-Левицький); *Я жду тебе, і я вже почорніла на цих вітрах* ***од горя*** *і* ***од спеки*** (Л. Костенко); ***Чомусь*** *пам'ятаю, що річка звалася Леглич* (Л. Костенко). Серед засобів вираження обставин причини (прислівники, прийменниково-відмінкові звороти, дієприслівники, дієприслівникові звороти) вирізняються прийменниково-відмінкові словоформи з прийменниками *завдяки, внаслідок, у зв'язку з*, що виражають причиново-наслідкові відношення, напр.: *У Туреччині* ***у зв'язку з переворотом*** *затримали відомого журналіста та вченого* («Європейська правда», 10.09.2016).

6. Обставини *мети*, що виражають мету чи призначення дії або стану, указують на явища, процеси, заради яких відбувається відповідна дія, напр.: *І* ***навіщо*** *мені ця печаль?* (Л. Костенко); *Нехай, поки від від них ще серце б'ється, я вам* ***на незабудь*** *спишу думки свої* (Леся Українка); *Я* ***ради цього*** *ладна жить* (Л. Костенко); *Руйнуємо штампи, інертність мислення* ***в ім'я правди!*** («День», 16.10.2014); *Чи це шляхетно –* ***в ім'я дітей*** *красти у внуків і правнуків?* («День», 09.06.2017); *Моя княгине ! Ти ідеш* ***вмирати****, піднявши вгору стомлене лице* (Л. Костенко).

7. Обставини *умови* називають умову, за якої відбувається дія або триває стан, напр.: ***Зробивши діло**, гуляй сміло* («Скарбниця народної мудрості»); ***При згадці** про тебе я гріюсь, немов при багатті* (Л. Костенко); ***За умови відсутності** впливу антропогенного компонента ландшафт називається природним* (Ю. Соколов).

8. Обставини *допустовості* вказують на умову або чинники, усупереч яким відбувається дія, явище або триває стан, напр.: ***Наперекір усьому** існує ж таки спадкоємність людяного в людині* (О. Гончар); *Ні, не буває, я знаю: кожна карта лягає в масть чи не в масть тільки за Божим промислом, інакше як могла знати сліпа Євдося, під яким дахом мені доведеться ночувати **всупереч правилам**, що їх постановили собі лицарі ордену руки святого Іоанна?* (В. Шкляр); *Але так бувало не раз, що державні мужі діють **всупереч** державному **розуму**...* (Ю. Покальчук).

9. Обставини *наслідку* означають наслідок, зумовлений дією пояснювального дієслова, напр.: *Яків узявся збирати осколки і думав – **на щастя** чи **на біду**?* (В. Лис); *Шовковий шум танечної ходи йому **на згадку** залишає осінь* (Л. Костенко); ***На муку** покохав я її* (Тодось Осьмачка).

10. Обставини *обстановки (ситуації)* виражають стан людини, природи, атмосфери, довкілля, напр.: *Тримати тіло **в холоді**, шлунок **у голоді**, а ноги **в теплі*** («Рівне вечірнє», 09.10.2007); *Коли почуєш, як **в тиші** нічній Залізним шляхом стугонять вагони, ... То не питай: сей поїзд – відки він?* (І. Франко). Перевірними словами для цього різновиду обставин слугують словоформи *в обставинах, в атмосфері, у стані* та ін., які можуть бути в їхньому складі, напр.: *З одного боку, добре, що не все суспільство живе **у стані війни**, а з другого боку, це погано, тому що реально йде війна, а це означає, що ворог діє і в тилу, а не тільки на передовій* («День», 19.08.2016).

11. *Модальні* обставини позначають співвіднесеність ознаки з дійсністю й виражені прислівниками *безперечно, справді, принаймні,*

насправді, реально, фактично, та ін., напр.: *Ключові події року в світі – **безперечно** прихід до влади нового Президента-реформатора в Ірані і підписання у Швейцарії угоди, над якою дипломати працювали 10 років щодо контролю над іранською ядерною програмою в обмін на зняття Заходом санкцій щодо Ірану* («День», 29.12.2013); *Ми любимо Європу, якої **насправді** вже нема* (Цензор.нет, 27.06.2019); ***Принаймні** колись вони* [снігові королеви] *були людьми, тому й не все людське в них занепало* (Дара Корній); ***Фактично** ж безперечною негативною подією слід вважати форму відмови від підписання угоди з ЄС, яка ставить під ґрунтовний сумнів продовження переговорів в цьому питанні* («День», 31.12.2013).

Отже, традиційний підхід до аналізу обставин передбачає зорієнтованість на їхні структурно-семантичні особливості. Обставини характеризують дію, процес, стан, ознаку щодо їхньої якості, інтенсивності або вказують на умови, за яких відбувається подія чи явище. Відповідно до семантичного критерію виокремлено одинадцять різновидів цих мовних одиниць: обставини способу дії, міри й ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовості, наслідку, обстановки (ситуації) та модальні обставини.

1.2.3. Специфіка функціювання інфінітива як другорядного члена речення

Синтаксис та семантика інфінітива традиційно постають предметом різних за своїм напрямом лінгвістичних досліджень. Крім цього, «загадкова за своїм значенням ця категорія дієслова», як схарактеризував її О. М. Пєшковський [Пешковский 1956, с. 25], має неоднозначну інтерпретацію, слугує джерелом протилежних суджень у дослідженні найбільш фундаментальних питань граматики.

Морфологічно нейтральний інфінітив не вкладається в традиційну схему другорядних членів, тому вважаємо за доцільне окремо проаналізувати

особливості його функціювання. Синтаксична роль та конструктивні можливості інфінітива зумовлені його семантичною специфікою. Збагнути природу синтаксичних функцій інфінітива, варіювання у визначенні його позиції не можна без аналізу зв'язків, що існують між об'єктами позамовної дійсності [Безпояско 1984, с. 51].

І. Р. Вихованець уважає, що в «системі частин мови можливі проміжні структури, які або розподіляються відповідними групами між різними частинами мови, або являють собою морфологічні двочастиномовні загальні форми із закладеними в них потенційними закономірностями закріплення за граматичними сферами» [Вихованець 1992, с. 163–164]. Інфінітив постає як перший синтаксичний крок транспозиції дієслова в іменник. Із погляду синтаксичної деривації інфінітив є іменниково-дієслівним перехідним утворенням, специфіку якого становить різний спосіб закріпленості за іменниковою й дієслівною сферами [Вихованець 1988, с. 85].

Функціювання інфінітива як специфічної міжчастиномовної форми, позбавленої чітких морфологічних характеристик, що виявляють стосунок до двох основних частин мови – дієслова та іменникова, демонструє синкретизм його категорійного значення. Залишаючись початковою формою дієслова, інфінітив виконує найрізноманітніші номінативні функції (підмета, додатка, означення й обставини), що зумовлено його походженням – це скам'яніла форма давального відмінка віддієслівних іменників з основою на *ĭ* [Казимирова 1992, с. 56]. Особливо продуктивне вживання інфінітива в ролі другорядних членів речення.

У мовознавчій літературі значну увагу приділено синтаксичним функціям інфінітива в ролі головних членів речення (Н. С. Валгіна [Валгина 1991], І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], Н. Л. Іваницька [Іваницька 1986], І. Р. Швець [Швець 1972] та ін.). Ґрунтовно опрацьована в граматичній науці теорія про синтаксичне розмежування суб'єктного та об'єктного інфінітивів [Вихованець 1992, с. 81; Вихованець 1993, с. 15; Слинько, Гуйванюк,

Кобилянська 1994, с. 130], форми інфінітива [Півторак 1968]. Синтаксичні й семантичні особливості неозначеної форми дієслова в сучасній російській мові описав В. М. Бріцин [Брицын 1990]. Специфіка синкретичного функціювання інфінітива, визначення ступеня вияву в ньому диференційних ознак дієслова й іменника перебували в полі зору Л. В. Шитик [Шитик 2013]. Синтаксичним функціям інфінітива в ролі другорядних членів речення присвятили свої дослідження(В. Ф. Сич [Сич 1972], І. І. Слинько [Слинько 1961], І. Р. Швець [Швець 1972] та ін.

Сама назва «другорядний член речення» випливає зі структури речення, а не з його змісту, бо інфінітив, функціюючи в ролі другорядного члена речення, є водночас й одним із носіїв основного значення, напр.: *Боюся ще, мій голубе, серце* ***поховати*** (Т. Шевченко). За відсутності інфінітива-додатка наведене речення не можна вважати закінченим.

Незважаючи на втрату інфінітивом значення предметного слова й набуття відчутних ознак і функцій дієслова, тобто наповнення старої форми новим змістом, інфінітив продовжує виконувати споконвічну для нього роль додатка, зокрема інфінітивного додатка, що означає дію як об’єкт, на який спрямована інша дія.

У ролі додатка можуть вживатися об’єктний і суб’єктний інфінітиви. Придієслівний об’єктний інфінітив кваліфікують як додаток, що означає дію як об’єкт, на який спрямована інша дія, на відміну від додатка, вираженого іменником, що називає предмет, на який переходить дія. Ще О. О. Потебня констатував синкретизм об’єктного інфінітива, кваліфікував його «як другорядний присудок у сфері додатка» [Потебня 1958, с. 342].

Об’єктний інфінітив, дія якого не збігається з дією дієвідмінюваної форми дієслова, уживаний із дієсловами на позначення:

1) наказу, напр.: *А тих усіх, три тисячі під Дубно, Ярема-князь* ***добити наказав*** (Т. Шевченко); *Тоді* ***вели*** *їй* ***замовчати*** (І. Франко); ***Положили***

одностайне ***стати*** *Против Гуса. І на Констанці всіх ворон* ***скликати*** *та* ***стерегти*** *якомога і зверху і здолу* (Т. Шевченко);

2) поради, побажання, прохання, запрошення, умовляння, напр.: *Чи бачиш, он огонь горить, А пан лежить собі, читає І* ***просить пити*** (Т. Шевченко); *По корінню, немов по дротах,* ***прошу слати*** *мені фотознімки* (І. Дробний);

3) процесів навчання, повчання, напр.: *Старий батько іде рядом,* ***наставляє*** *сина ... старших* ***шанувати,*** *товариство поважати* (Т. Шевченко); *Світ – найліпший учитель, бо* ***учит жити****, під час коли в школах хіба там* ***читати, писати, рахувати*** *або і єще чого непотрібного* ***учат*** (І. Франко); *Чи правда, Оксано? ... Кого ти без мови, без слова* ***навчила*** *очима, душею, серцем* ***розмовлять*** (Т. Шевченко);

4) примусу, напр.: *Матінко свята! Чи я ж тебе* ***примушую кохати*** (Л. Костенко);

5) дозволу, напр.: *Спасибі вам, двори і явори, що ви лице* ***дали*** *його* ***розгледіть*** (Л. Костенко).

Об’єктний інфінітив може залежати від перехідних та неперехідних дієслів і функційно співвідноситися з прямим додатком простого речення або з підрядною з’ясувальною частиною складнопідрядного речення, пор.: *Дочка* ***вечерять*** *подає* (Т. Шевченко) і *Дочка* ***вечерю*** *подає*; *Старий батько іде рядом, наставляє сина ... старших* ***шанувати****, товариство* ***поважати*** (Т. Шевченко) і *...батько наставляє сина,* ***щоб той старших шанував, товариство поважав***.

Виконувати функцію інфінітивного додатка можуть і суб’єктні інфінітиви (дію яких виконує підмет), що сполучаються з дієсловами певних семантичних груп, для яких характерна значеннєва повнота і, на відміну від допоміжних фазових чи модальних дієслів, вони не потребують доповнення своєї семантики предикативним поширювачем. Зазвичай додатками є інфінітиви біля повнозначних дієвідмінюваних дієслів

зі значенням домовленості, наміру виконати дію, емоцій і почуттів, мислення, мовлення тощо: *обіцяти, думати, погодитися, догадуватися, остерігатися, нахвалятися, відмовлятися* тощо, пор.: ***Запанував та й думав*** *шляхту* ***приборкать*** *трошки… не зумів* (Т. Шевченко) і ***Запанував та й думав****, що шляхту* ***приборкає*** *трошки… не зумів* (наявність об'єктної семантики підтверджена трансформацією інфінітива в підрядну з'ясувальну частину); *Він* [Михайло] *казав собі* ***не думати*** *про це* (В. Захарченко) і *Він казав собі, що* ***не думатиме*** *про це*.

Отже, стосовно синтаксичної ролі об'єктного інфінітива в науковій літературі немає розбіжностей. Його синтаксична функція однозначно кваліфікована як додаток, що зумовлене активізацією субстантивного компонента в такій позиції. Залежний суб'єктний придієслівний інфінітив у сполученні з дієвідмінюваною формою фазових та модальних допоміжних дієслів є компонентом складеного дієслівного присудка й стосується дії, процесу та стану тієї самої, що й дієвідмінювана форма, істоти чи предмета.

Немає єдиної думки щодо сполучень із дієвідмінюваними повнозначними дієсловами *любити, полюбляти, мріяти, бажати, ненавидіти, думати, обіцяти, боятися* та ін. Інфінітив у сполученні з ними кваліфікують або як другорядний член речення, або як частину складеного дієслівного присудка. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська вважають, що в сполученні з інфінітивами дієслова на зразок *любити, обіцяти, збиратися* тощо означають не конкретну дію, а відношення до дії, тобто вони граматикалізуються й тому входять до складеного дієслівного присудка. Поєднуючись з іменниками, вони набувають конкретного значення: *любив книгу, обіцяв подарунок, звик до команди, погодився зі мною, збирався до школи* [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 125].

Сполучаючись із модальними дієсловами на позначення суб'єктивно-емоційної оцінки на кшталт *любити, полюбляти, ненавидіти, боятися, надіятися, соромитися, вчитися* та зі значенням волевиявлення

(*мріяти, бажати, жадати, готуватися*), інфінітив виконує подвійну функцію: позначає дію суб'єкта та об'єкт дії, вираженої дієвідмінюваною дієслівною формою, напр.: *Чи не* ***бажаєте відпочити*** *з дороги, а я тимчасом навідаюсь до Д[егтярів]: я ж там домовий лікар* (Т. Шевченко); *Я зрозумів ще тоді, коли ти* ***не бажала віддавати*** *мої записки* (К. Москалець); *…тим більше я починаю вірити, що ті наші казки, які так* ***любила розповідати*** *бабця, не такі уже й казки* (В. Шевчук); *Він наче соромився або* ***боявся висловити*** *мені щиро те, що його мучило, а його щось дуже мучило* (Т. Шевченко). Погоджуємося з думкою Л. В. Шитик, що проміжне розташування інфінітива в зоні перехідності вмотивоване його функціюванням у ролі синкретичного члена речення з предикативно-об'єктним значенням при повнозначних дієсловах із модальною семантикою, якщо вони вжиті не безпосередньо біля інфінітива [Шитик 2014, с. 68], напр.: ***Не бажав би*** *й собі* ***мати*** *кращих дітей, як ваші діти* (Т. Шевченко); ***Любив****, їдучи на возі з лугу,* ***дивитися*** *лежачи на зоряне небо* (О. Довженко); *Але тепер* ***постановив*** *він собі* ***дійти*** *будь-що-будь тої таємниці і пізнати ближче чоловіка* (І. Франко).

Отже, інфінітив у функції додатка вживається з дієсловами, значення яких – передавати волю, вплив одних осіб на інших (об'єктний інфінітив). Додаткова функція суб'єктного інфінітива залежить від лексико-семантичної достатності присудка та значення самого інфінітива. Суб'єктні інфінітиви в сполученні з повнозначними дієсловами модальної семантики вможливлюють подвійну кваліфікацію: як частини складеного дієслівного присудка або як додатка, тобто функціюють у ролі синкретичного члена речення з предикативно-об'єктним значенням. Функцію додатка може виконувати як об'єктний, так і суб'єктний інфінітив, причому продуктивнішим є перший тип.

Однією з умов виконання дієвідмінюваним дієсловом та інфінітивом самостійних синтаксичних функцій є збереження в них власного

лексико-граматичного значення. Дехто з науковців досить прямолінійно зазначає, що обставинами мети є інфінітиви, поєднані з дієсловами руху. Зокрема, О. М. Гандзюк, Т. Є. Масицька стверджують: «Інфінітив виконує цю [обставинну. – *Н. Г.*] функцію тоді, коли поєднується з дієсловами з певним просторовим значенням. Це дієслова, що виступають джерелом руху, його стимулюванням, призначенням, рідше стану» [Гандзюк, Масицька 2010, с. 38]. Проте І. Р. Швець наголошує, що не біля всіх дієслів зі значенням руху інфінітиви виконують функцію обставини мети, а тільки поряд із тими, які виражають рух загалом, без певного просторового напрямку. Лексеми на зразок *гуляти, танцювати, крутитися, вертітися, бродити, кататися, спускатися* та ін. не поєднуються з інфінітивами [Швець 1972, с. 32].

Не викликає різнотлумачень визначення обставинної функції відокремленого інфінітива. За умови його невідокремлення потрібно зважати на семантику дієслова та інфінітива, відношення, що виникають між ними, зміст самого речення та наявність інших другорядних членів речення.

Визначення обставинної функції інфінітива також залежить від суб'єктного чи об'єктного його вживання [Грозян 2016г, с. 98]. Дію суб'єктного інфінітива виконує та сама особа, що й дію опорного дієслова. Синтаксична функція таких інфінітивів залежить від семантичної повнозначності особової форми дієслів із просторовим значенням, дієслів, що є джерелом руху, стимулюванням руху, призначенням руху, рідше – стану [Лахно 2005, с. 38–39], напр.: ***Налетіли*** *чорні круки Вельможних* ***будити. Зібралося*** *козачество Богу* ***помолитись*** (Т. Шевченко); *Хто* ***прийде цілувати*** *це каміння?* (О. Пахльовська); *Його* ***послухать сходяться*** *віки* (Л. Костенко); *Може,* ***вийшла*** *русалонька матері* ***шукати*** (Т. Шевченко).

Обставинні відношення може виражати й об'єктний інфінітив, характерною особливістю якого є те, що його дію виконує інша, порівняно з дієвідмінюваним дієсловом, особа. Крім цього, об'єктні інфінітиви в ролі

обставини мети перебувають після дієслів, що є джерелом руху, напр.: *Тоді не питайте, за що люди лають, за що* ***не пускають*** *в хату* ***ночувати*** (Т. Шевченко); ***Кличе*** *мати* ***вечеряти****, а донька не чує* (Т. Шевченко).

Функцію обставини мети виконує інфінітив, що прилягає до дієслів таких семантичних груп:

1) зі значенням руху та переміщення на позначення мети з відтінками джерела, стимулювання, призначення руху: *прийти, приїхати, примчатися, прилетіти, повернутися, зайти, пливти* тощо, напр.: *Поки тії русалоньки з Дніпра* ***грітись вийдуть*** (Т. Шевченко); *Збудився я і тихої хатини* ***освіжитись*** *на гору* ***поспішив*** (І. Франко); *Добре, батьку, робиш, що* ***співати, розмовляти*** *на могилу* ***ходиш*** (Т. Шевченко); *А тим часом місяць* ***пливе оглядать*** *І небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко); ***Прилітає*** *зозуленька над ними* ***кувати****; прилітає соловейко щоніч* ***щебетати*** (Т. Шевченко); *...Степан зачинив лавку й подався в село* ***запрошувати*** *на весілля брата Федора…* (Г. Тютюнник);

2) зі значенням стану та зміни стану*: сісти, лягти, встати, піднятися, зупинитися* та ін., напр.: *Розбивши вітер чорні хмари,* ***Ліг*** *біля моря* ***одпочить*** (Т. Шевченко); *Чи сирота, що до світа* ***встає працювати*** (Т. Шевченко);

3) дієслова інших семантичних груп, лексико-граматичні особливості яких прогнозують наявність обставинного поширювача, причому інфінітив біля таких дієслів – об’єктний, напр.: *Хто ж* ***викохав*** *тонку, гнучку В степу* ***погибати*** (Т. Шевченко); ***Посилала*** *мати на цілу ніч* ***працювати****, На хліб* ***заробляти*** (Т. Шевченко).

Для визначення синтаксичної функції інфінітива потрібно брати до уваги семантичні можливості дієслівної форми та інфінітива в конкретному граматичному словосполученні або реченні, а також наявність чи відсутність інших другорядних членів речення, залежних від дієслова-присудка та від інфінітива. На значення мети вказує наявність

у реченні інших обставинних поширювачів, зокрема місця й часу, напр.: ***Пішла б в садок поплакати****, Та дивляться люде* (Т. Шевченко); ***Ходім*** *з нами* ***у Лисянку*** *ножі* ***гартувати*** (Т. Шевченко); *На другий день рано, захопивши за пазуху добру байдицю хліба,* ***поплентався*** *за місто* ***шукати*** *місця, де водилися раки* (І. Франко).

Віддаленість інфінітива від дієвідмінюваного дієслова також дає змогу кваліфікувати синтаксичну функцію інфінітива як обставину мети. Тому навіть за відсутності інших обставинних поширювачів інфінітив має цільове значення.

Якщо при дієвідмінюваному дієслові немає просторового або часового поширювача, а дієслово та інфінітив розташовані контактно, то в першому з них послаблено значення руху чи стану, а дієслово граматикалізується й починає виражати відношення до дії, що дає змогу кваліфікувати синтаксичну функцію як дієслівного складеного присудка, напр.: ***Піду шукать*** *миленького, втоплю своє горе* (Т. Шевченко).

У деяких випадках потрібно зважати на залежність наявного поширювача від дієслова чи від інфінітива. Зафіксовані випадки подвійного підпорядкування обставинного поширювача, що вможливлює подвійну кваліфікацію синтаксичних функцій інфінітива – як обставини чи частини дієслівного складеного присудка [Грозян 2016г, с. 100], напр.: *Піти лишень* ***подивиться*** *до царя в палати* (Т. Шевченко) – *піти* (куди?) *в палати*; *піти подивиться* (куди?) *в палати*; *От і братія сипнула у сенат* ***писати*** *Та* ***підписувать*** *– та* ***драти*** *із батька і брата* (Т. Шевченко) – *сипнула* (куди?) *у сенат*; *сипнула писати* (куди?) *у сенат*.

Свідченням того, що інфінітиви, сполучаючись із дієсловами просторового значення, можуть виконувати самостійну синтаксичну функцію обставини мети, є здатність відокремлюватися на письмі. Відокремлений інфінітив (найчастіше з поширювачами) залежить від дієслів, дія яких спрямована на предмет або на місце, унаслідок чого інфінітив

набуває виразного значення й самостійної синтаксичної функції, напр.: ***Полине*** *до Бога – милого* ***питать*** (Т. Шевченко); *Візьміть срібло-злото та будьте багаті, А я* ***візьму*** *сльози – лихо* ***виливати*** (Т. Шевченко).

Отже, функцію обставини мети виконують суб'єктні та об'єктні інфінітиви в сполученні з дієсловами на позначення руху чи стану або з тими дієсловами, що набувають такого значення. Для кваліфікації обставинного цільового значення інфінітива потрібно зважати на семантику дієвідмінюваного дієслова, значення самого інфінітива (об'єктний чи суб'єктний), відношення між ними, наявність інших другорядних членів речення, а також зміст речення й наявність відокремлення.

Якщо функція інфінітива як додатка й обставини певною мірою описана в науковій літературі, то про інфінітив у ролі означення протягом тривалого часу загалом не йшлося. Це вмотивоване тим, що інфінітив морфологічно нейтральний і не має навіть тієї атрибутивності, яку мають прикметники, позбавлені флексій. В. Ф. Андреєв зазначає, що хоч неозначена форма й має слабкі атрибутивні властивості, бо не узгоджується із жодним членом речення, проте здатна бути означальним словом при іменниках. Саме в цьому й полягає суттєва особливість інфінітива [Андреев 1893, с. 83].

Синтаксичну функцію означення інфінітиви виконують при найрізноманітніших іменниках, якщо вони не входять до складу присудка й здатні передавати ознаку поняття. До іменників, що характеризують інфінітив стосовно їхніх ознак, властивостей, належать девербативи зі значенням волевиявлення, а саме: наказу, вирішення, доручення, прохання, бажання, мрії та абстрактні іменники недієслівного походження на зразок *сила, час* тощо.

Зазвичай інфінітив у присубстантивній позиції виконує синкретичну атрибутивно-об'єктну функцію, що зумовлене структурою речення та співвідносністю пояснювальних іменників із дієсловами, а ще більшою мірою – семантико-синтаксичними відношеннями, що демонструють

внутрішній зв'язок між членами речення: інфінітив, пояснюючи іменник, водночас спрямований на об'єкт, синтезує атрибутивно-об'єктні відношення.

Таку синкретичну функцію інфінітив може виконувати в сполученнях з іменниками на зразок *мрія, чутка, думка, віра* тощо, які, зберігаючи дієслівну властивість – здатність до керування (*мрія* про що?), водночас передбачають наявність означення (*мрія* яка?). Наявність атрибутивного значення зумовлена присубстантивною позицією, а об'єктного – семантикою віддієслівного іменника, який зберігає дієслівні ознаки, напр.: *І мені здалося тоді, що* ***страх втратити*** *вогонь набагато сильніший, ніж* ***страх опиратися*** *перед вогняною стихією* (В. Баранов); *Од цариці прийшов* ***наказ*** *лоби* ***голити*** (Т. Шевченко). Такі члени речення часто є відокремленими, оскільки виділені значеннєво. За традиційною класифікацією ці інфінітиви функціюють як неузгоджені означення.

Інфінітив може виконувати й інші синкретичні функції, зокрема синкретичного члена речення з предикативно-атрибутивним, предикативно-атрибутивно-об'єктним та предикативно-об'єктним значенням [Грозян 2016а, с. 61]. Предикативно-атрибутивно-об'єктні відношення найчастіше репрезентовані в поєднанні допоміжного компонента – фразеологізму модальної семантики *мати змогу, бути в змозі, не в змозі, мати можливість, мати нагоду, мати звичку, мати право, мати бажання, мати обов'язок, мати намір* тощо – та інфінітива, напр.: *Але ці міркування провадять тілько до того, що віддалюють од читача річ, яку я* ***маю намір показати****, мов на долоні* (Т. Шевченко) – *я* маю намір що зробити? *маю намір показати* та *маю намір* який? чого? *показати*; *Володимир* ***мав бажання жити*** *без неї…* (В. Шевчук); *Але… але яке ви* ***мали право пропонувати*** *мені подібну роботу?* (В. Винниченко). Деякі дослідники вважають, що фразеологізми модальної семантики можуть мати значення одного допоміжного дієслова: *мають змогу – можуть, мав намір – намірився, мав*

звичку – звик, горів, палав бажанням – бажав тощо [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 125–126].

Інфінітив стає функційним еквівалентом прикметника в позиції поширювача з атрибутивним значенням, а тому має предикативно-атрибутивне або предикативно-атрибутивно-об'єктне значення, напр.: *Степан Мартинович* ***виявив бажання писати****, а Ничипір Федорович дістав із тієї самої шкатули перо...* (Т. Шевченко) – *Степан Мартинович* виявив бажання що робити? *виявив бажання писати* та *виявив бажання* яке? чого? *писати*.

У такому разі інфінітив демонструє подвійне функціювання: з одного боку, постає компонентом дієслівного складеного присудка, а з іншого – інфінітив виконує роль означення або синкретичного другорядного члена речення з атрибутивно-об'єктним значенням, що зумовлено наявністю іменника як компонента фразеологізму з модальною семантикою й водночас як повнозначної лексеми, автосемантичної, яка вможливлює наявність атрибутивного поширювача, напр.: ***Маю намір докінчити*** *історію мого приятеля його власними листами* (Т. Шевченко); *...і я* ***не маю наміру нудити*** *вас повторенням тисячі й одної, на жаль, не вигаданої повісти чи поеми в цьому сумному жанрі* (Т. Шевченко); *Я оповів про це видіння Парасковії Тарасівні, і вона, бідолашна,* ***виявила бажання перебути*** *ніч у моїй школі, щоб побачити це видіння* (Т. Шевченко).

Зафіксовано речення, де фразеологізм із модальним значенням ускладнює дієслівний складений присудок, напр.: *Признаюсь вам, що я* ***маю*** *велике* ***бажання навчитися писати****, але не знаю, як це зробити* (Т. Шевченко). Водночас інфінітивне поєднання *навчитися писати* можна кваліфікувати як синкретичний другорядний член речення з атрибутивно-об'єктним значенням, пор.: *я* маю бажання що зробити? *маю бажання навчитися писати* і *маю бажання* яке? чого? *навчитися писати.*

Атрибутивна функція інфінітива зумовлена синтезованими лексико-граматичними особливостями іменника та інфінітива. Якщо в реченні наявний присудок, то інфінітив, характеризуючи іменник, виконує самостійну функцію неузгодженого означення. Наявність узгодженого означення перед пояснюваним іменником посилює самостійну функцію інфінітива.

1.2.4. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення

Неодновимірність покладених в основу класифікації членів речення ознак, одночасне поєднання формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних характеристик структурно-семантичних компонентів руйнує єдині виміри класифікації та спричинює труднощі визначення членів речення.

Для розмежування *додатків* та *неузгоджених означень*, виражених іменником у родовому відмінку, А. П. Загнітко пропонує залучати різноманітні синонімічні перетворення:

1) заміну неузгодженого означення узгодженим*: сік яблук → яблучний сік; шапка брата → братова шапка*;

2) перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у сполучення підмета з присудком (при цьому слово, що є означенням, стає підметом, а пояснюваний іменник трансформується в дієслово-присудок)*: шепіт трави → трава шепотить, сум матері → мати сумує*;

3) перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у речення з присудком *давати* (під час цієї трансформації слово-означення стає підметом, а підпорядковувальне слово – прямим додатком): *вогонь багаття* і *багаття дає вогонь, світло лампи* і *лампа дає світло*;

4) перетворення неузгодженого означення в поширене узгоджене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, чи в підрядне

присубстантивно-означальне речення: *тепло багаття* і *тепло, що йде від багаття; плаття із шовку* і *плаття, пошите із шовку* [Загнітко 2011, с. 503].

На думку Л. В. Шитик, задля розмежування додатка й неузгодженого означення потрібно акцентувати увагу на лексико-граматичних особливостях опорного та залежного компонентів, а також на доцільності залучати прийоми трансформацій та аналогії [Шитик 2013а, с. 119]. Погоджуємося з визначеним дослідницею механізмом розрізнення додатка й неузгодженого означення.

1. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від іменника *недієслівного* походження (крім похідних іменників з абстрактним значенням), то він виконує роль *означення.* Підтвердженням цього є перетворення неузгодженого означення в узгоджене, напр.: *гомін степу – степовий гомін, вулиці села – сільські вулиці*. Однак цей загальноприйнятий прийом не зовсім досконалий, тому що не завжди зміст словосполучень «ім. + ім. у род. відм.» та «ім. + прикм.» однаковий, напр.: *листя дерева* (нетотожне *дерев'яне листя*). До того ж словотвірний потенціал іменникової основи часто внеможливлює перетворення в прикметник, напр.: *мотор літака*. У такому разі доцільно застосовувати прийом аналогії, що передбачає заміну іменника в родовому відмінку іншою лексемою (найчастіше видовою назвою), яку можна перетворити в прикметник, напр.: *листя яблуні – яблуневе листя, мотор машини – машинний мотор*.

2. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від іменника *дієслівного* походження, то він може бути означенням або додатком, що залежить від значення родового відмінка – родовий суб'єкта чи об'єкта:

а) якщо іменник у родовому відмінку називає виконавця дії (значення суб'єкта), то він виконує роль *означення*; у такому разі в трансформованому сполученні іменник змінює форму з родового відмінка на називний, тобто

виконує роль підмета, напр.: *Ні **співу пташок**, ні зудіння комахи не чутно* (В. Шевчук) – *спів пташок → пташки співають*;

б) якщо іменник у родовому відмінку називає предмет (значення об'єкта), на який спрямовано дію, то він виконує роль *додатка*; підтвердженням цього є перетворення іменникового словосполучення в дієслівне, де такий іменник не змінює форми або набуває форми знахідного відмінка (синтаксична функція додатка), напр.: *У четвертому класі першочергове значення надавалося злагодженому й чистому **співу** двоголосних **пісень*** (В. Черкасов) – *спів пісень → співати пісні.*

3. Якщо іменник у родовому відмінку залежить від похідних іменників з абстрактним значенням (на зразок *велич, геній, світоч, патріарх* тощо), які вже своєю семантикою виражають повноту ознаки, а отже не потребують іншої атрибутивної характеристики, то він виконує роль додатка, напр.: – *Це **світоч науки** для всього слов'янства* (О. Ільченко).

Складним є питання розрізнення *прикладки* й *означуваного слова*. Їхнє розмежування потребує акцентування уваги на засобах вираження цього різновиду означення, адже прикладка може бути виражена як власною, так і загальною назвою.

У науковій літературі описано різні критерії та способи розрізнення прикладки й означуваного слова [Загнітко 2011, с. 505; Кулик 1961, с. 65–68; Шитик 2013а, с. 118 та ін.]. Узагальнивши наявний теоретичний матеріал, пропонуємо зважати на такі чинники:

1) ступінь конкретизації змісту (у прикладки він має бути вищим, бо вона уточнює означуване слово), напр.: *Попливе Івасик геть-геть річкою, а мати тим часом йому їсти наварить та в горнятка-**двійнятка** накладе* («Українські народні казки. Ігри та завдання»);

2) лексико-граматичні характеристики, зокрема власна чи загальна назва (у цьому разі прикладкою є власні географічні назви; умовні назви неживих предметів (газет, журналів, наукових, художніх та інших

літературних творів, підприємств, організацій і т. ін.); клички тварин, частково – власні імена людей), напр.: *Перші речення та окремі шматки цієї книги народилися на моїх друкарських машинках* ***«Україна»*** *та* ***«Optima»****…* (Анатолій Дністровий);

3) наявність відокремлення (відокремлений компонент і є прикладкою), напр.: *А на Катерину,* ***на дитя своє єдине****, тільки поглядає* (Т. Шевченко);

4) родо-видові відношення (прикладка зазвичай є видовою назвою), напр.: *Гей, на всі простори, на* ***Карпати****-гори розлітайся, слово, розтинайся, клич…* (М. Рильський);

5) наявність додаткової характеристики (додаткове якісне значення має прикладка) [Грозян 2017в, с. 19], напр.: *Був собі чоловік та жінка, а в них синок-****одиначок*** *Івасик* («Українські народні казки. Ігри та завдання»); *Хлопчика-****крихітку*** *украла страшна змія, але Телесика їй з'їсти не вдасться* («Українські народні казки. Ігри та завдання»).

Стосовно функціювання в ролі прикладки імен людей немає єдиної думки. Б. М. Кулик уважає, що власне ім'я є переважно означуваним словом, а загальна назва, що характеризує особу за її національністю, професією, характером діяльності, віком, місцем проживання, походженням, за належністю до певної соціальної групи, до організації чи до певного політичного напряму, є прикладкою, напр.: *І мовчав* ***юнак*** *Федькович* (П. Тичина) [Кулик 1961, с. 66]. Натомість С. П. Бевзенко відзначає, що здебільшого прикладкою є власна назва, напр.: *Капітан* ***Микола*** *дивиться довкола* (І. Франко) [Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005, с. 158].

Погоджуємося з Л. В. Шитик, що власне ім'я є прикладкою в таких випадках: 1) коли загальна назва не містить додаткової характеристики, а найчастіше має при собі означення, напр.: *Сучасний французький письменник* ***Мішель Уельбек****, маючи мільйонні гонорари, у своїх інтерв'ю справляє враження замкнутої і депресивної людини…* (С. Процюк); 2) коли власна назва відокремлена [Шитик 2013а, с. 118], напр.: *Її* [тітки Маргарити] *чоловік,*

***дядько Павло**, дістав «підвищення по службі» ... – і сім'я переїхала до Києва* (Дара Корній).

Загальна назва є прикладкою за умови, якщо: 1) власна назва позначає відому вже особу, а загальна назва містить якусь додаткову оцінну чи експресивну характеристику, напр.: *Тоді **загарбник** Самійло не витримував дідового нападу і подавався навтіки під дуби* (О. Довженко); *Зневажуваний ворогами, він* [народ] *подарував світові **велетня** Франка* (М. Рильський); 2) потрібно відрізнити одну особу від іншої за збігу їхніх прізвищ [Шитик 2013а, с. 118], напр.: *Якщо мігранти, то тоді й **Дюма-батько** та **Дюма-син** теж мають бути зараховані до «письменників-мігрантів»* («День», 28.03.2016).

Потребує уваги визначення функційного статусу складних іменників прикладкового різновиду. Зокрема, не є прикладкою компонент таких складних іменників: а) слів, що становлять одне поняття на зразок *батько-мати* (батьки), *хліб-сіль* (гостинність), *щастя-доля* (талан), *жито-пшениця* (хліб) тощо, напр.: *– Знай, серце **батька-матері**, ким би вони не були, людьми, звірями чи птахами, за дитину болить однаково* («Українські народні казки. Ігри та завдання»); б) складні лексеми, утворені поєднанням синонімів, напр.: *Серед мороку, **бурі-негоди** цілу ніч буде човен блукати* (Леся Українка); *В роботі більше, ніж у грі, з **нужди-недолі** виростаєм* (М. Луків); в) назви рослин: *сон-трава, розрив-трава, євшан-зілля*, напр.: *Не **сон-трава** на могилі вночі процвітає* (Т. Шевченко); г) фольклорні образи (*рута-м'ята, жар-птиця, щастя-доля*), напр.: *Обвуглив дерева, стоптав **руту-м'яту*** (М. Луків); *Я подався у світ **щастя-долі** шукати* (М. Луків); г) казкові персонажі (*Лисичка-сестричка, Вовчик-братик, Івасик-Телесик* та ін.), напр.: *І **вовчик-братик**, і біла білка, і хитрий лис... Куди розбіглись, куди сховались – агей, куди?* (Б. Олійник).

Однакові засоби вираження додатків й обставин (відмінкові та прийменниково-відмінкові словоформи) спричинюють труднощі їхнього

розмежування. Цим питанням приділено увагу в науковій та навчально-методичній літературі [Іваницька 1974, с. 25–34; Іваницька 2002, с. 85–101; Кулик 1961, с. 73; Лозебной 1973, с. 59–64; Христіанінова 1991 та ін.], однак проблема розрізнення залишається актуальною.

Н. Л. Іваницька наголошує на важливості застосування часткових практичних прийомів синтаксичного аналізу та домінуванні синтаксичного запитання за умови, що можна поставити два запитання до члена речення [Іваницька 2002, с. 101].

Керуючись напрацьованими практичними рекомендаціями, пропонуємо низку критеріїв розмежування додатка й обставини:

1. Обов'язковість / необов'язковість (факультативність) другорядних членів речення у формально-синтаксичній структурі речення: «для обставин характерна необов'язковість її у завершенні структури речення, на відміну від додатка як структурно необхідного компонента речення» [Іваницька 2002, с. 76]. Тому обставина найчастіше постає компонентом, який розширює, конкретизує структуру «достатньої» частини речення (крім обставин місця, що реалізують просторову валентність предиката), а додаток слугує завершальним компонентом, вилучення якого робить речення структурно не закінченим.

2. Лексичні властивості підпорядкувального й підпорядкованого компонентів. Зокрема, різне лексичне значення підпорядкувальних слів прогнозує їхню різну синтаксичну роль (пор.: *помер від хвороби* (обставина причини), *урятував від хвороби* (додаток). Водночас семантика підпорядкованого слова також прогнозує специфіку його функціювання (пор.: *живе в місті* (обставина місця), *живуть у дружбі* (обставина способу дії) [Іваницька 2002, с. 74].

3. Широке / вузьке просторове відношення, виражене прийменниково-відмінковою словоформою: обставини зазвичай реалізують широке просторове відношення, у цих компонентах навіть подекуди

відбувається послаблення конкретного предметного значення іменника, на відміну від додатків, які зазвичай мають вужчу конкретно-предметну семантику, пор.: *підійшла до села* (обставина) – *підійшла до столу* (додаток). Якщо залежне слово при членах речення, виражених дієсловом, називає істоту чи предмет, не поєднаний виразними об'єктними відношеннями з певним місцем, відрізком часу або іншими моментами дійсності, що відображено в граматичній категорії обставини, то це додаток, напр.: *підійшов до батьків* (але пор.: *поїхав до батьків* – поєднує функцію непрямого додатка й обставини місця) [Кулик 1961, с. 73].

4. Конкретний зміст усього речення, що дає змогу розрізнити, наприклад, обставину способу дії із семантикою порівняння та додаток, напр.: ***Зграю гайвороння*** *бандити позлізали з коней і опустились на землю* (М. Стельмах) – обставина; пор.: *Каркас купольної будівлі зведено з дерев'яних деталей, які з'єднуються металевими* ***кріпленнями*** («День», 06.11.2015).

5. Словотвірні паралелі відмінкових чи прийменниково-відмінкових форм із їхніми граматичними синонімами, напр.: заміна прислівником (*зустріти з радістю – радісно; повітря пахне весною – по-весняному*); порівняльним зворотом (*волосся спадало дощиком – як дощик*) тощо [Грозян 2017в, с. 21–22].

Проаналізовані проблеми розрізнення другорядних членів речення наочно демонструють основний недолік традиційного вчення – поєднання в тлумаченні членів речення семантичних і формальних ознак. Уникнути проблем диференціації структурно-семантичних компонентів можна завдяки удосконаленню традиційної класифікації – визнання синкретизму в системі членів речення або аналізу мінімальних синтаксичних одиниць на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення.

1.3. Синкретичні другорядні члени речення

Труднощі диференціації другорядних членів речення спричинені випадками невідповідності форми й змісту члена речення, відсутністю чітко закріпленої форми за тим чи тим членом речення та синкретизмом їхньої семантики [Колесников 1990; Комісаров 2012, с. 25; Українська мова 2004, с. 584–585].

Уведення до традиційної класифікації синкретичних членів речення «вмотивоване прагненням уникнути однозначності й категоричності щодо кваліфікації синтаксичних одиниць» [Шитик 2014, с. 409], бажанням убезпечити від проблем їх типологізації, що дає змогу трактувати компоненти речення за принципом «і те, й те», а не «або те, або те».

Явище синкретизму в системі членів речення поставало предметом дослідження в працях Т. Є. Аношкіної [Аношкина 1981], В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1983; Бабайцева 1988; Бабайцева 1991; Бабайцева 2000], А. Я. Баудера [Баудер 1988], В. В. Бузарова [Бузаров 1996], Н. Г. Горголюк [Горголюк 2009], І. Г. Данилюка [Данилюк 2006], О. А. Дубова [Дубова 1989; Дубовая 1989], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], Н. Л. Іваницької [Іваницька 2002], В. М. Мігіріна [Мигирин 1971], Ю. Ю. Наливайко [Наливайко 2007], Л. Д. Пастухової [Пастухова 1973], Н. М. Халанська [Халанская 1987], П. В. Чеснокова [Чесноков 1991], Л. Д. Чеснокової [Чеснокова 1973; Чеснокова 1988; Чеснокова 1991], Л. В. Шитик [Шитик 2002; Шитик 2010; Шитик 2010а; Шитик 2014], М. Бермана, Д. Брауна [Baerman, Brown 2005], Г. Мейзер [Meiser 1992] та ін. Попри це структурно-семантична типологія синкретичних другорядних членів речення потребує вдосконалення й переосмислення. Поняття про синкретичні другорядні члени речення ввела В. В. Бабайцева [Бабайцева 1988, с. 86]. Дослідниця стверджує, що синкретичними можуть бути всі члени речення, а причина їхньої появи є не лише відсутність номінативних засобів вираження, а й здатність передавати

складніший комплекс синтаксичних значень меншою кількістю мовних засобів [Бабайцева 1988, с. 99]. В. В. Бабайцева виокремлює синкретичний підмет, звертає увагу на наявність у семантиці другорядних членів речення суб'єктного компонента, убачає синкретизм у значеннєвих характеристиках прикладки з огляду на синтез ознаки й предмета, акцентує на ускладненні семантики другорядних членів речення іншими значеннями [Бабайцева 1988, с. 109–116, 132–136, 138–139, 144–146].

Проблемі синкретизму в системі членів речення присвячено дисертаційну працю Ю. Ю. Наливайко. Дослідниця з'ясувала особливості вияву синкретизму в семантико-синтаксичній структурі речення на рівні дуплексивів та детермінантів, окреслила основні репрезентативні форми якісно-обставинних детермінантів синкретичного типу; опрацювала семантико-синтаксичну класифікацію об'єктно-означально-обставинних й об'єктно-означальних конструкцій, а також синкретичні конструкції об'єктно-локативного типу; установила форми каузативного ускладнення об'єктно-обставинних синкретичних конструкцій [Наливайко 2007, с. 3].

Дотримуючись основних принципів традиційної класифікації членів речення і зважаючи на характер зв'язку між компонентами синтаксичної структури простого речення та тип семантико-синтаксичних відношень, Л. В. Шитик виокремлює такі різновиди синкретичних другорядних членів речення:

1) синкретичні другорядні члени речення з однобічною причленною залежністю, а саме: а) з атрибутивно-обставинним значенням; б) з об'єктно-обставинним значенням; в) з атрибутивно-об'єктним значенням та г) з атрибутивно-об'єктно-обставинним значенням;

2) синкретичні другорядні члени речення з двобічною причленною залежністю, зокрема: а) дуплексив; б) синкретичні другорядні члени речення з атрибутивно-обставинним (рідше – атрибутивно-об'єктно-обставинним) значенням, виражені прийменниково-відмінковою словоформою,

прислівником, відокремленим препозитивним дієприкметником, прикметником чи їхніми зворотами та порівняльним зворотом [Шитик 2014, с. 72–73].

Попри окреслення формально-граматичних і семантичних ознак синкретичних членів речення, диференціацію цих одиниць за структурою, морфологічним і формальним вираженням компонентів, потребує уніфікації термінологія для номінування «синкретичних випадків» (за визначенням В. В. Виноградова) у системі другорядних членів речення, бракує чіткості класифікаційних критеріїв та вдокладнення типології, ґрунтованої на багатоаспектному аналізові членів речення синкретичного типу.

Синкретизм у системі другорядних членів речення витлумачують як «поєднання (синтез) в одному членові речення диференційних ознак різних членів речення, різних їхніх функцій» [Бабайцева 1988, с. 86]. Синтез «може відбуватися як у плані змісту (у лексичному значенні членів речення), так і в плані вираження (на рівні способу вираження, виду зв'язку, засобів зв'язку, характеру залежності), а також у плані змісту і в плані вираження одночасно» [Наливайко 2007, с. 5].

До лінгвістичних причин появи синкретизму в системі другорядних членів речення Ю. Ю. Наливайко зараховує такі: «1) багатоаспектність одиниць мови / мовлення; 2) відсутність у мові потрібних конструкцій для вираження думки (зумовлено специфічністю синкретичної семантики); 3) прагнення до економії мовних засобів; 4) потреба в диференціації смислових зв'язків і відношень»; 5) використання словоформи у вторинній функції [Наливайко 2007, с. 5].

Синкретизм другорядних членів речення зумовлений низкою чинників. Основними серед них дослідники називають такі: синкретичне категорійне значення опорного компонента; невідповідність змісту й форми сполучуваних елементів; еліпсис дієслівної форми; подвійні синтаксичні зв'язки; невідповідність змісту та форми залежного компонента його позиції

в синтаксичній структурі речення; лексико-граматичні особливості поєднуваних слів; синкретизм прийменника (див. докладніше: [Бабайцева 1988, с. 88–98; Шитик 2010, с. 71–74].

У науковій літературі немає єдиної думки стосовно термінологічного інструментарію номінування синкретичних членів речення. Зазвичай у граматичних описах другорядних членів речення наявна лише вказівка на додаткові значення. З огляду на особливості синтаксичного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень синкретичні одиниці названі на кшталт: *якісно-обставинні детермінанти, синкретичні об'єктно-означальні, об'єктно-локативні конструкції* [Наливайко 2007], *синкретичні другорядні члени речення з однобічною прилученою залежністю з атрибутивно-обставинним значенням* [Шитик 2014, с. 72–73] тощо. Трапляються терміни, що містять традиційні назви другорядних членів речення: *синкретичний член речення, що поєднує ознаки додатка та обставини* [Заоборна 2002, с. 98], *обставинний додаток, означальний додаток, обставинне означення* [Розенталь, Теленкова 1976; Селіванова 2006, с. 663].

Дослідники називають низку особливостей, на які потрібно зважати за диференціації другорядних членів речення. На думку В. П. Олексенка, «першим етапом класифікації повинно бути протиставлення другорядних членів за характером відношень – другорядні члени з одинарним відношенням і другорядні члени з подвійним (бінарним) відношенням. Однак тут постає інша проблема – складність розмежування семантичних відтінків синкретичних членів речення та відсутність чітких критеріїв їх ідентифікації» [Олексенко 2011].

У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне послуговуватися традиційними термінами для позначення синкретичних другорядних членів речення, зважаючи на характер синтаксичного зв'язку. Такий підхід умотивований практичними міркуваннями та потребою вдосконалити традиційну систему другорядних членів речення, виокремивши синкретичні

одиниці. Оскільки синкретичне значення може виникати між компонентами з одинарним зв'язком (з однобічною причленною залежністю [Шитик 2014, с. 72–73]), коли структурний компонент речення підпорядкований лише одному іншому елементові, і між компонентами з бінарним зв'язком (із двобічною причленною залежністю [Шитик 2014, с. 72–73]), якщо такий компонент підпорядкований двом іншим, за диференційну ознаку класифікації синкретичних одиниць беремо різновид синтаксичного зв'язку. До другорядних членів речення з одинарним зв'язком зараховуємо чотири різновиди: *обставинний додаток, означальний додаток, обставинне означення* та *обставинно-додаткове означення* [Грозян 2019б, с. 24–25]. Подальша диференціація ґрунтується на розмежуванні різновидів обставинних семантико-синтаксичних відношень. Класифікаційні ознаки синкретичних другорядних членів речення з одинарним зв'язком див. у таблиці 3.

Таблиця 3

Класифікаційні ознаки синкретичних другорядних членів речення з одинарним зв'язком

Обставинний додаток	Означальний додаток	Обставинне означення	Обставинно-додаткове означення
1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з прислівним керованим другорядним членом речення, зрідка – з об'єктним детермінантом;	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з прислівним керованим другорядним членом речення;	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з керованим другорядним членом речення (якщо опорне слово – девербатив), прислівним прилеглим членом речення чи	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) корелює з прислівним керованим другорядним членом речення чи у вихідному реченні – з локативним детермінантом;

		первісно детермінантним (якщо опорне слово – іменник недієслівного походження);	
3) виражений відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників);	3) виражений відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників);	3) виражений прислівником та відмінковими й прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників);	3) виражений відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників);
4) перебуває в постпозиції до опорного слова (дієслова), а також у препозиції;	4) стоїть після опорного слова (переважно віддієслівного іменника);	4) стоїть після опорного слова (іменника);	4) стоїть після опорного слова (іменника);
5) поєднаний з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв’язком у формі керування;	5) поєднаний з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв’язком у формі керування;	5) поєднане з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв’язком у формі керування та прилягання (у вихідному реченні – детермінантним зв’язком);	5) поєднане з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв’язком у формі керування (у вихідному реченні – детермінантним зв’язком);
6) у семантико-синтаксичній структурі речення корелює із синкретичними синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення корелює із синкретичними синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення корелює із синкретичними синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення корелює із синкретичними синтаксемами;
7) виражає	7) виражає	7) виражає	7) виражає синкре-

синкретичні об'єктно-обставинні семантико-синтаксичні відношення; 8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою або ремою.	синкретичні об'єктно-атрибутивні семантико-синтаксичні відношення; 8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою або ремою.	синкретичні атрибутивно-обставинні семантико-синтаксичні відношення; 8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою або ремою.	тичні атрибутивно-обставинно-об'єктні семантико-синтаксичні відношення; 8) не виявляє позиційної закріпленості за актуального членування речення, може бути темою або ремою.

Обставинний додаток синтезує диференційні ознаки додатка й обставини [Гузь 1973, с. 171]. За специфікою обставинного значення виокремлюємо кілька різновидів:

1. Додатки з обставинним значенням *місця*, виражені прийменниково-відмінковими сполуками іменників конкретно-предметної семантики:

а) на позначення місця дії:

– *«у, на, по, при + місц. відм.»,* напр.: *Ягор Катратий сидить* у чому? де? ***у човні****, терпляче вичікує своїх окунців та карасів* (О. Гончар); *Уже смеркало, а я все сидів* де? на чому? ***на лаві*** *і не хотілось мені йти до хати* (Б. Лепкий);

– *«між, поміж, серед, посеред, коло, біля, навколо, навпроти, перед, попереду, поверх, вище, в + род. відм.»,* напр.: *Катруся знов стояла* серед кого? де? ***серед*** *страшних химерних* ***людей*** (Микола Хвильовий); *Зараз вона сиділа* коло чого? де? ***коло столу*** *з ледь помітною усмішкою на спокійному обличчі* (О. Гончар); *Банзай стояв* навпроти чого? де? *…* ***навпроти кабінету*** *директора* (О. Гончар); *Чоловік відразу зів'яв, і знову непорушна, незграбна постать*

стовбичила перед ким? де? ***перед Дорошем*** (Г. Тютюнник); *Зостався* в кого? де? *Чіпка* ***в Бородая*** (Панас Мирний);

– *«між, поміж, над, понад, під, попід, за + орудн. відм.»,* напр.: *Стоїш* між ким? де? ***між ними*** [ластівками], *геть мокрий з дощу, а вони обліплять тебе, сідають на плечі, на руки і так довірливо попискують* (О. Гончар); *Кузьма довго дивився вслід голові і знову сідає* під чим? де? ***під конюшнею*** *латати хомут* (Г. Тютюнник); *...а тепер синява морська зникла* за чим? де? ***за*** *сипучими* ***барханами*** (О. Гончар);

б) зі значенням вихідного пункту руху: *«з, від, з-за, із-за, з-під + род. відм.»,* напр.: ***З*** *татового* ***надгробка*** *на Терезу задиркувато дивиться* з чого? звідки? *веселий чоловік* (Дара Корній); *Після грози* ***з-за гір*** *повільно викочувалось* з-за чого? звідки? *сонце* (П. Загребельний);

в) на позначення кінцевого пункту руху:

– *«до + род. відм.»,* напр.: *Наляканий побаченим, чоловік виклав на вершечок душі всі свої хороші вчинки, під спід запхав погані та й почимчикував* до кого? куди? ***до Бога*** (Дара Корній); *...як Баглай з рюкзаком на спині подавсь* до чого? куди? *городами* ***до автобуса*** (О. Гончар);

– *«на, під, за, через, в + знах. відм.»,* напр.: ***На цямру*** *монастирської кринички схилила* на що? куди? *осінь грона горобин* (Л. Костенко); *Сонце вже сховалося* за що? куди? ***за вільшечки****, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли* (Г. Тютюнник);

– *«назустріч + дав. відм.»,* напр.: *Ніхто не вийшов* назустріч кому? куди? *з хижі* ***назустріч Добрині****, в оборах навстіж були розчинені ворота* (С. Скляренко);

– *«над, за + орудн. відм.»,* напр.: *Одначе ж портрет продовжував висіти* над чим? де? ***над колискою****, перетвореною на невеличкий склад для ганчір'я* («День», 16.09.2015); *Тимко не побіг* за ким? куди? ***за нею*** [Орисею] (Г. Тютюнник);

г) на позначення шляху руху:

– *«через, крізь, повз + знах. відм.»,* напр.: *Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило* крізь що? яким шляхом? ***крізь листя*** *тоненькі рожеві стріли* (Г. Тютюнник); *Ластівка рветься* крізь що? яким шляхом? ***крізь шибку****, потім затихає на підвіконні* (С. Пантюк);

– *«мимо, уздовж + род. відм.»*, напр.: *Щоб запилення відбулося без допомоги комах, людина проходить* уздовж чого? яким шляхом? ***уздовж рядів рослин****, притискаючи рукавицю з м'якої тканини до суцвіття кошика однієї рослини…* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук);

– *«по + місц. відм.»*, напр.: *Буйно потекло* по чому? яким шляхом? ***по*** *чорному* ***шовку*** *сліпуче золото, вдарило таким несамовитим сяйвом, що навіть досвідчений Луїджі, якого важко було чимось здивувати, охнув і відступив од дівчини* (П. Загребельний);

– *орудний* безприйменниковий, напр.: *Змінившись з поста, він, мов злодій, прокрадається* чим? яким шляхом? ***коридором*** *до своєї кімнати* (О. Гончар); у цьому реченні наявне також обставинне значення способу дії.

2. Додатки з обставинним значенням *причини* виражені прийменниково-відмінковими сполуками іменників із семантикою зовнішньої причини:[11]

а) на позначення зовнішньої несприятливої (сприятливої) спонукальної причини: *«від, з, без + род. відм.», «через + знах. відм.», «за + орудн. відм.»,* напр.: *На озерах і ріках лунко гахкала перемерзла* від чого? чому? ***від*** *цих страшних* ***морозів*** *крига* (П. Загребельний); *А мокрий степ гірко пах полином і тихо шумів* од чого? чому? ***од вітру*** (Г. Тютюнник); ***Через*** *прикрий нещасний* ***випадок*** *у її житті з'явилася* через що? чому? *така можливість* (Дара Корній); ***Через «Москвича»*** *Павло й не одружувався* через що? чому? *так довго, хоч мав уже за тридцять* (Гр. Тютюнник);

[11] Відтінки синкретичного об'єктно-обставинного значення зовнішньої причини й засоби вираження описуємо відповідно до виокремлених Л. В. Шитик різновидів синкретичних об'єктно-причинових семантико-синтаксичних відношень [Шитик 1995]. У розділі 4 причинові синтаксеми проаналізовані за іншою класифікацією.

б) зі значенням причини-перешкоди: *«через + знах. відм.», «за + орудн. відм.»*, напр.: *Волин не зміг випливти* через що? чому? *з озера* ***через заборону*** *царівни* (Ю. Покальчук); *...вершник Львова не впізнавав, хоч і в'їжджав до нього чотири роки тому з протилежного боку Городоцьким трактом, а втім, міста й не видно було* за чим? чому? ***за пасмом пагорбів*** (Р. Іваничук); *Іде і* ***за сльозами*** *світу не бачить* за чим? чому? (Г. Квітка-Основ'яненко);

в) зі значенням зовнішньої причини-відплати, винагороди, підстави, приводу: *«за + знах. відм.»*, напр.: *Бо теслю у селі поза очі прозивали* за що? чому? *ксьондзом* ***за*** *його* ***недільну одежу****, в якій він незмінно ходив до церкви…* (М. Матіос);

г) із контекстуальним значенням причини: *«під, з, над + орудн. відм.», «про + знах. відм.», «на, при, в + місц. відм.»,* напр.: *А земля здавалася крихітною кулькою, росиною під цим незглибимим і невимірним у своїй безбережності небі, й людське серце тріпоче-б'ється* під чим? чому? *…* ***під вітрами*** *й сонцем світлого світу життя – тріпоче й б'ється!* (С. Носань); *Ніхто вас не любить, і ніхто не заплаче* над ким? чому? ***над вами****, коли ви помрете* ((Е. Бронте), «Улюблені афоризми для розуму і серця»).

Додатки з обставинним значенням причини можуть бути виражені безприйменниковими словоформами ***орудного, давального*** та ***родового*** відмінків, напр.: *Але чому ж досвідчений артист засоромив* чим? із якої причини? *своїм* ***виступом*** *членів журі?* (СТБ, 05.10.2019); *Навіть на смертному ложі він* [Шрініваса Рамануджан] *продовжував дивуватися* чому? з якої причини? ***красі*** *рівнянь, які відкривав…* (М. Чиксентмігаї, переклад Г. Ф. Луіс); *…вона одразу засоромилася* чого? чому? ***власних думок*** *і прослідкувала за його поглядом* (А. Хома, «Львів. Вишні. Дощі»).

3. Додатки з обставинним значенням *способу дії* репрезентовані прийменниково-відмінковою словоформою *«з + род. відм.», «за + знах. відм.», «з + орудн. відм.», «на + місц. відм.»* та *орудним* безприйменниковим, напр.:

…пливе небом Місяцівна, ***за руку*** *держить* за що? як? *хлоп'ятко* (Дара Корній); *Любов в тобі й навколо теж, бо світ цей виткано* з чого? як? ***з любові*** (В. Кикоть); *Цивілізовані мавпи в мундирах … Підірвали* на чому? як? ***на мінах*** *їх вроду, Погасили* чим? як? ***пожежами*** *дикими їх незапалений розум* (В. Симоненко); ***Вітром*** чим? як? *запилюються тополя, вільха, дуб, береза, ліщина, жито, кукурудза та інші рослини з непоказними квітками* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук) (в останньому реченні наявне суб'єктне значення (пор.: *Вітер запилює поля*) та інструментальне, що кваліфікують як синкретичне об'єктно-обставинне відношення вможливлення дії [Шитик 1995, с. 35–36]).

4. Обставинне значення *мети* мають додатки, виражені прийменниково-відмінковими словоформами *«заради, ради + род. відм.»*, напр.: *У субтропічних районах вирощують* заради чого? з якою метою? *рослини* ***заради*** *їстівних* ***плодів****: мандарини, апельсини, гранати, маслини* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук).

Означальний додаток – це синкретичний другорядний член речення з атрибутивно-об'єктним значенням. Цей різновид менш продуктивний порівняно з іншими. Синтез диференційних ознак додатка й означення демонструють прийменниково-відмінкові конструкції, що стосуються іменників дієслівного походження або іменників, які мають здатність керувати. До таких прийменниково-відмінкових словоформ належать: *«до, без, з, щодо + род. відм.», «за, про, в + знах. відм.», «з, між, над + орудн. відм.», «в + місц. відм.»*, напр.: *Без відчаю* якого? до чого? ***до життя*** *немає і любові* якої? до чого? ***до життя*** (А. Камю, «Антологія афоризмів»); *Непоказні маленькі квітки* які? без чого? ***без оцвітини****.., дрібний пилок – все це пристосування* яке? до чого? ***до запилення*** *вітром* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук); *Роздвоєна душа – то тільки півзорі, То серед літа всі дерева голі, То храм* який? без чого? ***без свічки*** *і* ***без олтарів****... То лиш півнеба для моєї долі* (О. Тебешевська); *Між городиною в Бондарихи жартівлива рука*

бризнула веселкою якою? з чого? ***з квітів*** (Гр. Тютюнник); *Крім вулика, сестра дала мені лозинку* яку? з чого? ***з дерева****, навчила махати нею, поцілувала й пустила* (О. Сизоненко); *Тож мама мусила відмовитися від балетних амбіцій* яких? щодо кого? ***щодо доньки*** (Дара Корній); *Дружба* *яка? між ким*? ***між жінками*** *– всього лише пакт* який? про що? ***про ненапад*** (А. де Монтерлан, «Антологія афоризмів»); *Під час цвітіння з початка звисають довгі ниткоподібні стовпчики* які? з чим? ***з приймочками*** (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук); *Найбільша перемога – перемога* яка? над ким? ***над*** *самим* ***собою*** (П. де ла Кальдерон, «Антологія афоризмів»); *Цивілізовані мавпи* які? у чому? ***в мундирах*** *Розтоптали їх незачаті життя…* (В. Симоненко).

Означальний додаток може бути виражений інфінітивом, що залежить від іменників на зразок *надія, здатність, можливість, намір, бажання, право* та ін., напр.: *Таке насіння повинне зберегти здатність* яку? до чого? ***проростати****, пройшовши через травний тракт тварини* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук); *Коли в сухих плодах (біб, стручок, різноманітні коробочки) насіння достигає, оплодень повинен розкритися, щоб дати можливість* яку? чого? *насінню* ***розсіятися*** (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук); *А годинник все б'є, Що ми вічності діти, Про бажання* яке? чого? *моє Над собою* ***злетіти*** (В. Кикоть).

Якщо інфінітив залежить від стійких сполук із модальним значенням на кшталт *мати надію, мати здатність, мати можливість, мати намір, мати бажання, мати право, мати обов'язок* тощо, то, крім атрибутивно-об'єктного значення, він має й предикативне значення, що вможливлює його кваліфікацію і як частини дієслівного складеного присудка, напр.: *А зернятко ще надію* яку? на що? *має Наші дні нащадкам* ***відтворити*** (М. Луків) – пор.: *зернятко* має надію що зробити? ***має надію відтворити***; *Ми маємо право* яке? на що? ***померти*** *самі, І хочеш не хочеш – колись повмираєм, Та треба затямить собі на умі, Що світ* ***зберегти*** *від*

вогневих громів Ми з вами обов'язок який? на що? *маєм!* (В. Симоненко) – пор.: *ми* маємо обов'язок що зробити? ***маємо обов'язок зберегти***. Перевагу об'єктного значення підтверджує попередній контекст поезії Василя Симоненка *«Невже?»*, де замість інфінітива вжито прийменниково-відмінкові звороти ***«на + знах. відм.»***, напр.: *Ми маємо право* на що? яке? ***на сум*** *і* ***любов****,* ***На щастя****,* ***на сонце*** *і* ***трави****, І навіть* ***на булькання*** *зайвих розмов Ми іноді маємо право.*

Обставинне означення являє собою синкретичний другорядний член речення з атрибутивно-обставинним значенням, що виникло на основі транспонованого в речення вторинного словосполучення. Виокремлюємо такі різновиди на підставі обставинних відтінків:

1. Означення з обставинним значенням *місця*, у межах якого диференційовано просторові відтінки місцеперебування, вихідного та кінцевого пунктів руху, шляху переміщення. Засобами вираження є такі прийменниково-відмінкові конструкції:

а) на позначення місцеперебування, що постає як дистантна локалізація предмета щодо якогось просторового орієнтира:

– *«біля, коло, серед + род. відм.»*, напр.: *Поселення* яке? де? *перших століть нашої ери* ***біля села*** *Черепин* (В. Баран); *Так з'явився в Головному літописі єдиний рядок про Первоміст через Дніпро* який? де? ***коло Києва****, хоч події такій слід було б віддати увагу пильнішу* (П. Загребельний);

– *«перед, під, над, за, між + орудн. відм.»,* напр.: *Незчуєшся, як і змайне така ніч, відпливе зорями, відбагряніє загравами* якими? де? ***за Дніпром*** (О. Гончар);

– *«по, на, в, при + місц. відм.»,* напр.: *Сучасні люди – всього лише острівці стереотипів* яких? де? ***у*** *безмежному* ***океані Всесвіту*** (О. Денисенко, «Антологія афоризмів»); *Якщо не можеш бути зіркою* якою? де? ***в небі****, стань хоч би світильником* яким? де? ***у домі*** ((Д. Еліот), «Улюблені афоризми для

розуму і серця»); *Найбільші досягнення* які? де? ***в цьому світі*** *перекреслюється одним словом – гординя* (Х. Цзичен, «Антологія афоризмів»);

б) зі значенням вихідного пункту руху: *«з (із, зі), із-за, із-над, із-під + род. відм.»,* напр.: *Хоч би яка скульптура* яка? звідки? ***з того саду*** *прийшла сюди постояти в журбі!* (Л. Костенко); *Ввійшла приїжджа жінка* яка? звідки? ***із села*** *І запах поля принесла з собою* (М. Луків); *Лікар* який? звідки? ***із Снятина*** *ще відтягнув на кілька днів смерть, бо дуже любив хворого* (С. Процюк); *Шевченко стояв з гордо піднятою головою, могутніми плечима, не пускав здичавілу навалу* яку? звідки? ***із заходу*** (Олександр Олесь); *А юрюк* який? звідки? ***з-під Коньї****, почувши про султанську загадку, приїхав до Стамбула* (П. Загребельний);

в) на позначення кінцевого пункту руху:

– *«до + род. відм.»,* напр.: *До революційних подій Ліза жила в місті Дружківка, що на Донеччині. Її приїзд* який? куди? ***до Києва*** *збігся з початком Євромайдану* («День», 20.06.2012); *А їм, Тані й Богдану, старий професор запропонував поїздку* яку? куди? ***до Ольвії****…* (О. Гончар);

– *«на, в, через + знах. відм.»,* напр.: *Будапешт зі стратегічного боку став являти собою своєрідні ворота* які? куди? ***в Австрію*** (О. Гончар);

г) зі значенням шляху переміщення: *«вздовж + род. відм.», «по + місц. відм.»,* напр.: *Потім раз сталося так, що, після дводенного кружляння* якого? яким шляхом? ***по пущі****, вони опинилися на березі річки* (П. Загребельний).

Означення з обставинним значенням місця може бути виражене й прислівником, що залежить від непредикативного іменника (напр.: *Ясним, незагидженим тільки й зоставсь отой острівець собору* якого? де? ***вгорі*** (О. Гончар)) або відпредикативного іменника (напр.: *І люди раділи поверненню* якому? куди? ***додому*** (П. Загребельний)).

2. Означення з обставинним значенням *мети* виражені такими словоформами:

– *«для + род. відм.»* із семантикою призначення, напр.: *Зблизилися в липневу спекоту, Буг обмілів невпізнанно, поляки лагодили мости* які? для чого? ***для переправи*** (П. Загребельний); *Великі, яскраво забарвлені пелюстки маку і багато пилку в квітці – добра принада* яка? для чого? ***для*** *гарних золотисто-зелених* ***жуків****-бронзівок* (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук); *Ось і речі* які? для чого? ***для*** *вашої* ***поїздки*** (Гр. Тютюнник); *Вони вважали себе щасливими, отримавши зайвий шматок жирної баранини, білішого борошна* якого? для чого? ***для халви****, вибравши собі стіл у султанській зброярні, помінявши розтоптане взуття на нове в палацових сховищах* (П. Загребельний);

– *«на + знах. відм.»* із семантикою мети й призначення, напр.: *У Дніпрі встановили меморіал* який? із якою метою? ***на згадку*** *про загиблих рік тому патрульних Артема Кутушева і Ольгу Макаренко* («День», 25.09.2017).

3. Означення з обставинним значенням *часу*, виражені:

– *«під, над, на, у + знах. відм.»* зі значенням часової попередності, напр.: *Для прогулянок* яких? коли? ***у теплу пору*** *року навіть у Львові, доводилося вибирати тінисті доріжки…* (Дара Корній); *У Білорусі затримують активістів, які потенційно можуть організувати несанкціоновану ходу* яку? коли? *…* ***на День волі*** («День», 25.03.2018);

– *«через + знах. відм.»* зі значенням часової наступності, напр.: *Зустріч* яка? коли? ***через тисячоліття****»* («День», 08.09.2017); *Тож їхня зустріч* яка? коли? ***через два тижні*** *матиме символічний характер* («День», 27.11.2014).

4. Означення з обставинним значенням *способу дії* зазвичай виражені *прислівником*, напр.: *Кохання – це егоїзм* який? як? ***удвох*** (Ж. де Сталь, «Антологія афоризмів»).

Обставинно-додаткове означення поєднує диференційні ознаки всіх трьох другорядних членів речення: означення, обставини й додатка. Таким конструкціям найчастіше притаманне часткове обставинне просторове значення (місця дії, вихідного та кінцевого пунктів руху, шляху

переміщення). Об’єктне значення спричинене лексико-граматичними особливостями іменника, що має конкретно-предметне значення. Засобами вираження є прийменниково-відмінкові словоформи, аналогічні до засобів вираження обставинних означень зі значенням місця (напр.: *Чи відрізняється хоч чимось людина на Землі від мікроба* якого? де? на чому? ***на яблуці?*** (Є. Єрмолова, «Антологія афоризмів»); *Сивоокове слово підтримується схвальним гулом голосів та передзенькуванням* яким? яким шляхом? уподовж чого? ***вподовж столу*** (П. Загребельний); *Через дерево* яке? де? біля чого? ***біля машини*** *вони спинилися, а потім купками ішли далі* (І. Нечуй-Левицький); *Човни, як тріски, погнало на воді, і білокорі осокори* які? де? при чому? ***при берегах*** *закудлатились листям, потемніли, страшно віддалені* (П. Загребельний)) або способу дії (напр.: *Непоказні маленькі квітки без оцвітини.., дрібний пилок – все це пристосування до запилення* якого? як? чим? ***вітром*** (Л. І. Остапченко, П. Г. Балан, В. П. Поліщук)).

Серед синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв’язком виокремлюємо дуплексив, обставинне означення та обставинно-об’єктне означення. Класифікаційні характеристики синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв’язком див. у таблиці 4.

Таблиця 4

Класифікаційні ознаки синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв’язком

Дуплексив	Обставинне означення	Обставинно-додаткове означення
1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) не корелює з формально-синтаксичними відповідниками;	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) у приіменниковій позиції корелює з прислівним прилеглим членом речення (у вихідному реченні – з ло-	1) входить у формально-синтаксичну структуру речення як його другорядний член; 2) у приіменниковій позиції корелює з прислівним керованим другорядним членом речення (у вихід-

	кативним детермінантом) та з опосередкованим другорядним членом речення;	ному реченні – з локативним детермінантом); у придієслівній позиції – з локативним детермінантом;
3) виражений прикметником, дієприкметником, числівником, займенником, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників;	3) виражене прислівником, відмінковими й прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників), порівняльним зворотом, дієприкметником, прикметником та їхніми зворотами;	3) виражене прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників);
4) у типовому вияві перебуває в постпозиції до опорних слів (дієслова та іменника (займенника));	4) стоїть після опорного слова (іменника), щодо дієслова може перебувати в будь-якій позиції (якщо член речення виражений відмінковою чи прийменниково-відмінковою формою); у препозиції (якщо виражений дієприкметником, прикметником та їхніми зворотами); позиція синкретичного порівняльного звороту залежить від засобів вираження опорного та стрижневого слова;	4) стоїть після опорного слова (іменника), стосовно дієслова може перебувати в будь-якій позиції;
5) поєднаний з опорним словом бінарним синтаксичним зв’язком у формі тяжіння;	5) залежно від засобів вираження поєднане з опорними словами бінарним синтаксичним зв’язком: з опорним іменником – прислівним зв’язком у формі керування чи прилягання (у вихідному реченні – детермінантним зв’язком), а з дієсловом – детермінантним зв’язком, а також опосередкованим	5) поєднане з опорними словами бінарним синтаксичним зв’язком: з опорним іменником – прислівним зв’язком у формі керування (у вихідному реченні – детермінантним зв’язком), а з дієсловом – детермінантним зв’язком;

6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідносний із синкретичними синтаксемами;	зв'язком; 6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідносне із синкретичними синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідносне із синкретичними синтаксемами;
7) виражає синкретичні атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-обставинні та атрибутивно-об'єктно-обставинні (зрідка) семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає синкретичні атрибутивно-обставинні семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає синкретичні атрибутивно-обставинно-об'єктні семантико-синтаксичні відношення;
8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.

Синкретичні семантико-синтаксичні відношення виникають в аналізованих конструкціях завдяки подвійності синтаксичних зв'язків. Унаслідок поєднання з іменем постає атрибутивне значення, а в разі зв'язку з дієсловом – обставинне (чи об'єктне).

Синкретичні другорядні члени речення з бінарним зв'язком утворюють цілу систему, центром якої є *дуплексив* – «особливий тип членів речення, для якого характерна одночасна подвійна залежність від імені та дієслова і який називає ознаку предмета, яка виявляється одночасно з дією», та об'єктну чи обставинну характеристику дії [Чеснокова 1988, с. 41; Шитик 2014, с. 72–73]. В. П. Олексенко кваліфікує дуплексив «як особливий неприслівний поширювач речення, що залежить одночасно від підмета чи прямого об'єкта й присудка і пов'язаний із ними особливим синтаксичним зв'язком – тяжінням» [Олексенко 2011].

На сьогодні в мовознавстві маємо дві протилежні позиції щодо кваліфікації дуплексива. Прибічники першого підходу дуплексив уважають

непредикатним компонентом речення [Вихованець 1992, Вихованець 1993; Межов 2006; Мірченко 2004; Кульбабська 2011; Христіанінова 1991 та ін.],[12] а прихильники другого визнають його предикатним компонентом [Загнітко 2011; Томусяк 1999; Томусяк 1999а; Олексенко 2011; Чеснокова 1973; Шитик 2014]. Нам імпонує другий підхід, проте ми звужуємо поняття дуплексива, уважаючи синкретичним другорядним членом речення лише приоб'єктний компонент, натомість присуб'єктний дуплексив можна кваліфікувати як синкретичний член речення, що посідає проміжне місце в системі головних і другорядних членів, оскільки його можна кваліфікувати як складник подвійного (складного) присудка.

Із погляду семантики специфіка дуплексива полягає в тому, що він разом із двома граматично різними словами (іменною частиною мови та дієсловом) виражає різні семантико-синтаксичні відношення: атрибутивне й обставинне або атрибутивне й об'єктне (рідше – атрибутивне, об'єктне й обставинне) [Шитик 2014, с. 73].

Л. Д. Чеснокова у сфері синкретичних другорядних членів із подвійним відношенням виокремлює два функційно-семантичні класи: атрибутивно-обставинний та атрибутивно-об'єктний. Погоджуємося з думкою дослідниці, що відношення між дуплексивом та дієсловом, залежно від семантичного розряду останнього, постають то обставинною, то об'єктною характеристикою дії [Чеснокова 1988, с. 41–47]. Зокрема, у сполуках із дієсловами *бачити, вважати, влаштовувати, робити, сприймати, прилаштувати, призначити, служити, проголосити, коронувати, об'являти, визнати, обирати, вибирати* та ін. дуплексив має атрибутивно-об'єктне значення, напр.: *А насправді* [Тереза] *втішилася, бо деякі предмети* якими? *вважала* чим? ***нудними*** *й геть* ***непотрібними*** (Дара Корній); *Духнович призначив* ким? *його* яким? ***комісаром****, втираючи хусточкою піт зі свого вже обгорілого від сонця обличчя* (О. Гончар); *Яворницького* яким?

[12] Докладніше про перший підхід див. у підрозділі **2.1.4. Дуплексив як специфічний другорядний член речення**.

визнавали ким? ***земляком*** *великого художника Рєпіна* (І. Шаповал); *Мене* яким? *вивезено* ким? *звідти* ***дитиною*** (П. Загребельний).

Поєднуючись з іншими дієсловами (*дратувати, зображати, називати, прозивати, обзивати, охрестити, бачити, берегти, малювати, виставляти* й под.), дуплексив виражає атрибутивно-обставинні відношення, напр.: *То тільки собак* якими? *дражнять* як? ***рудими*** (І. Нечуй-Левицький); *Ілля Рєпін на своїй картині «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» зобразив* як? ***писарем*** *відомого історика Дмитра Яворницького* яким? (І. Шаповал); *Коли поміркований, так і знай, що назвуть* як? *його* яким? ***скупим…*** (П. Загребельний); *Правда, коли на попівському подвір'ї стояли червоні козаки, матушка до їхнього від'їзду стає тихою, ніби зітхання, і навіть наймичку Мар'яну* якою? *називає* як? ***не богопротивим плевелом****, а –* ***«серце моє»*** (М. Стельмах); *Місяцівною мали захоплюватися, а не обзивати* як? *її* якою? ***бракованою глиною*** (Дара Корній); *Султанська мати хотіла бачити* як? *свою невістку* яку? ***мертву*** (В. Шевчук); *Літописці намалюють* як? *нам його* яким? *зовсім* ***не таким****, як був насправді, щоб виставити* як? *цього князя* яким? *навіть зовні* ***не схожим*** *на інших* (П. Загребельний).

Л. В. Шитик зауважує, що іноді між дієсловом та дуплексивом реалізовані об'єктно-обставинні семантико-синтаксичні відношення, тому загалом дуплексив може мати й атрибутивно-об'єктно-обставинне значення, напр.: *Журину взято до князівського бабинця* ***годувальницею*** *маленької Євпраксії* (П. Загребельний) [Шитик 2014, с. 73]. Погоджуємося з цією думкою, оскільки також фіксуємо аналогічні приклади, напр.: *Він бачив* як? без чого? *її…* якою? ***без прикрас*** (П. Загребельний); *І* ***мамою*** *невсипущу Ганну* якою? *величає* як? ким? (Т. Шевченко).

Обставинні означення як різновид синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв'язком демонструють багатство засобів маркування. Такі синкретичні одиниці можуть виражати прийменниково-відмінкові

звороти, прислівники, дієприкметники, прикметники та їхні звороти, а також порівняльні звороти [Шитик 2014, с. 73].

Обставинні означення, експліковані дієприкметниками, прикметниками та їхніми зворотами, є синкретичними з огляду на бінарність їхніх зв'язків у реченні – з іменником та з дієсловом. Традиційно синтаксичну функцію цих відокремлених одиниць визначають як означення, проте немає єдиної думки стосовно характеру семантико-синтаксичних відношень. Серед наявних підходів можна виокремити такі: дієприкметники, прикметники чи їхні звороти реалізують напівпредикативні відношення; відокремлені означення вступають в атрибутивно-предикативні відношення (ці одиниці формально пов'язані з іменем і функційно тяжіють до дієслова); відповідно до традиційної типології членів речення визначають атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, а додаткове обставинне значення фіксують за умови відокремлення препозитивного означення, вираженого дієприкметником, прикметником чи їхніми зворотами.

Визнаючи напівпредикативність особливістю напівпредикативних одиниць, на формально-синтаксичному рівні вбачаємо в них диференційні ознаки означення й обставини. З огляду на характер причленної залежності в конструкціях з відокремленими препозитивними означеннями визначаємо атрибутивно-обставинні семантико-синтаксичні відношення.

Дієприкметники, прикметники та їхні звороти, узгоджуючись з іменником, одночасно за змістом пов'язані з дієсловом-присудком, виражаючи різноманітні обставинні значення: причини, способу дії, умови, допустовості тощо. Напр.: ***Освітлена призахідним сонцем**, вона* яка? [земля] *червоніла* чому? (К. Мотрич); ***Приколисаний чарівною тишею, свіжістю води і лугу**, Тимко* який? *був настроєний* чому? *на думи і згадував усе близьке його серцю* (Г. Тютюнник); ***Вільна від трамваїв та автобусів**, ця широка вулиця* яка? *виглядала ввечері затишно й родинно* чому? (В. Підмогильний); ***Життєдайним зігріта теплом**,* [я] яка? *Проростаю,* чому? *як колос у полі*

(О. Тебешевська) – в останньому реченні атрибутивне значення реалізоване внаслідок зв'язку з нульовим суб'єктом.

Обставинні означення можуть бути виражені й порівняльними зворотами. Л. В. Шитик називає три випадки, коли порівняльні звороти мають синкретичне атрибутивно-обставинне значення [Шитик 2014, с. 340–341]. Залежно від лексико-граматичних особливостей опорного компонента та стрижневого слова порівняльного звороту, позиції у формально-синтаксичній структурі речення синкретична функція порівняльних зворотів реалізована в таких випадках:

1) якщо вони прилягають до прикметника, напр.: *Чумацький Шлях ... задивлявся в тишу половецької ночі,* якої? *безгомінної і чорної,* якою мірою? ***як земля*** (К. Мотрич); *Наївний* якою мірою? *досі,* ***мов дитя****, Чекаю дива від життя* (В. Кикоть) – [я] який? *мов дитя*;

2) якщо стрижневе слово порівняльного звороту виражене прикметником або дієприкметником, напр.: *О, не дивуйсь, що пахощі навколо, Що,* ***мов зомлілі****, дивляться* як? *квітки…* які? (Олександр Олесь) *мов зомлілі // дивляться мов зомлілі*;

3) порівняльний зворот з опорним компонентом – іменником у називному відмінку – є синкретичним, коли він перебуває в контактній постпозиції стосовно іменника та довільно розташований щодо дієслова-присудка, напр.: *А слово,* яке? ***мов нагострений кинджал****, Оголює* як? *рамена істин* (О. Тебешевська).

Подвійні атрибутивно-обставинні відношення виникають й у конструкціях, залежний компонент яких виражений *іменником із прийменником*, причому іменник переважно має узагальнювальне, абстрактне або просторове значення, напр.: *Після повернення до Стамбула Мустафа-паша вибудував розкішний* де? *дім* якого? де? ***над морем*** (П. Загребельний); *Наше непізнане завтра Розпинають* де? *вітри* які? де? ***на стернях*** (О. Тебешевська); *Ні діда, ні білильниці, лише моторчик* який? де?

біля колодязя *гуркоче* де? (О. Гончар), або **прислівником**, напр.: *Не раз, коли Нателла вмивалася вранці над потоком, бистра течія приносила* звідки? *їй привіти* які? звідки? ***звідтіля****, з-за хмар…* (О. Гончар); *Бриніло* де? *пружнє гілля* яке? де? ***угорі*** (М. Руденко); *Зеленіли* де? *садки* які? де? ***довкола****, червоніли вишнями вгорі* (О. Гончар).

Важливу роль відіграє позиція прийменниково-відмінкового звороту або прислівника в структурі речення – обов'язкова постпозиція щодо іменника й вільне розташування стосовно дієслова.

Для *обставинно-додаткових означень* характерні аналогічні засоби вираження: прийменниково-відмінкові словоформи з іменниками, що мають конкретно-предметне значення, напр.: *У вівтарі теж регіт, там порубайли чубаті причащаються, п'ють нахильці вино* яке? звідки? з чого? ***із*** *золотих* ***чаш!*** (П. Загребельний); *Тато прочинив* де? у чому? *дверцята* які? де? у чому? ***в лежанці****, прилаштував між дровець кілька соснових скіпчин…* (В. Скуратівський); *Зів'яли* де? на чому? *айстри* які? де? на чому? ***на столі****, Поникли кволо, безнадійно* (В. Кикоть). Крім просторового значення, обставинно-додаткові означення зрідка можуть мати й іншу семантику щодо дієслова, зокрема причинове, умовне значення тощо, напр.: *Життя* яке? без кого? ***без нього*** *для неї одразу згасло, злиняло, втратило зміст* чому? без кого? за якої умови? (О. Гончар).

Отже, за традиційного опису другорядних членів речення – додатка, означення та обставини – неможливо дати їм однозначну кваліфікацію. Уникнути труднощів допоможе уведення поняття про синкретичні члени речення.

Висновки до розділу 1

Опис синтаксису простого речення передбачає визнання його багатоаспектності, що актуалізує проблему сегментації – поділу на члени речення (мінімальні синтаксичні одиниці, компоненти речення, синтаксеми

тощо). На сьогодні перспективним напрямом дослідження є їхній комплексний аналіз.

Член речення – узагальнена назва мінімальної синтаксичної одиниці, що корелює з компонентами формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів. Синонімічним відповідником цього терміна є *мінімальна синтаксична одиниця. Власне-член речення, синтаксема, семантема* та *комунікатема* – квазісиноніми, між якими встановлені родо-видові відношення.

У класичній і новітній лінгвістиці представлено чотири концепції вивчення членів речення: логіко-граматична, психолого-граматична, формально-граматична та функційна. Функційна концепція, за якою мінімальні синтаксичні одиниці проаналізовані на тлі формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної та комунікативної структур речення, найбільш обґрунтована, оскільки цілісне дослідження аналізованих одиниць базоване на їхній формальній, семантичній і комунікативній диференціації. Серед них пріоритетність виявляють семантичний, що відбиває специфіку семантико-синтаксичних відношень, та формальний, зорієнтований на визначення різновиду та способу синтаксичного зв'язку, критерії. Зорієнтованість на ці параметри, однак, не усуває певних дискусійних питань, пов'язаних із кваліфікацією компонентів реченнєвих побудов. Практичне визначення членів речення ґрунтується на комплексі семантичних та формальних ознак, а також комунікативному призначенні речення і його частин.

Усталена класифікація членів речення, попри її слабкі вияви, містить потужний аспект інформації про компоненти реченнєвих конструкцій, а тому новітні підходи не заперечують традиційного вчення про члени речення, а дають нове підґрунтя для побудови сучасних типологій. Об'єктивність класифікації другорядних членів речення та їхню значеннєво-формальну сутність забезпечує сукупність логічно впорядкованих вісьмох ознак: 1) роль

у формально-синтаксичній структурі речення; 2) кореляція з власне-членами речення; 3) засоби вираження; 4) позиція у формально-синтаксичній структурі речення; 5) різновид синтаксичного зв'язку; 6) співвідношення із синтаксемами; 7) різновид семантико-синтаксичних відношень; 8) позиційна закріпленість за актуального членування, співвідношення з комунікатемами. Виділення мінімальних синтаксичних одиниць побудоване на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками.

Традиційний опис додатка, означення та обставини ґрунтується на морфологічній природі другорядного члена речення та того компонента, від якого він синтаксично залежить, а також на типі синтаксичного зв'язку та семантичних відношень між ними. З-поміж морфологічних засобів вираження мінімальних синтаксичних одиниць вирізняється інфінітив як поліфункційна синкретична одиниця.

Труднощі визначення членів речення зумовлені неодновимірністю покладених в основу класифікації членів речення ознак, одночасним застосуванням формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних характеристик структурно-семантичних компонентів, що руйнує єдині виміри класифікації.

Запропонований термінологічний інструментарій номінування синкретичних одиниць спирається на традиційно виокремлювані члени речення. За характером синтаксичного зв'язку диференційовано синкретичні другорядні члени речення з одинарним і бінарним зв'язком. У першому випадку йдеться про однобічну причленну залежність, коли структурний компонент речення підпорядкований лише одному елементові. Специфіку другого визначає двобічне причленне підпорядкування.

Випрацювання концептуальних засад дослідження членів речення вможливлює створення тривимірної моделі сегментації речення – із погляду

структури, семантики й прагматики, усуває суперечності усталеної класифікації членів речення.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві» [Грозян 2015], «Інфінітив у ролі другорядних членів речення: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка» [Грозян 2016б], «Класифікаційні ознаки другорядних членів речення» [Грозян 2016в], «Складні випадки розрізнення другорядних членів речення» [Грозян 2017в], «Змістове наповнення терміна “член речення”» [Грозян 2017а], «Критерії і способи розмежування членів речення» [Грозян 2017б], «Додаток як другорядний член речення: традиційний вимір» [Грозян 2018], «Обставини як другорядні члени речення в річищі традиційного підходу» [Грозян 2019а], «Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення» [Грозян 2019б].

РОЗДІЛ 2
ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Недоліки традиційної класифікації членів речення описано в багатьох граматиках. Зокрема, І. П. Распопов свого часу наголосив, що традиційна класифікація членів речення, по-перше, недостатня, оскільки обмежує мінімально необхідний конструктивний склад речення тільки наявністю головних членів, по-друге, не зовсім обґрунтована, тому що неточно визначає властивості, за якими диференційовано окремі типи членів речення, і, по-третє, атомістична, бо не ґрунтується на співвідношеннях різних конструктивних типів речення в синтаксичній системі мови [Распопов 1970, с. 67].

Попри зручність у лінгвометодичному аспекті п’ятичленна система членів речення залишає за своїми межами значну кількість мовних фактів, не вписаних у її класичні межі, що внеможливлює повною мірою брати до уваги функційну багатоаспектність насамперед другорядних членів речення, їхні ієрархічні зв’язки, периферійні явища, породжені синкретизмом семантики.

Семантико-синтаксичний підхід до вивчення членів речення виправдав себе передусім у методичному плані й має свої безперечні переваги. Аналіз членів речення в межах цього підходу дає змогу виявити їхню функційну різноманітність, периферійні явища, породжені синкретизмом значень членів речення, системний характер.

2.1. Формально-синтаксичні члени речення

Основні ідеї традиційного вчення про члени речення ґрунтовані на ідеї симетричності формального й семантичного аспектів речення. Згідно з цим підходом виокремлюють низку ознак для кваліфікації як головних, так і

другорядних членів речення, що відбивають насамперед дистрибутивно-функційний підхід, за яким стоїть поняття синтаксичної позиції. Цей підхід скерований на однорідність синтаксичних зв'язків між компонентами та їхню конструктивну роль у його реченні. Проте наявність «живих» синтаксичних зв'язків руйнує основний постулат традиційного синтаксису й підтверджує фундаментальне положення про асиметричність формальної та семантичної організації речення в новітніх синтаксичних теоріях. У традиційному синтаксисі, кваліфікуючи другорядні члени речення, беруть до уваги такі критерії: 1) морфологічну природу другорядного члена речення; 2) морфологічну природу узгодженого члена речення; 3) характер синтаксичного зв'язку між ними; 4) семантичні відношення між другорядним членом речення та членом речення, від якого він залежить [Белошапкова 1977, с. 128; Вихованець 1993, с. 214; Загнітко 2001, с. 129–133 та ін.].

Зазначені критерії ґрунтовані на тріаді, структурованої означальними, об'єктними й обставинними відношеннями, тобто протиставлені один одному через асиметричність і неможливість прямого співвідношення семантичних та формальних ознак. Крім того, на основі цих критеріїв значна кількість мовних фактів, які синкретично відбивають характер багатьох членів речення, що є системотвірним чинником, винесена за межі традиційної класифікації другорядних членів речення. Ці ж протиріччя між семантичними та формально-граматичними основами класифікації другорядних членів речення збережені й у сучасному синтаксисі.

2.1.1. Синтаксичний зв'язок як визначальний критерій розрізнення формально-синтаксичних членів речення

Синтаксичний зв'язок Л. Теньєр уважає основним поняттям синтаксису, стверджуючи, що будь-яке слово в реченні безперечно

взаємопов’язане із сусідніми словами, які всі разом вибудовують основу або структуру речення: «Речення на зразок *Нік говорить* утворене поєднанням не двох елементів (*Нік* і *говорить*), а трьох: *Нік, говорить* та об’єднувального зв’язку, за відсутності якого не існувало б речення. Із цього випливає, що поняття синтаксичного зв’язку – основа всього структурного синтаксису» [Теньер 1988, с. 22–23].

Синтаксичний зв’язок тлумачать як зв’язок слів, членів речення й частин складного речення, що виражає специфіку їхнього поєднання. А. П. Загнітко зауважує: «Зв’язок синтаксичний (прикм. від ім. *синтаксис*) – формальні й семантико-граматичні відношення між словами (охоплюють і відношення між синтаксично зв’язаними групами слів) та зв’язки між компонентами синтаксичної одиниці (словосполучення, простого речення, складного речення), що вможливлюють кваліфікацію певної послідовності словоформ як упорядкованої лінійної величини, як відповідну синтаксичну конструкцію» [Загнітко 2012, т. 1, с. 326]. Диференційною ознакою розмежування типів синтаксичного зв’язку слугує характер синтаксичної залежності – двобічна залежність (взаємозв’язок, предикативний зв’язок), однобічна (односпрямована) залежність (підрядний зв’язок) і відсутність залежності, тобто незалежність (сурядний зв’язок).

2.1.1.1. Диференційні ознаки підрядного зв’язку

У синтаксичних дослідженнях загальнолінгвістичного плану синтаксичний зв’язок постає як фундаментальна категорія. І. Ф. Вардуль розмежовує поняття «залежність» і «зв’язок» та справедливо зазначає, що зв’язок – конкретніше поняття, ніж залежність: «Елемент структури може залежати від наявності або відсутності інших елементів у тій самій структурі. Але зв’язки встановлювані тільки між наявними елементами» [Вардуль 1964, с. 11].

О. О. Холодович також наголошує на нечіткості поняття *синтаксичний зв'язок*. У його праці закцентовано на тому, що це поняття, безумовно, відбиває одну з об'єктивних ознак мови. Водночас йому не відома дефініція цього поняття, здійснюваного за допомогою інших слів. Але попри це лінгвісти його використовують [Холодович 1979, с. 245].

Наявні в сучасній лінгвістиці визначення синтаксичного зв'язку формують лише загальне уявлення як про відношення всередині членів речення (внутрішнє членування), так і між членами речення (зовнішнє членування) [Dokulil 1962, с. 87]. Попри це в сучасній лінгвістиці, зокрема в лінгвоукраїністиці, питання про кількість і номенклатуру синтаксичних зв'язків продовжує залишатися предметом дискусій. Найпоширенішою класифікацією видів зв'язків між синтаксичними одиницями різних рівнів є двочленна класифікація: сурядність – підрядність.

Під синтаксичним зв'язком маємо на увазі формальні експлікації семантичних відношень між складниками синтаксичної одиниці, виражені мовними засобами. І. Р. Вихованець зауважує: «Синтаксичні одиниці-конструкції звичайно складаються з двох і більше компонентів, які перебувають у відповідному синтаксичному зв'язку. Синтаксичні зв'язки у свою чергу корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють. Тому синтаксичний зв'язок, або формальний граматичний стосунок між компонентами синтаксичної одиниці, виражений мовними засобами, становить одне з вихідних і фундаментальних понять синтаксису» [Вихованець 1993, с. 18].

За допомогою синтаксичного зв'язку поєднані такі складники, як: 1) слово та форма слова (*читати книгу; пам'ятник Шевченкові*); 2) словосполучення та форма слова (*нова красива сукня; будувати будинок над річкою*); 3) форма слова і форма слова (*учні читають; читають газети і журнали*); 4) частини складного речення (*Розвідником був, нищив точки,*

розніс гранатою дзота, що був колись дядьку за хату (О. Довженко)) тощо. Цей перелік можна продовжити, оскільки синтаксичні зв'язки виявлювані на рівні словосполучення, простого речення, складного речення й тексту. Відповідно до структури опорної синтаксичної одиниці вирізняють прислівний підрядний зв'язок і детермінантний підрядний зв'язок [Українська мова 2004, с. 595]. Засобами вираження синтаксичного зв'язку є форма слова, службові слова, порядок слів та інтонація.

Форма слова – універсальний засіб зв'язку в українській мові, напр.: *Климк**о** йшов іржав**ою** трамвайн**ою** кол**ією*** (Гр. Тютюнник). Службові слова як засоби синтаксичного зв'язку використовують для вираження прислівного (напр.: *написати **на** дошці, підлізти **під** стіл*) і неприслівного зв'язку (напр.: *Він **то** дивився вперед, **то** продовжував малювати в уяві жахливі речі* (Анатолій Дністровий)). У випадках, коли залежне слово не змінюване, тобто відсутні флективні способи вираження зв'язку, воно приєднується до стрижневого слова у своїй єдиній вихідній формі, виявляючи семантичний зв'язок із ним, напр.: *йти швидко, працювати ефективно, зустрітися опівночі* [Валгина 1991, с. 50].

Прийменник, який разом із формою слова є засобом зв'язку слів, уточнює значення відмінкових форм, пор.: *Яке то щастя – свій народ **У** світлі бачити!* (Д. Павличко); *Вона давно чекала цього знаку сонця, саме цього променя, ще відтоді, як зійшла **з** Озера крига і забовваніли **на** деревах перші бруньки* (Ю. Покальчук).

Порядок слів – багатофункційний граматичний засіб, який може виконувати експресивно-стилістичну (напр.: *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй… Ще над Дніпром клубочиться задуха, ще пахне степом сизий деревій. Та верби похилилися додолу, нервові ружі зблідли на виду, бо вже погналося перекотиполе за літом – по гарячому сліду…* (Л. Костенко)) і семантичну функції (напр.: *Я думаю, що **років три***

чаювали б, – зауважує Мелешко, явно пригнічений Зюзевими чотирма нулями (О. Гончар); ***Сто років*** *їм до культури!* (О. Гончар)).

Граматичну функцію порядку слів визнають не всі дослідники. На думку О. О. Каминіної, його не можна ставити в один ряд із такими засобами, як флексія й прийменник, оскільки порядок слів та інтонація виражають комунікативно-синтаксичні значення [Камынина 1970, с. 10]. Безперечно, за наявності прийменника й флексії порядок слів є супровідним для вираження синтаксичного зв'язку, проте за відсутності інших засобів він стає визначальним у реченні, пор.: *Учень* ***зайшов із портфелем*** і ***Хлопець із портфелем*** *зайшов до кабінету*. Часто інтонація є виразником різних видів зв'язку. В об'єктивному порядку слів вона не має суттєвого значення, тому що речення оформлене нейтральною інтонацією, за якої фразові й логічні наголоси збігаються. Проте інверсія посилює роль інтонації, напр.: *Кусалися два скажені вовки, аж клацали та скреготали зубами* (І. Нечуй-Левицький).

Словникову інформацію (синтактику слова) О. Є. Кібрик уважає надзвичайно важливою й наполягає, що «саме синтактика слова є зазвичай тим відправним моментом, який визначає синтаксичний зв'язок» [Кибрик 1992, с. 114], крім того, «якщо синтактика слова являє собою його постійну властивість (закріплену в словнику), то решта формальних засобів є перемінними властивостями слова» [Кибрик 1992, с. 115].

Інтонацію як засіб, що бере участь в оформленні синтаксичного зв'язку, визнають не всі дослідники (пор., наприклад, праці Н. С. Валгіної [Валгина 1991], Є. М. Галкіної-Федорук [Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958, с. 179] та ін.). Проте інтонація в окремих випадках відіграє ключову роль в оформленні підрядного прислівного синтаксичного зв'язку, пор.: вимовивши речення ***Читав до крику трагічну*** *епопею мук бентежного живого серця, епопею людської і разом божеської милости перед мученицькою смертю* (Іван Багряний) зі спадною інтонацією на формі

до крику та паузою після неї, маємо словосполучення *читав до крику*, а вимовивши це саме речення зі спадною інтонацією на слові *читав* і з паузою після нього, отримаємо *до крику трагічну* [Балко 2014, с. 96].

На нашу думку, сучасні дослідження засвідчують необхідність і важливість трактування інтонації як одного із засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами речення. Таке твердження ґрунтоване передусім на тому, що словосполучення, деривaційно пов'язуючись із реченням (пор. думку А. П. Загнітка, що «на сьогодні актуальним постає вирізнення словосполучення з реченнєвої структури й встановлення ємності цієї синтаксичної одиниці» [Загнітко 2011, с. 390]), має пропозитивну природу. Різні деривaційні відношення словосполучень (зв'язки з вихідними пропозиціями) актуалізовані у висловленні з огляду на те, із якою інтонацією та паузацією воно вимовлене.

Знаковість інтонації визнана більшістю дослідників (пор. роботи А. Й. Багмут [Багмут, Борисюк, Олійник 1980], В. І. Петрянкіної [Петрянкина 1988], Н. А. Слюсаревої [Слюсарева 1981] та ін.).

У висловленні мовець робить паузи, інтонаційні акценти, відображуючи об'єктивні зв'язки явищ дійсності та суб'єктивні аспекти сприйняття цієї дійсності. А. Й. Багмут наголошує, що паузація мовного потоку як засіб членування та інтонаційного виокремлення елементів висловлення є результатом фізіологічних, семантичних та ритміко-стилістичних чинників. Розчленовуючи мовний континуум на структурно-семантичні одиниці, паузи одночасно служать завданням актуалізації висловлення. Паузація в мовленні є не механічно дієвим чинник, а як один із засобів мовлення, тісно пов'язаний із метою висловлення і його змістом [Багмут, Борисюк, Олійник 1980, с. 47]. Поєднуючись з іншими елементами інтонації, пауза стає важливим показником синтагматичного членування не лише між реченнями, а й самого речення [Багмут, Борисюк, Олійник 1980, с. 102].

Більшість лінгвістів (В. А. Бєлошапкова [Белошапкова 1977], Н. С. Валгіна [Валгина 1991], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], Г. М. Удовиченко [Удовиченко 1968] та ін.) висловлює подібні думки щодо засобів вираження синтаксичних зв'язків між компонентами синтаксичних одиниць.

Прислівні зв'язки, як і неприслівні, зазвичай реалізовані в реченні, проте визначальною для них є не синтаксична позиція слова, а саме слово. На основі прислівного зв'язку поєднані слова у всіх притаманних їм формах із якоюсь однією формою залежного слова або групою форм (*новий будинок, працювати в бібліотеці, повний води*), напр.: *Розумний і врівноважений, новий командир Березівської сотні з вигляду був років на десять старший за мене* (М. Андрусяк); рідше – два незмінні слова (*по-осінньому похмуро, дуже добре*), напр.: *Він **дуже добре** знав логіку цієї костоправні, як знав і те, що тут лікарів у звичайному розумінні слова не існує* (Іван Багряний). Прислівні зв'язки визначувані різними властивостями головного слова: а) граматичними, напр.: *Слідчий **написав записку** й подав оперативникові* (Іван Багряний); б) семантичними, напр.: *Корнієнко вийняв із **шухляди стола** новенький пістолет і чотири обойми* (Г. Тютюнник); в) словотвірними, напр.: ***Увійшов у світлицю**, глянув на стіл, зробив кілька кроків і бухнув перед стільцем навколішки* (У. Самчук).

2.1.1.2. Способи підрядного зв'язку

На сьогодні важливою постає проблема кваліфікації типів синтаксичного зв'язку. У лінгвоукраїністиці окреслено функційні підходи до аналізу синтаксичних зв'язків, а також морфологізованих і неморфологізованих способів їхнього вияву. У працях І. Р. Вихованця «за диференційну ознаку, що розмежовує основні типи синтаксичних зв'язків, править напрям синтаксичної залежності: двобічний напрям

(взаємозв'язок, предикативний зв'язок), однобічний напрям (підрядний зв'язок) і відсутність залежності (сурядний зв'язок) [Вихованець 1993, с. 22]. Підрядному зв'язку притаманні такі диференційні ознаки: 1) однобічна залежність одного складника від іншого; 2) прислівний або детермінантний характер зв'язку; 3) передбачуваність або непередбачуваність зв'язку; 4) обов'язковість чи необов'язковість зв'язку; 5) сила зв'язку; 6) закритість зв'язку; 7) узгодження, прилягання й керування як типові форми зв'язку [Вихованець 1993, с. 27].

Дослідники синтаксису вважають, що система синтаксичних зв'язків утворює ієрархію, що складається з двох бінарних протиставлень: 1) предикативний зв'язок ↔ непредикативний зв'язок; на рівні членів речення ця опозиція реалізована в розподілі членів речення на головні (предикативний зв'язок) і другорядні (непредикативний зв'язок); 2) атрибутивний зв'язок ↔ комплективний зв'язок; ця опозиція реалізована на рівні «частина члена речення» ↔ другорядні члени [*Александрова, Комова 1998*, с. 148–149]. Ці протиставлення відбивають онтологію другорядних членів, надаючи чітких критерії розмежування головних і другорядних членів речення (перше протиставлення) та проводячи розмежування всередині другорядних членів між означенням, з одного боку, і придієслівними другорядними членами (додатком та обставиною), з іншого (друге протиставлення). Традиційно прийнято вважати, що «підрядність спостерігаємо в тих синтаксичних групах, елементи яких пов'язані одним із трьох синтаксичних відношень: об'єктним, обставинним або атрибутивним» [Бурлакова 1975, с. 24].

Наявні в лінгвістичній літературі визначення синтаксичного зв'язку та відношень нечіткі й розмиті. Крім того, немає одностайності не лише щодо кількості та назви виокремлених типів зв'язку, а й у питаннях їхньої сутності.

І. Р. Вихованець узгодження потрактовує як «вид підрядного зв'язку, коли вибір граматичної форми залежного слова зумовлений граматичними

формами опорного (головного). Термін у сучасному значенні увів 1928 р. М. Наконечний замість «згода», «погодження», «узгоджування» та ін.» [Українська мова 2004, с. 698]. Отже, узгодження найчастіше визначуване граматичними властивостями головного слова, у ролі якого вжиті зазвичай іменники, займенникові та субстантивовані слова, напр.: *Литва та Латвія вітають вільні та конкурентні* ***вибори*** *в Україні* («Українська правда», 22.07.2019); ***Щось нове*** *влітає в крики* (В. Винниченко).

Керування дослідник кваліфікує як «вид підрядного зв'язку, коли опорне (головне) слово зі значенням дії, процесу чи стану (або в широкому розумінні – зі значенням власне-ознаки) вимагає від залежного слова (переважно іменника) певної відмінкової форми без прийменника або з прийменником. Термін (калька з російської мови) було рекомендовано у словнику «Граматичної термінології і правописі, ухвалених комісією мови при українському товаристві шкільної освіти в Києві» (К., 1917)» [Українська мова 2004, с. 249]. Керування полягає у використанні конкретного відмінка залежного слова, у якому вибір відмінка для керованого слова залежить від його лексичного значення [Українська мова 2004, с. 250]. Із цієї дефініції випливає, що керування – не постійно залежна формою одного слова від іншого, а залежність, змінювана за зміни лексичного значення головного слова або синтаксичної функції керованого слова (напр.: *Я отримав книгу* і *Книга отримана мною*). В аналізі керування необхідно зважати не тільки на семантику головного слова, а й на синтаксичну функцію керованого слова. Керування як прийом синтаксичного зв'язку реалізоване в підпорядкуванні іменника дієслову, що виявлювано у впливі дієслова на вибір відмінкової форми іменника.

Прилягання в лінгвоукраїністиці трактують як третій прийом (засіб вираження) підрядного зв'язку разом з узгодженням і керуванням. Воно реалізоване лиш місцем розташування слова і його синтаксичною функцією. І. Р. Вихованець визначає прилягання як «вид підрядного зв'язку, коли

головне слово (або граматична основа речення) не вимагає від залежного слова певних граматичних форм. Термін уведено в проекті «Українського правопису» (Х., 1926). Порівняно з залежними членами речення, поєднаними зв'язком керування й узгодження, залежне слово при приляганні є автономнішою (відносно самостійною) синтаксичною одиницею, що не зумовлена лексико-граматичною природою або граматичною формою головного слова. Воно поєднується з головним словом чи граматичною основою речення змістом» [Українська мова 2004, с. 527–528].

Таке потрактування прилягання як позиційного, семантично зумовленого зв'язку дещо відрізняється від уживання цього терміна в роботах інших лінгвістів. Зокрема, Л. Л. Іофік уважає, що «показником зв'язку прилягання є сам факт приєднання слова, яке не має форм словозміни, до слова, що має такі форми» [Иофик 1965, с. 34]. В. М. Ярцева припустила, що «прилягання» фактично являє собою не що інше, як порядок слів. Вона пропонує розділити сферу вживання цих двох термінів, обмеживши поняття «прилягання» словосполученням, а термін «порядок слів» використовувати для характеристики позицій членів речення [Ярцева 1961, с. 24]. Компоненти словосполучення, пов'язані прийомом прилягання, комбіновані не у зв'язку з будь-якими формальними показниками, а як результат їхніх валентних властивостей, що, як і будь-який синтаксичний зв'язок, є відображенням властивостей і відношень, що існують в об'єктивній дійсності.

2.1.2. Типологія формально-синтаксичних другорядних членів речення

В основі лінійної побудови мовного ланцюга є структурована система знаків, пов'язаних ієрархічними відношеннями [Givon 1995, с. 13]. Переосмислення цієї системи з ієрархічно побудованих послідовностей

у лінійно розташовані і є, на думку Л. Теньєра, основою створення мовного потоку [Теньер 1988, с. 39].

Речення визначають як основну знакову одиницю мовлення, сформовану з мовних знаків нижчого порядку – лексичних, фразеологічних і синтаксичних – і позначену внутрішньою цілісністю та зовнішньою автономністю, що поза контекстом виконує роль закінченого відрізка мовлення й виділена в контексті на єдиному рівні членування [СУЛМ:С 1972, с. 14]. Перший етап у дослідженні ієрархії структури речення – це його сегментація, тобто членування на складники.

Традиційна граматика розв'язувала проблему членування речення шляхом виокремлення в ньому головних і другорядних членів. У процесі розвитку лінгвістики та вдосконалення методів аналізу мовних одиниць таке членування речення постійно піддавали критиці як неповне або неадекватне віддзеркалення структурної ієрархії речення. Учені пропонували низку нових, нетрадиційних способів членування речення (так званих моделей речення): синтаксемний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками, ланцюговий аналіз та ін.

Члени речення, за визначенням Е. Сепіра, є «суто реляційними поняттями», тобто абстракціями, співвіднесеними не з самими словами, а лише з функціюванням цих слів як певних таксономічних категорій [Сепир 2002, с. 223–247]. Поняття *член речення* і *частина мови* не тотожні, але взаємопов'язані й взаємозумовлені. Частини мови – ті самі члени речення, але вони спроектовані на рівні зв'язків між окремими словами [Кацнельсон 2010, с. 125]. На думку С. Д. Кацнельсона, у дослідженні конкретних лексико-граматичних і реляційних категорій помітно, що члени речення створюють елементи єдиного цілого [Кацнельсон 2010, с. 125].

Багато дослідників поняття *члена речення* вважає надмірно традиційним. Проте, на думку В. Г. Гака, усе, що пов'язано з поняттям членів речення (підмет і присудок, обставина, додаток) бере участь у будь-якому

описі синтаксису мови. Це можна пояснити тим, що теорія членів речення відбиває наявні в реальній ситуації одиниці синтаксичного ладу, а вони відповідно віддзеркалюють одиниці об'єктивної ситуації, які й розуміє людська свідомість [Гак 1986, с. 76].

З одного боку, члени речення – це функційно-структурні одиниці, що посідають певні позиції в складі речення й виконують синтаксичні функції. З іншого боку, член речення, як і будь-яка знакова одиниця мовної системи, – двобічна одиниця, що має значення й форму. Значенням члена речення є його синтаксична функція, тобто відношення, завдяки якому цей синтаксичний елемент входить до складу вищої синтаксичної одиниці – речення. Під формою члена речення маємо на увазі не тільки морфологічну структуру слова, але й належність цього слова до певної частини мови, наявність / відсутність у його складі службових слів, позиції щодо інших членів речення, а також інтонації цього речення як показника типу синтаксичного зв'язку, оскільки інтонація сприяє ідентифікації слова або словосполучення як синтаксичної одиниці, що має функційне значення. Ми не заперечуємо плідності аналізу структури речення в термінах нових моделей, але вважаємо, що ієрархічна організація структурного складу речення може бути вичерпно описана за допомогою традиційного поняття, позначеного терміном *член речення*.

2.1.2.1. Прислівні другорядні члени речення

Основним принципом, який уможливлює поділ усіх членів речення на головні й другорядні, є факт належності цих членів до предикативної основи речення. Але водночас цей поділ здійснюваний на абстрактному рівні. Для виокремлення в реченні головних членів необхідно абстрагуватися від конкретних мовних фактів: від комунікативної настанови речення, пов'язаної з мовною ситуацією, від фактів, співвіднесених із семантичною

структурою речення [Белошапкова 1977, с. 85]. Але пізніше зроблено припущення, що з огляду на семантику речення деякі другорядні члени є такими ж важливими, як і головні [Белошапкова 1977, с. 85].

2.1.2.1.1. Керовані другорядні члени речення

Дискусійним у вітчизняній граматиці є питання про керування. До цього часу вказаний зв'язок синтаксисти трактували по-різному. У теоретичному мовознавстві обґрунтовано різні підходи до аналізу керування. Одним із перших описав і визначив керування як синтаксичний зв'язок А. О. Барсов [Барсов 1981]. У працях Ф. І. Буслаєва [Буслаев 1959], О. Х. Востокова [Востоков 1831], М. І. Греча [Греч 1834], Д. М. Овсянико-Куликовського [Овсянико-Куликовский 1912], О. М. Пєшковського [Пешковский 1956], О. О. Потебні [Потебня 1958], В. І. Сімовича [Сімович 1919], С. Й. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера [Смаль-Стоцький, Гартнер 1893], С. С. Смеречинського [Смеречинський 1932] й інших лінгвістів предметом аналізу стали чинники, що впливають на вибір тої чи тої залежної форми при головних словах.

Значну увагу керуванню приділено і в сучасних граматичних студіях, зокрема в працях І. М. Арібжанової [Арібжанова 2010], О. С. Ахманової [Ахманова 1966], Н. С. Валгіної [Валгина 1991], В. В. Виноградова [Виноградов 1975], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], О. С. Мельничука [Мельничук 1966], М. І. Степаненка [Степаненко 2004; Степаненко 2004а], Г. М. Удовиченка [Удовиченко 1968], В. Н. Ярцевої [Ярцева 1969] та ін.

Проте деякі питання керування досі однозначно не розв'язано. Суперечливу характеристику керування пояснюють складністю самого мовного явища. У керуванні граматика вступає в тісний контакт із лексикою й словотвором. Як зазначає М. М. Прокопович, система керування

розвивається та складається як результат тісної взаємодії граматичних, словотвірних і семантичних чинників [Прокопович 1966, с. 158].

У сучасному мовознавстві розмежовують два підходи до тлумачення керування: широкий і вузький. Прихильники широкого підходу диференціюють керування за морфологічним принципом, тобто керованими вважають іменники (або субстантивовані слова) із прийменником чи без нього, залежні від будь-якого іншого слова. В. О. Богородицький свого часу наголошував, що вживання дієслова в поєднанні з тим або з тим відмінком являє собою зовсім не керування дієслова ім'ям, а лише поєднання дієслова з цією відмінковою формою, зумовленою взаємною відповідністю їх у вираженні цієї думки [Богородицкий 1935, с. 123].

Подібний погляд на керування розвинуто в працях О. М. Гвоздєва [Гвоздев 1958], Є. В. Кротевича [Кротевич 1954], О. С. Скобликової [Скобликова 2006], Л. Д. Чеснокової [Чеснокова 1972; Чеснокова 1972а] та ін. По-іншому характеризують цей зв'язок прихильники вузького розуміння. Уже Ф. І. Буслаєв намагався відмежувати від керування всі випадки вживання іменників у непрямих відмінках зі словами, які не потребують поширювачів. На його думку, слово змінюється у відмінку або приймає який-небудь прийменник із тим або з тим відмінком тільки на вимогу слів головних [Буслаев 1959]. Ще чіткіше відмежував від керування зв'язок іменників із залежними словами іншого характеру О. О. Потебня. На його думку, під керуванням треба розуміти тільки такі випадки, коли відмінок додатка визначуваний формальними категоріями доповнюваного [Потебня 1958, с. 268].

Вузьке розуміння керування представлене в працях Л. А. Булаховського [Булаховский 1952], В. В. Виноградова [Виноградов 1986], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Д. М. Овсянико-Куликовського [Овсянико-Куликовский 1912], в «Русской грамматике» за редакцією Н. Ю. Шведової [РГ 1980] та ін.

Зокрема, В. В. Виноградов писав, що керуванням називають такий вид синтаксичного зв'язку, коли вживання певної форми непрямого відмінка іменника, предметно-особового займенника або субстантивованого прикметника (без прийменника чи з прийменником) зумовлено граматичним або лексико-граматичним значенням головного слова [Виноградов 1986, с. 314].

У деяких спеціальних студіях і навчальних посібниках трапляються суперечливі характеристики керування. З одного боку, автори стверджують, що в способі керування головне слово потребує залежного іменника (або субстантивованого слова) у певному відмінку з прийменником або без нього. З іншого боку, будь-яку залежну форму іменника вважають керованою.

На переконання М. Г. Лещинської, керування – такий вид підрядного зв'язку, за якого відповідно до змісту словосполучення головне (або основне) слово потребує від залежного постати в певному відмінку з прийменником або без нього [Лещинская 1968]. Однак наведені нею приклади *заснути перед світанком, наївно до дурості* тощо, на нашу думку, не можна зарахувати до керування, оскільки головні слова в цих словосполученнях не вимагають цієї форми від залежного складника: *Особисто не знав, але* ***слухав*** *його лекції* ***перед війною*** *в Зальцбурзі* (Ю. Андрухович).

За широкого розуміння керування автори частково погоджуються з цим і дехто бере за основу широке тлумачення. Зокрема, О. С. Скобликова пише, що в словосполученнях з об'єктними відношеннями «відмінкові та прийменниково-відмінкові форми можуть бути визнані не тільки виразниками співвідношення з предметом, але й граматичними показниками зв'язку» [Скобликова 2006, с. 24]. Основну відмінність у поглядах на керування дослідниця вбачає в тому, що прихильники його вузького розуміння намагаються обґрунтувати керування внутрішніми чинниками, «пов'язують вибір керованої форми з безпосередньою залежністю від лексичного або граматичного значення головного слова. Прихильники

широкого розуміння – із комунікативною потребою висловити ті чи ті семантичні відношення між головним і залежними словами» [Скобликова 2006, с. 45], тобто чинниками екстралінгвального характеру.

Зрозуміло, що в мові відбиті відношення, які існують між предметами і явищами реальної дійсності. Однак ці відношення виражені засобами мови, і їхній вибір залежить від низки внутрішніх чинників, зумовлених структурою мови. Тому однакові відношення між предметами реальної дійсності передають по-різному навіть у тій самій мові (не кажучи вже про різні мови): *дерев'яний сарай – сарай із дерева, йти працювати – йти на роботу, вечірній Київ – Київ увечері* тощо. Водночас різні відношення можуть бути виражені однаково: *зустріч делегації (делегація зустрічає* і *делегацію зустрічають)*, *характеристика учня (учень характеризує* й *учня характеризують), читання Рильського (Рильський читає* і *читають Рильського)* тощо.

Зазвичай контекст знімає омонімічність словосполучень. Там, де він не дає змоги розмежовувати омоніми, мова сама позбавляється від них: *любов матері* (*мати любить*) і *любов до матері* (*люблять матір*); *ненависть ворога* і *ненависть до ворога* тощо. Напр.: ***Любов матері*** *– найсвятіше щастя* («Високий Замок», 12.07.2016); *Вона влила в мою чисту дитячу душу гарячий патріотизм і щиру* ***любов до України*** (М. Андрусяк); *Правлена була назад до Чехії в якийсь монастир, а Рогаіду привезено до Києва і пошановано нарешті як справжню княгиню, і вже тоді спородила вона Мстислава, а згодом Ярослава, але від того не сповнилася* ***любов'ю до Володимира****...* (П. Загребельний); *Пневмонія Клінтон та пропутінські* ***симпатії Трампа*** («День». 13.09.2016); *Напевно, далася взнаки давня* ***симпатія українців*** *саме до цього телеканалу, що збереглася з часів Євромайдану…* («День». 12.01.2017); *Бузина був перший, хто похвалив чорний коридор, і в Отави мимоволі закралася* ***симпатія до*** *молодого* ***науковця*** (П. Загребельний).

Керування – форма (спосіб) підрядного зв'язку, за якого опорне слово зі значенням дії, процесу, стану тощо (або в широкому розумінні –

зі значенням власне-ознаки) потребує залежного (переважно іменника) у певній відмінковій або прийменниково-відмінковій формі [Вихованець 1993, с. 36]. Керування реалізоване через семантичну незавершеність опорного компонента словосполучення, що визначає сильний, напівсильний (напівслабкий) та слабкий характер зв'язку між компонентами словосполучення й речення.

У сучасній лінгвоукраїністиці керування поділяють на сильне, напівсильне (напівслабке) та слабке. У мовознавстві представлено декілька способів розрізнення сильного й слабкого керування: семантичний, операційний, метод кількісного аналізу (на вірогідній основі, експериментальний), синтаксичний (пов'язаний із синтаксичною функцією керованої форми).

Семантичний спосіб використав Є. Курилович, пов'язавши розподіл видів керування з проблемою класифікації відмінків. Дослідник розрізняє відмінки граматичні або синтаксичні (акузатив, номінатив, ґенітив) і конкретні або семантичні (інструменталь, датив, аблатив, локатив), що мають не тільки різне значення відповідних закінчень, але й виконують різну синтаксичну функцію [Курилович 1962, с. 187].

Межа між сильним і слабким керуванням – це відмінність між граматичним відмінком (форма виконує функцію прямого додатка) і конкретним (має функцію обставини). Але практичне використання такого розподілу, а також запропонована система понять пов'язані зі значними труднощами, оскільки не надано операційних аналогів для синтаксичної та прислівникової функції, центральної та периферійної позицій [Апресян 1964, с. 34].

Розвиваючи думку Ф. І. Буслаєва [Буслаев 1959] і Д. М. Овсянико-Куликовського [Овсянико-Куликовский 1912] про ступінь залежності між компонентами словосполучення, О. М. Пєшковський уперше вводить поняття сильного й слабкого керування, розмежовуючи на їхній

основі обов'язковий чи необов'язковий вияви зв'язку. Під сильним керуванням він розумів необхідний внутрішній зв'язок між словниковою та граматичною формою дієслова й залежним словом [Пешковский 1956, с. 285–286]. Керований компонент у цій формі може вживатися тільки з певним головним словом (пор.: *будую* що?, *дослухаюся до чого?*).

О. М. Пєшковський, зберігаючи традиційне визначення керування («підпорядковування іменника будь-якому іншому слову») [Пешковский 1956, с. 61], називає операційні правила (особливості), якими слабкокеровані форми відрізняються від сильнокерованих:

1) слабке керування визначуване у випадках, коли необхідний внутрішній зв'язок між дієсловом і керованою формою відсутній, тобто відмінкова форма імені може приєднуватися до будь-якого дієслова (у словосполученні *стояти з ким* виражено не внутрішній зв'язок, а супровід дії одного суб'єкта такою ж дією іншого);

2) слабкокерований елемент словосполучення ніколи тісно не пов'язаний із певним словом, а залежить від порядку слів;

3) зв'язок слабкокерованого члена з певним словом словосполучення може залежати від неграматичних чинників: ситуації, значення компонентів;

4) слабкокеровані форми можуть відокремлюватися, тобто слугувати еквівалентом висловлення;

5) слабке керування може створювати багатозначність словосполучення (*бачив його інженером*), напр.: *Попри це, його батько* ***бачив його інженером*** («Високий Замок», 12. 09. 2016).

Проте критерії розрізнення сильного й слабкого керування, запропоновані О. М. Пєшковським, залишаються нечіткими, розмитими, і на основі таких операційних правил можна розмежувати невелику кількість випадків.

Думка дослідника про «максимум» і «мінімум» зв'язку на тлі керування вплинула на погляди багатьох лінгвістів. В україністиці поділ

керування на сильне й слабке обґрунтував Л. А. Булаховський, який під сильним розуміє таке керування, коли за відсутності керованого слова значення опорного виявляється недостатнім, неповноцінним: *рубати дрова, рубати сокирою*. Якщо головний компонент зберігає значення за відсутності залежного, то це слабке керування: *рубати в сінях, рубати в червні* [Курс СУЛМ 1951, с. 13]. Л. А. Булаховський аргументує обов'язкові випадки сильного керування: 1) коли перехідне дієслово потребує знахідного відмінка: *вивчати урок, малювати картину*; 2) у словосполученнях із префіксально-прийменниковим співвідношенням: *написати на дошці, підлізти під стіл* [Курс СУЛМ 1951, с. 13].

О. С. Мельничук [СУЛМ:С 1972], О. С. Скобликова [Скобликова 2006], Л. Д. Чеснокова [Чеснокова 1972а] та ін.) «слабким» керуванням називають усі випадки необов'язкового зв'язку іменників і субстантивованих слів (із прийменником і без нього) з усіма самостійними частинами мови; пор.: *зустрічатися на мосту* (*біля мосту, за мостом, перед мостом*), *стою на мосту, добре на мосту, сильний на мосту* (*вітер*) та ін. О. С. Мельничук наголошує, що сильним керуванням необхідно вважати словосполучення, коли кероване слово більш або менш виразно потребує наявності залежного слова (напр.: *зустріти батька, підняти яблуко, звертатись до людей, відіграти роль, мати на увазі*), і слабким керуванням, за якого кероване слово не передбачене семантикою головного компонента (напр.: *працювати рік, співати в лісі, зайти без попередження, прокинутись від гуркоту, захворіти серед тижня*). Але розрізнення слабкого й сильного керування не є власне-синтаксичним розрізненням, а належить до сфери лексико-фразеологічної семантики словосполучень і речень [СУЛМ:С 1972, с. 68].

Інше розуміння «сильного» та «слабкого» керування запропоновано в праці «Грамматика современного русского литературного языка» за редакцією Н. Ю. Шведової, де сильне керування – це такий зв'язок,

у якому, за умови неабсолютивного керування головного слова, його категорійними властивостями зумовлена регулярна поява чітко визначеної керованої форми (або форм), причому між словами встановлюються відношення об'єктні або комплетивні. Відповідно слабке керування – зв'язок, за якого наявність керованого імені не зумовлена категорійними властивостями головного слова як регулярного за умови його неабсолютивного керування, у такому разі між словами виникають складні відношення...» [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 27–30]. Крім того, у цьому колективному виданні типи керування диференційовані за характером семантичних відношень, що виникають між складниками словосполучення. Визначальними постають такі критерії: 1) регулярність / нерегулярність появи керованої форми; 2) ускладненість / неускладненість об'єктних, суб'єктних чи комплетивних відношень власне-характеризувальними та обставинними відтінками [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 490]. Якщо до дієслова, іменника, прикметника чи прислівника можна приєднати відмінкову форму імені з атрибутивним значенням (яка може бути або як прислівник, або як прикметникова форма), то це іменне прилягання: *ліки проти грипу*, *шапка батька*. Між складниками словосполучення виникають власне-характеризувальні відношення (*батько дитини*) й обставинно-характеризувальні, серед яких можна виокремити темпоральні (*приїхати п'ятого травня*), локальні (*утворитися в цукрі*), квантитативні (*читати* (*цілу*) *годину*) та ін. [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 516].

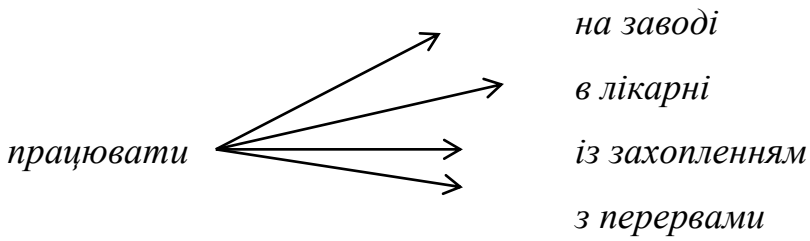
В. А. Бєлошапкова поділяє керування не на сильне й слабке, а на окремі групи за передбачуваністю / непередбачуваністю зв'язку, обов'язковістю / необов'язковістю, характером синтаксичних відношень між компонентами словосполучення [Белошапкова 1977]. Запропоновані нею різновиди керування дають змогу глибше зрозуміти природу цього зв'язку. Деякі мовознавці, досліджуючи слабке й сильне керування, від інтуїтивних критеріїв переходять до пошуку більш об'єктивних результатів, навіть

математичних експериментів [Апресян 1965, с. 64]. Проте в цих експериментах не закцентовано на характері синтаксичних відношень, що виникають між складниками словосполучення, випадків полісемії, подвійного зв'язку тощо.

Вибір керованого слова, а отже й силу керування, пов'язують інколи із синтаксичною функцією залежного складника: якщо іменникові форми виконують роль додатків і до них можна поставити відмінкові запитання, це сильнокеровані (*спека змінилася* чим? *холодом*), слабкокеровані відповідають на запитання й додатка, й обставини (*книга лежала* де? на чому? *на столі*) [Добромыслов, Розенталь 1955, с. 192].

Різний ступінь залежності між словами, умовність поділу на сильнокеровані / слабкокеровані форми дає підставу синтаксистам виокремлювати перехідний тип зв'язку, за якого залежні форми, не зумовлені семантикою головного компонента й характером конструкції, виконують функцію обставини: *поховали за законом, пішов у* (*далеку*) *дорогу, виїхати з міста*. Прихильники традиційного погляду іноді не диференціюють керування на сильне й слабке, бо це питання «має безпосередній стосунок до семантичної сполучуваності слів» [Кротевич 1958, с. 6], «відмінності, пов'язані із силою керування, не позначені на граматичній формі стрижневого слова: вона не реагує на ці відмінності» [Скобликова 1971, с. 67]. Але з такою думкою погодитися важко, оскільки граматичне та лексичне значення слів, деякі особливості морфологічної структури (префіксально-прийменникова кореляція) зумовлюють дистрибуцію головного компонента словосполучення, тобто вибір певної відмінкової або прийменниково-відмінкової форми для вираження семантико-синтаксичного значення. Наприклад, форма семантичної валентності дієслова *розробити* передбачає обов'язкове вживання залежного слова в знахідному відмінку з позначенням внутрішнього об'єкта: *розробити теорію*. Залежними

від дієслова *працювати* є форми слів з обставинним значенням (зв'язок визначуваний меншою силою залежності):

Валентна своєрідність стрижневого слова породжує градацію сили керування: більш тісний і менш тісний вияв зв'язку [Вихованець 1993, с. 7]. Тому вважаємо за доцільне виокремити сильне / напівсильне (напівслабке) / слабке керування та відмінкове / прийменниково-відмінкове прилягання.

Сильним керуванням уважаємо такий різновид зв'язку між головним і залежним словами, у якому дистрибуцією головного складника передбачувано обов'язкове вживання відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми, напр.: *Олена, мабуть,* ***відчула*** *мою* ***пересторогу****, бо не стала чекати, а пішла до зупинки* (В. Дрозд); *Я* ***проходжу перевали*** *і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю* (Микола Хвильовий). Вибір залежної форми в таких словосполученнях конструктивно зумовлений: *нести теку, зустріти товариша*. Керований компонент без порушення семантичної цілісності словосполучення може бути замінений тільки синонімічною конструкцією: *випити молоко – молока; чекати весну – весни – на весну*. За умови сильного керування вжити головне слово, марковане самостійною частиною мови, автономно неможливо. Напр.: ***Підписував папірці*** *чітко, і від другого «к»* [Кук] *робив униз розчерк, подібний до маленького бутончика* (Микола Хвильовий).

Опорними компонентами за сильного керування постають:

1) перехідні дієслова: *прочитав книгу; написав статтю*;

2) предикативні прикметники, дієприкметники: *подібний до красуні-дівчини*; *вартий уваги*;

3) іменники-деривати віддієслівного або відад'єктивного походження: *збирання грибів*; *збирання ягід*.

Напр.: *Я* ***узагальнив*** *ваш* ***образ*** *з любов'ю і* ***написав*** *про вас високу піднесену* ***правду****, до якої всі повинні прямувати в перспективі* (О. Довженко); *Обговорював з одним френдом ситуацію в російській журналістиці. … Довелося сказати, що він* ***подібний до співробітника*** *паризької газети середини тридцятих років, який судить про звичаї преси третього рейху, вважаючи, що вони такі ж, як у Франції* («День», 03.06.2015); *Жахливе* ***малювання стіп*** *у холодних, як очі валіде, барвах* (П. Загребельний).

Найтиповішим відмінком у формі сильного керування (сильний семантичний зв'язок) є знахідний відмінок, який може посідати центральну позицію в прямо-перехідних і непрямо-перехідних дієсловах, у випадках, коли прийменник стає постфіксом дієслова: *не сердитись на сина*; *не гнівайся на сусідів*; префікс та прийменник повторювані, доповнюють один одного, передбачають один одного: *навішав на стелю*; *підліз під стіл,* напр.: *Затаєно, тихо, незграбно протискувалися до покою кизляр-аги, сідали на червоних килимах,* ***підкладали*** *собі* ***під боки*** *шкіряні й парчеві подушки-міндери, брали грубими руками коштовні чаші з шербетом, подавані євнухами* (П. Загребельний); *Безмежне зміїне тіло судомилося від напливу світла, головешка кривавo кипіла вогнем, а море темніло, темніло, чорнота* ***насувалася на нього*** *звідусіль тяжка й щільна, тепер тільки іноді пробивалася несміливим зблиском блакитно-зелена хвиля і вмирала посеред суцільної чорноти, і море ставало, як чорна кров* (П. Загребельний).

На рівні сильного опосередкованого керування найчастіше виникають об'єктні, об'єктно-обставинно-доповнювальні відношення [Вінтонів 2017], представлені в таких конструкціях:

– із прийменником *від*: *відірватися, від'їхати, відв'язатися, відмовитися*, напр.: *...його товариші кинулися за ним, щоб порятувати, але, безсилі, знов виринули і* ***віддалилися від кадриги*** *так само швидко, як допіру наближалися до неї, а той, поцілений, вражений, вбитий і ще не добитий, зненацька виринув майже коло самої корми…* (П. Загребельний);

– із прийменником *до*: *добігти, доїхати, допливти, долетіти*, напр.: *Ібрагім і Гріті без страху занурилися у глибини Бедестану, ...* ***добралися до майдану****, на якому стояв золотий дим від потужних ударів сонця крізь скісні вікна у високих сіро-чорних склепіннях* (П. Загребельний);

– із прийменником *з* (*із, зі*): *здіймає; зійшов*, напр.: *О ти, що пишеш назіре на мої вірші,* ***Не сходь з шляху*** *пристойності й цноти*! (П. Загребельний);

– із прийменником *проти*: *агітувати, іти, настроювати*, напр.: *Панас Кандзюба* ***йшов проти громади*** (М. Коцюбинський);

– із прийменником *навколо*: *об'їхати, оббігти*, напр.: *...темрява, яка оповивала Родима, так само надійно* ***лежить навколо нього****, а та інша темрява, що виникла коло дверей, вповзла до хижі разом з величезною постаттю чужинця* (П. Загребельний);

– із прийменником *на*: *наступити, наскочити, налетіти*, напр.: *Імператор Карл був заклопотаний боротьбою з німецьким монахом Лютером і французьким королем Франціском, який* ***напав на Італію*** (П. Загребельний);

– із прийменником *у* (*в*): *увійти, в'їхати, вступити*, напр.: *За тиждень султан без опору* ***ввійшов у*** *молдавську* ***столицю*** *Сучаву* (П. Загребельний);

– із прийменником *за*: *зайти, заїхати, забігти, заступитися*, напр.: *– Такі листи, та ще зашифровані, – це теж наука, –* ***заступився за сестру*** *брат* (О. Гончар);

– із прийменником *через*: *переправитися, перейти, перебігти*, напр.: *Мстислав, звиклий до битов у чистім полі, не став тупцювати під валами*

київськими, ***переправився через Дніпро*** *й подався на Чернігів* (П. Загребельний);

– із прийменником *під*: *підлізти, підкладати*, напр.: *Може, сам* ***підліз під*** *чиїсь* ***колеса****, по дурості вискочивши з поля на трасу?* (О. Гончар).

На рівні сильного опосередкованого керування головне слово зазвичай поєднане з орудним і місцевим прийменниковими відмінками, напр.: *з'єднатися з, глумитися над, роздумувати над* (*глумитися над культурою, роздумував над життям, з'єднатися з родиною, знатися на музиці*, напр.: *Тихий океан перестав для нього бути вільним і чистим океаном його молодості, бо там діялось щось брутальне, його отруювали,* ***над*** *його одвічною* ***чистотою глумились****, – проте Дорошенко почуває й зараз непереборний потяг бути там* (О. Гончар); *Мати* ***знається на травах****, лікує від застуди, від печайки, з дудочки гусячого пера заливає медом більма, від неї і я навчився багато чого і лікував козаків* (Ю. Мушкетик).

Напівсильний (напівслабкий) тип керування реалізований у випадках, коли залежний компонент поєднано не з опорним елементом, а з опорним елементом і залежними від нього словами (*привезти книжку синові* (де *синові* залежить від *привезти книжку*); *купити іграшку дитині*; *подарувати квіти коханій*), напр.: *Вася Багіров за допомогу в нічній операції* ***подарував художникові*** *широкий* ***ремінь*** (О. Гончар).

У зоні слабкого зв'язку перебувають компоненти, яким притаманний низький рівень обов'язковості. Вони можуть мати нульовий вияв, пор.: *поставити горщик у піч, відвезти подарунки до міста, посадити квіти в саду* тощо, напр.: ***Посадила Гафійку на піл*** *і почала тремтячими руками обмацувати її лице, голову* (М. Коцюбинський).

Безпосереднє слабке керування в сучасній українській мові реалізоване в таких випадках:

– давальний відмінок поєднує значення об'єкта з обставинним значенням: *радіє* (*чужій*) *біді, фактові, прапорові* тощо, напр.: *Він читав і*

мимоволі ловив себе на думці, що не заглиблюється в суть слів, не розуміє майже нічого, поки що він просто по-дурному, якось дико ***зрадів*** *самому* ***фактові*** *отримання листа від Таї* (П. Загребельний); *Вселенський патріарх Варфоломій привітав українців з отриманням томосу про автокефалію Української православної церкви та заявив, що* ***йому радіють*** *як в Україні, так і за її межами* («День», 06.01.2019); *Зі слізьми на очах хлопці приміряли вишиванки та натільні хрестики, щиро* ***раділи*** *українським* ***прапорам****, привезеним нами* («День», 17.07.2014);

– орудний відмінок поєднує значення знаряддя дії з обставинним значенням: *терся боком; розрубав сокирою; підв'язує мотузкою*, напр.: *Явися він тоді йому у всій своїй силі, напевно, батько кинувся б і* ***пространив*** *його* ***вилами*** *або* ***зарубав сокирою*** (О. Довженко). Особливо часто такий компонент в орудному відмінку можна опустити, оскільки більшість дій здійснювані за допомогою чітко закріплених за ними знарядь: *різати* (*ножем*), *рубати* (*сокирою*), *пиляти* (*пилкою*), *писати* (*крейдою, ручкою, олівцем*), *стругати* (*рубанком*) тощо: *Зате севастійського митрополита за покриття такої підлої неправди Аарон власноручно* ***зарізав ножем*** *там-таки при весільній учті* (П. Загребельний); *…а я* ***писала*** *мало не* ***осколком*** *великі букви, щойно з букваря…*(Л. Костенко).

Коли дієслова дії вжиті в переносному значенні, орудний інструментальний при них не опускають. О. О. Потебня стверджував, що «орудний тут потрібен для розмежування дуже важливих відтінків думки» [Потебня 1958, с. 431]. Проілюструємо прикладами: *Хочу* ***служити*** *твоїй царственості* ***головою****, а не соромом, який я одрізав сам собі* (П. Загребельний); *Тим часом відважні сербські човнярі, підкравшись до турецьких кораблів, попалили їх, перебивши сторожу, а угорське військо зненацька* ***вдарило*** *по розпорошених загонах Ферхада-паші залізним* ***кулаком*** (П. Загребельний). У такий випадках сила підрядного зв'язку більша.

Опосередковане слабке керування найчастіше представлене в тих випадках, коли головне слово керує:

– родовим прийменниковим: *лікувався у знахарки; вчився в сусіда; зробив для батька*, напр.: *Та вийшло так, що Святослав, сам того не відаючи,* ***зробив для Болгарії*** *найбільшу послугу, внаслідок якої болгари знов повернули свою велич* (П. Загребельний); *...Андрій так багато* ***зробив для нас*** (М. Дочинець);

– орудним прийменниковим: *побіг за дочкою; пливе за течією*, напр.: *Сказав: «Лежи тихо, зараз за тобою прийдуть», – і* ***побіг за донькою*** («Газета по-українськи», 04.06.2009); *Я що,* ***за вами*** *пішки* ***буду бігти*** *по цій дорозі, як той менший брат?* (Л. Костенко).

У формі керування, як зауважував В. В. Виноградов, спостерігаємо взаємну необхідність один в одному головного й залежного компонентів: «Залежність відмінка від дієслова або іншого іменника мотивована двобічно – не тільки формою та значенням керованого слова, а й формою та значенням самого відмінка» [Виноградов 1986, с. 55]. Є. Курилович поділяє всі відмінкові форми за родом їхньої діяльності на «синтаксичні» і «прислівникові» («семантичні»). В організації керування беруть участь лише «синтаксичні» відмінки [Курилович 1962, с. 183–186]. Г. О. Золотова називає їх «зв'язаними» відмінковими формами, які самостійно брати участі в комунікації не можуть, а в речення входять разом із головними словом [Золотова 1973, с. 23].

Керування може бути безпосереднім (безприйменниковим) та опосередкованим (прийменниковим). У безпосередньому керуванні зв'язок виражений формою залежного слова: *вчити урок, знання уроку, покірний долі, захоплюватися розумом* тощо. Напр.: *Хоча й би турецький* ***корабель розірвало...*** (П. Загребельний); *Наперекір усьому таки повернулась, щоб знову* ***рятувати його****, щоб знову дивитись на нього закохано* (О. Гончар). Для опосередкованого (прийменникового) керування характерне те, що

в його організації активну роль відіграють прийменники. Основним засобом вираження такого зв'язку є не так форма залежного слова, як прийменник. На переконання В. В. Виноградова, «прийменники позначають синтаксичні відношення між формами непрямих відмінків іменників, займенників, … з одного боку, і дієсловами, іменниками, займенниками, прикметниками, рідше прислівниками, з іншого боку» [Виноградов 1986, с. 531]. Пор.*: Однак ми* ***підлаштувалися під*** *його* ***графік*** *і фільм був знятий* («День», 14.10.2016); *Тому, хто краще працює, хто вміліший, ініціативніший, хто більше* ***зробив для суспільства***... (О. Гончар); *Сушили барабани й знамена, перемотували тюрбани, чистили коней, поправляли пояси, діставали приховані коштовності,* ***навішували на себе*** *дорогу зброю, прикрашалися, чепурилися, оздоблювалися* (П. Загребельний).

У формі керування функцію головного слова можуть виконувати різні самостійні частини мови. За категорійною характеристикою головного компонента словосполучення поділяють на такі типи керування:

– придієслівне керування: *спостерігати за природою, мати успіх, цікавитися музикою, зустрічатися з друзями, піклуватися про матір* й ін.;

– приіменне керування, де в ролі головного слова можуть бути:

а) іменники: *ручка чайника, читання книги*;

б) прикметники: *повний води, схожий на батька*;

в) числівники: *дві руки, чотири вікна*;

г) прислівники чи прислівникові сполуки: *на зло ворогові*;

ґ) слова категорії стану: *шкода дівчинку, соромно за товариша* тощо.

Напр.: *І над цим злагідненим, летючим, мов спів, каменем кругло вивищувалися чотири менші і п'ята найбільша і найвища чарівні шапки-покрівлі, а на кожній з них* ***плавав*** *у золотому озері неба* ***схожий на квітку хрест****, і всі п'ять хрестів запліталися в рухоме коло сяйва, і не було в них ні кострубатості, ні чорноти, ні ляку* (П. Загребельний); *Хочу сказати*

спасибі тим, хто бажав мені зла, бо ***на зло вам*** *я вижила* («День», 25.05.2016).

Щодо субстантивного різновиду керування, то в ролі головного слова можуть бути іменники з кількісним значенням: *тисяча справ*; *одна друга поля*; *четверо корів.* Ці ж відношення виникають, коли стрижневе слово має лексичне значення міри, а залежне позначає вимірюване: *мішок муки*; *дзбанок молока*; *ложка меду*; *відро води.* Сюди ж зараховують випадки, коли головне слово називає те, що може входити до неозначеної кількості, або позначає сукупність предметів, а залежне – частини, із яких ця сукупність складається [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 60; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994] та ін.: *табун коней*; *стадо корів*; *рій бджіл.* Проте не всі лінгвісти визнають, що на рівні цього словосполучення виникають об'єктні відношення, зокрема, за спостереженнями І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], у таких випадках наявні синкретичні відношення – як об'єктні, так й атрибутивні, але, на їхню думку, саме атрибутивні відношення є провідними. У розмовному мовленні ті самі відношення виникають і на рівні тавтологічних словосполучень на зразок *година часу, гривня грошей* тощо.

Безпосереднє субстантивне керування трапляється й у випадках, коли головним словом слугує елемент процесуального значення: *командир загону*; *учасник подій.* Сюди ж зараховують зв'язки зі словами, що називають дію, дієвість: *профілактика захворювання*; *прогноз погоди*; *цензура друку*. Сильнокерованим є також давальний відмінок у випадках на кшталт: *честь Макарові Івановичу* тощо.

Девербативи (*малювання, допомога, відповідь, захоплення, командування*) здатні керувати орудним зі значенням об'єкта, напр.: *Так розмірковувала мудра валіде, спокійно спостерігаючи тимчасове* ***захоплення*** *свого сина малою* ***українкою*** (П. Загребельний); *Вирушаючи в походи, Сулейман ніколи не брав на себе* ***командування військом****, призначаючи*

сераскером великого візира (П. Загребельний). З іншого боку, у межах безпосереднього керування виникають заміни знахідного об'єкта в дієсловах із родовим відмінком при девербативі (*завоювати територію – завоювання території*; *відкрити Америку – відкриття Америки*), напр.: *Звичайно ж, Борис Отава пішов* ***на відкриття виставки****, товпився в юрмі нетерплячих, слухаючи короткі, як завжди в художників, промови* (П. Загребельний).

У поєднаннях зі словами *любов, повага, ненависть* тощо об'єктні відношення виникають тільки в давальному прийменниковому, оскільки в родовому відмінку (*любов батька* – можлива трансформація *батько любить*) наявні суб'єктні відношення, напр.: *Сонячний привіт і* ***любов вам****, люди-брати!* (В. Винниченко).

У межах опосередкованого керування девербативи із залежним словом утворюють стійкі зв'язки (*бунт проти кого / чого; відпочинок від кого / чого-небудь; подяка за що-небудь; розлука з ким / чим-небудь*), напр.: *Замість сподіваного пониження, мало настати ще більше возвишення, і мовби в* ***подяку за це*** *в невситимому маленькому тілі Хуррем знов зародилося нове життя* (П. Загребельний); *Щоб не допустити їхнього* ***об'єднання проти Стамбула****, султан послав онука намісником у Крим до Кафи* (П. Загребельний).

Неоднозначно в лінгвістичній літературі витлумачують поняття варіативності. Можна виокремити вузький та широкий підходи. У межах вузького підходу варіативність трактують тільки на рівні сильного керування, коли знахідний відмінок можна замінити родовим на кшталт *з'їсти кашу* і *з'їсти каші*. Проте в працях І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянської [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 40], «Грамматика современного русского литературного языка» за редакцією Н. Ю. Шведової [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 60] та ін. відбито широкий погляд на поняття варіативності, де під варіативністю розуміють і можливість заміни відмінкової конструкції прийменниково-відмінковою.

Саме така варіативність активно функціює на рівні присубстантивного керування. Цю активність можна пояснити дією різних аналогій: з одного боку, «підрівнювання» зв'язку семантично близьких слів, з іншого боку, впливом зв'язку дієслова й прикметника на зв'язок присубстантивний [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 61]. У сучасній українській мові помітна загальна тенденція до збагачення варіативних зв'язків: фіксуємо нові зв'язки, які спочатку сприймають як неправильні, але поступово вони закріплюються в мовленні й із часом уходять до сфери нормативних.

На рівні субстантивного керування варіативність відмінкової форми та прийменниково-відмінкової спостерігаємо у випадках із:

– родовим відмінком: *відро води – відро з водою*; *втрата людини – втрата в людях*; *сумка грибів – сумка з грибами*;

– давальним відмінком: *перешкода втікачеві – перешкода для втікача*; *їжа коням – їжа для коней*; *лист синові – лист для сина*.

Напр.: *І чи така це буде велика* ***втрата для трудящих****, якщо одним об'єктом минувшини буде менше?* (О. Гончар); *Тут і компрометація, і* ***втрата посади****, і допитії, і таке страхіття, що й малим дітям не сниться* (М. Коцюбинський).

Числівникам притаманні свої підрядні зв'язки. Усі вони в називному відмінку підпорядковують завдяки зв'язку сильного керування субстантиви в називному відмінку множини (*два, три, чотири*) та родовому безприйменниковому відмінку (інші числівники): *дві діжки*; *три хати*; *чотири пастухи, п'ять друзів*, напр.: *І понесла до мене вінок золотого волосся, важке срібло полинів на одежі, маки і ще щось: очі –* ***два озерця*** *морської води* (М. Коцюбинський).

Акцентуючи на морфологічному вияві головного слова в межах керування, Н. В. Гуйванюк в окремий тип зараховує ад'єктивні словосполучення, які більшість лінгвістів аналізує в межах субстантивних. На рівні керування прикметник та дієприкметник теж здатні бути головним

словом, правда, цей зв'язок може збігатися або не збігатися з дієслівним підрядним зв'язком [Гуйванюк 2010, с. 107]. Поєднання керування в дієслів і прикметників фіксуємо в таких випадках, як *задоволений чим-небудь; сердитий на кого-небудь; схильний до чого-небудь*, напр.: *Тут доктор Рудольф цілком* ***задоволений*** *своїм* ***маєтком*** (В. Винниченко); *Він, звичайно, не виганяє, живеш, то й живи, хоч і не прописана, ніби навіть* ***задоволений*** *її* ***роботящістю****, але жити отак, на пташиних правах, неспокійно якось, гнітливо* (О. Гончар).

Прислівник як головний компонент словосполучення може керувати залежним словом, хоч найчастіше залежний складник прилягає до прислівника. Керованими є такі відмінкові та прийменниково-відмінкові форми: *недалеко від хати; поблизу стежки* тощо, напр.: *І невідомо, чим би скінчилася ця трагікомічна сценка, коли б у цей момент* ***недалеко від*** *їхньої* ***хати*** *не розірвався снаряд* (Микола Хвильовий).

Ознаки сильного керування виявляють компаративи й підпорядковані їм інформативно доповнювальні форми: *дорожче за золото; швидше за всіх; вище від зірок* [Вінтонів 2017]. Напр.: *Квапилися* ***швидше за*** *всіх* ***вісників*** (П. Загребельний); *Тоді, – вона стала східцем* ***вище за Отаву*** *і, мружачись, розглядала його, – тоді ви підете і подивитеся ще раз* (П. Загребельний).

Дослідники по-різному відповідають на запитання про те, які ж властивості головного слова потребують ставити залежний компонент у певному відмінку (із прийменником або без нього). М. І. Греч [Греч 1834], Є. В. Кротевич [Кротевич 1954] та ін. надають перевагу лексичним значенням головного слова. Н. Ю. Шведова вважає, що керована форма імені прогнозована «категорійними властивостями головного слова [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 491]. Більшість дослідників схиляється до того, що вибір відмінкової форми в керуванні продиктований граматичними й лексичними властивостями головного слова.

Власне-граматичні категорії головного слова не впливають на вживання з ним тієї чи тієї залежної словоформи. Цим керування відрізняється від узгодження. У дієслів як частини мови немає свого, властивого тільки їм керування. Навіть форма знахідного відмінка без прийменника може поширюватися не тільки на перехідні дієслова, але й на слова категорії стану: *жаль дитину, треба пензель, шкода сина* тощо. Напр.: *Султанові ставало* ***шкода її****, він відпускав Хуррем, тоді злостився, ненавидів, а зустрічав назавтра, бачив небесний її усміх і розумів, що жити без неї не зможе ніколи* (П. Загребельний); ***Жаль*** *мені* ***вбитих, замордованих****, жаль кожної вдови, сироти,* ***жаль*** *кожну* ***хатину****, кожну потолочену* ***ниву****, кожне зруйноване* ***місто*** (О. Довженко). Форма залежного компонента в керуванні визначена низкою чинників: лексико-граматичними розрядами частин мови, словотворчими зв'язками частин мови тощо.

Деякі лексико-граматичні розряди тієї чи тієї частини мови потребують залежного компонента в обов'язковій формі. У цьому плані вирізняються, наприклад, перехідні дієслова, що потребують іменника у формі знахідного відмінка без прийменника, напр.: *І хоч багато судилося нам незабутніх утрат, хоч легше було б очам* ***читати щось*** *лагідне й миле серед громів, почитаймо про матір Марію Стоян* (О. Довженко); *Я* ***бачив пекло*** *на землі, і* ***раю хочу*** *я також земного, і вірую в земний домашній рай* (О. Довженко).

Словотворчі засоби зв'язку головного слова зі словами інших частин мови теж впливають на особливості словосполучень за способом керування. Іменники, прикметники, утворені від дієслів, набувають від них сполучувальних властивостей: *покоритися долі – покірний долі – покірність долі* тощо. Передавати ці властивості іншим частинам мови можуть і прикметники: *схильний до математики – схильність до математики, готовий до роботи – готовність до роботи* тощо. Напр.: *Завжди веселий,* ***готовий до дії****, весь спрямований в майбутнє* (О. Довженко).

Слова, утворені від дієслова, стають іншою частиною мови й набувають характерних для неї ознак. Водночас і дієслово передає не всі свої зв'язки іншим частинам мови. Зокрема, перехідні дієслова керують знахідним відмінком без прийменника, а утворені від них іменники – родовим відмінком без прийменника: *читати книгу – читання книги*; *зустрічати сестру – зустріч сестри*; *будувати церкву – будування церкви* тощо.

Семантичні залежності слів усередині частини мови руйнують зв'язок їх з іншими частинами мови, від яких вони утворені. Наприклад, трапляються субстантиви, що потребують інших іменників у формі родового відмінка з прийменником *до*, тоді як дієслова, від яких вони утворені, керують лексемами в давальному чи орудному: *заздрити товаришеві – заздрість до товариша*; *симпатизувати дівчині – симпатія до дівчини; зацікавитися історією – зацікавленість до історії*.

До того ж іменники, мотивовані дієсловами, можуть позначати не тільки дії, а й конкретні предмети. Залежно від значення ці іменники утворюють різні за структурою словосполучення: *прикрашати прапорами – прикраса прапорами* (процес) і *прикраси з прапорів* (предмет); *гойдати дитину – гойдання дитини* (процес) *і гойдалка для дитини* (предмет).

Залежність керування від семантики слова відзначали Ф. І. Буслаєв [Буслаев 1959], М. І. Греч [Греч 1834], Д. М. Овсянико-Куликовский [Овсянико-Куликовский 1912], О. О. Потебня [Потебня 1958] та інші лінгвісти. Л. В. Щерба [Щерба 1974] уважав, що керування найчастіше зумовлене лексичним значенням головного слова: «Слід застерегти, – писав він, – від загальнопоширеної думки, ніби керування слів визначуване граматикою: насправді воно найчастіше виявляється фактом словника» [Щерба 1974, с. 8].

Повністю з цим твердженням погодитися не можна. Керування невіддієслівних іменників найчастіше залежить від лексичного значення

головного слова. Пор.: *маленька ніжка* і *ніжка столу*. Іменники, що називають якусь частину предмета, обов'язково потребують іменника у формі родового відмінка без прийменника на позначення цілого предмета: *дах будинку, ручка дверей, берег річки* тощо.

Керування прикметників і прислівників теж найчастіше спрогнозоване лексичним значенням головного слова: *повний води, навперейми вершникові, ближче до будинків* тощо. Іноді слово для розкриття свого лексичного значення потребує відразу не одного залежного відмінка, а двох або навіть трьох: *передати студентові книгу, подарувати доньці сумочку, переробити роман в сценарій, перетворити училище в коледж* та ін. Напр.: *Йому приємно власноруч* ***передати тобі*** *такий коштовний* ***дарунок*** (П. Загребельний); *Ібрагім* ***подарував султанові*** *золоту* ***шапку*** *такої самої ціни з діамантом на ній у п'ятдесят вісім каратів* (П. Загребельний).

Керування, що залежить від лексичного значення слова, водночас входить до граматики, оскільки є одним із виразників сутності категорій тієї чи тієї частини мови. Словосполучення, у яких керування зумовлено лексичним значенням головного слова, частіше підлягають різним змінам, особливо під впливом аналогії. Наприклад, словосполучення *оплачувати проїзд* за аналогією до словосполучення *платити за проїзд* у розмовному мовленні почали вживати «*оплачувати за що*» – часто з вуст кондукторів можна почути: «*оплачуйте за проїзд*». Таке словосполучення є порушенням літературної норми. Аналогічно: *радіти успіхами* (замість *успіхам*), *замінити цукор на мед* (замість *медом*) тощо.

Якщо ж нове словосполучення, що виникло під впливом аналогії, відбиває зрушення в лексичному значенні головного слова, воно стає літературно правильним і його паралельно вживають із попередніми: *розправа з ким* і *розправа над ким*.

У словосполученнях, утворених способом керування, зв'язок між компонентами експліковано формою залежного слова й прийменником.

Прийменник у таких випадках є самостійним засобом вираження зв'язку, рівноцінним із формою залежного слова: *турбота про* (*матір, батька, зовнішність* тощо), *зустрічатися з* (*друзями, незнайомцем, брехнею* тощо), *під'їхати до* (*дому, села, огорожі* тощо). Напр.: *Мовби відчувши наближення смерті,* ***затурбувався про спадкоємця*** *на троні, бо Василій, бувши холостим, зовсім не лишив по собі продовження роду, в Константина ж не було сина, мав тільки три доньки: Євдокію, Зою і Федору* (П. Загребельний); *Ясна річ, імператор передовсім* ***зустрівся з імператрицею****, бо виходило, ніби він* ***приїхав до неї*** *в гості, чи що* (П. Загребельний).

Іноді тільки прийменник реалізує зв'язок на рівні керування, якщо залежне слово – незмінний іменник: *підійти до депо, увійти в купе, перебувати на КП, зустрічатися з денді* тощо. Напр.: ***В купе увійшло*** *двоє* (Микола Хвильовий); *На шляху втечі я* ***зустрівся з Шредером****, і зразу ж ми потрапили до вас у полон* (О. Довженко).

У словосполученнях, змодельованих за способом керування, відношення найчастіше об'єктні: *говорити правду, зустріч депутата, повний злоби, праворуч від дороги* тощо. Напр.: *Командир полку послав кінну розвідку далеко ліворуч і* ***праворуч від дороги****, щоб з'ясувати там характер ворожої оборони і вогневу систему* (О. Гончар).

Трапляються також суб'єктні відношення: *читання артиста* (*артист читає*), *виступ слідчого* (*слідчий виступає*), *виклик депутата* (*депутат викликає*) тощо.

У деяких працях, зокрема в «Грамматике современного русского литературного языка» за редакцією Н. Ю. Шведової [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 18] та ін., виокремлюють ще комплективні відношення, які витлумачуть дуже широко, зарахувавши до них відношення об'єктні (*читати книгу, гонитва за звіром, вірність слову, взятися допомогти*), обставинні (*працювати ночами, піти обідати*) і власне-комплективні (*частина грошей, маса питань, вдатися до сили*). Вужчий підхід до комплетивних відношень

запропонував А. П. Загнітко. Під комплетивними (доповнювальними) відношеннями дослідник розуміє синтаксично зв'язані (цілісні) словосполучення, коли головне слово потребує семантичного доповнення: *три пальми, вид спорту, склянка води, ставати червоним*. Словосполучення із цими відношеннями переважно виконують роль одного члена речення [Загнітко 2001, с. 54].

Пізніше Н. Ю. Шведова відмовилася від терміна «комплективні відношення», послуговуючись поняттям «інформативно заповнювальні». Це такі відношення, «на рівні яких залежне слово змістовно необхідне, заповнює собою головне слово, тобто утворює разом із ним мінімально інформативно достатнє словосполучення» [РГ 1980, с. 19.]. Уважаємо, що є всі підстави аналізувати такі відношення серед об'єктних, оскільки зв'язок тут передбачуваний та обов'язковий.

У багатьох випадках між значенням головного слова й семантичними відношенями, експлікованими за допомогою керованої форми, спостерігаємо органічний зв'язок. Особливо тісно цей зв'язок представлений тоді, коли виражений тип співвідношення з предметом обов'язково передбачений лексичним або граматичним значенням головного слова, «підказаний» цим значенням. Такий, наприклад, закономірний зв'язок між дієсловами й керованими формами, що позначають співрозмовника (*сказав, відповів, розповів, пояснював → йому*; *запитав → його*, *у нього*; *розмовляв → з ним*), а також тему мовлення (*сказав, розповів, згадав, запитав → про матір, про школу* тощо). Так само закономірно виразники теми підпорядковані дієсловам думки (*думав, роздумував, згадував → про школу*). Дієслова творення вживають із формами, що позначають створювані об'єкти (*будувати міст, зшити сукню, розробити проект, написати розповідь*). Важливо наголосити, що семантичний чинник зберігає свою силу і в тих випадках, коли поряд із ним діють й інші чинники. Зокрема, на вибір керованої форми *до батька* в словосполученні *повага до батька* впливає й

граматична природа головного слова (пор.: *повага до батька*, але *поважає батька*), і конкретне лексичне вираження головного складника (*повага до батька,* але *поважає батька*). Водночас зрозуміло, що форма *до батька* обрана не автоматично під впливом головного слова *повага*, а з огляду на необхідність висловити об'єктні (а не суб'єктні) відношення (пор.: *повагу до батька*, але *повага батька*). Напр.: *Тоді наказав* ***будувати*** *через Саву* ***міст*** (П. Загребельний); *Колись ходжа Насреддін буцімто отримав од кривавого Тімурленга десять золотих на* ***будування будинку*** (П. Загребельний).

Якщо головне слово допускає вираження певних відношень, але прямо на них не вказує, уживання відповідних залежних форм менш регулярне, а зв'язок із цими формами менш тісний. Наприклад, дієслова *розмовляти, займатися* дають змогу виразити співвідношення дії з просторовим орієнтиром (*розмовляли в кімнаті, за стіною, біля університету*), але самі не прогнозують форму його вираження, на відміну, наприклад, від дієслів *перебувати, залишатися, їхати, везти*, які обов'язково передбачають просторові поширювачі (де? куди?). Напр.: *Це ж з тобою я* ***розмовляв по заході сонця****, коли треба було найти слово* (П. Загребельний); *З ким* ***розмовляла у сінях****?* (М. Коцюбинський); ***Віз же до Стамбула****, на славетний Бедестан, де продаються найдорожчі раби під місяцем, молоде білотіле дівча з волоссям у золоті червонім, ніби у вогні тогосвітнім, п'ятнадцятилітнє, зухвале, невпокорене і – о всемогутність аллаха єдиного й милосердного – розсміяне та безжурне!* (П. Загребельний).

Наприклад, різними за силою керування є словосполучення на кшталт *вклав у книгу* і *поклав у книгу*. Дієслово *вклав* завдяки префіксові *в-* чітко передбачає напрям переміщення (переміщення всередину предмета) і тому допускає тільки словоформу, що має саме цей напрям. Дієслово *поклав* не конкретизує співвідношення з просторовим орієнтиром і тому теоретично може поєднуватися з різними прийменниково-відмінковими формами, що

передають загальне значення «куди»: *поклав на книгу, під книгу, біля книги.* Незважаючи на цю відмінність, на граматичний вибір форми сила керування не впливає. Загальний принцип уживання форми *в книгу* в обох випадках однаковий, оскільки її обирають із форм на зразок *під книгу, на книгу, за книгу* тощо, оскільки переміщення у внутрішні кордони предмета позначуване в українській мові формою «*в + знах. відм.*». Тому, коли, ігноруючи семантичну сутність «сили» керування, багато лінгвістів намагається інтерпретувати його як явище суто граматичне й у зв'язку з цим вивести слабке керування (як розумів його О. М. Пєшковський) за межі керування й зарахувати до прилягання, це спричинює невиправдане роз'єднання фактів, що мають ту саму граматичну природу (а водночас – і до порушення єдиного класифікаційного принципу розмежування узгодження, керування та прилягання).

2.1.2.1.2. Узгоджені другорядні члени речення

Узгодження як синтаксичний зв'язок описали вже в перших вітчизняних граматиках [Дячан 1865; Сімович 1919; Смаль-Стоцький, Гартнер 1893; Смеречинський 1932; Тимченко 1918 та ін.]. У подальшій історії вивчення цього типу зв'язку поступово звужують. Зокрема, у середині XIX ст. з узгодження вилучають зв'язок прислівника з іншими частинами мови, який пізніше названий прилягання. Сучасні дослідники зазвичай не вважають узгодженням зв'язок присудка з підметом, напр.: ***Світали ночі, вечоріли дні***. *Не раз* ***хитнула доля*** *терезами* (Л. Костенко) і зв'язок між іменниками, напр.: *студент-відмінник, руки матері*.

Узгодження найчастіше детерміноване граматичними властивостями головного слова, у ролі якого вживані зазвичай іменники, займенникові чи субстантивовані слова, напр.: *У* ***свободи нашої стомлене лице*** (М. Слюсаревський); *Григорій бачив, як у гущавині посунулось* ***щось***

смугасте… (Іван Багряний); ***Кадровий військовий****, був у високому чині, і хто б міг сказати, що з цього залізного служаки-військовика та вийде такий архіпастир, дбайливий мирний господар-доглядач цієї обителі щасливих пенсіонерів!* (О. Гончар).

У сучасних дослідників немає єдності в поглядах на те, які категорії лежать в основі кваліфікації узгодженні: форми слів або слово у всіх формах із формами одного типу залежного компонента. Одні науковці (Г. О. Золотова [Золотова 1973], Л. Д. Чеснокова [Чеснокова 1972а] та ін.) уважають, що в узгодженні пов'язані дві форми слова, а тому це зв'язок словоформ [Чеснокова 1972а, с. 39]. Інші дослідники (В. А. Бєлошапкова [Белошапкова 1977], О. Б. Сиротиніна [Сиротинина 1980], О. С. Скобликова [Скобликова 1971; Скобликова 2006] та ін.) наголошують, що в узгодженні головний компонент усіма своїми формами поєднуваний із залежним словом. Отже, узгодження – це спосіб прислівного підрядного синтаксичного зв'язку, за якого залежний компонент уподібнений головному в спільних для них граматичних категоріях (роду, числа, відмінка): ***Білий причілок*** *оббила сльота* (Л. Костенко); *Невже я* ***зайвий чоловік*** *тому, що люблю безумно Україну?* (Микола Хвильовий).

Узгодження слугує показником субстантивації інших частин мови, напр.: ***Знайомі наші*** *виїдуть на ярмарок* (Василь Барка); ***У першій вісімці*** *були Корж і Горпина* (З. Тулуб).

Залежними компонентами слугують прикметники (*зелений сад*), займенники прикметникового різновиду (*моя книга*), порядкові числівники (*п'ятий курс*), дієприкметники (*прочитана книга*) тощо, напр.: *В житті* ***кожної*** *людини десь, певно, бувають* ***такі*** *моменти, коли в ній з* ***якихось невідомих*** *закутків виникає зовсім* ***чужа*** *душа (мабуть,* ***якогось далекого*** *прадіда, та й то не* ***прямої*** *лінії), і людина раптом починає робити таке, на що сама дивиться з* ***великим*** *дивуванням* (В. Винниченко).

Узгодження – зв'язок найчастіше необов'язковий, проте в українській мові обов'язковим буде у випадках, коли він визначений лексичним значенням головного слова або комунікативним завданням мовця, напр.: *Рука лежала поряд нього розпухла* ***до неймовірного розміру****, темна, в багрово-синіх плямах та пухирях...* (О. Довженко).

Іменники зі значенням віку, ваги, кількості, якісної характеристики можуть бути експлікаторами обов'язкового зв'язку з прикметниками, якщо вони формують комбіноване субстантивне словосполучення. У цьому разі вони утворюють із прикметниками семантично неподільні поєднання: *хлопець з карими очима*, *товар вищого сорту* тощо, напр.: *Тут була* ***жіноча половина****: дружина Раптеха і дві його дочки, і* ***чоловіча****: Хромід зі своїм другом Арі, теж з інородців, цей невисокий, чорноволосий хлопець* ***з карими очима*** *був юдеєм* (Лесь Пристий).

Обов'язкове залежне узгоджене слово вживане з іменниками, у яких послаблене лексичне значення (*людина, чоловік, жінка, хлопчик, дівчинка* тощо), напр.: *Можливо, він був* ***великою людиною*** (О. Довженко).

Часто в таких випадках іменники зазнають прономіналізації, синтезують у своїй структурі властивості іменників і займенників. Варто розрізняти два типи вживання слів на зразок *людина, річ*: 1) власне-субстантивний різновид уживання і 2) субстантивно-займенниковий тип уживання. За власне-субстантивного використання цих слів повною мірою збережено семантико-граматичні ознаки іменника: семантику предмета, граматичні категорії роду, числа й відмінка, відмінково-числову парадигму тощо. Субстантивно-займенникова функція цих слів, навпаки, співвіднесена, з одного боку, із послабленням деяких категорійних властивостей іменника, а з іншого – із появою певних властивостей займенників. Основне семантичне навантаження в таких висловленнях зосереджене саме в прикметниках, узгоджених із субстантивно-займенниковими словоформами.

Дослідники зазвичай зауважують, що узгодження – простий спосіб зв'язку. Однак часто цей зв'язок викликає труднощі вибору форми залежного компонента навіть у тих, хто добре знає українську мову. Зокрема, у мовній практиці нерідко фіксуємо хитання роду в іменниках з основою на м'який приголосний. Особливо часто плутають рід у таких словах, як *путь, мозоль, тюль, толь, шампунь, рояль, бандероль* та ін.: *Ще хвилина, і місяць урочисто випливе з моря і простеле до самого берега* ***широку, прозору путь*** (Леся Українка).

У лінгвоукраїністиці узгодження поділяють на власне-граматичне, умовно-граматичне, асоціативно-граматичне й семантичне.

Власне-граматичне узгодження реалізоване безпосередньо через граматичні категорії опорного слова, напр.: ***Околичні*** *вулиці* ***степового*** *райцентру були без хат і дерев – купи цегли, та глини, та уламків* (М. Вінграновський).

Умовно-граматичне узгодження визначуване усталеними правилами. Зокрема, займенник *хто* й однокореневі з ним *хтось, хто-небудь* тощо незалежно від статі осіб і їхньої кількості потребують наявності залежного компонента у формі чоловічого роду однини: *хтось знайомий, хтось невідомий, ніхто інший, хтось високий* тощо (*Напевно, сюди рідко заїжджав* ***хтось незнайомий*** (О. Волков)). Займенники *що, щось, що-небудь* та інші притаманні узгодженим словам у формі однини середнього роду, пор.: *щось знайоме, чого-небудь нового* (***Щось нове*** *влітає в крики* (В. Винниченко)).

Цікаві з погляду узгодження іменники з першою частиною *пів-*. Тут виокремлюють дві нерівні групи. До першої належать іменники, у яких твірна основа (другий компонент) стоїть у формі називного відмінка. Ці іменники зберігають рід твірної основи: *зелений півострів* тощо. Узгодження з такими словами має власне-граматичний характер. Другу групу становлять поєднані зі словом *пів* іменники у формі родового відмінка: *півлітра*. Напр.: *Звістка про те, що колони комуністів, перебрівши вночі Сиваш, прорвали*

берегові укріплення Литовського ***півострова****, зчинила тривогу по білих штабах* (О. Гончар); *Протягом двох місяців буду давати* ***півлітра*** *молока щодня* («День», 09.10.2015).

Віддзеркаленням *асоціативно-граматичного* узгодження є особливості поєднання підпорядкованих означальних одиниць з опорними словами абревіатур: *Там у студії Павла Кужеєва зібралися військовий експерт Олег Жданов, громадський діяч Ілля Ківа та професор Микита Василенко. Зрозуміло, цікавилися тим, де* ***наша*** *СБУ, де військова контррозвідка, оскільки версія диверсійного акту була найпопулярнішою* («День», 06.10.2017).

До *семантичного* узгодження зараховують узгодження зі складними іменниками, утвореними поєднанням двох слів різного граматичного роду: *крісло-ліжко, плащ-палатка, роман-газета* та ін. Проте тут чітко протиставлені дві підгрупи слів подібного утворення. По-перше, це слова, у яких змінювана тільки друга частина, а тому узгодження граматичне. Воно визначене граматичними категоріями змінюваного компонента складного слова: *остання прес-конференція, цікава роман-газета* тощо. По-друге, у мовних одиницях аналізованого різновиду змінювані обидві частини. У цьому випадку узгодження диференційоване вже семантикою. Ад'єктивне слово узгоджується з тим із двох іменників, що несе основне семантичне навантаження. Найчастіше таким іменником є перший компонент, але може бути й другий: *зручне крісло-ліжко*; *широкий диван-ліжко, нова книга-довідник.*

До семантичного узгодження зараховують й узгодження залежного компонента з іменниками так званого спільного роду (*плакса, нечупара, невіглас* тощо). Напр.: *ця плакса, смішний невіглас.*

Семантичним є й узгодження в множині декількох груп іменників з ад'єктивними словами. У цих словосполученнях значення множини іменників визначене реальною кількістю осіб або предметів: *паровозне депо – паровозні депо, відома ГРЕС – відомі ГРЕС* та ін.

Сюди належать незмінні слова, зокрема:

а) власні прізвища*: Гейне, Гете, Гюго;*

б) загальні іменники: *журі, лібрето, жабо;*

в) незмінні складноскорочені слова: *УПА, СБУ.*

У низці випадків вплив семантичних чинників зумовлює порушення норм узгодження. Зокрема, іменники чоловічого роду, уживаючись для позначення назв професії осіб жіночого роду, поєднують із головними словами у формі жіночого роду: *наша лікар, хороша юрист, відома професор* тощо.

Узгодження в словосполученні найчастіше граматичне або умовно-граматичне. Воно репрезентоване граматичними категоріями роду, числа й відмінка головного слова, рідше – семантичними чинниками (статтю особи, кількістю предметів). Цей прислівний зв'язок реалізований формами залежного компонента. Крім них, супровідним засобом вираження узгодження є й порядок слів: залежний компонент ужитий перед головним словом. Зміна порядку слів зумовлює руйнування прислівного зв'язку й переходу його в реченнєвий зв'язок (предикативне узгодження). Пор.: *Новий будинок і Будинок – новий; Яскраве сонце і Сонце сьогодні яскраве; Гарна погода і Погода хороша*. Під час відокремлення залежного компонента узгодження трансформується у зв'язок аплікацію. Пор.: *Цей день, яскравий, сонячний, залишився в пам'яті* (*27 квітня відбулася остання прес-конференція Володимира Кличка та Ентоні Джошуа перед їхнім боєм, який відбудеться у суботу* («Українська правда», 27.04.2017).

2.1.2.1.3. Прилеглі другорядні члени речення

Прилягання як особливий різновид підрядного зв'язку виокремлено пізніше, ніж узгодження та керування. Спочатку його аналізували в межах керованих форм. О. Х. Востоков [Востоков 1831], відзначаючи відмінність

його від керування, зарахував зв'язок незмінних слів з іншими словами до узгодження. Ф. І. Буслаєв [Буслаев 1959] уперше висловив думку про особливості зв'язку незмінних слів і форм слів, про необхідність відмежування його від узгодження та керування, пропонуючи виокремити в самостійний різновид підрядного зв'язку, але не запропонував назви для нього. Своєрідність зв'язку незмінних слів і форм слів з іншими компонентами помітив й О.О. Потебня [Потебня 1958]. Термін *прилягання* ввів пізніше Д. М. Овсянико-Куликовський [Овсянико-Куликовский 1912]. О. М. Пєшковський визначав цей зв'язок за принципом несхожості з іншими: «Прилягання є таке підпорядкування, яке не є ні керуванням, ні узгодженням» [Пешковский 1956, с. 61]. Проте О. М. Пєшковський не показав специфіки прилягання, його відмінності від інших різновидів підрядного зв'язку. До цього часу цей зв'язок трактують по-різному. Одні мовознавці традиційно вважають прилягання одним із різновидів підрядного зв'язку, інші виводять його за межі підрядного зв'язку. По-різному розв'язують і питання засобів вираження цього зв'язку. В. В. Виноградов уважає прилягання різновидом підрядного зв'язку. На його думку, це такий різновид синтаксичного зв'язку, коли залежність одного слова від іншого репрезентована не флективними змінами прилеглого слова, не його формами, а лише його розташуванням, його змістом, несамостійним характером вираженого ним граматичного відношення [Виноградов 1954, с. 23]. У визначенні прилягання В. В. Виноградов [Виноградов 1954, с. 23–24] називає й граматичні засоби, за допомогою яких реалізовано цей зв'язок. Таким засобом він уважає порядок слів. Більшість сучасних синтаксистів зараховує прилягання до підрядного зв'язку. Однак деякі дослідники у визначенні прилягання акцентують лише на семантичній, а не на граматичній залежності прилеглого слова, і на цій підставі не вважають такий зв'язок підрядним. Зокрема, Г. О. Золотова наголошує, що у формі приляганні «поєднання двох елементів ґрунтується не на граматичному

підпорядкуванні, а на змістовій координації синсемантичності поєднаних елементів. Можна назвати цей тип зв'язку єднальним, на відміну від підрядного» [Золотова 1973, с. 55].

З-поміж єднальних Г. О. Золотова розрізняє два різновиди: складання й прилягання. На її думку, необхідність у цьому зв'язку однобічна, тому що його потребує тільки головне слово. Найтиповішою частиною мови, що вступає у зв'язок прилягання з іншими словами, є прислівник. Цей лексико-граматичний клас за своєю природою має несамостійний характер виражених значень, оскільки позначає ознаки дій, якостей, предметів [Золотова 1973, с. 55–56]. Тому прислівники, вступаючи у зв'язок з іншими словами, задовольняють потребу не тільки залежного слова, але й власну. Прислівники (та інші прилеглі слова й форми слів) у комунікації не функціюють самостійно, а як керовані та узгоджені форми слів, беруть участь у ній, підпорядковуючись головному слову, напр.: *Він навіть сам собі* ***не сказав би вголос****, що наступної ночі вирушає в дорогу – з насиджених лебединських місць вони переходять ближче до Чорного лісу й Холодного Яру...* (В. Шкляр); *Часом здавалося, що ми справді стали відлунням одне одного – нерідко траплялося так, коли хтось із нас ще тільки про щось подумає, а другий уже* ***вимовляє*** *те* ***вголос*** (В. Шкляр). Як видно з виділених словосполучень, у головних і залежних словах двобічна залежність: і головні, і залежні компоненти однаково потребують один одного. Прилягання – такий підрядний зв'язок, у якому залежність незмінних слів (і форм слів) зумовлена несамостійністю виражених залежним компонентом граматичних значень, його розташуванням, семантикою. Прилягають незмінні слова, зокрема прислівники (*розмовляти голосно, їхати швидко, зустрічати радісно*), дієприслівники, спрямовані в прислівникову зону (*йти співаючи, працювати сидячи*), інфінітиви (*прийшов співати, залишився відпочивати*), незмінні прикметники (*тканина беж, колір хакі, світ маренго*), незмінні присвійні

займенники (*її портфель, його будинок*), фразеологізми фіксованої форми (*жити душа в душу*, *бігти не чуючи ніг*).

Як і в інших видах підрядного зв'язку, на рівні прилягання маємо зв'язок головного слова в усіх формах із формою залежного складника (або незмінним словом). Головним словом здатні бути самостійні частини мови. Найрізноманітніші за структурою *субстантивні словосполучення*, утворені за допомогою прилягання. Залежними компонентами в них є незмінні присвійні займенники: *його брат, її книга*, незмінні прикметники: *рюкзак хакі, фарба індиго* тощо. Ці слова й форми слів визначають тільки іменники. Напр.: *Холодно-синя,* ***кольору*** *темного* ***індиго****, вставала вона* [хмара] *над розтрісканою землею* (З. Тулуб); *Жінка так пильно й з такою тривогою дивилась на мужчину, ніби* ***його відповідь*** *вирішила питання* ***її життя й смерти*** (Микола Хвильовий). До іменника може прилягати інфінітив: *прагнення змінити* (*життя*)*, здатність малювати, бажання жити* тощо. Напр.: *Є, звичайно, й це. Отрута кар'єризму, самозасліплення,* ***бажання*** *будь-що* ***керувати*** *собі подібними...* (О. Гончар); *У полковника Тіца, що перебував у стані надзвичайного нервового напруження, з'явилось* ***бажання застрелити*** *генерала, але маузер був геть у болоті, руки в болоті, і рух так і лишився недовершеним, і Тіц, зціпивши зуби, раптом почав дрібно тремтіти в нападі м'язового пароксизму* (О. Довженко).

Роль головного слова в словосполученнях аналізованого різновиду здатні виконувати віддієслівні й відад'єктивні іменники (*бажання, здатність, можливість, сміливість* тощо), напр.: *Розкішна місячна ніч не давала цілком зосередитись на буденних турботах, а викликала* ***бажання поговорити*** *з ким-небудь* (М. Трублаїні); *Мимохідь кинуте кимось слово, добре або глумливе, давня чиясь випадкова ласка або ніби зовсім маленька образа: кривда чи, навпаки, підтримка – чому вони мають* ***здатність оживати****?* (О. Гончар); *Граф Елленберг узяв на себе* ***сміливість одлучитись*** *на півгодини з свята* (В. Винниченко).

У сучасній українській мові поширені словосполучення, структуровані іменниками із залежним прислівником. У ролі головного слова в них засвідчені не тільки віддієслівні іменники *погляд, напрямок, огляд, розмова* тощо, але й іменники з конкретно-предметним значенням: *рука, голова, очі, будинок* тощо, напр.: *Загалом, три місяці занять ораторським мистецтвом та* ***читання вголос*** *художньої літератури, подекуди перед дзеркалом, обов'язково дадуть свої плоди* («День», 14.07.2018); *На вашому поверсі в третьому* ***вікні зліва*** *– міномет* (О. Гончар).

Як справедливо зазначав В. В. Виноградов, такі словосполучення «являють собою, безсумнівно, новий етап в еволюції граматичної системи російської мови в XIX–XX ст.» [Виноградов 1986, с. 303]. У сучасній українській мові словосполучення, побудовані за моделлю «іменники + прислівник», багаточленні й різноманітні. Їхнє творення відбувалося поступово. Одні з них були відомі в мові XIX ст., деякі (із залежними кількісними прислівниками) виникли лише з другої третини XX ст. До іменників не прилягають якісно-означальні прислівники, утворені від відповідних прикметників. Пор.: *добре знати – добрі знання, швидко бігти – швидкий біг, цікаво займатися – цікаве заняття.* Натомість вільно прилягають до іменників інші розряди прислівників, зокрема:

а) якісно-обставинні прислівники зі значенням способу дії: *макарони по-флотськи, кава по-турецьки* тощо, напр.: *До найстарших способів заварювання цього напою зараховується запарювання* ***кави по-турецьки****, яка кілька разів заварюється в турці* («Українська правда», 05.07.2016);

б) кількісні прислівники: *двічі лауреат, прогулянка вдвох* тощо, напр.: *Кінна* ***прогулянка вдвох*** *– це можливість зануритися в красу природи* («Високий Замок», 02.07.2016);

в) обставинні прислівники зі значеннями місця, часу та ін.: *зустріч увечері, дорога ліворуч* тощо, напр.: *На перехресті притримав на мить:*

дорога ліворуч *вела до матері, праворуч – до Мальви, пряма – в Кагарлик* (Ю. Мушкетик);

г) фразеологізми фіксованої форми: *побачення віч-на-віч, переговори віч-на-віч, робота абияк, робота пліч-о-пліч, працівник на всі сто*, напр.: *Нагадаємо, сьогодні у Сербії Порошенко та Вучич проводять* ***переговори віч-на-віч*** («День», 03.07.2018).

До дієслів прилягають дієприслівники, інфінітиви, прислівники всіх розрядів і фразеологізми фіксованої форми: *прагнути малювати, хотіти відпочивати, весело відпочивати, розмовляти голосно, дивитися вдалеч, повернутися пізно, зменшити втричі, двічі переробляти, грати сидячи, жити за три земель* та ін., напр.: *Сивоока вислюк довіз благополучно до Влахернів, там у нього десь, видно, були свої справи, бо по крутій вуличці вгору до садиби Агапіта Сивоокові довелося дертися вже самому – вислюк* ***залишився стояти*** *коло куща з гарними фіалковими квітками* (П. Загребельний); *Тоді* ***наказав будувати*** *через Саву міст* (П. Загребельний).

Варто зауважити, що до дієслів можуть прилягати не всі дієприслівники, а лише ті, які трансформувалися в прислівник. Ступінь семантичного відходу від дієслівних лексем в адвербіалізованих дієприслівників може бути різний – більший (за умови функційно-семантичної адвербіалізації: *вчити жартома, тобто легко*) і менший (у функційній адвербіалізації: *говорити посміхаючись; йти хитаючись; сидіти згорбившись*), напр.: *Садок вишневий коло хати, Хрущі над вишнями гудуть, Плугатарі з плугами йдуть,* ***Співають ідучи*** *дівчата, А матері вечерять ждуть* (Т. Шевченко).

Із прикметником зв’язком прилягання можуть поєднуватися прислівники, фразеологізми фіксованої форми та інфінітиви: *зовсім новий, по-осінньому похмурий, рожеві збоку* (хмари), *здатний на всі руки, схильний перебільшувати* тощо. В українській мові такі сполуки кількісно обмежені,

оскільки не всі розряди прикметників можуть поширюватися інфінітивами й окремими групами прислівників. Якісно-означальні, кількісні та якісно-обставинні прислівники не вживають із відносними й присвійними прикметниками. Інфінітив прилягає до предикативних прикметників, дієприкметників зі значенням стану: *готовий вірити, гідний прийняти, здатний думати, здатен боротися* тощо, напр.: *Українці – випускники Гарварда, бізнес-школи INSEAD, Джорджтаунського університету в Україні, Оксфордського університету, Лондонської школи економіки,* ***готові віддати*** *свій час і знання, щоб допомогти країні реформувати економіку, подолати корупцію і зміцнити демократичні інститути в Україні* («День», 30.05.2014); *І рушив Гайка-Хвіст із місця якимсь дивовижним пострибом, яким зближаються дикі звірі до своєї жертви, що вже* ***не здатна боротися*** *і має стати певною здобиччю* (Тодось Осьмачка).

Прислівники та інфінітиви можуть прилягати до слів категорії стану: *дуже важливо, щиро шкода, пора кінчати, необхідно знати* та ін., напр.: *І чиясь лагідна рука лоскоче, щоб розбуркати тебе, бо ж справді* ***пора виганяти****, скоро сонце зійде, вже он небо грає зорею...* (О. Гончар); *Хомі треба було південніше, до своїх* (О. Гончар).

Прислівники здатні поєднуватися зв’язком прилягання тільки з прислівниками різних розрядів: *десь далеко*, *дуже цікаво* (знати), *десь внизу* та ін. Напр.: *Лише за спиною,* ***десь далеко****, зелене громаддя гір погуркувало глухим громом* (О. Гончар); *Хома сидів* ***глибоко внизу****, закинувши ногу за ногу, тримаючи автомат на колінах, і просторікував* (О. Гончар).

Дослідники називають різні засоби вираження зв’язку слів у формі прилягання. Н. С. Валгіна вважає, що зв’язок між словами на рівні прилягання виражений лише змістом, лексично [Валгина 1991]. Вона відмовляє приляганню в граматичних засобах вираження зв’язку. Інші вчені називають поряд зі змістом і граматичні засоби зв’язку на рівні прилягання. Зокрема, О. Г. Руднєв стверджує, що обов’язковою умовою для прилягання є

не тільки семантична залежність і сусідство двох слів, а й незмінність прилеглого слова [Руднев 1963]. О. М. Пєшковський показником зв'язку у формі прилягання називає інтонацію, порядок слів і лексику [Пешковский 1956]. Деякі науковці основним засобом вираження зв'язку прилягання вважають незмінність залежного компонента і зміст. На переконання Г. О. Золотової, «прилягання – це такий зв'язок, на рівні якого незмінні слова ... або незмінні форми слів … залежать за змістом від слів тієї чи тієї частини мови» [Золотова 1973, с. 58–59]. Дослідниця наголошує, що на докомунікативному рівні цей зв'язок виражений порядком слів і граматично синтезованою інтонацією [Золотова 1973, с. 59]. Граматично-синтезована інтонація характерна для речення, а в словосполученні основним засобом вираження зв'язку між компонентами за умови прилягання є порядок слів. Прилеглі слова розташовані контактно з головним словом, і часто контактність не порушена введенням словосполучення в речення. Напр.: *Якщо* ***зовсім пізно повертались****, то вчитель брав школярську нашу бригаду до себе ночувати…* (О. Гончар); *Тим часом велетенське османське військо обступило Буду, і Сулейман послав до Ізабелли гонців, яким звелено було передати, що мусульманський закон не дозволяє султанові відвідати її особисто, тому хай пришле до нього сина в супроводі вельмож, які* ***хоробро обороняли*** *столицю від австрійців* (П. Загребельний); *І яке щастя, що він* ***так гаряче й ніяково сказав*** *«Трудо!»* (В. Винниченко).

Крім того, для словосполучення чітко закріплене препозитивне або постпозитивне розташування підпорядкованого компонента, визначене його належністю до тої чи тої частини мови. Якісно-означальні та кількісно-означальні прислівники розташовані зазвичай у препозиції щодо головного слова: *дуже добре, вдало прокоментувати* та ін., напр.: *Вона тебе* ***дуже добре*** *розуміє* (В. Винниченко); *Не соромлячись, хвалиться*

перед друзями, як він ***вдало*** *Віруньку* ***вибрав****, не так це просто, мовляв, вибрати, а він зумів* (О. Гончар).

У випадках, коли головне слово виражене іменником або дієсловом, залежні обставинні прислівники стоять після нього (*повернення назад, поїздка ввечері, приїзд опівдні, зробити вчасно, сказати спересердя*), напр.: *Роксолана зажадала у Селіма фірман про звільнення угорців і забезпечення їхнього* ***повернення додому*** (П. Загребельний); *І хоч Тихон категорично відмовився стріляти не дозволену законом божим птицю, вона* ***повернулася*** *з дуба* ***тільки ввечері*** *і накаркала такого дощу й грому, що погноїла все сіно* (О. Довженко); *Бо з хуторів вони* ***повертаються восени****, хоч босі, зате щоразу в нових брилях* (О. Гончар); *Напрямок північ – південь визначався найкоротшою тінню, яку сонце* ***кладе опівдні*** (П. Загребельний).

Щодо прислівників і слів категорії стану, то обставинні прислівники стоять у препозиції до них (*надто далеко, завжди вчасно*), напр.: *Сулейман* ***надто добре*** *знав своїх яничарів, щоб не вдовольнити їхніх вимагань* (П. Загребельний); *Бо з людьми скрута, майстрів недобір, одне слово,* ***дуже вчасно*** *тебе Індія відпустила* (О. Гончар).

Поєднуючись із самостійними частинами мови, залежний інфінітив зазвичай перебуває в постпозиції: *бажання працювати, готовий сміятися, почати говорити, шкода розлучатися* тощо, напр.: ***Мав намір викрасти*** *поламаний віз* (Лесь Мартович); *Бо війни – це та ж пиха, егоїзм, владолюбство,* ***прагнення*** *когось* ***розчавити****, підтоптати…* (О. Гончар). Проте прилеглий інфінітив у поєднанні зі словами категорії стану вживаний у постпозиції, напр.: *У вчинку Заболотного Тамарі далеко не все було ясно, їй і зараз ще* ***важко збагнути****, чому він не вагався, чому від першої миті Заболотний уже знав, як йому повестись перед лицем нещастя, і робив усе так упевнено, наче його спрямовувала якась непохибна магічна сила* (О. Гончар); ***Треба вірити*** *в людей, Іване Маркеловичу», – весело сказав тоді Заболотний* (О. Гончар) (безособово-інфінітивне речення з предикативним

членом, структурованим словом категорії стану й прилеглим до нього постпозитивним інфінітивом). Переміщення інфінітива в препозицію зумовлює трансформацію односкладного речення в двоскладне. Сам інфінітив у цьому випадку виконує функцію підмета й утворює з прислівником (у ролі іменної частини іменного складеного присудка слово на *-о, -е* є прислівником) не прислівний, а реченнєвий зв'язок. Пор.: ***Співати заборонено*** (О. Гончар); *Хоч* ***ходити*** *в цю рань ще й* ***не дозволено****, але хіба дядька що-небудь спинить?* (Є. Гуцало).

Прилеглі фразеологізми фіксованої форми розташовані після іменників, прикметників і дієслів: *господар так собі, працювати абияк* тощо, напр.: ***Живуть душа в душу****, біля їхнього двору, ніби знак ідилічної згоди в сімействі, під навислим цвітом акацій - лавиця чепурненька, зручна, з бильцем* (О. Гончар); *От пан Рінкель* ***заробляє в поті чола*** *свій хліб: бере хабар од клієнта противної сторони* (В. Винниченко).

Місце незмінних присвійних займенників *його, її, їх* – препозиція щодо головного слова: *його будинок, її портфель* та ін., напр.: *Оце* ***його мати*** (О. Довженко); *Уся її маленька постать неначе линула в холодному повітрі, і сива* ***її голова****, похилена набік, торкалася передвесняних хмар* (О. Довженко).

Деякі науковці, зокрема О. Б. Сиротиніна [Сиротинина 1980] та ін., уважають прилягання слабким зв'язком, оскільки воно не має морфологічного вираження. Із цим повністю погодитися не можна, адже прилягання неоднорідне за своїм характером. Ще О. М. Пєшковський звернув увагу на різний ступінь «сили» цього зв'язку [Пешковский 1956, с. 337–338]. В. А. Бєлошапкова розрізняє тісне й нетісне прилягання [Белошапкова 1977, с. 273]. Тісним є прилягання інфінітива до відмінюваної форми дієслова. Деякі семантичні групи дієслів не можуть уживатися без залежного інфінітива. Це стосується модальних дієслів зі значенням бажання, прагнення, наміру тощо: *хочу працювати, можу виконати, бажаю*

повернутися та ін., напр.: *Я* ***хочу битися*** *з тобою особисто* (О. Довженко); ***Можу*** *тобі* ***дати*** (О. Довженко).

Не вживаються без інфінітивів і фазові дієслова зі значеннями початку, продовження й закінчення якої-небудь дії на кшталт *почати, продовжити, закінчити*. Напр.: *Тепер вона поїхала додому, а я* ***продовжую дивитися*** *довкола себе мовби її очима* (П. Загребельний); *Умгу, – непевно відбуркнув Борис, лякаючись, що Валерій* ***почне розпитувати*** *про його неіснуючу дружину* (П. Загребельний). У низці випадків прилеглий інфінітив дає змогу виявити різні значення дієслова. Як зазначав О. М. Пєшковський, «виходять особливі інфінітивно-перехідні дієслова, і «прилягання» інфінітива з ними настільки ж сильне, як і найсильніше керування [Пешковский 1956, с. 333]. Пор.: *продовжував рух і продовжував рухатися.*

Прилягання інфінітивів до дієслів зі значенням руху факультативне. Усередині речення такі інфінітиви є другорядними членами – обставинами мети. Пор.: *Тоді чотири українських фронти відокремились від своєї техніки з самою лише легкою зброєю й* ***пішли*** *наперекір стихіям і воєнним доктринам* ***громити*** *ворога й гнати його так, як не гнав ще ніхто ніколи* (О. Довженко); ***Поїхали купатись*** *і втонули – ось що про них подумають у радгоспі* (О. Гончар). Тісним є прилягання об’єктного інфінітива до каузативних дієслів *просити, наполягати, радити* тощо в конструкціях на кшталт *Хто вас* ***просив гукнуть*** *на зборах оте страшне число?* (О. Довженко); *Ад’ютант-таджик відповів, що «хазяїн» зараз у сусідньому бліндажі у майора Воронцова, і* ***порадив зайти*** *туди* (О. Гончар) (тобто *прошу* я, а *гукати* повинні ви). Прилягання інфінітива до іменників і прикметників теж тісне, оскільки коло іменників та прикметників, які здатна поширювати ця форма дієслова, обмежене. З інфінітивом утворюють словосполучення іменники, співвідносні з модальними дієсловами (*бажання виїхати, прагнення дізнатися, вміння співати* та ін.), а також утворені від прикметників (*здатність працювати*, *готовність виконати*). Напр.:

Звичайно, ***готовність до самопожертви****, голос сумління, диктат духу – речі дзвінкі, але для нашого часу, запевняю вас, це не звучить…* (О. Гончар).

Ще вужче коло прикметників, що утворюють словосполучення із залежним інфінітивом. Як зазначає М. М. Прокопович [Прокопович 1966], тут можуть бути прикметники, що визначають предмет за його станом: *готовий працювати, схильний перебільшувати, гідний очолити* тощо. Напр.*: За словами пана Кравчука, цей заклад* ***готовий*** *їх* ***підтримати****, тому вже 20 листопада львів'яни таки побачать цю «шовіністичну виставу»* («Львівська газета», 28.10.2010); *Степанакерт* ***готовий говорити*** *тільки про визнання з боку Баку незалежності Нагірно-Карабаської Республіки* («Дзеркало тижня», 01.10.2010).

Тісним варто визнати прилягання прислівників на *-о* до дієслів, які без них не можуть розкрити своє лексичне значення, пор.: *чітко говорити, спокійно відпочивати, добре працювати, погано спати*. Напр.: *Бачу, ви, Хаєцький,* ***погано зрозуміли*** *свої командирські функції* (О. Гончар); *Бо ти ж її* ***добре налякав*** *учора в садку* (О. Гончар).

Такі словосполучення паралельні субстантивним словосполученням з обов'язковим узгодженням. Пор.: *чітко висловитися – чітке висловлення, швидко їхати – швидка їзда, весело відпочивати – веселий відпочинок*.

Прилягання фразеологізмів до іменників, дієслів, прикметників та інших частин мови теж не тісне. Напр.: ***Піду*** *і я* ***світ за очі****…* (М. Коцюбинський); *В такі дні, звиклий до відсутності свого ворога (а відсутність давала надію й на остаточне його усунення),* ***стаючи*** *з ним знову* ***віч-на-віч****, кінь шалів…* (П. Загребельний); *І він вигорнув з-поза себе Сивоока, а той, замість пручнутися, слухняно вийшов наперед і* ***опинився віч-на-віч*** *з тим чудом* (П. Загребельний). Наявність тісного прилягання зближує цей зв'язок з іншими видами підрядного зв'язку, а вирізняє його те, що прилягають лише незмінні слова й форми слів. Зв'язок прилягання реалізований за допомогою порядку слів. Для нього характерна не тільки

контактність залежного слова з головним, а й розташування залежного компонента в препозиції чи в постпозиції. Відношення в словосполученнях із прилеглим незмінним компонентом визначає належність головного слова до тієї чи тієї частини мови, а також лексико-граматичний розряд залежного компонента. У субстантивних словосполученнях, крім сполук із залежними обставинними прислівниками, виражені означальні відношення (*руки батька; хустина матері; щоденник учня; прагнення перемогти; наказ відпочивати*), напр.: *Начальникові поліції дано* ***наказ*** *на всякому місці* ***арештувати*** *депутата Рінкеля й негайно* ***приставити*** *його до графа Еллепберга* (В. Винниченко); *Але має пам'ять і глибоко заховане* ***прагнення помсти*** (П. Загребельний).

У субстантивних словосполученнях із залежними обставинними прислівниками відношення синкретичні – означально-обставинні (із відтінками місця, часу, причини, мети, способу дії: *дорога праворуч; наказ зверху*). Пор.: ***Команда зліва*** *сильніша, у неї відомий тренер* (Zik, 30.03.2017); *Коли ти на дні, то* ***дорога вгору*** *– це єдиний вихід* («День», 23.01.2003).

Дієслівні словосполучення з прислівниками виражають обставинні відношення з різними відтінками – способу дії, місця, часу, причини тощо: *писати швидко, їхати верхи, повернутися пізно*. Пор.: *Вчора вийшов мій на село, вже сонце сідало, коли* ***скаче*** *щось* ***верхи*** (М. Коцюбинський); *Все* ***сталось*** *так* ***несподівано*** *й* ***швидко****, що люди закам'яніли* (М. Коцюбинський).

У дієслівних словосполученнях із залежним інфінітивом можуть бути виражені об'єктні й обставинні відношення: *поїхав відпочивати, залишився ночувати, наказав ударити*, напр.: *Іван теж кував коня, шукав вина і потім* ***поїхав доганяти*** *своїх* (О. Гончар); *...вислюк* ***залишився стояти*** *коло куща з гарними фіалковими квітками* (П. Загребельний); *Зранку другого дня після молитви в мечеті султан* ***поїхав дивитися****, як буде звалено на землю колону Кизташі* (П. Загребельний); *Дід-провідник зупинився,* ***наказав*** *усім*

залазити *в комиші, скласти свої клунки й бути напоготові, а сам десь зник* (М. Коцюбинський).

Відношення до дії характерні для поєднань інфінітива з модальними чи фазовими дієсловами як головними компонентами, зв'язок у них – обов'язкове прилягання. Такі словосполучення в реченні виконують функцію дієслівного складеного присудка: *Я* ***не можу зберігати*** *партійну таємницю* (О. Довженко); *Я з долею* ***лукавити не можу*** (Д. Шупта); *Тільки ти, хоч важко, все одно* ***Можеш*** *хвилювання і тривогу* ***Тамувать*** (Д. Шупта).

Ад'єктивні словосполучення із залежним інфінітивом виражають предикативно-об'єктні відношення, але в них є обмеження з боку головного слова, напр.: *Слони під троном стоять спокійно й покірливо, зате орли з нашорошеними крилами сторожко втуплені в того, хто наближається, так і* ***готові зірватися, стрибнути*** *навстріч, хижо клюнути своїми безжальними дзьобами* (П. Загребельний).

Словосполучення з головним компонентом-словом категорії стану й залежним інфінітивом виражають відношення до дії. Такі поєднання синтаксично нероздільні й виконують у безособово-інфінітивному реченні функцію головного члена, напр.: *Шкода, що* ***не можна порівняти*** *їх уповні* (Микола Хвильовий); *Я тепер розумію, чому в таких муках народжується мій роман, – його* ***не треба писати*** (Микола Хвильовий).

У прислівникових словосполученнях відношення можуть бути означальними з відтінками порівняння, кількості тощо: *по-осінньому сумно*; *удвічі краще*; *по-весняному тепло*, напр.: *Зблякли димчасті хмари летіли над полем* ***по-осінньому низько і швидко*** (О. Гончар); *Розігрігі ліси, теплі поля дихали* ***по-весняному вільно****, струмували в небо прозорими цівками марева* (О. Гончар). Обставинні відношення репрезентовано в моделях «*прислівник + обставинний прислівник*»: *пізно вночі; десь далеко*, напр.: ***Пізно вночі*** *правоохоронці у Київської області виявили 33-річна жінку, яка вздовж траси Київ-Чоп йшла на концерт співака Олега…* («Українська

правда», 01.08.2019); *Так буває перед грозою, коли замирають дерева і* ***десь далеко*** *синіє грізний тайфун* (Микола Хвильовий).

2.1.2.1.4. Корельовані другорядні члени речення

Кореляція може бути двох різновидів: між іменниками, що передають апозитивні відношення, і між нечленними прикметниками та іменниками, що виражають означальні відношення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 35].

Ще більше підстав уважати виявом кореляції зв'язок невеликої групи невідмінюваних прикметників іншомовного походження: *люкс, максі, міні, беж, реглан* тощо, який дехто кваліфікує як прилягання [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 63]. Це зв'язок подібний до кореляції нечленних прикметників на зразок *дрібен, ясен, зелен* тощо. Пор.: *вагон-люкс, пальто максі, колір беж* [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 45], бо теж репрезентує якісну характеристику без системи узгодження, напр.: ***Вагон-люкс*** *– це додатковий вагон, який орендується цілком або відсіком для перевезення пасажирів в умовах підвищеного комфорту* («Високий Замок», 08.08.2014); ***Колір беж*** *– тренд 2016 року* («Україна молода», 02.02.2016).

За традицією зв'язок двох іменників, що стоять в одному відмінку, дослідники зараховують до неповного узгодження [Гвоздев 1958]. В. А. Бєлошапкова називає прислівним і підрядним зв'язок між корельованими членами речення на зразок *красуня-зірка, хлопець-відмінник, дівчина-комбайнер*. Усередині речення один із цих іменників виконує функцію прикладки [Белошапкова 1977, с. 232]. До узгоджених такі складники зараховує І. П. Распопов [Распопов 1970]. Проте ще Д. М. Овсянико-Куликовський наголошував, що між прикладкою й іменником, якого вона стосується, – особливий зв'язок, який можна назвати

паралелізмом [Овсянико-Куликовский 1912]. На думку О. М. Пєшковського, зв'язок двох іменників, що стоять в однакових відмінках, є сурядним. Дослідник називав ці іменники «одновідмінковими сурядними поєднаннями» [Пешковский 1956, с. 239]. Напр.: *Ось так був малий-малий, а тепер в один рік підскочив, витягся, вирівнявся з* ***хлопцями-однолітками****...* (О. Гончар); *...тільки* ***сміливці-одиночки*** *супроводжують нас далі* (О. Гончар). О. С. Скобликова доходить висновку, що «не тільки форми роду та числа, а й форми відмінка іменника в прикладці та присудку виявляють самостійність значень, несумісну з уявленням про узгодження» [Скобликова 1971, с. 206]. Вона не вважає зв'язок прикладки з тим словом, до якого приєднана, підрядним, називаючи його «відмінковим паралелізмом» [Скобликова 1971, с. 206]. У праці О. Г. Руднєва цей зв'язок вилучено з узгодження [Руднев 1963]. Особливим видом, кореляцією, називає зв'язок двох іменників, що стоять в одному відмінку, Є. В. Кротевич. Кореляція, на його думку, – це проміжний зв'язок між сурядністю і підрядністю, якому притаманна більша незалежність одного слова від іншого [Кротевич 1954, с. 21]. О. Б. Сиротиніна наголошує: «Доцільніше б відмінковий паралелізм виокремити не тільки в особливий вид морфологічного вираження підрядного зв'язку, але й в особливий вид синтаксичного зв'язку, що відрізняється від підрядного» [Сиротинина 1980, с. 14].

Справді, зв'язок між двома іменниками, що стоять в тому самому відмінку, не можна зараховувати до підрядного, оскільки в підпорядкуванні одне слово постає як незалежне, головне, підпорядковуючи собі інше слово (форму слова) як залежне. У цьому ж поєднанні (навіть іноді всередині речення) важко сказати, яке слово підпорядковує собі інше. Узяте поза реченням поєднання *ворона-самець* логічно вможливлює припустити, що прикладкою має бути слово *самець*, оскільки лексема *ворона* – більш загальна за значенням. Проте тільки контекст дає змогу чітко визначити, яке слово головне, а яке залежне, причому те саме поєднання в різних контекстах

можна сприймати по-різному, напр.: *Умираючи, старий* ***Чумак****, старий* ***коваль****, наказав був усіх синів своїх до себе мерщій згукати, телеграму вдарити, щоб мерщій поспішали, поки ще він живий* (Іван Багряний); *Монументальний, кремезний і могутній, як сама земля,* ***коваль Чумак*** (Іван Багряний).

Крім того, за підрядного зв'язку змінюються тільки головні слова, залежний компонент зберігає форму незмінною. Напр.: *будинок батька, будинку батька, будинком батька* тощо. У прикладкових сполуках змінювані обидва складники, напр.: *Мороз – чоловік* ***баби-зими****, огрядний велетень зі снігом-інеєм на обличчі* («Рідна Хмельниччина», 17.04.2017).

Найвдалішим для номінування зв'язку між корельованими членами речення уважаємо термін *паралелізм*, оскільки в ньому відбито сутність цього зв'язку, де форма іменників паралельна одна одній і залежить від того слова в реченні, якого стосується. Отже, зв'язок двох іменників, що стоять у тому самому відмінку, не можна вважати прислівним і підрядним, оскільки поза реченням, а іноді й у широкому контексті неможливо визначити, яке з двох слів головне.

Паралелізм – такий реченнєвий зв'язок, за якого два іменники вжиті в тому самому відмінку (рід може бути різний: *дівчина-українка, дідусь-шахист*). Усередині речення, залежно від комунікативного завдання, один з іменників виконує функцію того чи того члена речення, а другий є прикладкою до нього, напр.: *Десь-не-десь лежали* ***дуби-велікани*** (О. Кобилянська); *Не той тепер Миргород,* ***Хорол-річка*** *не та* (П. Тичина).

Зв'язок між іменниками в поєднаннях на зразок *зупинка «Університет», газета «Сьогодні»* О. О. Каминіна уналежнює до підрядного й прислівного. На її думку, зв'язок тут репрезентований порядком слів, який «в абсолютній більшості випадків сигналізує залежність постпозитивного слова» [Камынина 1970]. На переконання дослідниці, у таких випадках

маємо справу з особливим різновидом підрядного зв'язку – синтаксичним паралелізмом [Камынина 1970].

Безперечно, у цьому поєднанні двох іменників, де змінюваний тільки один зі складників, зв'язок підрядний і прислівний. Це відмінкове прилягання, а не паралелізм, напр.: ***Зупинки «Центральний міський стадіон» та «Вінницький педагогічний університет»*** *знову функціонуватимуть із 10 грудня* («Місто над Бугом», 04.12.2018). У поєднанні на зразок *князь Ігор* змінювані обидва компонента, тому тут зв'язок паралелізму, напр.: *Але* ***князь Альбрехт*** *сидить непорушне, похиливши голову й нечутно посвистуючи безкровними губами* (В. Винниченко).

На нашу думку, зв'язок іменників, що стоять в однакових відмінках, реченнєвий, а не підрядний, оскільки в таких поєднаннях, узятих поза реченням, не можна визначити, яке зі слів є залежним, а яке – головним. Цей зв'язок можна назвати паралелізмом.

2.1.2.2. Детермінантні другорядні члени речення

Проблемі детермінантних членів речення присвячені наукові праці таких мовознавців, як І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], А. П. Загнітко [Загнітко 2001; Загнітко 2007], Г. О. Золотова [Золотова 1973], Н. Л. Іваницька [Іваницька 1986б; Іваницька 2001], В. П. Малащенко [Малащенко 1972], О. Б. Сиротиніна [Сиротинина 1980], І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994] та ін.

Історія вивчення неприслівних поширювачів речення бере свій початок із досліджень Ф. І. Буслаєва, який виокремив із-поміж другорядних членів відносно незалежні форми [Буслаев 1959, с. 273]. Д. М. Овсянико-Куликовський акцентував на наявності в реченні слабкого

підрядного зв’язку, так званого «несправжнього керування», наголошуючи, що окремі члени речення лише прилягають до дієслова, перебувають біля нього, а не керовані ним безпосередньо [Овсянико-Куликовский 1912, с. 240]. В. П. Малащенко відмінкові та прийменниково-відмінкові форма імені, некеровані дієсловом, називає «вільно приєднаними», а зв’язок між ними кваліфікує як такий різновид синтаксичного зв’язку, коли відносно самостійна, вільна конструкція синтаксично «тяжіє» до предикативного ядра речення, пояснює все висловлення й стосується всього речення [Малащенко 1972, с. 164]. Н. Ю. Шведова ці форми називає детермінантними членами речення, чи детермінантами. Детермінантні члени речення – це відмінкові форми чи прийменниково-відмінкові групи, що збігаються за формою з іменним компонентом простого двочленного словосполучення, з’єднаного з дієсловом зв’язком нерегулярного (слабкого) керування» [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 90]. З-поміж детермінантів дослідниця виокремила суб’єктно-об’єктні, напр.: ***У нас*** *кожна дитина захоплена!* (О. Довженко); ***Її*** *можна було вважати просто роздумом* (О. Гончар) та обставинні детермінанти [Грамматика СРЛЯ 1970, с. 90], напр.: ***Тихо й непомітно*** *вилазив він із комишів і ставав над Остапом, згорнувши руки* (М. Коцюбинський); ***З-за галузки смереки*** *виглядали зажурені гори, напоєні сумом тіней од хмар, що все стирали бліду усмішку царинок* (М. Коцюбинський).

П. Адамець називає комплементами члени речення, зумовлені валентністю дієслова, а члени речення з власне-обставинним значенням, форма й семантика яких не пов’язана з валентністю дієслова або іншого предиката, зараховує до детермінантів [Адамец 1978, с. 77]. О. Б. Сиротиніна термін *детермінанти* застосовує тільки до непрямих додатків, а поширювачі з обставинним значенням вважає ситуантами, що, на відміну від детермінантів, лише доповнюють основну інформацію, яку передає предикативна одиниця, вказівкою на різні обставини. На відміну

від детермінантів, ситуанти не розрізняють ні конструктивних, ні семантичних моделей предикативних одиниць, пор.: ***По селу*** *піднявся гамір* (У. Самчук); ***Там*** *Пастернак, а* ***там*** *живе Чуковський, а там живе Довженко,* ***там*** *Хікмет* (Л. Костенко). Детермінанти позначають учасників події, її дійових осіб, ситуанти – лише час та місце події, тобто ситуацію дії чи стану. Детермінант – це член предикативної одиниці, що перебуває в ній не як залежний член словосполучення й співвіднесений із певними типами (конструкціями чи семантичними моделями) предикативних одиниць, а *ситуант* – факультативний член предикативної одиниці, що входить до неї не як залежний член словосполучення і не співвіднесений ні з відповідними типами конструкцій, ні з семантичними моделями. Його можна назвати вільним членом предикативної одиниці [Сиротинина 1980, с. 42].

У колективній праці «Русская грамматика» всі поширювачі речення диференційовані на обов'язкові та факультативні детермінанти [РГ 1980, с. 148]. Однак це порушує не тільки типологію детермінантних членів речення в лінгвістиці, але й клас традиційно виявлюваних другорядних членів речення.

У працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Г. О. Золотової [Золотова 1973] та ін. обґрунтовано вузьке розуміння керування прийменниково-відмінковими формами. Деякі дослідники, звужуючи поняття детермінанта, виводять за його межі словоформи із суб'єктно-обставинною семантикою [Золотова 1973]. Ідею розгляду другорядних членів речення не тільки з формально-граматичного боку, а й із семантичного підтримав І. Р. Вихованець [Вихованець 1993]. Він розрізняє прислівні другорядні члени речення (компоненти словосполучення) та детермінанти. Детермінантні члени речення, на його думку, вирізнювані своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за умови їхнього граматичного відокремлення. Відокремлення як смислове та інтонаційне виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення

надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне й додаткове повідомлення. І. Р. Вихованець визначив такі основні ознаки детермінантних членів речення:

1) постають як особлива синтаксична категорія реченнєвого рівня, являють собою поширювачі цілого речення;

2) можуть слугувати необхідним компонентом семантичної структури речення, але факультативним компонентом формально-граматичної структури;

3) більшість просторових, часових та причинових детермінантів виникає як результат редукції або номіналізації підрядної частини складнопідрядного речення;

4) функція детермінанта випливає з його двобічної віднесеності, з віднесеності до предикативного ядра загалом;

5) детермінанти, підпорядковуючись безпосередньо присудку, вступають у зв'язок із ним насамкінець, після того, як у цей зв'язок уже вступили інші підпорядковані присудкові члени речення, тощо.

Найголовнішою ознакою детермінантних членів речення є їхня вторинність, похідність, трансформаційна пов'язаність зі структурою складного речення [Вихованець 1993, с. 130].

Н. Л. Іваницька, розглядаючи питання про детермінанти, наголошує на тому, що підрядний зв'язок окремих компонентів речення стає настільки слабким і позбавленим впливу на нього валентних особливостей слів, що вони відходять на абсолютну периферію реченнєвої структури. Детермінантові, на її думку, властиві дві ознаки, які дають змогу не тільки кваліфікувати його як окремий компонент речення, але й відмежовувати від факультативних складників причленної залежності за умови, що останні заповнюють периферійні субпозиції у формально-граматичній структурі речення. Такими ознаками є:

1) відсутність прислівного зв’язку, а отже, і залежність від граматичного центру речення;

2) наявність додаткової предикації щодо граматичного центру.

Неприслівність підпорядкування, на думку Н. Л. Іваницької, є основною причиною слабкого підрядного зв’язку детермінанта з граматичним центром речення. Якщо прислівне підпорядкування охоплює потенцію граматичної форми підпорядкованого компонента чи позиції з відповідним значенням, а звідси і його структурно-семантичну визначеність, то неприслівний характер підрядного зв’язку детермінанта супроводжується його граматичним і семантичним варіюванням, семантичною невизначеністю [Іваницька 1986, с. 113–119].

Значно звужують поняття детермінантів І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994]. Непрямі відмінки із суб’єктним значенням (у Н. Ю. Шведової – суб’єктні детермінанти [РГ 1980, с. 159–160]), на їхню думку, – особливі форми, які не варто зараховувати до звичайних понять про підмети чи детермінанти. Вони співвідносні з підметами, можуть стати ними під час трансформації речень, але не входять до предикативної основи речення, оскільки виражають семантичний суб’єкт, який не збігається з граматичним суб’єктом [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994, с. 90]. Із граматичного боку непрямі відмінки із семантичним значенням суб’єкта становлять проміжні категорії між підметами й поширювачами, які можна назвати потенційними підметами, або утвореннями, близькими до підметів. Автор заперечує й об’єктні детермінанти, що виокремлює Н. Ю. Шведова, оскільки вони пов’язані з предикативною основою речення неприслівним зв’язком, тобто об’єктні форми стоять поза предикативною основою, переважно в препозиції, і належать до основи загалом. Об’єктні неприслівні форми виражають семантичне та граматичне значення об’єкта й через характер зв’язку можуть бути названі неприслівними актантами.

Об’єктні форми здатні бути й прислівними, тоді вони приєднувані до дієслова-предиката зв’язком керування. Щоб відокремити такі об’єктні форми від неприслівних актантів, І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська називають їх прислівними актантами [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994, с. 48–49]. Дослідники відмежовують від детермінантів суб’єктні й об’єктні форми – потенційні підмети та неприслівні актанти, а також локативні й темпоральні члени в односкладних реченнях. Крім того, не всі поширювачі зі значенням місця чи часу можна вважати детермінантами. Зокрема, певна кількість відмінково-просторових форм не втрачає зв’язків із присудками й тому постає прислівними поширювачами [Слинько 1990, с. 3–7], напр.: *Історія стоїть* ***біля дороги*** *та й дивиться, хто їде по соші* (Л. Костенко); *Загони зіткнулися* ***на рівному степу під Компаніївкою*** (Ю. Яновський); *До чого ж гарно й весело було* ***в*** *нашому* ***городі!*** (О. Довженко); *Смутно* ***в степу****. Розпечене сонце уже* ***на заході*** (Ю. Яновський); *Дикий олень обережно наближався* ***до них*** (М. Трублаїні).

Зрідка детермінантні члени речення розглядають як «фон», «рамкові конструкції» для іншої частини речення [Низяева 1971, с. 297]. Не погоджується з висловленими міркуваннями В. П. Малащенко, справедливо зазначаючи, що таке порівняння робить детермінантні члени речення допоміжним засобом, винесеним за межі речення, а не структурним елементом поширеного речення [Малащенко 1972, с. 113–114]. Він уважає, що детермінантні члени речення мають власне синтаксичне значення, основу якого «становлять відношення між головною автосемантичною словоформою речення й залежною – іншою частиною синтагматичного ряду, яким є все поширене речення» [Малащенко 1972, с. 165–166]. Детермінантам, наголошує дослідник, притаманний набір структурно-семантичних характеристик, що є достатньою підставою для кваліфікації їх як другорядних членів речення [Малащенко 1972, с. 166].

Детермінантні члени входять до складу речення на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого «вільним приєднанням» [Малащенко 1972, с. 43–46]. Цей зв'язок виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не який-небудь із його головних членів або головний член односкладного речення, не якусь словоформу в складі речення, а основу загалом або все речення в разі його поширеності. Цей зв'язок можна порівняти з підрядним зв'язком, що виникає між підрядними частинами окремих семантичних типів, які стосуються всієї головної частини [Малащенко 1972, с. 44]. У цьому полягає основна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні й мають прислівний характер. Така відмінність уможливлює протиставлення детермінантних членів речення іншим поширювачам речення: а) виокремлені на основі словосполучення; б) мають двоспрямовані відношення; в) визначають окремі члени речення, не вступаючи з ними в прислівний зв'язок [Загнітко 2007, с. 45]. Очевидно, у такому випадку можна навіть відмовитися від терміна *член речення*, що, як відомо, зроблено в «Русской грамматике», де за детермінантом закріплено введене Н. Ю. Шведовою *поняття самостійний поширювач речення загалом* [РГ 1980, с. 149]. Однак це ще не означає, що головним членам речення протиставлені другорядні члени. Це можуть бути одиниці, здатні створити опозицію, тобто «неголовні члени речення». Таке протиставлення акцентує на тому, що другий член опозиції «головні / неголовні члени речення» не виявляє основної ознаки першого члена – здатності виражати граматичне значення речення, тобто значення предикативності. І лише після цього можливий поділ «неголовних членів речення» на неголовні члени речення, що мають прислівний характер (традиційно виокремлюють другорядні члени), і неголовні члени речення, які мають неприслівний характер, до яких і належать детермінанти.

Протиставляючи за основними диференційними ознаками детермінантні члени речення головним і другорядним, ми не виносимо їх

за межі речення (хоч у деяких випадках простежуємо досить чіткий зв'язок детермінантів, зокрема обставинних, із ширшим відрізком тексту, ніж рівень простого речення), а вважаємо їх його структурним елементом. За робоче визначення детермінантних членів речення з обставинною семантикою беремо таке: *обставинні детермінанти* – це неголовні члени речення, що мають неприслівний характер і входять до складу речення на основі зв'язку вільного приєднання [Грозян 2018г, с. 4].

Значну увагу детермінантним членам речення приділено в наукових працях А. П. Загнітка [Загнітко 2001]. Дослідник наголошує на тому, що детермінант – це самостійний синтаксичний поширювач, який постає факультативним на конструктивному рівні й може бути опущений без порушення формальної будови речення. Чинник «опущення» такого компонента зі структури речення без впливу на семантику дієслова є доказом на користь виокремлення детермінантів. У цьому мовознавець убачає основну відмінність детермінантів від прислівних поширювачів – конструктивно зумовлених елементів, які входять до речення за законами валентності.

У дослідженні надалі дотримуємося поглядів І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001] та ін., які вважають, що детермінантні члени структурують речення на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого вільним приєднанням.

Попри протиставленість за основними диференційними ознаками детермінантних членів речення другорядним і головним, хочемо зауважити, що не можна виносити перші (тобто детермінанти) за межі речення, оскільки вони є його структурним елементом.

Опоненти Н. Ю. Шведової заперечували не ідею наявності та розмежування прислівних поширювачів дієслова й поширювачів усього речення загалом, а лише ті ознаки, за допомогою яких дослідниця пропонувала відмежовувати детермінантні члени речення від компонентів

дієслівно-іменних словосполучень. Майже всі ознаки, названі Н. Ю. Шведовою, є факультативними. Наприклад, ознака організації детермінанта «засобами словоформи, яка в системі зв'язків слів може вступати у зв'язок керування (слабкого) або іменного прилягання» [РГ 1980, с. 625], є факультативною, оскільки, як вказувала сама дослідниця, можлива формальна організація детермінантів і засобами інших словоформ, а саме прислівників (хоч прислівники вступають у зв'язок із дієсловом на основі прилягання), а також словоформи, поєднаної з дієсловом зв'язком регулярного (сильного) керування.

Ознака детермінанта щодо розташування його на початку речення є також факультативною. Звичайно, найчастіше детермінанти перебувають у препозиції в реченні, але трапляються випадки, коли препозиція для них не є типовою. Це відбувається в тому випадку, коли детермінант у реченні реалізує рему, напр.: *Найсильніші тріскучі морози бувають звичайно* ***посеред зими*** (М. Коцюбинський); *Спалахнув небокрай* ***на сході*** (М. Стельмах).

Трансформування речення з детермінантом також не завжди слугує диференційним показником. Неможливість такої трансформації не обов'язково зумовлювана відсутністю системного зв'язку імені з дієсловом, а спричинена словотвірними засобами дієслова, що не завжди дає похідний віддієслівний іменник, напр.: ***У Києві вчора*** *йшов сніг*. Трансформування у віддієслівний іменник не можливе, але речення ***У Києві вчора*** *випав сніг* трансформувати можна: *Випадання снігу* ***в Києві***, проте статус прийменниково-відмінкової форми *в Києві* від цього не змінюється.

Н. Ю. Шведова наголошувала, що «у визначенні детермінанта як поширювача речення варто виходити з комплексу ознак, які показують його специфічний характер порівняно зі словоформою – поширювачем слова» [Шведова 1973, с. 68].

Проте ані комплекс змінних ознак (за Н. Ю. Шведовою [Шведова 1973]), ані одна ознака (невходження до формули семантичної сполучуваності дієслова, за В. П. Малащенком [Малащенко 1972]) не дають змоги однозначно відмежувати детермінанти від словоформ, пов'язаних із дієсловом зв'язком слабкого, нерегулярного керування чи іменного прилягання. Досить слушним є зауваження Н. Ю. Шведової щодо детермінантних членів речення, які «вступили до нової фази» і в яких обговорюється вже питання не про те, чи існують загалом поширювачі всього речення, а про те, які ж саме мають бути чіткі методи відмежування детермінантів від прислівних форм [Шведова 1973, с. 66].

Головною ознакою, що дає змогу відмежувати детермінант від прислівного поширювача, О. О. Крилова вважає його самостійне входження до складу речення, а не до складу дієслівно-іменного словосполучення, у зв'язку з тією самостійною роллю, що він виконує в комунікативно-синтаксичній організації речення. Ця ознака є справді реченнєвою: вона може бути виявлена лише тоді, коли речення трактують як комунікативно-синтаксичну одиницю. Саме ця диференційна ознака детермінанта дає змогу вивести з нього всі інші ознаки, зазначені раніше [Крылова 2009, с. 181].

Подібну думку щодо цього питання висловлює А. П. Загнітко [Загнітко 2001], наголошуючи, що детермінантні члени входять до складу речення як самостійні семантичні поширювачі, наявність яких зумовлена комунікативними потребами речення. Цей тип зв'язку виникає лише на рівні речення, пояснюючи не будь-який із його членів або головний член односкладного речення, не будь-яку словоформу в реченні, а предикативну основу загалом. У цьому полягає основна відмінність детермінантного зв'язку від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні й мають прислівний характер, оскільки прислівні поширювачі – конструктивно зумовлені елементи, які входять до речення за законами валентності

[Загнітко 2001, с. 184–186]. Ця відмінність дає змогу протиставляти детермінантні члени іншим поширювачам, а саме тим, що:

1) виокремлені на основі словосполучення;

2) мають подвійний зв'язок;

3) пояснюють деякі члени речення, не вступаючи з ними в прислівний зв'язок.

Це протиставлення внеможливлює, на нашу думку, беззастережно зараховувати детермінантні члени речення до другорядних, оскільки в такому випадку буде знівельована основна диференційна ознака другорядних членів речення – прислівний характер.

Варто зауважити, що, протиставляючи за основною диференційною ознакою детермінантні члени речення другорядним і головним, ми не виносимо їх за межі речення, а вважаємо ці компоненти його структурними елементами.

Детермінант – категорія реченнєвого рівня, для нього характерний особливий детермінантний зв'язок, що є непередбачуваним і необов'язковим. Пор.: ***Другої днини*** *Остап пустивсь на розвідки* (М. Коцюбинський); ***По відході Соломії*** *Остап почув себе одрізаним од світу, од людей* (М. Коцюбинський). Словоформа *на розвідки* є валентно зумовленою, поза нею семантика дієслова не виявлена, а словоформа *по відході Соломії* – семантично непередбачувана й у реченні виконує роль детермінанта.

Отже, детермінант, або детермінантний член речення, – це самостійний семантико-синтаксичний поширювач предикативного ядра чи цілого речення, що має неприслівний характер і входить до складу речення на основі зв'язку вільного приєднання, виражаючи різні ситуативні ознаки. Наявність детермінанта в структурі речення зумовлена особливостями семантико-синтаксичної будови речення, його комунікативними завданнями, функційною спрямованістю реченнєвої синтаксичної конструкції

[Грозян 2017, с. 35]. Вилучення детермінантного члена з речення не порушує структури висловлення, не руйнує його семантику, оскільки детермінант не є структурно обов'язковим компонентом. Тому детермінантні члени – факультативні елементи формально-граматичної будови речення, тобто із семантико-синтаксичного погляду детермінанти можуть бути вільно вилучені зі структури речення чи введені до неї залежно від комунікативної настанови речення. Хочемо наголосити, що саме в цьому полягає основна відмінність детермінантних членів від другорядних, які валентно пов'язані з предикативною основою і є конструктивно обов'язковими елементами.

Основним критерієм розмежування омонімічних обставинних синтаксем прислівного й неприслівного характеру визнають синкретизм семантики неприслівних поширювачів, зумовлений специфікою їхнього зв'язку вільного приєднання з основою речення загалом [Алексанова 2008, с. 106]. Зв'язок вільного приєднання є необхідною і достатньою умовою виникнення синкретизму семантики обставинних детермінантів. Саме характер цього зв'язку виводить детермінанти з валентної зони дієслова й робить їх синкретичними членами речення з обставинно-предикативним значенням.

Найприйнятніша в нашому дослідженні синтаксична концепція А. П. Загнітка, який із-поміж детермінантів за семантикою вирізняє: 1) фонові детермінанти, 2) детермінанти зумовленості, 3) детермінанти з характеризувальним значенням [Загнітко 2001, с. 185].

Фонові детермінанти об'єднують локальні (напр.: ***По селах*** *чулася безладна стрілянина, моторошні крики, голосіння жінок і валування собак* (В. Шкляр); *Вже скільки снігу і подій розтануло* ***там*** *після тої давньої зими!* (Л. Костенко); ***Під ним*** *тліли й догоряли живі душі* (Панас Мирний); ***Скрізь*** *чути мову німців, яка тут ніяк не пасує* (У. Самчук)) і темпоральні детермінанти (напр.: ***Скоро*** *буде вечір і в тихій кімнаті зазвучать,*

заридають солов'ї поцілунків (В. Сосюра); ***З полудня*** *виїхали на шлях біля Шумська* (У. Самчук); ***Вдень*** *ще літо, а* ***надвечір*** *– осінь* (Л. Костенко)).

Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, яка перебуває у відношенні зумовленості з основною подією: *Твоїм будущим душу я тривожу,* ***Від сорому,*** *який нащадків пізних Палитиме,* ***заснути я не можу*** (І. Франко); ***Від люті*** *став він червоний як рак* (І. Нехода); ***На біду*** *зустрілись ми з тобою* (Ю. Збанацький).

Детермінанти з характеризувальним значенням уміщують різноманітні відтінки якісної характеристики основної події: ***Фактично*** *завданням цього пароплава було служити передавальним пунктом між піратським підводним човном і його метрополією* (М. Трублаїні); ***Зовні*** *все виглядало досить банально* (І. Роздобудько); *Добре пам'ятаю, ми* ***гуртом*** *поверталися зі школи додому* (М. Матіос); *Коли тато не згоджується поблагословить вас, то натомість я поблагословлю вам жити* ***вкупі****, – сказала мати, і в неї самої очі одразу зайшли сльозою* (І. Нечуй-Левицький); *Справді,* ***удвох*** *ми швидше справимося* (М. Трублаїні); *Але постанова була: по змозі не виходити нікуди* ***поодинці*** *з будинку, тільки* ***вдвох*** (В. Винниченко); ***Вдвох*** *брели ми понад сили Через піски й полини,* ***Вдвох*** *мовчали,* ***вдвох*** *курили,* ***Вдвох*** *ділили новини.* ***Вдвох*** *кляли степи гарячі, Пізній вітер-суховій... І цілком моєї вдачі Був товариш мій новий* (Леонід Первомайський); *Спільно снідали, спільно вечеряли, спільно ходили до Будинку літераторів чи до театрів, лише на працю ходили* ***нарізно*** (Василь Барка).

Отже, теорія членів речення не може бути повною без розв'язання проблеми про статус детермінантів. На сучасному етапі розвитку вчення про члени речення питання детермінантів з'ясовують на основі синтезу так званих «старих і нових знань». Аналіз мовних фактів засвідчив, що проблема розмежування прислівних і неприслівних членів речення з обставинним значенням більше пов'язана із синтаксемами, які мають локальну та темпоральну семантику. Синтаксеми зі значенням зумовленості (причини,

умови, допусту, мети, порівняння тощо) меншою мірою потребують додаткових критеріїв розмежування, оскільки вони реалізують інший рівень відношень між пропозиціями чи подіями й зазвичай є детермінантами в традиційнійному розумінні в контексті теорії семантичного синтаксису. Локальні й темпоральні поширювачі можуть бути прислівними членами речення (типовими обставинами) і неприслівними (обставинними детермінантами).

Процес розмежування прислівних і неприслівних обставинних поширювачів проходить три етапи. Він безпосередньо пов'язаний із диференціацією понять слабкого керування й вільного прилягання. На першому та другому етапах розмежування обставинні поширювачі кваліфікують як прислівні члени речення, тобто обставини, виокремлені на основі керування. На третьому етапі процесу розмежування диференціюють обставинні детермінанти як неприслівні члени, що вийшли із зони керування дієслова й стали вільно прилеглими синтаксемами.

2.1.3. Опосередковані другорядні члени речення

Типологійні вияви простого ускладненого речення є предметом дослідження багатьох мовознавців [Бабайцева 1979; Вихованець 1993; Вінтонів 2013; Вольська 2004; Городенська 1991; Грамматика СРЛЯ 1970; Гуйванюк 1993; Загнітко 2001; Іваницька 1986; Кульбабська 2011; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська, 1994; Шитик 2014; Шульжук 2004 та ін.]. Науковці розробляли різні аспекти теорії відокремлених другорядних членів речення, вставних і вставлених компонентів, однорідних членів речення, пояснення, уточнення тощо. У лінгвоукраїністиці своєрідну типологію синтаксичних зв'язків запропонував І. Р. Вихованець, який обґрунтував особливості опосередкованого синтаксичного зв'язку [Вихованець 1992, с. 12–18], що дало змогу з-поміж відокремлених членів речення диференціювати

уточнювальні та пояснювальні складники. Г. Ф. Прияткіна до уточнювальних зараховує синтаксичні конструкції, яким притаманні безсполучниковий зв'язок членів ряду, обов'язкова відокремлювальна інтонація, що пов'язує другий член із першим і є єдиним показником відношень між ними [Прияткина 1990, с. 37]. У працях Л. В. Захарової уточнювальні конструкції покваліфіковані як двокомпонентні структури, утворені поєднанням уточнюваного та відокремленого уточнювального компонентів і побудовані на основі подвійного приєднувального зв'язку, що слугує синтаксичною формою для реалізації семантичного уточнення члена речення [Захарова 2008, с. 7]. Дослідниця наголошує, що цей приєднувальний зв'язок має спільні риси із сурядністю (паралелізм і відкритість конструкцій) і підрядністю (семантична нерівнозначність компонентів), але не є синтезом цих традиційних зв'язків, оскільки приєднання – самостійне складне семантико-синтаксичне явище, специфікою якого є поширеність на всі члени речення (головні та другорядні), вираження синтаксичних відношень уточнення й домінування семантичного чинника у визначенні синтаксичної залежності компонентів уточнювальної конструкції [Захарова 2008, с. 58–61].

Опосередкований синтаксичний зв'язок властивий другорядним членам речення, пов'язаним із реченнєвою структурою опосередковано, через наявність ще одного члена речення, напр.: *Хлопці стояли неподалік,* ***під деревами*** ← *Хлопці стояли неподалік + Хлопці стояли під деревами.* Опосередковані компоненти речення є результатом згортання самостійних речень у компоненти реченнєвої структури за рахунок редукції тотожної семантики. Загалом до опосередкованих членів речення зараховують такі, яким притаманні: 1) або повторне значення, 2) або уточнення [Загнітко 2001, с. 239], напр.: *Кухнею керував вісімдесятилітній Махтей, найстаріший мореплавець з Лебединого, що колись об'їздив увесь світ матросом та коком, а тепер доживав віку* ***тут***, ***на маяку*** (М. Трублаїні); *А постаті народних депутатів, закономірно, залишаються впливовими, лобістськими і*

є своєрідним дороговказом для багатьох провінційних колишніх однопартійців: адже їм ***там***, ***нагорі***, *видніше* («Дзеркало тижня», 02.08.2005).

Отже, другорядні опосередковані члени речення – найбільш зовнішні поширювачі простого речення. Вони доповнюють частково окреслений зміст синтаксем, надаючи їм необхідної значеннєвої викінченості. Опосередковані другорядні члени речення перебувають у постпозиції щодо уточнюваного компонента, завжди відокремлені й надають опорному складникові речення додаткову, більш докладну інформацію.

2.1.4. Дуплексив як специфічний другорядний член речення

У сучасній лінгвоукраїністиці за виявом підрядного зв'язку вирізняють три групи другорядних членів речення: прислівні, детермінантні й дуплексиви. Питання реченнєвого статусу дуплексива відбито в працях В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1979], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], К. Г. Городенської [Городенська 1991], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Н. Л. Іваницької [Іваницька 1989], Н. В. Кобченко [Кобченко 2018], М. І. Степаненка [Степаненко 2004а], Р. О. Христіанінової [Христіанінова 1991], Л. Д. Чеснокової [Чеснокова 1973] та ін. У мовознавстві зв'язок ад'єктива з підметом та присудком покваліфіковано як тяжіння [Кулик 1961, с. 19–20; Курс СУЛМ 1951, с. 15 та ін.]. І. Р. Вихованець такі компоненти зараховує до вторинного присудка [Вихованець 1992, с. 90], наголошуючи, що подвійний присудок реалізований лише в поєднанні з повнозначними дієсловами, які не втратили свого речового значення, а з власне-зв'язками та контекстуальними зв'язками маємо іменний складений присудок, оскільки такі побудови не є результатом об'єднання двох повідомлень, на відміну від побудов із повнозначним дієсловом [Вихованець 1993, с. 226]. Цю ж думку розвиває Л. М. Томусяк [Томусяк 1999, с. 27], пор.: *Неля стоїть*

плямисто-червона… (Ірина Вільде) ← *Неля стоїть* + *Неля плямисто-червона* і *Неля була плямисто-червона*; *Парасинка стояла бліда* (О. Кобилянська) ← *Парасинка стояла* + *Парасинка була бліда* і *Панський двір стояв похмурий* (О. Кобилянська) ← *Панський двір був похмурий*. Класифікаційну схему подвійних синтаксичних зв'язків запропонувала Н. В. Кобченко [Кобченко 2018].

Л. Д. Чеснокова другорядні члени речення з подвійним синтаксичним зв'язком протиставляє головним і другорядним членам речення, уважаючи їх дуплексивами, й розподіляє відповідно до реалізованої семантики на два функційні різновиди – атрибутивно-обставинні й атрибутивно-об'єктні [Чеснокова 1972, с. 131][13]. Л. М. Томусяк також оперує терміном *дуплексив* на позначення компонента, що перебуває в подвійному зв'язку із субстантивом та дієсловом, проте наголошує на проміжному статусі таких складників між головними та другорядними членами речення, оскільки вони поєднують у собі ознаки предикативного значення з атрибутивним, обставинним чи з об'єктним [Томусяк 1999, с. 40]. Речення з дуплексивами дослідниця диференціює на односуб'єктні та двосуб'єктні [Томусяк 1999, с. 7–8].

Дуплексиви як специфічний другорядний член речення І. Р. Вихованець виокремлює в конструкціях на зразок *Ми побачили його сумним* (*сумного*); *Діти знайшли зайченя сонним* (*сонне*). Знахідний відмінок у наведених реченнях оформлює складні за формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною природою компоненти речення, що перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках з іншими членами речення й постають унаслідок об'єднання в одну конструкцію двох вихідних простих речень. Такий знахідний стоїть у формально-синтаксичній позиції прислівного сильнокерованого другорядного члена речення й у позиції взаємопов'язаного

[13] У підрозділі **1.3. Синкретичні другорядні члени речення** дуплексиви проаналізовано за таким підходом, проте виокремлено три різновиди: з атрибутивно-обставинним, атрибутивно-об'єктним та атрибутивно-об'єктно-обставинним значенням.

з вторинним присудком вторинного підмета. Подвійні синтаксичні зв'язки знахідного відбивають його семантико-синтаксичне ускладнення. Семантико-синтаксичну функцію такого іменникового компонента потрібно визначати стосовно двох пов'язаних із ним присудкових компонентів [Вихованець 1993, с. 241–242]. Позицію присудка, який керує знахідним, звичайно заповнюють дієслівні предикати дії, а позицію вторинного, взаємопов'язаного зі знахідним присудка – прикметникові або дієприкметникові предикати стану.

Реалізацію подвійного синтаксичного зв'язку в моделях зазначеного зразка в лінгвоукраїністиці описала Н. В. Кобченко [Кобченко 2018, с. 80–82]. Потрактування ад'єктива названих сполук, підпорядкованих іменникові – прямому об'єктові й дієслову-присудкові, подано в інших працях [Вихованець 1992; Мірченко 2004; Распопов 1970 та ін.].

Л. Д. Чеснокова вбачає сутність подвійного синтаксичного зв'язку в тому, що морфологічна форма ад'єктива функційно роздвоєна: одними граматичними категоріями він виражає залежність від одного слова, а іншими – від іншого, тобто форми числа й роду прикметника чи його еквівалента є наслідком узгодження з іменником, а форма відмінка – маркер керування з боку дієслова (якщо прикметник чи його еквівалент виражений знахідним відмінком) або прилягання до нього (якщо прикметник чи його еквівалент виражений орудним відмінком) [Чеснокова 1980, с. 67–68].

І. Р. Вихованець з'ясував, що подвійність синтаксичного зв'язку в таких утвореннях пов'язана з їхньою семантико-синтаксичною неелементарністю. Окрім того, у концепції лінгвіста акценти щодо подвійної пов'язаності перенесені з ад'єктива на субстантив, адже до цього часу науковці обґрунтовували лише подвійний зв'язок прикметника чи його еквівалента з дієсловом та іменником. І. Р. Вихованець виявив і бінарність синтаксичної взаємодії іменника з двома іншими компонентами, оскільки іменник у формі знахідного відмінка, з одного боку, залежить

від дієслова, поєднуючись із ним підрядним прислівним зв'язком у формі сильного керування, а з іншого – перебуває у двобічному предикативному зв'язкові з прикметником чи його еквівалентом [Вихованець 1992, с. 90–91], напр.: *Я **пам'ятаю батька не старим. І матір пам'ятаю не вдовою*** (Л. Костенко). Такі сполуки – результат об'єднання двох елементарних речень, об'єкт спрямування дії одного з яких є суб'єктом стану іншого речення, напр.: *Я **пам'ятаю батька не старим*** (Л. Костенко) ← *Я пам'ятаю батька + Батько був не старим.*

Отже, дуплексиви як компоненти, поєднані подвійним синтаксичним зв'язком, відтворюють формально-синтаксичну структуру вихідних простих речень, об'єднуваних у похідне просте ускладнене речення. Вони являють собою різновид іменникових компонентів, морфологічна форма яких (знахідний відмінок) зумовлена формально-синтаксичною й семантико-синтаксичною організацією одного з вихідних простих речень як базової конструкції, що перетворює друге (небазове) вихідне речення на компоненти простого ускладненого речення [Вихованець 1993, с. 243]. Проілюструємо прикладами: *В кожній пастці **знайшли** мертвого **вовка*** (М. Трублаїні); ***Знайшли** самого **Чуприну** мертвого* (П. Куліш); *І **знайшли** **його** в лісі мертвого через якийсь час, після оголошення розшуків* (М. Матіос); *А потім, коли вашу **Вероніку знайшли** мертвою, синьою, я розказала Ользі Павлівні про ту жінку* (Є. Кононенко); *Ніколи він ще не бачив **її** роздягнутою* (О. Гончар); *Черниш **уявляв його** саме таким* (О. Гончар).

2.2. Елементарні синтаксичні одиниці

Напрацювання лінгвістів упродовж останніх десятиліть засвідчили продуктивність функційного підходу до аналізу речення. Засадничим принципом цього аспекту є не лише чітке розмежування трьох рівнів організації речення – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та

комунікативного, а й зорієнтованість на їхню органічну взаємодію. Семантико-синтаксичну організацію речення визначають як спосіб вираження дійсності елементарними синтаксичними одиницями та відношеннями між ними [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983, с. 58; Городенська 1991, с. 10–11; Загнітко 2004, с. 135–136; Межов 2012, с. 49]. Формально-граматичну структуру речення забезпечують синтаксичні зв'язки між його компонентами, що віддзеркалюють реальні зв'язки між предметами позамовної дійсності в мовній площині [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983, с. 57; Городенська 1991, с. 134–135; Межов 2012, с. 21; Мірченко 2004, с. 192]. Особливості представлення ситуації на власне-семантичному й комунікативному рівнях зумовлюють набір та розташування відповідних елементарних одиниць (синтаксем) на семантико-синтаксичному рівні, граматична проекція значеннєвих відношень між якими конструює формально-граматичну структуру речення. Численні дослідження цієї проблематики засвідчують, що будь-які зміни на одному з рівнів зумовлюють зрушення на інших рівнях [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983; Городенська 1991; Кульбабська 2011; Межов 2013а; Мухин 1980].

У сучасній лінгвоукраїністиці дослідники синтаксичної семантики (І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], К. Г. Городенська [Городенська 1991], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], Л. М. Коваль [Коваль 2015], Т. Є. Масицька [Масицька 2014], О. Г. Межов [Межов 2006], М. В. Мірченко [Мірченко 2004], Л. В. Шитик [Шитик 1995] та ін.) вивчають речення з опорою на поняття семантико-синтаксичної структури речення, семантико-синтаксичних відношень, семантико-синтаксичної валентності як міжрівневої категорії, семантично елементарних та ускладнених речень, предикатних та об'єктних синтаксем. Семантично ускладнені прості речення, крім субстанційних синтаксем, містять вторинні предикатні синтаксеми.

Поняття синтаксеми в сучасному розумінні ввела до наукового обігу Г. О. Золотова [Золотова 1988]. Синтаксема – це «мінімальна, далі неподільна семантико-синтаксична одиниця мови, яка є одночасно носієм елементарного змісту й конструктивним компонентом більш складних синтаксичних структур, їй притаманний певний набір синтаксичних функцій» [Золотова 1988, с. 4]. На думку М. В. Всеволодової, синтаксеми є різновидом синтаксичної форми [Всеволодова 2000]. Термін *синтаксема* трапляється і в більш ранніх роботах інших лінгвістів, зокрема в працях І. І. Мєщанінова [Мещанинов 1978], А. М. Мухіна [Мухин 1964] та ін., але в іншому значенні, на чому наголошує Г. О. Золотова [Золотова 1973; Золотова 1988, с. 6].

2.3. Типологія семантико-синтаксичних одиниць

Г. О. Золотова, використавши поняття *вільний, зумовлений, зв'язаний*, ужиті В. В. Виноградовим під час класифікації лексичних значень слова [Виноградов 1986], виокремила три типи синтаксем залежно від виконуваної ними синтаксичної функції: вільні, зв'язані й зумовлені [Золотова 1973; Золотова 1988, с. 4–5]. Вільна синтаксема функціює самостійно, вона має своє значення незалежно від контексту, тобто є виконавцем певної денотативної ролі. Зв'язані синтаксеми – компоненти структури словосполучення, в ізольованому вживанні вони не мають самостійного значення, але експлікують його в складі словосполучення, у позиції біля того чи того слова, поширеного цією синтаксемою. Конструктивно зумовлена синтаксеми функціює як складник речення, виявляє свій зміст, свою денотативну роль у семантичній структурі речення.

Г. О. Золотова [Золотова 1988] до основних ознак синтаксем зараховує: 1) категорійність – семантичне значення слова, від якого утворена

синтаксема; 2) відповідну морфологічну форму; 3) здатність реалізовуватися в певних позиціях.

Із-поміж позицій синтаксем розрізняють позицію поза реченням і поза текстом (самостійне вживання) та позицію в реченні чи в тексті. Позицію поза реченням поділяють на ізольовану або в кон'юнкції з іншими синтаксемами. Синтаксема в складі речення є компонентом структури словосполучення (прислівна позиція) або структури речення (неприслівна позиція). Прислівна позиція може бути привербальною, присубстантивною, приад'єктивною, приадвербіальною, прикомпаративною, принумеральною чи припрономінальною (за умови виокремлення займенника як окремої частини мови – *Н. Ф.*) [Золотова 1988, с. 3–21].

Синтаксема як компонент речення функціює або в складі предикативної пари, або поза нею. У лінгвоукраїністиці проблема синтаксем порушена в працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], К. Г. Городенської [Городенська 1991], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], М. В. Мірченка [Мірченко 2004], М. Я. Плющ [Плющ 1986; Плющ 2011а], В. Д. Шинкарука [Шинкарук 2002] та ін., де речення витлумачено в різних аспектах: формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному.

2.3.1. Субстанційні синтаксеми

У семантично елементарному простому реченні, як наголошує І. Р. Вихованець, функціюють два класи синтаксем – синтаксеми предикатні й субстанційні. Предикатні синтаксеми є центральними компонентами семантико-синтаксичної структури простого елементарного речення, яким підпорядковані субстанційні синтаксеми [Вихованець 1993, с. 247].

Від предикатних синтаксем залежать усі субстанційні синтаксеми, навіть синтаксеми у формально-синтаксичній позиції підмета. Із цього погляду формально-синтаксичні іменникові другорядні й головні члени

речення не виявляють відмінностей (щодо семантико-синтаксичної залежності) у семантико-синтаксичній структурі речення. Порівняймо тотожну семантико-синтаксичну залежність суб'єктних синтаксем у позиції взаємозалежного з присудком головного члена-підмета та позиції залежного керованого прислівного другорядного члена речення: *Хлопчик веселий* і *Хлопчикові весело*.

Предикати як центральні синтаксеми семантико-синтаксичної структури простого елементарного речення розподіляють на чотири основні типи:

а) синтаксеми-предикати дії, що позначають діяльність, породжувану суб'єктом-діячем: *Хлопчик саджає деревце*; *Мати вишила мені сорочку*;

б) синтаксеми-предикати процесу, які не передбачають активного виконавця дії, а стосуються суб'єктів змінних станів: *Дідусь утомився*; *Трава зеленіє*;

в) синтаксеми-предикати стану, орієнтовані на пасивність суб'єкта й пов'язані з його непостійною характеристикою: *Мені сумно*; *Хлопцеві було холодно*;

г) синтаксеми-предикати якості, що позначають постійну ознаку предмета: *Дівчина висока*; *Троянди запашні* [Вихованець 1993, с. 247–248]. У межах предикатів стану І. Р. Вихованець виокремлює локативні синтаксеми-предикати й синтаксеми-предикати кількості. Локативні предикати вказують на стан предмета в просторовому плані (його місцеперебування й под.), напр.: *Ми були в саду*; *Мати стояла біля воріт*. Предикати кількості характеризують предмети з означено-кількісного й неозначено-кількісного боку: *Хлопців було п'ять*; *Книжок – багато* [Вихованець 1993, с. 248].

Семантико-синтаксична валентність предиката зумовлює субстанційні відношення й типи субстанційних синтаксем.

Субстанційні синтаксеми – синтаксеми семантично простого елементарного речення, що передають значення реальної предметності. Виокремлюють суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні субстанційні відношення й відповідні синтаксеми.

Суб'єктна синтаксема. Позначає діяча чи носія процесу, якості, кількісної ознаки, локативного стану. Вона може бути реалізована в семантичних і морфологічних варіантах. Залежно від характеру предиката виокремлюють декілька семантичних варіантів суб'єктної синтаксеми:

– синтаксема у функції суб'єкта дії (позначає активного виконавця дії), напр.: *Чи саджала плющ* ***Роксолана****?* (П. Загребельний);

– синтаксема у функції суб'єкта процесу (підпорядкована предикатам процесу і є його пасивним носієм), напр.: *Суха морська* ***трава*** *чорніє, шелестить під ногами* (О. Гончар);

– синтаксема у функції суб'єкта стану (притаманний ще більший, порівняно з попереднім варіантом, вияв пасивності), напр.: *Нові апарати потрібні – тут таке в нашій школі закручується, що* ***декому*** *й не снилося* (Л. Копань);

– синтаксема у функції суб'єкта якісної ознаки (пасивна), напр.: ***Він*** *був несправедливий до своєї Хуррем і жорстокий* (П. Загребельний);

– синтаксема у функції суб'єкта кількісної ознаки (їй властива пасивність), напр.: *У Франції жовтих* ***жилетів*** *зібралося близько 5 тисяч* («Zaxid.net», 20.01.2018);

– синтаксема у функції суб'єкта локативного стану (пасивна), напр.: *А* ***Отава*** *стояв на сходах і знетямлено посміхався усім знайомим, що прямували на сніданок* (П. Загребельний); *Цей* ***регіон*** *розташований біля України* («Українська правда», 12.03.2015).

Основним морфологічним варіантом суб'єктної синтаксеми в сучасній українській мові є називний відмінок, поєднуваний із предикатами дії, стану,

процесу, якості й локативними предикатами. Решта морфологічних варіантів суб'єктної синтаксеми мають значно вужче застосування.

Об'єктна синтаксема. Позначає предмет, на який спрямована дія, процес чи стан. Відповідно до природи предиката виокремлюють п'ять семантичних варіантів об'єктної синтаксеми:

– об'єкт дії (у цій позиції можуть бути назви істот і неістот), напр.: *Він проблукав кілька днів, убив палицею якогось* ***птаха****, спік* ***його*** *на жару, як навчив колись Родим* (П. Загребельний);

– об'єкт процесу (предикатами процесу постають дієслова на кшталт *злитися, сердитися*, а об'єктна синтаксема зазвичай позначає осіб), напр.: *Тепер Ворон відлежувався в таборі Гупала, потроху набирався сил і сердився* ***на Вовкулаку****, який те й робив, що чіплявся до нього з їжею…* (В. Шкляр);

– об'єкт стану, що вказує на істоти чи неістоти, на які спрямовано стан, напр.: *Тільки ті глибоко запалі очі ще жили і горіли таким щирим, змішаним з божевільною радістю подивом, що Козакову раптом стало жаль свого* ***бранця*** (О. Гончар);

– об'єкт якісної ознаки чи ознаки-відношення, напр.: *Ти вносиш високу гармонію в склубоченість речей, ти – творець, ти – вищий* ***за бога!*** (П. Загребельний);

– об'єкт локативної дії, напр.: *Макс обережно бере її з рук Труди й несе* ***до*** *Сонячної* ***машини*** (В. Винниченко).

Спільною ознакою для всіх семантичних різновидів об'єктної синтаксеми є пасивність.

Адресатна синтаксема. Містить указівку на особу чи іншу істоту, на користь або на шкоду якій відбувається дія. Адресатній синтаксемі, порівняно із суб'єктною та об'єктною, властива значно менша семантична й морфологічна розгалуженість.

Морфологічним варіантом адресатної синтаксеми є давальний відмінок, що називає істоти, напр.: *Ми доводимо до відома сеньйора Аретіно, – писала*

вона, – що посланець Ваш прибув до нашої золотосяйної столиці і вручив ***нам*** *Ваше послання...* (П. Загребельний).

Інструментальна синтаксема вказує на знаряддя чи засіб, за допомогою яких виконують дію. Вона представлена у двох семантичних варіантах: знаряддя дії й засобу дії[14]. Основним морфологічним засобом вираження цієї синтаксеми є орудний відмінок іменника, який також репрезентує її семантичне варіювання. Він поєднується з перехідними дієсловами дії, які одночасно керують також знахідним відмінком об'єкта, напр.: *З чотирьох літ Рогніда приставила до Ярослава вчителів грецьких, болгарських, варязьких і навіть латинських, вони забивали малому голову чужими* ***словами*** *й дивною* ***грамотою****, якої й не чувано досі...* (П. Загребельний). У сучасній українській мові наявні також інструментальні синтаксеми, виражені прийменниково-відмінковими сполуками у формах родового, знахідного й місцевого відмінків, напр.: *Малий залюбки свистів* ***на пищалках****, грав* ***на*** *саморобних* ***дудочках*** (П. Загребельний).

Локативна синтаксема виражає місце, напрямок і шлях руху. Вона вживана із власне-локативними дієсловами, локативними дієсловами процесу й локативними дієсловами дії. У таких синтаксемах наявний локативний (просторовий) прийменник. Виокремлюють різновиди зі значенням статичної локалізації, напрямку руху, шляху руху. Морфологічним засобом вираження локативних синтаксем є прийменниково-відмінкові форми родового, давального, знахідного, орудного й місцевого відмінків, напр.: *Кий мчав* ***до Кам'яного Острова****, не жаліючи коня* (В. Малик); ***Назустріч Лаврінові*** *й* ***Киліяні*** *йшли лавою парубки* (Ю. Мушкетик); *Ми* ***на гору*** *йдемо* ***через гать*** (В. Сосюра); *...діти стояли* ***перед палацом****...* (П. Загребельний); *Я* ***по стежці*** *знайомій іду* (В. Сосюра). Функцію локативної синтаксеми може також виконувати орудний безприйменниковий відмінок, напр.: ***Степом, степом*** *йшли у бій солдати.* ***Степом, степом*** *– обрій затягло* (М. Негода).

[14] У науковій літературі виокремлюють ще й третій різновид інструментальності – значення допоміжного матеріалу [Шитик 1995 та ін.].

Отже, субстанційні синтаксеми є компонентами семантично елементарних речень і виражають субстанційні семантико-синтаксичні відношення. Вищий ступінь узагальнення функцій, як наголошує І. Р. Вихованець, веде до виокремлення меншої кількості синтаксем, і, навпаки, нижчий ступінь – до виокремлення більшої кількості синтаксем [Вихованець 1993, с. 249].

2.3.2. Вторинні предикатні синтаксеми

У семантично простому реченні можуть функціювати синтаксеми, не зумовлені валентністю предиката. Вони ускладнюють просте речення. Це вторинні предикатні й субстанційні синтаксеми, які утворені внаслідок трансформацій вихідних семантично елементарних простих речень і становлять центральну групу синтаксем, що ускладнюють просте речення. Їх поділяють на три розряди: адвербіальні, атрибутивні й модальні.

2.3.2.1. Атрибутивні синтаксеми

Найчисельнішу групу простих ускладнених речень становлять речення з атрибутивними синтаксемами. Атрибутивні синтаксеми – похідні від предиката вихідного елементарного простого речення, що поширюють субстанційну синтаксему. Вони залежать від субстанційних іменникових синтаксем, виражають ознаку предмета, позначувану опорним іменником [Шульжук 2004, с. 202]. Морфологічними варіантами атрибутивної вторинної предикатної синтаксеми є прикметники, а також відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, напр.: *Гордій, стоячи поряд, озирає ...* ***нескінченні*** *простори, зморшки на його шкарубкому обличчі здригаються, й ти не сумніваєшся, що дід Гордій бачить таке, що тобі не приступне, не відкривається ні для очей, ні для душі* (Є. Гуцало).

2.3.2.2. Модальні синтаксеми

Модальні синтаксеми стосуються граматичної основи речення й репрезентують суб'єктивну модальність, оскільки виражають ставлення мовця до висловленої ним думки. Модальні синтаксеми регулярно використовують у мовленні, напр.: ***Здається**, після раптового переляку, що викликав у ній мимовільну агресію, дівчина оговталася* (В. Шкляр). Вони диференційовані на такі різновиди:

– синтаксеми зі значенням впевненості, достовірності повідомлення (*безумовно, безперечно, природно, зрозуміло, справді, без сумніву* та ін.), напр.: *В Заболотному, **безперечно**, живе пристрасть автомобіліста: гасати по хайвеях, по їхніх націлених у далеч гудронах-бетонах – для нього сама втіха* (О. Гончар);

– синтаксеми зі значенням можливості, припущення, імовірності, невпевненості (*мабуть, імовірно, може, можливо, видно, здається, певно, очевидно* та ін.), напр.: *Мені, тату, Яків Петрович став такий противний, що я б його, **здається**, вдарив* (О. Довженко);

– синтаксеми зі значенням джерела повідомлення (*кажуть, на нашу думку, по-моєму, на наш погляд* та ін.), напр.: *...то полтавський жиган-верхолаз і тут запропонував свої послуги, щоправда, ціну, **кажуть**, за це загилив фантастичну* (О. Гончар);

– синтаксеми, що логічно виокремлюють основне в повідомленні (*зокрема, головне, зрештою, навпаки, нарешті, наприклад, крім того, з одного боку, між іншим, у всякому разі* тощо), напр.: *Старший, **наприклад**, десять років сидить у цій келії, нікуди з неї майже не виходячи й поклавши собі виїхати з неї тільки на колісниці всесвітньої слави* (В. Винниченко);

– синтаксеми зі значенням емоційної оцінки повідомлюваного (*на щастя, на жаль, на радість, на біду, як на зло, на сором, на диво, ніврок*у та ін.), напр.: *Але, **на жаль**, вона не мала змоги ґрунтовніше зазнайомитися*

з нею (В. Винниченко);

– синтаксеми інтимізувального значення (*знаєш, скажімо, бач, бачите, погодьтесь, прошу вас, вірите, відверто кажучи* та ін.), напр.: *А хай от, **скажімо**, пізнає вії скорботи особисті* («Високий Замок», 21.02.2018).

2.3.2.3. Адвербіальні синтаксеми

Найбільший розряд вторинних синтаксем становлять адвербіальні синтаксеми, які виражають часові, цільові, причинові та інші обставинні значення.

У трансформаційному плані вони тісно пов'язані зі структурою складного речення й переважно зберігають тип семантико-синтаксичного відношення між елементарними простими реченнями. Такі відношення виражають, зокрема, вторинні синтаксеми з часовим, причиновим, цільовим, умовним, допустовим значенням тощо, похідні від підрядних частин складнопідрядного речення, напр.: *Зовсім невеличка – мабуть, **од холоду** змерзлася та **від голоду** всохлась* (Є. Гуцало). Прості ускладнені речення з названими адвербіальними синтаксемами немовби поділені на дві частини: основну, репрезентовану одним із вихідних елементарних простих речень і згорнуту частину, репрезентовану адвербіальною синтаксемою в позиції детермінантного члена речення [Вихованець 1993, с. 265].

Часові синтаксеми є виразниками часових відношень між вихідними елементарними простими реченнями, указуючи на одночасність / різночасність станів, подій. Вони співвіднесені з підрядними частинами часу складнопідрядних речень, є похідними від них, отже, вторинними. Семантичні варіанти часової синтаксеми ґрунтовані на двох протиставленнях: одночасність – різночасність явищ, означена тривалість – неозначена тривалість.

Морфологічні варіанти часової синтаксеми – це прийменниково-відмінкові форми, а також деколи відмінкові варіанти, морфологізовані прислівники, дієприслівники з контекстуальним обставинним значенням часу, напр.: *Стугонять, розгулявшись,* ***зимовими ночами*** (О. Гончар).

Цільові синтаксеми як похідні від підрядних частин мети складнопідрядного речення ґрунтовані на семантичних ознаках наступності щодо часової перспективи, модальної бажаності. Морфологічними варіантами цільових синтаксем є передусім прийменниково-відмінкові форми, а також інфінітив та дієприслівник, напр.: *Відбуде зміну свою робочу, а під вечір, як сонце схилиться на захід, сідає Микола Васильович на свій безмірно заворожливий для нас велосипед, і тоді тільки спиці мигтять – поїхав наш учитель у степ* ***на прогулянку*** (О. Гончар).

Причинові синтаксеми віддзеркалюють причиново-наслідкові відношення в структурі складного речення – базової одиниці щодо простого ускладненого речення. Основним морфологічним засобом вираження причинового значення є прийменник *через* зі знахідним відмінком [Грозян 2018г, с. 77], напр.: *Зато й друзів не минають деякі блага, скажімо,* ***через відсутність*** *апартаментів хлопцям дозволяють ночувати в редакції, у цій колишній монастирській свічкарні...* (О. Гончар). Із відмінковими формами поєднувані прийменники *від, за, з,* напр.: ***Од*** *вихідного* ***дня*** *і некрасивої* ***одежі*** *і* ***од*** *інших* ***недоречностей*** *може виникнути нешанобливість, утрата смаку, невеселість* (О. Довженко). У певних мовленнєвих умовах причинові синтаксеми можуть бути виражені дієприслівниками [Грозян 2018г, с. 78], напр.: ***Замисливши́сь****, Євген не помітив, як підійшов до нього з-за спини Роман Блаженко і, зупинившись, теж мовчки став дивитися вниз, на містечко* (О. Гончар).

Умовні синтаксеми виражають реальну або ірреальну умову, за якої відбуваються чи могли б відбутися певні події. Такі синтаксичні одиниці

похідні від підрядних умовних складнопідрядних речень. Особливості семантичного варіювання умовних синтаксем пов'язані з реальною та ірреальною (гіпотетичною) модальністю. Основним морфологічним варіантом умовних синтаксем є прийменнико-відмінкові форми, напр.: *Пані Лариса попросила* ***за нагоди*** *передати для потреб Союзу русинів-українців Словаччини книжки «Дня», зокрема «Силу м'якого знака», «Україна Incognita ТОП-25», «Апокрифи Клари Гудзик», книжку дослідника Голодомору в Україні Джеймса Мейса та низку інших…* («День», 03.07.2015); ***При нагоді*** *Теобальд зазначив у своєму записнику, що «стакан» на журналістському сленгу означає газетну колонку, «підвал» - нижню частину сторінки, між двома колонками або без них* (Н. Сняданко), а також дієприслівник, напр.: ***Навчивши*** *каліграфії, характери школярів не підрівняєш під лінійку* (Р. Андріяшик). Принагідно зазначимо, що з-поміж двох варіантів – *«за + род. відм.»* і *«при + місц. відм.»* – усе частіше надають перевагу першому.

Допустові синтаксеми як похідні від підрядних допустових частин складнопідрядних речень містять вказівку на реальну модальність, що суперечить повідомлюваному наслідкові. Ці синтаксеми виражені тільки прийменниково-відмінковими формами, напр.: *Навіть яничари, які загосподарювали в Ібрагімовім палаці,* ***всупереч своєму узвичаєнню****, не стали трощити дзеркал, щоправда, не від забобонного побоювання лиха, а скорше від тверезого розрахунку* (П. Загребельний).

Отже, синтаксеми, виокремлювані на основі семантико-синтаксичних відношень, утворюють різні класи в межах простого елементарного й неелементарного речення.

Висновки до розділу 2

Синтаксичний зв'язок є визначальним критерієм розрізнення формально-синтаксичних членів речення. Диференційною ознакою

розмежування типів синтаксичного зв'язку слугує характер синтаксичної залежності – двобічна залежність (взаємозв'язок, предикативний зв'язок), однобічна (односпрямована) залежність (підрядний зв'язок) і відсутність залежності, тобто незалежність (сурядний зв'язок).

Утрадиційненою типологією зв'язку між синтаксичними одиницями різних рівнів є тричленна класифікація: сурядність – підрядність – предикативність, яку розширюють або через уточнення, або через удокладнення наявних типів зв'язку. Відсутність чітких критеріїв розмежування сурядності й підрядності дає змогу виокремлювати перехідні типи зв'язку (приєднання, паралелізм, подвійний зв'язок, перехідний тип зв'язку тощо).

Із-поміж чотирьох типів прислівного синтаксичного зв'язку (керування, узгодження, прилягання, кореляції) керування й узгодження відіграють провідну роль, тому що вони пов'язані з наявною в українській мові розвиненою морфологічною системою словозміни.

Керованими є другорядні члени речення, якщо опорне (головне) слово зі значенням дії, процесу, стану, якості (або широко – зі значенням ознаки) потребує від залежного слова (переважно іменника) певної відмінкової форми. Найвиразніша семантична властивість керованих другорядних членів речення – їхнє предметне (об'єктне) значення, у якому узагальнені часткові значення, зокрема власне-об'єкта дії, адресата дії, знаряддя дії. Сильнокерований компонент, заповнюючи центральну позицію при прямо-перехідних і непрямо-перехідних дієсловах, зазвичай виражений знахідним або родовим відмінками й реалізує об'єктні, об'єктно-обставинно-доповнювальні відношення. Крім того, на рівні сильного опосередкованого керування головне слово поєднуване з орудним і місцевим прийменниковими відмінками. Напівсильний (напівслабкий) тип керування репрезентований у випадках, коли залежний компонент поєднано не з опорним елементом, а з опорним елементом і підпорядкованими йому

словами. Безпосереднє слабке керування реалізоване формами давального й орудного відмінків, поєднуючи значення об’єкта з обставинною семантикою. За опосередкованого слабкого керування головне слово керує прийменниковими родовим та орудним відмінками.

Узгоджені другорядні члени речення детерміновані граматичними властивостями головного слова: вони відтворюють категорії роду, числа та відмінка (або деякі з цих категорій) стрижневого слова, у ролі якого вживані зазвичай іменники, займенникові чи субстантивовані слова. Узгоджені члени речення поєднувані власне-граматичним, умовно-граматичним, асоціативно-граматичним і семантичним типами зв’язку. У словосполученні узгодження найчастіше є граматичним або умовно-граматичним.

Прилеглими є члени речення, у яких головне слово (або граматична основа речення) не потребує від залежного певних граматичних форм. На противагу керованим та узгодженим членам речення, прилеглі члени речення виокремлюють тільки за значеннєвими показниками.

Групу корельованих членів речення структурують ті, де форма іменників паралельна одна одній і залежить від того слова в реченні, якого стосується. Семантика корельованих синтаксичних одиниць охоплює таку сукупність виявів ознаки, як пояснювальна назва предмета, указівка на вік, національність, якість предмета, соціальна належність, професія, посада та ін.

Детермінантний член речення – самостійний семантико-синтаксичний поширювач предикативного ядра чи цілого речення, що має неприслівний характер і входить до його складу на основі зв’язку вільного приєднання. Детермінанти є факультативними синтаксичними одиницями формально-граматичної будови речення, що перебувають поза зоною дієслівного керування. Це вільні синтаксеми, пов’язані з предикативним центром речення непередбачуваним та необов’язковим синтаксичним зв’язком. За семантикою детермінанти об’єднані в такі типи: 1) фонові;

2) детермінанти зумовленості, 3) детермінанти з характеризувальним значенням.

Опосередкований синтаксичний зв'язок властивий другорядним членам речення, пов'язаним із реченнєвою структурою опосередковано, через ще одного члена речення. Опосередковані другорядні члени речення – зовнішні поширювачі простого речення.

Дуплексиви поєднані подвійним синтаксичним зв'язком, вони відтворюють формально-синтаксичну структуру вихідних простих речень, об'єднуваних у похідне просте ускладнене речення. Дуплексиви є різновидом іменникових компонентів, морфологічна форма яких – знахідний відмінок – зумовлена формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною організацією одного з вихідних простих речень як базової конструкції, що перетворює друге (небазове) вихідне речення на просте ускладнене речення.

Одиницею семантико-синтаксичної організації речення є синтаксема. Залежно від синтаксичної функції синтаксеми бувають вільні, зв'язані та зумовлені. Вільна синтаксема функціює автономно, має самостійне значення незалежно від контексту, тобто виконує денотативну роль. Зв'язана синтаксема структурує словосполучення, в ізольованому вживанні не має самостійного значення, а виявляє його в межах словосполучення, у позиції біля того чи того слова, що поширює цю синтаксему. Конструктивно зумовлена синтаксема функціює як компонент речення, реалізує своє значення, свою денотативну роль у семантичній структурі речення.

Вторинні предикатні синтаксеми (атрибутивні, модальні й адвербіальні) семантично ускладнюють просте речення. Вони є наслідком об'єднання двох і більше простих елементарних конструкцій в одне просте семантично неелементарне речення й слугують показниками семантико-синтаксичних відношень. Посилення адвербіальності прийменниково-відмінкової форми зумовлює утворення незмінних форм.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Засоби вираження синтаксичного зв’язку в сучасній українській мові» [Грозян 2018а], «Означення як другорядний член речення: структурно-семантичний і стилістичний аспекти» [Грозян 2018б], «Функційні вияви відокремлених членів речення в сучасній українській мові» [Грозян 2019е].

РОЗДІЛ 3
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ КОРЕЛЯТИ ПРИСЛІВНИХ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Прислівним другорядним членам речення[15] притаманні такі типові диференційні ознаки: синтаксична периферійність, що полягає в неможливості формувати предикативну основу речення; поєднання з іншими структурно-семантичними компонентами речення (підметом, присудком, головним членом односкладного речення, другорядними членами речення) підрядним зв'язком та його формами – узгодженням, керуванням, прилягання [Вихованець 1993, с. 230]. Відповідно до однієї з найважливіших ознак прислівного підпорядкування – форми підрядного зв'язку – диференційовано узгоджувані, керовані й прилеглі члени речення та схарактеризовано їхні співвідношення із синтаксемами. За силою підрядного зв'язку розмежовано обов'язкові (прислівні керовані компоненти) і необов'язкові (прислівні узгоджені та прилеглі).

3.1. Семантико-синтаксичні відповідники керованих другорядних членів речення

Керовані другорядні члени речення становлять ядро прислівних другорядних членів речення, оскільки вони «опосередковані семантико-синтаксичною валентністю предиката і тісно пов'язані з семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною структурами речення» [Вихованець 1993, с. 234]. Специфіку кореляцій керованих другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками проаналізуємо з огляду на диференціацію формально-синтаксичних членів речення за частиномовною належністю

[15] Пор. інший термін для номінації прислівних другорядних членів речення: неголовні компоненти прислівної залежності [Драч 2008; Драч 2009; Лебедь 2010 та ін.].

опорного слова. На цій підставі схарактеризуємо співвідношення придієслівних, приприкметникових, приприслівникових та приіменникових керованих другорядних членів речення із відповідними синтаксемами. У межах морфологічних типів формально-синтаксичних членів речення виокремлюватимемо різновиди за ознакою *обов'язковість / необов'язковість* прислівного зв'язку. Обов'язковий прислівний зв'язок характерний для підрядних словосполучень, «у яких головне слово належить до класу слів релятивної семантики й поєднане із залежним сильним підрядним зв'язком», а необов'язковий (факультативний) властивий підрядним словосполученням, «у яких головне слово належить до класу слів абсолютивної семантики й поєднане із залежним слабким підрядним зв'язком» [Драч 2008, с. 98].

3.1.1. Кореляти керованих придієслівних другорядних членів речення

Керовані придієслівні другорядні члени речення корелюють із субстанційними синтаксемами, які перебувають зазвичай у правобічній валентній позиції в активних конструкціях і лівобічній – у пасивних. Їхні семантико-синтаксичні кореляти схарактеризовані відповідно до сили керування: суб'єктна й об'єктна синтаксема, найтісніше поєднані з предикатом; адресатна синтаксема, для якої характерний слабший зв'язок з опорним словом; локативна синтаксема з більш послабленим зв'язком та інструментальна синтаксема, що є найпериферійнішою ланкою.

3.1.1.1. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна суб'єктна синтаксема

Кореляція *придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна суб'єктна синтаксема* характерна тільки для реченнєвих одиниць, у яких

суб'єкт покидає зону звичного свого вираження. Тобто в такому разі формальним репрезентантом не може бути грамема називного. Кореляти придієслівних другорядних компонентів аналізованого різновиду – суб'єкти:

1) власне-дії та локативної дії в давальному відмінку, що залежать від неозначеної форми дієслів, подекуди вжитих разом із часткою *б (би)*, напр.: *Багато людей, які повернулися з фронту, абсолютно не могли розібратися, куди* ***їм*** *іти і що робити* («День», 14.05.2018). На переконання Н. М. Костусяк, «предикатні синтаксеми з таким морфологічним вираженням передають бажаність дії, побоювання чи застереження з приводу здійснення/нездійснення дії, оцінку здатності або схильності до дії тощо» [Костусяк 2012, с. 82];

2) процесу; вони представлені: а) грамемою давального й підпорядковані інфінітивам, напр.: ***Йому б*** *радіти: ось же керогаза несе додому, що дістався за так, є чим потішити Килину, щоб не цокотіла, а радості мов не було* (В. Шкляр); ***Йому б*** *зараз розгін студентів ще пережити та провокації на Банковій – та спокійно Новий рік святкувати, а не проблеми на рівному місці створювати!* («День», 25.12.2013); б) прийменниково-відмінковою формою родового, напр.: *...гнів підступив* ***до мене****...* (Р. Іваничук). Принагідно зазначимо, що формально-синтаксичне й семантико-синтаксичне членування таких структур різне. Із формально-синтаксичного боку розглядана конструкція містить підмет (*гнів*), присудок (*підступив*) і керований член речення (*до мене*), а із семантико-синтаксичного – суб'єкт (*до мене*) і предикат (*гнів підступив*); в) безприйменниковою та прийменниково-відмінковою формами знахідного, напр.: *...гнів душив* ***її*** *й не давав говорити, їй навіть кімната потемніла в очах, мов зненацька смеркло...* (О. Забужко); *Й поки те казала, то гнів брав* ***головиху*** (Є. Гуцало); ***На мене*** *находить злоба, бо я настільки розігрітий, що хочу випустити свій пар* (Анатолій Дністровий). Структури цього різновиду легко трансформувати у двоскладні із суб'єктом у називному

відмінку, пор.: *...гнів душив* ***її...*** (О. Забужко) і ***Вона*** *гнівалася*; ***На мене*** *находить злоба…* (Анатолій Дністровий) і ***Я*** *озлоблююся*; г) орудним відмінком, напр.: *...тяжкий гнів заволодів* ***Сулейманом****, котрий бачив, що його наміри закінчаться тут так само безславно, як закінчилися колись і для великого Фатіха…* (П. Загребельний); ***Ханом*** *тіпав страх…* (Ю. Мушкетик); г) грамемою місцевого зазвичай разом із прийменником *в (у)*, напр.: *Поки шеф давив на її амбіції,* ***в ній*** *скипав тільки гнів, – бо амбіції лежали в зовсім іншій площині, вони з шефом послуговувалися тим самим словом, а мали на думці зовсім різне…* (О. Забужко); ***У мені*** *«кипіла» злість, я ненавидів цю людину, була одна-єдина думка – затримати злочинця* («День», 29.09.2016). Суб'єктність виділеної форми увиразнює її кореляція з називним відмінком, пор.: *...****в ній*** *скипав тільки гнів…* (О. Забужко) і ***Вона*** *гнівалася*;

З) стану; такі суб'єктні синтаксеми виражені давальним відмінком і перебувають у підпорядкуванні безособових дієслів зі значенням стану, напр.: ***Хлопчикові*** *пощастило* (М. Трублаїні); *Тіна любила саме так засинати, і я був певен, що зараз* ***їй*** *теж не спиться...* (В. Шкляр).

Керовані придієслівні члени речення, семантико-синтаксичними відповідниками яких є суб'єктні синтаксеми, зазвичай перебувають у лівобічній позиції. З огляду на важливість і змістову необхідність цих компонентів зв'язок між ними та опорним дієсловом потрактовуємо як сильне керування, передусім ідеться про безприйменникові форми. Прийменниково-відмінкові субстантиви реалізують напівсильне керування, оскільки прийменники мають здатність дещо послаблювати силу підрядного зв'язку. Акцентування на семантичному різновиді суб'єкта дає змогу подати типологію кореляцій, узагальнено представлених як *придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна суб'єктна синтаксема*: *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема власне-дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема локативної дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема*

процесу, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема стану*.

3.1.1.2. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктна синтаксема

Придієслівний другорядний член речення, співвідносний із субстанційною об'єктною синтаксемою, є обов'язковим прислівним компонентом формально-синтаксичної структури речення, для якого характерні такі ознаки: «обов'язкова залежність від слова, поєднання зі словом на основі сильного підрядного зв'язку» [Драч 2009]. За обов'язкового (сильного) підрядного зв'язку придієслівний другорядний член речення залежить від слів релятивної семантики, що відкривають валентні позиції для словоформ, передбачених лексико-граматичними властивостями опорних компонентів [ЛЭС 1990, с. 469]. Співвідносні з об'єктною синтаксемою члени речення, які залежать від дієслів, здатні перебувати з ними у зв'язку сильного керування, коли виражені безприйменниковим відмінком. Якщо роль репрезентанта виконує прийменниково-відмінкова форма, то сила підрядного зв'язку дещо слабшає. Кореляцію *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема* реалізують такі різновиди субстантивів:

1) власне-дії та локативної дії: а) у знахідному відмінку, що може мати безприйменниковий і прийменниковий вияв, напр.: *Цю* ***сорочку*** *я сама виткала і пошила…* (Ю. Винничук); *В селі й досі пам'ятають, як він з батьком ще до парубкування зрубав одного разу* ***вільху*** *в лузі на сволочок – украв* (Гр. Тютюнник); *Трамп розповів* ***про*** *могутній ядерний* ***арсенал*** *США* («День», 09.08.2017); *Смажена печінка, морквяний салат, кав'яр, ґранатовий сік – усе справді свідчило про недогрів'я пацієнта, але апетит, який я відчула було, коли Варвара принесла* ***сніданок****, щез* (В. Шкляр);

б) у родовому відмінку переважно зі значенням квантитативної партитивності, напр.: *Туз попросив на дорогу лише* ***сірників****…* (В. Шкляр); *Ірина Михайлівна вислухала, запитала, як йому мається зараз, принесла* ***чаю*** *і валер'янових* ***крапель*** (Ю. Мушкетик); в) у давальному відмінку. На переконання Н. М. Костусяк, головна умова спрямування грамеми давального «в об'єктну сферу знахідного відмінка – насамперед нівеляція його адресатно-цільової семантики. Дієслова, що потребують грамеми давального об'єкта дії, становлять досить обмежену групу: *допомагати, дякувати, заважати, надокучати, прислуговувати, шкодити*» [Костусяк 2012, с. 108]. Напр.: *Несподівано* ***мені*** *допоміг вуйко Янко* (М. Матіос); *Трамп подякував* ***Литві*** *за підтримку України* («День», 10.02.2017); г) в орудному відмінку, що залежать від дієслів «керівництва», напр.: ***Працівниками*** *міліції особисто керує заступник начальника УМВС в Херсонській області Ілля Ківа* («День», 20.09.2015);

2) процесу, найчастіше емоційно-психічного чи психо-фізіологічного. Такі кореляти репрезентовані грамемами: а) прийменникового знахідного, напр.: *Кравчина явно сердиться* ***на мене****…* (О. Довженко); б) орудного, напр.: *Повз них ідуть люди, не звертають уваги і тільки якась жінка скорботно хитає* ***головою*** (Є. Кононенко); ***Третім*** *цікавиться Інтерпол* (Л. Костенко);

3) стану, формальний вияв яких пов'язаний із: а) знахідним відмінком, напр.: *З присутніх фотокореспондент знав лише* ***Люду*** (М. Трублаїні); б) грамемою родового, напр.: *…Марина ледве дочекалася місячної* ***ночі*** *й відразу заходилася ткати* (Ю. Винничук); *Світланка* ***тата*** *боялася* (М. Матіос); в) давальним відмінком, напр.: *Причому* ***судам*** *довіряють 15,9% респондентів, не довіряють – 72,3%, не змогли відповісти – 11,9%* («День», 21.08.2013); *Може, тому Холод заздрить* ***поетам*** *і* ***композиторам*** (О. Гончар); г) грамемою орудного, напр.: *Також на виставці представлена «Мала українська серія», яку Олексій Коваль презентував у 2017 році та дуже гордиться* ***нею*** («День», 16.01.2019); *…Прокіп уже цілком оволодів*

механікою *башти…* (М. Руденко); ґ) місцевим відмінком, напр.: *Без домівки, а інколи і без родини залишились тисячі наших співгромадян, серед яких чимало дітей шкільного віку. Ми не маємо права допустити, щоб вони зневірилися* ***в Україні*** *і втратили снагу до відбудови своєї майбутньої долі після втрати дитинства і юності* («День», 13.08.2015).

Отже, іменники в знахідному, родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках, що реалізують кореляцію *придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктна синтаксема*, зазвичай поєднані з опорним словом зв'язком сильного керування. Докладна інтерпретація семантичного різновиду об'єктного компонента дає змогу виділити такі основні корелятивні типи: *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема власне-дії, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема локативної дії, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема процесу, придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема стану*.

3.1.1.3. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна адресатна синтаксема

Для адресатної синтаксеми як корелята керованого придієслівного другорядного члена речення характерні такі диференційні ознаки: «субстанційність, валентний зв'язок із дієслівним предикатом, правобічна валентна позиція стосовно предиката, пасивність» [Межов 2012, с. 188]. Вона «вказує на особу або іншу істоту, на користь чи на шкоду якої відбувається дія» [Вихованець 1993, с. 262].

На думку О. Г. Межова, адресатна синтаксема репрезентована двома різновидами: власне-адресатом, що функціює в семантично елементарних конструкціях, та адресатом-призначенням, який можливий у семантично неелементарних простих реченнях. Дослідник наголошує, що давальний

призначення та давальний адресата чітко розмежовані формально-синтаксичними ознаками периферійності / напівпериферійності (нецентральності / неперифірійності), «формою прилягання і напівсильного керування, формально-синтаксичною функцією детермінанта і прислівного керованого другорядного члена речення» [Межов 2012, с. 199]. Нам імпонує ця думка, але з огляду на студіювання співвідношень між формально-синтаксичним і семантико-синтаксичним членами простих елементарних речень зосередимо увагу на прислівних компонентах з адресатним значенням, що моделюють кореляцію *керований придієслівний другорядний член речення* ↔ *адресатна синтаксема*.

Порівняно з іншими іменниковими синтаксемами, адресат як облігаторний компонент речення має найменшу семантичну й морфологічну розгалуженість: він поєднується з предикатами дії, для яких характерна семантика «давання», «повідомлення», «писання», «перенесення», «перевезення»; основним морфологічним варіантом адресатної синтаксеми слугує давальний відмінок, а лексичне наповнення охоплює переважно назви осіб. Функцію адресата І. Р. Вихованець уважає первинною насамперед тому, що в ній конденсовано граматичну специфіку давального відмінка і «вона не повторюється в жодній іншій безприйменниковійй відмінковій формі» [Вихованець 1987, с. 110].

З огляду на обмежений морфологічний вияв систему кореляцій *керований придієслівний другорядний член речення* ↔ *адресатна синтаксема* описуємо відповідно до семантичних груп предикатів, що виражають спрямування мовлення до його адресата, зокрема:

1) передавання об’єкта якомусь адресатові: *адресувати, давати, віддавати, передавати, подавати, роздавати; вручати, дарувати, залишати, купувати, надсилати, присвячувати, платити, пересилати* та

ін.[16], напр.: *Краще скажи, коли* ***мені*** *допис надішлеш?* (С. Талан); *Антонич присвятив* ***їй*** *кілька двострофових віршів з «Першого ліричного інтермецо» у збірці «Зелена Євангелія»…* (Ю. Андрухович);

2) повідомлення (мовленнєво-інтелектуальна діяльність, спрямування мовлення на його адресата): *повідомляти, викладати, висловлювати, відповідати, говорити, доповідати, декламувати, диктувати, казати, наказувати, оголошувати, освідчуватися, підказувати, повторювати, пропонувати, розповідати, співати, читати, шептати* та ін., напр.: *Небо втопилося у ставу геть усе, а я ніби стою посеред неба, насправді ж посеред греблі, тієї самої греблі, на якій свого часу* ***освідчився*** *в коханні* ***Валі Цибульській*** (В. Земляк);

3) написання адресатові інформації: *писати, відписувати, виписувати, вписувати, дописувати, надписувати, переписувати, підписувати, розписувати* та ін., напр.: *Він* [Ростислав] *уже* ***написав батькам****, що має гарну дівчину…* (В. Лис);

4) перенесення об’єкта до адресата: *нести, вносити, виносити, доносити, заносити, зносити, наносити, приносити, переносити, підносити, розносити* та ін., напр.: *За кілька днів до реєстрації Микола* ***приніс дівчині*** *весільну сукню, а молода мала купити йому весільну сорочку* (Н. Фіалко);

5) перевезення, доставка об’єкта конкретному адресатові: *везти, вивозити, відвозити, завозити, звозити, надвозити, перевозити, привозити, відправляти, доставляти, експортувати, імпортувати, транспортувати* та ін, напр.: *Копчені вугрі, одного він* [Маркіян] *тоді* ***привіз батькам****, і риба довго лежала в холодильнику…* (Н. Сняданко).

Отже, придієслівний другорядний члена речення як корелят адресатної синтаксеми поєдний з опорним словом зв’язком напівсильного керування й репрезентований грамемою давального.

[16] Докладніший опис предикатів, що беруть участь у вираженні категорії адресатності давальним відмінком, див.: [Межов, 2012, с. 195–199].

3.1.1.4. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна локативна синтаксема

У сучасних дослідженнях, ґрунтованих на функційному підході, локативні синтаксеми диференційовані на два різновиди відповідно до позицій: 1) у семантично елементарному простому реченні – придієслівна, зумовлена правобічною валентністю локативних предикатів; 2) у семантично неелементарному простому реченні – детермінантна, валентно непередбачувана позиція [Межов 2012, с. 226]. Семантико-синтаксичним відповідником керованих придієслівних другорядних членів речення слугують локативні синтаксеми першого різновиду.

Для опису їхніх кореляцій ми обрали семантичну класифікацію локативних синтаксем, зумовлену передусім відповідними типами релятивних предикатів:[17] власне-локативних предикатів стану (*бути, перебувати, розхташовуватися, опинятися* та ін., напр.: *Полиці з книгами, які прочитав, а більшість таки ні, вигинаються і стають, ніби нутрощі дивної істоти, власне хребтом і ребрами її, і я перебуваю* ***в*** *тому нутрі, проковтнутий цим днем, і цими думками…* (В. Шевчук); *Козаки попутали коней і пустили в лужок під дикі груші на попас, а самі розташувалися* ***в корчмі*** (Ю. Мушкетик)), процесуально-локативних предикатів (*сидіти, стояти, висіти, лежати, висіти*, напр.: *Сидить батько* ***кінець стола****, На руки схилився, Не дивиться на світ Божий: Тяжко зажурився. Коло його стара мати Сидить* ***на ослоні****…* (Т. Шевченко); *У невеличкій кімнаті лежить* ***на ліжку*** *слабий хлопчик* (Леся Українка)) та акціонально-локативних предикатів, у межах яких виокремлюють предикати руху та зміни місцерозташування в просторі (*бігти, брести, іти, їхати,*

[17] У науковій літературі по-різному класифіковано локативні синтаксеми. Зокрема, І. Р. Вихованець виокремлює локативні предикати в самостійний предикатний клас з огляду на їхню формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну своєрідність [Вихованець 1993, с. 256–257]. Натомість О. Г. Межов аналізує три різновиди локативних синтаксем у межах предикатів дії, предикатів процесу та предикатів стану, мотивуючи це тим, що вони «не становлять абсолютно нової щодо цих предикатних одиниць семантичної сутності» [Межов 2012, с. 226].

крокувати, летіти, лізти, марширувати, мчати, наближатися, підступити, пливти, прибувати, пробиратися, пропливати, простувати, прямувати, рушати тощо, напр.: *Встану було рано і зараз біжу* ***до вікна****, і зиркаю на той вершок, як він купається в сонці…* (І. Франко); *Падали яблука в саду, зав'язувалися бур'яни, з гори плив* ***на обійстя*** *густий полиновий дух – плакали там з ранку до ночі п'яні від сонця цвіркуни* (В. Шевчук)) та предикати зі значенням переміщення в просторі, що поєднують «семантику переміщення і конкретної фізичної дії» [Межов 2012, с. 65] (*везти, вести, волокти, котити, нести, сунути, тягти* та ін., напр.: *Позаду відносно загону їхав вершник і щось тягнув* ***по дорозі*** *за собою на мотузці* (Р. Бєдов); *Над Бугом, що котив сині хвилі свої* ***вздовж*** *крутих скелястих* ***берегів****, над горбатими кручами, визеленими першою травою, благовістили дзвони* (Н. Рибак)).

Названі різновиди локативних предикатів по-різному сполучаються із семантичними варіантами локативних синтаксем. Зокрема, із власне-локативними предикатами стану та з процесуально-локативними предикатами валентно пов'язані синтаксеми статичної локалізації, а з акціонально-локативними – синтаксеми динамічної локалізації, диференційовані на два різновиди: з динамічним значенням напрямку руху (початкового та кінцевого) і з динамічним значенням шляху (траєкторії) руху. Синтаксеми динамічної локалізації валентно залежні й від деяких процесуально-локативних дієслів (зокрема, *падати, опадати, звалюватися, текти, хилитися, капати, гнутися* та ін., «які перебувають на периферії предикатів дії та зближуються з предикатами процесу» [Межов 2012, с. 228]).

Отже, з огляду на семантичну диференціацію субстанційних локативних синтаксем доцільно розмежувати такі основні корелятивні типи: *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема статичної локалізації*, *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням напрямку руху*, *придієслівний другорядний*

член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням шляху (траєкторії) руху.

3.1.1.5. Придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема

Інструментальна синтаксема, перебуваючи у зв'язку з предикатами дії, посідає найпериферійнішу позицію в системі іменникових синтаксем. За основу кореляцій керованого придієслівного другорядного члена речення з інструментальною синтаксемою беремо семантичний критерій, а тому аналізуватимемо співвідношення формально-синтаксичного компонента із семантичними різновидами інструменталя.

У науковій літературі немає єдності щодо визначення варіантів інстументального значення орудного відмінка. Загалом окреслено дві позиції: 1) інструментальну функцію диференціюють на три різновиди: знаряддя дії, засобу дії та допоміжного матеріалу [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993, с. 36–40; *Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 199,* с. 150–163]; 2) виокремлюють лише функцію знаряддя дії і засобу дії, а значення допоміжного матеріалу не вирізняють на рівні з іншими двома, «оскільки воно не становить самостійної одиниці, а є перехідним явищем між інструментальністю та об'єктністю» [Вихованець 1993, с. 75] (див. також: [Вихованець 1987, с. 128; Межов 2012, с. 202–225; Плющ 1978, с. 17–28 та ін.]). Загалом орудний інструментальний, як зазначає М. Я. Плющ, виражає адвербіальне значення вможливлення дії, постаючи необов'язковим елементом синтаксичної структури речення [Плющ 1978, с. 66].

Уважаємо за доцільне зарахувати орудний допоміжного матеріалу до різновидів інструментальності з огляду на те, що він також виражає значення вможливлення дії, позначаючи матеріал, «за допомогою якого суб'єкт уможливлює виконання дії» [Шитик 1995, с. 37]. В одних випадках

орудний допоміжного матеріалу є необов'язковим компонентом формально-синтаксичної структури речення, а при дієсловах чітко окресленої дії зі значенням заповнення чогось великою кількістю або великою мірою репрезентує об'єктно-інструментальні відношення [Шитик 1995, с. 37].

За основу кореляцій беремо семантичний критерій, а тому аналізуємо такі співвідношення: *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема знаряддя дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу*.

Керований придієслівний другорядний член речення, співвідносний із субстанційною інструментальною синтаксемою знаряддя дії, стосується перехідних дієслів «активної фізичної дії, що виконана інструментом над конкретним реальним об'єктом» [Межов 2012, с. 203] та неперехідних зі значенням надання руху об'єктові, процесів діяльності організму тощо[18].

Опис системи кореляцій логічно ґрунтувати на значеннєвій диференціації знаряддя дії [Шитик 1995, с. 39–41] відповідно до лексичного наповнення грамеми орудного відмінка:

– власне-знаряддя дії, що позначає предмети-знаряддя праці, призначені для виконання фізичної дії, напр.: *Джордж малював* ***олівцем*** *або аквареллю, а Кронін, курячи під деревом, спостерігав за його роботою* (О. Лишега); *…Одарка, як різала* ***ножем*** *хлібину, притисши до грудей, так і держить її, отетерівши…* (Г. Тютюнник);

– дієвий орган, що позначає частини тіла й органи відчуттів істоти, напр.: *Левко раптом чогось розсердився на коней, вдарив* ***рукою*** *по зубах підручного…* (М. Стельмах); *А його батько завжди спав на битому склі і міг* ***долонею*** *розбити навпіл цеглину* (Н. Сняданко); *Якась добра рука поклала*

[18] Докладніше про дієслова, які вимагають інструментальної синтаксеми знаряддя дії, див. : [Межов 20112, с. 202–207, 212–214; Шитик 1995, с. 42–47 та ін.].

поруч зі старим шматок хліба; на очах у Луара похмура жінка похилого віку розтоптала цей хліб ***ногою*** (М. Дяченко, С. Дяченко);

– асоціативне знаряддя дії, представлене іменниками узагальненої семантики[19] зі значенням опредметнених дій, зокрема процесів мовлення, мислення (напр.: *– Невже, Андрійку? Невже страшно? – обгорнула хлопця таємничим* ***шепотом*** (Б. Жолдак)); явищ природи (напр.: *Тільки так усі зробили, Всіх як* ***вітром*** *підхопило, Закрутило, завертіло, Заревло і загуло Й над степами, Над лісами Аж під небом понесло!* (В. Симоненко)); якостей, властивостей, інших абстрактних понять (напр.: *Я вб'ю його своєю* ***байдужістю!*** (П. Загребельний)).

Продуктивними в українській мові є морфологічні варіанти знаряддя дії, виражені прийменниково-відмінковими сполуками, зокрема:

– *«в (у) + знах. відм.»* іменників – назв конкретних предметів та частин тіла істоти, що поєднані з дієсловами *бачити, брати, дивитися, ловити, хапати* та ін., напр.: *Краще дивитися* ***у дзеркало****, як у вікно, і чекати дзвінка у двері, як леза у серце. Колись я думала, що дивитися* ***у дзеркало*** *вночі страшно, а ось дивлюся – і нічого* (М. Матіос);

– *«в (у) + знах. відм.», «на + знах. відм.», «на + місц. відм.»* іменників на позначення музичних інструментів, ужитих із дієсловами *грати, гриміти, гудіти, дзвонити, дудіти, свистіти, сурмити, трубити* та ін., напр.: *21 вересня робочий день у Київській міській держадміністрації розпочався гучно: під будівлею мерії свистіли й били* ***в бубон*** *учасники громадського руху «Екоцентр»* («День», 21.09.2016); *Маріо Каролі почав грати* ***на флейті*** *у чотирнадцять років, у дев'ятнадцять закінчив консерваторію...* («День», 26.05.2016);

– *«об + знах. відм.», «крізь + знах. відм.»* іменників-назв конкретних предметів, поєднаних із дієсловами *дивитися, дихати, сіяти, терти,*

[19] Іменники узагальненої семантики в ролі інструментальної синтаксеми мають додаткові значення – обставинне чи суб'єктне (див. докладніше: [Межов, 20112, с. 214]).

витирати, цідити та ін., напр.: *Ніби я на все дивився зараз* ***крізь скло*** *або* ***крізь товщу*** *води. Все те саме, але якесь уже й не те* (Ю. Покальчук);

– *«на + місц. відм.»* іменників на позначення предметів побуту та деяких знарядь дії, уживаних із дієсловами конкретної фізичної дії на кшталт *крутити, плести, смажити, терти, ткати, тримати, тягнути* та ін., напр.: *Кароліна смажила* ***на пательні*** *тертюхи, а сама аж потягнулася до Августина, бо ж мусив він принести якісь новини* (Р. Іваничук);

– *«в (у) + місц. відм.»* іменників-назв частин тіла як знаряддя дії, поєднаних із дієсловами *гріти, змотувати, м'яти, підносити, стискати, тримати* та ін., напр.: *Аліна у сні закриває очі і міцно стискає* ***в руці*** *дубовий листочок* (Дара Корній);

– *«з + род. відм.»* іменників на позначення конкретних предметів та частин тіла істоти, уживаних із дієсловами *їсти, стріляти, цілитися*, напр.: *Вони ще стріляли по саморобних мішенях* ***з автоматів****, і Юля також стріляла…* (В. Худенко);

– *«за допомогою + род. відм.»*, що є універсальною прийменниково-відмінковою сполукою для вираження інструментального значення, напр.: *Зате Петимкові вдалося* ***за допомогою бінокля*** *прочитати назву пароплава «Кайман»* (М. Трублаїні).

Кореляцію *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії* зазвичай моделюють іменники орудному відмінку та прийменниково-відмінкові форми місцевого, напр.: *…****волами*** *тягли через скарбнянські плавні стопудову козацьку мідь…* (О. Гончар); *Верхи* ***на*** *маленьких волохатих* ***конях*** *скачуть навкруги пастухи* (Ю. Яновський).

У моделюванні співвідношень *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу* беруть участь іменники на позначення матеріалів, що слугують

для виготовлення чогось: *Побачила Олександру Панасівну, яка кроїла* ***із шкіри*** *заготовки для чобіт* (В. Шевчук).

Отже, найперифері́йнішою ланкою в системі іменникових синтаксем є інструментальна синтаксична одиниця, валентно пов'язана з предикатами дії. Семантичний критерій, що становить основу кореляцій керованого придієслівного другорядного члена речення з інструментальною синтаксемою, дає змогу виділити три різновиди кореляцій: *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема знаряддя дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу*.

3.1.2. Кореляти приприкметникових другорядних членів речення

Приприкметникові другорядні члени речення, які за силою прислівного підрядного зв'язку можуть бути обов'язковими і необов'язковими, корелюють з об'єктними синтаксемами, що репрезентовані у двох варіантах: облігаторному (власне-об'єкт) і факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження). Облігаторні об'єктні синтаксеми, як зауважує О. Г. Межов, «є семантично передбачуваними предикатом іменниковими компонентами, що мають обов'язковий вияв у мовленні. Факультативні об'єктні синтаксеми подібно до облігаторних є прогнозованими семантикою предикатів необхідними компонентами, для яких, проте, характерний менший ступінь необхідності» [Межов 2012, с. 177]. Відмінність між ними в семантико-синтаксичній структурі речення полягає в тому, що облігаторні «не можна вилучити, оскільки без них стає незавершеним речення, зазнає змін його семантико-синтаксична структура, що вимагає обов'язкового залежного іменникового компонента» [Мельник 2014, с. 127], факультативні

«набувають уточнювальної або обмежувальної семантики, тому їх можна елімінувати» [Мельник 2014, с. 127].

Для з'ясування можливостей поширення прикметників залежними компонентами важливо зважати на їхню синтаксичну роль у формально-синтаксичній структурі речення. Зазвичай компоненти з об'єктним значенням поширюють прикметники, що виконують предикативну функцію, адже в такій позиції вони мають більші можливості, а у власне-атрибутивній функції прикметники зрідка мають залежні компоненти [Кухар 2012, с. 76]. Морфологічне вираження другорядних членів речення, як і ступінь обов'язковості, «регулює» прикметник.

3.1.2.1. Співвідношення приприкметникових обов'язкових другорядних членів речення з облігаторними об'єктними синтаксемами

Система кореляцій *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема* ґрунтована на морфологічному вираженні обов'язкових компонентів формально-граматичної структури речення та лексико-граматичній специфіці прикметника як опорного слова. За спостереженнями О. Ф. Ледней, абсолютну обов'язковість приприкметникових компонентів, виражених відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників (займенників), виявляють компоненти, що заповнюють сильну прикметникову позицію, яку зумовлюють: а) синсемантичні властивості прикметника; б) значення вищого і найвищого ступенів порівняння [Ледней 2003, с. 10]. Опорним словом постає синсемантичний (релятивний [Драч 2008; Іваницька, Савчук 2006; Тимкова 2005 та ін.]) прикметник, який для повної реалізації своєї семантики потребує залежного слова, що «у формально-граматичній структурі речення є обов'язковим приприкметниковим компонентом формально-граматичної структури речення» [Драч 2008]. Такі прикметники однозначно прогнозують

залежні лексико-граматичні позиції, компенсуючи недостатність своєї семантики приєднанням компонентів у певній граматичній формі [Іваницька 2001, с. 99].

Групу релятивних прикметників формують:

1) віддієслівні прикметники, що дублюють структуру дієслівних поєднань, зазвичай зберігають синтаксичні зв'язки, властиві релятивним дієсловам (*дякувати* за що? *за підтримку* → *вдячний* за що? *за підтримку*; *дружити* із ким? *із сусідами* → *дружній* із ким? *із сусідами*; *покоритися* чому? *долі* → *покірний* чому? *долі*; *знайомити* з ким? *з батьками* → *знайомий* з ким? *із батьками*; *зрозуміти* кого? *молодь* → *зрозумілий* кому? *молоді*; *милувати* що? *серце* → *милий* чому? *серцю* тощо);

2) прикметники, які вказують на частковий або повний збіг ознак (*схожий на батька, потрібний дітям, подібний на тебе* та ін.);

3) прикметники, що виражають позитивне чи негативне ставлення до кого, чого-небудь (*повний сили, дорогий серцю, знайомий сестрі, недосяжний нам* тощо);

4) прикметники вищого ступеня порівняння, що виражають категорійне значення інтенсивності вияву ознаки в одному предметі порівняно з іншим (*успішніший за мене, менший від брата*).

Семантичний спектр облігаторної об'єктної синтаксемами формують її часткові значеннєві варіанти: об'єкт якісної ознаки-відношення та об'єкт якісної ознаки або стану. За основу кореляцій приприкметникового обов'язкового другорядного члена речення з облігаторною об'єктною синтаксемою беремо морфологічний критерій, а тому аналізуємо співвідношення відповідно до засобів вираження формально-синтаксичних членів речення – безприйменниковою чи прийменниково-відмінковою словоформою.

Кореляція *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення* ↔ *облігаторна об'єктна синтаксема* реалізована такими відмінковими словоформами[20]:

1) знахідним відмінком власне-іменників, що об'єднані значенням «гроші», а також іменників на позначення неживих предметів та істот (крім осіб) при прикметникових предикатах *винний, винуватий*, ужитих зі значенням «який має борг», напр.: *Тепер твій вуйко винен **гроші** мені, а не своєму компаньйону* (Н. Гурницька);

2) родовим відмінком при двовалентних прикметникових предикатах зі значенням шанобливого ставлення до людини (*вартий, гідний, достойний, невартий, негідний, недостойний*, напр.: *Однак помовчімо хвилину, бо он уже йде Золотий Дідок, він іде до нас із пошарпаною книжечкою, написаною мертвою мовою, він сідає біля вичахлого багаття і читає цю книжечку автора самогубця, книжечку, яка варта **ста Нобелівських премій**…* (В. Шкляр); *Через це нашому брату потрібно вряди-годи смиренно себе звіряти, бо, коли недостойне він створив, а бачить у недостатньому високе, **жалю** гідний стає* (В. Шевчук)), достатнього або недостатнього вияву чого-небудь у предметі (*повний, неповний*, напр.: *«Колумб» був повний дрібнесенької **риби** з сріблястими головками й бурувато-синіми спинками, що нагадувала оселедців* (М. Трублаїні)), морального чи інтелектуального стану людини (*свідомий, певний*, напр.: *І водночас я певен **того**, що так само шкодуватиму, відмовившись від плаща* (О. Авраменко)) тощо;

3) давальним відмінком об'єкта стану та об'єкта якісної ознаки з предикативними прикметниками, що переважно позначають: стосунки людини з іншими людьми, зобов'язання, підпорядкування, залежність особи (*вдячний, винний, зобов'язаний, відданий, вірний, підвладний, підзвітний, покірний* та ін., напр.: *Ярош посміхнувся своїй думці: коли ж це давній народ був вдячний **людям** за допомогу?* (Н. Дев'ятко); *Не за те огида, що спокусив*

[20] В описі системи кореляцій використано типологію об'єктних синтаксем О. Г. Межова [Межов 2012, с. 164–185].

жінку, – ця спокуса була їй бажана, потрібна, за неї вона все віддасть, – а за те, що роблю те, чого сам не хочу, що весь я підвладний якимсь ***силам****, які роблять мої вчинки випадковими…* (В. Винниченко)); корисність або шкідливість предмета чи істоти для інших (*вигідний, корисний, отруйний, шкідливий* та ін., напр.: *Найімовірніше, Сірко розіграв у цьому випадку роль людини, переконаної в істинності царственного походження Лжесимеона, – така роль була корисна* ***йому*** *для того, щоб тримати Москву у своїх руках…* (Ю. Мицик)); емоційний стан людини (*радий*, напр.: *– Радий* ***тобі****, Панасе!* (В. Савченко)); відповідність чи невідповідність суб'єкта об'єктам довкілля (*адекватний, аналогічний, відповідний, рівнозначний, рівноцінний, співзвучний, протилежний* і под., напр.: *Антонович подає свій погляд на походження козацтва. Він теж багато в чому співзвучний* ***поглядам*** *Костомарова* (П. Кралюк); *Трьохчастинна побудова тексту (вступ, основна частина, заключна частина) як найбільш адекватна* ***логіці*** *розвитку думки* (С. Ламанова));

4) орудним відмінком, що виражає завершеність пасивної ознаки [Шахматов 2001, с. 347] короткого прикметника *повен*, напр.: *…нині світ повен чистими* ***душами****, перемішаними з іскрами зла, і* ***душами*** *нечистими, злими, перемішаними з іскрами добра і святості* (Ю. Винничук).

Приприкметниковий другорядний член речення, співвідносний з об'єктною синтаксемою, виражений і прийменниково-відмінковими словоформами:

1) *«на + знах. відм.»*, що поєднується з прикметниковими предикатами на позначення емоційно-психічного стану (*злий, сердитий*, напр.: *Старий, хоч і був злий* ***на мене*** *за Софію, все ж спеціально мене не видавав* (А. Власюк); *Я був такий сердитий* ***на*** *цей* ***пустир****, аж пінився* (Л. Дереш)); достатнього чи недостатнього вияву чого-небудь, моральних якостей та можливостей людей (*багатий, бідний, заздрісний, скупий, щедрий, готовий, згодний, здатний, здібний, спроможний, убогий* та ін., напр.: [Отаман] *Був*

скупий ***на слова****, стареча балакливість обминула його; на неї хворіють люди марнославні, які хочуть укласти про себе вигідну думку…* (Ю. Мушкетик); *…наш час дуже щедрий* ***на пам'ятники*** *за життя* (У. Самчук));

2) *«до + род. відм.»*, ужита при прикметникових предикатах, що позначають: а) морально-етичні якості, емоційно-психічний стан людини (*байдужий, вимогливий, добрий, жалісний, лагідний, ласкавий, милостивий, милосердний, суворий, чуйний, уважний*, напр.: *...лише Отава був абсолютно байдужий* ***до художниці****, як взагалі* ***до*** *всіх* ***жінок****, які жили в їхньому санаторії і які зустрічалися їм щодня на набережній, байдужий* ***до танців****,* ***до знайомств****,* ***до*** *любовних* ***пригод*** (П. Загребельний)); *Одначе Бог-вседержитель був милосердний* ***до мене****, грішного, який повставав навіть проти нього за край свій і нарід свій, але ж не дав мені загинути, хоч послав чимало страждань та випробувань у дорозі* (Ю. Мушкетик)); б) активно-діяльні якості людей, фізичні та фізіологічні особливості (*готовий, здібний, здатний, придатний, стійкий, схильний* і под., напр.: *Козаки гомоніли, що Самойлович не придатний* ***до*** *польового* ***гетьманства****...* (Ю. Мушкетик); *Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало здібний* ***до*** *практичного* ***життя*** (І. Франко)); в) відповідність або невідповідність істоти чи предмета іншим предметам (на кшталт *подібний, схожий*, напр.: *Він* [доктор Бессервіссер] *подібний* ***до сонця****, бо ось тут сходить, а зовсім у противний бік заходить. Він подібний* ***до місяця****, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію. Він подібний* ***до зір****, бо світить, а не гріє. Він подібний* ***до вітру****, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш нічого. Він подібний* ***до моря****, бо повно в нім води, а нема що раз напитися. Він подібний* ***до огню****, бо нема такого твору і такої книжки, з котрої б він не міг зробити купки попелу. Він подібний* ***до Дністра****, бо щохвиля робить несподівані закрути, а удає, що пливе наперед. Він подібний* ***до орла****, бо високо літає, а низько сідає. Він подібний* ***до соловія****, бо, спіймавши хробачка, співає тріумфальну оду. Він подібний*

до сірничка**, бо конче мусить о когось потертися, щоб заблищати* (І. Франко); *Зараз, коли* [Леся] *вдихала аромат свіжоприготованої кави ... відчувала щось надто вже подібне **до щастя (Н. Гурницька));

3) *«для + род. відм.»* (синонімічна формі давального відмінка) при предикатах, що вказують на корисність чи шкідливість предмета (*вигідний, дорогий, корисний, небезпечний, отруйний, шкідливий*, напр.: *Дорогими **для мене** стали схили Дніпра* (Д. Луценко); *Така мікстура допомагає, певна річ, від якоїсь хвороби, але буде шкідлива **для іншої**, хоча кожний окремий з її складових хімікалій може лікувати ще й інші хвороби* (Ю. Смолич));

4) *«з + орудн. відм.»* при прикметникових предикатах, що вказують на зв'язки людини з іншими людьми, відповідність або невідповідність предмета іншим предметам (*аналогічний, близький, відповідний, зв'язаний, згодний, знайомий, нерозлучний, солідарний, споріднений, суміжний, сумісний, одностайний, подібний, тотожний*), напр.: *На превеликий жаль, Обух не був знайомий **з азами** фехтування карабелою так, як був знайомий **з** цим **питанням** Семен* (Ю. Сорока);

5) *«з + орудн. відм.»* як еквівалент форми *«на (до) + род. відм.»* при прикметникових предикатах *схожий, подібний*, напр.: *Чоловік той був анітрохи не схожий **з** його давнім **приятелем**...* (В. Заєць).

Сполучуваність прикметників вищого ступеня порівняння «зумовлена особливим значенням – значенням вищого ступеня якості» [Драч 2008, с. 98]. Ця прикметникова категорійна особливість визначає додаткові умови для наявності об'єктних поширювачів. Морфологічне вираження таких приприкметникових компонентів формально-граматичної структури речення, що корелюють з облігаторними (у разі підпорядкування компаративним предикатам) об'єктними синтаксемами, реалізоване такими моделями:

– *«за + знах. відм.»*, напр.: *...а на їхньому місці виник угорі на обтесаній скелі полігон, дуже подібний до тих полігонів, що десятиліттями пізніше*

бачив Ковжун разом з Марисиним Іваном, який став йому, Ковжунові, рідніший ***за сина****, у Південній Америці...* (Е. Андрієвська)); *Почин* ***дорожчий за гроші*** («Скарбниця народної мудрості»);

– *«від (од) + род. відм.»*, напр.: *Я йду до одного чоловіка, що занедужав; він старший* ***від мене*** *і* ***від вас*** (Василь Барка); *А сільського дяка Антось вважав мудрішим і* ***від учителя****, і* ***від ксьондза*** (Р. Іваничук).

Приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення може корелювати з облігаторною субстанційною синтаксемою у функції адресата стану, що можливо при прикметниках *винний, винуватий* зі значенням «який має борг» (за семантикою вони наближаються до дієслова *заборгувати*), напр.: *А він* ***мені*** *що винен, щоби я йому так робив?!* (В. Войтович).

Отже, наявність обов'язкових приприкметникових другорядних членів речення, що корелюють з облігаторними об'єктними та адресатними синтаксемами, зумовлена релятивністю семантики деяких прикметників та значенням вищого й найвищого ступенів порівняння якісних прикметників.

3.1.2.2. Семантико-синтаксичні відповідники приприкметникових необов'язкових другорядних членів речення

Приприкметникові необов'язкові другорядні члени речення корелюють із факультативними об'єктними синтаксемами, які, подібно до облігаторних, спрогнозовані семантикою предикатів, але мають менший ступінь необхідності, «їх можна легко вилучити з речення без істотних змін у його змісті, у зв'язку з цим вони мають необов'язковий вияв у системі мовлення» [Межов 2012, с. 169].

За основу кореляцій приприкметникових необов'язкових другорядних членів речення з факультативними об'єктними синтаксемами беремо морфологічний критерій, а тому аналізуємо співвідношення відповідно до засобів вираження та з огляду на специфіку опорного прикметника.

Факультативна об'єктна синтаксема виконує обмежувальну функцію, тобто виражає синтаксичну семантику обмеження типової для прикметника оцінної ознаки.

Кореляція *приприкметниковий необов'язковий другорядний член речення* ↔ *факультативна об'єктна синтаксема* реалізована такими відмінковими словоформами:

1) давальним об'єктним відмінком (зазвичай з уточнювальною семантикою), уживаним при таких прикметниках, які дають позитивну чи негативну оцінку особам, предметам, явищам або вирізняють їх з-поміж інших: *бридкий, ворожий, гарний, дорогий, красивий, ненависний, огидний, осоружний, приємний, симпатичний, страшний, хороший, чужий; вирішальний, головний, загадковий, новий, оптимальний, пам'ятний, таємничий, цікавий* і под.,[21] напр.: *Я тебе не боюсь, Ніж мені не страшний. Ти огидний **мені**, Осоружний **мені*** (Михайло Драй-Хмара); ***Мені** не цікаві всі ці ток-шоу, які відбуваються у нас* («День», 22.05.2015);

2) орудним об'єкта якісної ознаки або стану (із семантикою обмеження названої в прикметнику внутрішньої якості або позначення якоїсь частини зовнішньо вираженої ознаки істоти чи предмета ознаки) при предикативних прикметниках, що вказують на:

а) фізичні особливості та зовнішній вигляд, загальну оцінку істоти (*високий, дужий, малий, міцний, молодий, сильний, старий, хворий; гарний, красивий, огидний, привабливий, приємний, симпатичний* та ін.), напр.: *А між тим один з тих двох чоловіків був міцний **статурою** із вишколеною ходою солдафона, а друга була жінка* (В. Худенко); *Царевичу двадцять літ, статурний, гарний **лицем**, а вдачею гарячий і погордливий* (Ю. Мушкетик);

[21] На думку Н. І. Кухар, прикметниково-іменникові факультативні компоненти в позиції, утвореній прикметниками, які виражають суб'єктивне сприйняття (*дорогий, милий, любий, рідний, симпатичний, ненависний, ворожий, бридкий, чужий*), ознаку якісного стану (*радий, вірний, винний*), ознаку предмета за його значущістю (*потрібний, необхідний, корисний*), виражають об'єктно-адресатну семантику [Кухар 2012, с. 77].

Вуха трохи топірчились, одначе мужчина був пристойний, правда, невеликий ***зростом****, але чисто одягнений* (В. Винниченко);

б) емоційно-психічний стан, особливості вдачі людини (*веселий, гордий, добрий, злий, лагідний, мудрий, дурний, скупий, спокійний, сумний, щасливий, щирий* та ін.), напр.: *...директор сам вразливий* ***душею*** *і не набагато старший за своїх вихованців* (В. Близнець);

в) розмір, форму, значущість, змістовність предмета тощо (*важкий, великий, високий, глибокий, малий, рівний, тонкий, широкий* та ін.), напр.: *...фактичний матеріал великий* ***обсягом****, систематизований з урахуванням власне українського та світового досвіду…* (Ю. Клим'юк); *Твір глибокий* ***змістом*** *і настільки сміливий* ***ідеями****, що заслуговує на увагу, а головне – спонукує до осмислення визначального й доленосного для утвердження багатостраждального українського народу як державного, незалежного та рівноправного в народів вольнім колі...* («День», 17.07.2015);

г) популярність, загальне визнання, вирізнення особи чи предмета серед інших: *відомий, популярний, знаменитий, знаний, визначний, видатний; незвичайний, неповторний, оригінальний, своєрідний, специфічний, унікальний* тощо, напр.: *Роберт Конквест відомий своїми вершинними* ***працями****, в яких були проаналізовані Великий терор 1937–1938 рр.* («День», 19.11.2015); *Повість оригінальна* ***композицією*** *й глибокою* ***аналізою*** *психології поетеси та її сучасників – Мержинського, революціонерки Віри Крижанівської, Ольги Кобилянської та ін.* (У. Пелех);

ґ) відповідність або невідповідність суб'єкта об'єктам довкілля: *аналогічний, близький, відповідний, ідентичний, однаковий, подібний, різний, співзвучний, схожий, тотожний* і под., напр.: *...хтось, очевидно, згадав мою статтю в обласній газеті про Голгофу із Черчена, в якій я писав, що один із мучеників, розп'ятих на хресті, схожий* ***лицем*** *і всією* ***постаттю*** *на Павла Ключара…* (Р. Федорів);

д) зв’язки людини з іншими людьми: *залежний, зобов’язаний* та ін.: *Простому українському міщанинові та селянинові нав’язували думку, що він* ***чимось*** *зобов’язаний окупантові…* («День», 12.06.2015);

е) доступність, зручність використання предмета: *вигідний, доступний, зручний, ефективний* тощо, напр.: *Приклад цей зручний* ***можливістю*** *зіставлення перифрази зі звичайною синтетичною формою, що передає завершену до моменту мовлення дію…* («Семасіологія і словотвір», Л. Паламарчук);

є) достатні або недостатній вияв чого-небудь у предметі: *багатий, бідний, повний, ситий, убогий* та ін.: *Сумщина багата успішними* ***людьми*** *і своїм промисловим та інтелектуальним* ***потенціалом*** (SumyNews, 22.05.2018).

Факультативний об’єктний поширювач у формі орудного відмінка в приприкметниковій позиції, як зауважує Н. І. Кухар, «може бути надлишковим за умови вживання прикметника в прямому значенні: *сліпий очима*, але комунікативно необхідним, якщо реалізується лексико-семантичний варіант полісемічного прикметника: *сліпий серцем*» [Кухар 2012, с. 76]. Ускладнювальний атрибутивний компонент «постає змістовою домінантою конструкції: … *Жінка красива ніжною і мрійною українською красою*» [Кухар 2012, с. 76].

Приприкметниковий факультативний другорядний член речення, співвідносний із факультативною об’єктною синтаксемою, виражений і прийменниково-відмінковими словоформами[22]:

1) *«на + знах. відм.»* зі значенням уточнення при предикатах фізіологічного процесу або стану на кшталт *хворий, сліпий, кривий, кульгавий, косий,* а також *відомий*, що позначає просторовий об’єкт обмеження, напр.: *Ворон, хоч був і сліпий* ***на одне око****, відразу впізнав і священика...* (В. Шкляр);

[22] В описі системи кореляцій використано типологією об’єктних синтаксем О. Г. Межова [Межов 2012, с. 179–185].

Шмид був кривий ***на одну ногу*** *й узяв навіть нову милицю* (І. Нечуй-Левицький);

2) *«за + знах. відм.»* із прикметниковими предикатами емоційно-психічного процесу або стану на кшталт *радий, спокійний, гордий* (напр.: *Я був дуже гордий* ***за*** *наших* ***воїнів****, які на весь світ продемонстрували мужність, здатність долати труднощі…* («День», 04.11.2016); *Сухобрус був спокійний* ***за*** *свій священний* ***крам****, і не приймав образів на ніч* (І. Нечуй-Левицький)), із прикметниками на позначення подяки *вдячний* (напр.: *Я вдячна панові* ***за допомогу*** (Н. Гурницька)), у таких конструкціях на об'єктне значення нашарований відтінок причини; із суперлативними прикметниками (*Востаннє завважив, як б'ються, намагаючись вибратися на волю, його братики й сестрички, як німо благає до нього та, що була тоді наймиліша* ***за всіх****...* (В. Рутківський);

3) *«з (із) + род. відм.»* при прикметнику *гарний*, напр.: *Дмитро парубок гарний* ***з лиця****, чорнявий, довгобразий, високий та рівний станом* (І. Нечуй-Левицький);

4) *«з (із) + род. відм.»*, підпорядкованою прикметникові найвищого ступеня порівняння, напр.: *Дон Хуан, отой легендарний розпутник і злочинець, про якого з відвертою огидою й засудженням і потаємною заздрістю пліткувало довколишнє жіноцтво, виявився найніжнішим* ***із чоловіків*** (Л. Романчук);

5) *«серед (з-поміж) + род. відм.»*, зумовленою прикметниковим суперлативом, напр.: *О, у нас є такі знахарі! І найкращий* ***з-поміж*** *них – дід Кудьма* (В. Рутківський); *Найрозумніший* ***з-поміж трьох*** *був, звісно, сетер* (І. Качуровський); *Цей період* [Медведєв Дмитро] *описав у кількох книгах, найвідоміша* ***серед них*** *– «Сильні духом»* (А. Кокотюха);

6) *«для + род. відм.»* із семантикою уточнення при прикметникових предикатах, що мають вирізняльне значення (*важливий, вирішальний, визначальний, головний, незвичайний, особливий, оптимальний, пам'ятний,*

щасливий, фатальний та ін., напр.: *Наступні сім днів будуть вирішальними* ***для майбутнього*** *Сполученого Королівства...* («День», 19.11.2018); *Ся ніч була особлива* ***для нього*** (Л. Дереш)), позначають параметричні величини, темпоральні ознаки (*важкий, великий, високий, довгий, короткий, малий* тощо, напр.: *Мітяй засмутив мрійника-калмика тим, що спопелілий степ –* ***важкий для*** *швидкого* ***переходу*** (В. Вальд)), дають предметові загальну позитивну чи негативну оцінку (*гарний, красивий, мудрий, дурний, симпатичний, страшний, смішний* та ін., напр.: *Він* [Гамсель] *був гарний, надто* ***гарний для*** *цієї обійденої цивілізацією* ***місцини*** (І. Роздобудько)), указують на відповідність чи невідповідність суб'єкта об'єктам довкілля (*адекватний, аналогічний, відповідний, рівний, рівнозначний, рівноцінний, співзвучний, протилежний, спільний, тотожний*, напр.: *Розрив з вами рівнозначний* ***для мене*** *політичній смерті, саме політичній смерті* (О. Савчук)); зафіксовано синонімічну конструкцію *«до + род. відм.»*, напр.: *Кімната, яку отримали Бабенки, була більш-менш придатна* ***до життя****...* (Н. Доляк);

7) *«з + орудн. відм.»* назв осіб при прикметникових предикатах, що виражають морально-етичні якості людей стосовно інших: *ввічливий, відвертий, грубий, жорстокий, лагідний, ласкавий, обережний, приязний, строгий, тактовний, чемний, чесний, щедрий, щирий* та ін., напр.: *Криворучко був особливо твердий, і непримиренний, і особливо жорстокий* ***з Соколом****, щоб нікому й в голову не могло прийти, що вони були будь-коли знайомі, а тим більше товаришували* (Іван Багряний); *Я дуже чесний* ***з собою*** *щодо своїх здібностей* (Е. Андієвська);

8) *«за + орудн. відм.»* абстрактних іменників із предикативними прикметниками, що позначають: а) параметричні величини (*великий, гігантський, значний, колосальний, компактний, крихітний, малий, незначний* тощо, напр.: *...цей документ невеликий* ***за обсягом****, але досить значний* ***за*** *можливими* ***наслідками*** («День», 01.03.2017)); б) відповідність /

невідповідність, схожість / відмінність між предметами (*адекватний, аналогічний, близький, далекий, ідентичний, однаковий, подібний, рівний, різний, схожий, тотожний* тощо, напр.: *Обидві* ***різні за характером****, проте однаково потішні та надзвичайно схожі зовні* (Н. Гурницька); *А чи є потреба ховатись, якщо ми* ***близькі за духом****?* (А. Власюк)); в) внутрішню наповненість предмета (*багатий, бідний, глибокий, сильний, слабий, убогий* і под., напр.: *Твір глибокий* ***за змістом*** *і настільки сміливий* ***за ідеями****, що заслуговує на увагу, а головне – спонукує до осмислення визначального й доленосного для утвердження багатостраждального українського народу як державного, незалежного та рівноправного в народів вольнім колі...* («День», 17.07.2015)); г) виокремлення предмета з-поміж інших (*новий, оригінальний, унікальний, цікавий, різноманітний* тощо, напр.: *Кожна революція унікальна* ***за*** *своєю* ***суттю****, змістом, формою та результатами* (В. Горобець); *Ці пісні хоч, може, не дуже оригінальні музикою, але зате цікаві* ***за змістом*** (А. Завальнюк)); ґ) риси характеру людини (*гуманний, добрий, злий, егоїстичний, товариський* та ін., напр.: *Він* [Марченко] *справді був добрим* ***за вдачею****…* (Ю. Мушкетик)); д) вік (*молодий, старий* і под., напр.: *Bari International Film Festival – молодий і амбітний, молодий не тільки* ***за віком****, а й за своєю популярністю у молоді* («День», 01.04.2015));

9) *«перед + орудн. відм.»* при прикметникових предикатах зі значенням фізичного, емоційно-психічного стану, особливостей вдачі, морально-етичних якостей людей, відповідності предметів: *беззахисний, безсилий, винний, грішний, чесний, чистий, однаковий, рівний*, напр.: *Історичний діяч беззахисний* ***перед нащадками****, тому він і історичний* (П. Загребельний); *Повинні показати, що князь Ізяслав чистий* ***перед Богом*** *і* ***людьми*** (П. Загребельний); *Я був безгрішний; я був чистий* ***перед владою, перед людьми, перед світом, перед*** *своєю* ***совістю, перед мистецтвом****…* (Р. Федорів);

10) «*між (межи) + орудн. відм.*» при суперлатив них прикметниках, напр.: *Ельгар … найкращий* ***між нами*** *стрілець і мисливець…* (М. Трублаїні); *Всі дружки були гарно повбирані, в білих сорочках, в горсетах, в стрічках та квітках, але найкраща* ***між*** *усіма* ***дівчатами*** *була Настя* (І. Нечуй-Левицький)

11) «*в (у) + місц. відм.*» переважно абстрактних іменників, рідше – назв конкретних предметів та явищ, які вказують на: а) зовнішній вигляд, фізичні властивості істот: *міцний, сильний, широкий* і под., напр.: *Карпо був широкий* ***в плечах****, з батьківськими карими гострими очима, з блідуватим лицем* (І. Нечуй-Левицький); *Де взялася сила – невисокий, але кремезний, міцний* ***у плечах****…* (Ю. Мушкетик); б) морально-етичні якості, особливості характеру, психічного складу людини: *вимогливий, винний, вірний, впевнений, грішний, добрий, жорстокий, заздрісний, лагідний, невтомний, нікчемний, обережний, педантичний, поганий, ретельний, рішучий, славний, слухняний, справедливий, хоробрий, чесний, чистий, щасливий, щирий* тощо, напр.: *Джуліана була надто логічна, надто послідовна* ***у*** *своїх* ***діях*** (Б. Бойчук); *Будь* ***щирий у вчинках*** *і* ***речах****; Коли в ній немає путі, будь щирий* ***у вчинках, у розмовах*** *обережний* (Конфуцій, «Антологія афоризмів»); в) інтелектуальні здібності людей: *досвідчений, здібний, компетентний, мудрий, обізнаний, точний* та ін., напр.: *З кількох обережних фраз, які він зронив на початку нашої розмови, я зрозуміла, що він добре обізнаний* ***в обставинах*** *народження Владислава…* (О. Авраменко); *Ви знаєте, я абсолютно не компетентний* ***у всьому****, що стосується комп'ютерів* (О. Волков); г) відповідність чи невідповідність, схожість або відмінність істот чи предметів, їхню специфіку: *схожий, подібний, однаковий, різний, специфічний* і под., напр.: *Це так по-українському! Які вони були однакові* ***у*** *своїй* ***ненависті*** *один до одного!* (М. Гримич);

12) «*в (на) + місц. відм.*» за підпорядкування прикметникам найвищого ступеня порівняння, напр.: *Не тому, звичайно, що вона* [Шура] *найкраща*

***в світі**, ні, я не ідеаліст!* (О. Гончар); *Ти сам не знаєш, який ти найдорожчий, найкращий **на** всьому **світі** …* (М. Стельмах).

Приприкметниковим факультативним другорядним членам речення, вираженим прийменниково-відмінковими словоформами, властиві, як зауважує О. Г. Межов, «специфічні, перенесені з первинних позицій, семантичні відтінки (найчастіше локативні), нашаровані на інваріантне значення об'єкта» [Межов 2012, с. 188].

Отже, кореляція *приприкметниковий факультативний другорядний член речення* ↔ *факультативна об'єктна синтаксема* реалізована словоформами давального й орудного відмінків та прийменниково-відмінковими словоформами знахідного, родового, орудного й місцевого відмінків.

3.1.3. Кореляти приприслівникових другорядних членів речення

Приприслівникові другорядні члени речення, подібно до приприкметникових, також можуть бути обов'язковими і необов'язковими за силою прислівного підрядного зв'язку. Вони корелюють з об'єктними синтаксемами на позначення стативного об'єкта, зокрема об'єкта емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння) [Межов 2012, с. 147].

У формально-синтаксичному ярусі односкладного безособового речення приприслівниковий обов'язковий другорядний член речення, що корелює з облігаторною об'єктною синтаксемою, виражений такими словоформами:

– знахідним об'єкта стану (сприйняття), що може валентно сполучатися з предикативними прислівниками, які виражають: а) емоційний стан, психічні переживання людини: *шкода, жалко, жаль* (напр.: *Мені не було жаль **сестру*** (Н. Дев'ятко)); б) інтелектуальний стан: *відомо, зрозуміло,*

незрозуміло, ясно (напр.: *Відомо* ***чотири листи*** *Шевченка до Аксакова і* ***два листи*** *Аксакова до Шевченка* (В. Мельниченко)); в) сприймання: *видно, помітно, чутно* (напр.: *Знадвору чутно* ***гомін*** *дзвонів* (Леся Українка); *І з вікон класу було видно* ***ліс*** (В. Нестайко));

– родовим об'єкта стану, що реалізує валентну сполучуваність із предикативними прислівниками на позначення емоційно-оцінного ставлення людини до інших людей, тварин, предметів і явищ довкілля (напр.: *Годіться і гайда до роботи! Шкода* ***часу!*** (Б. Лепкий)), модальної оцінки з погляду необхідності (*Треба* ***хліба****, треба й до хліба* («Українські прислів'я та приказки»)), а також із заперечними предикативними прислівниками (напр.: *Не жаль мені* ***цвіту****, не страшно і* ***грому****…* (І. Франко); *Уже* ***дівчат*** *не видно – пішли долиною* (М. Стельмах));

– *«за + орудн. відм.»* при предикативних прислівниках емоційно-психічного процесу (стану), що виражають значення переживання, напр.: *Ой, дівчино, дівчинонько, жаль ми* ***за тобою****, Що не буду зимувати зимоньки з тобою* («Українські народні пісні»).

Специфіка необов'язкових приприслівникових компонентів полягає в тому, що в позиції об'єкта вживані назви людей і тварин, тому особа, яка входить «у ситуацію емоційного стану як об'єкт, паралельно є учасником ситуації, що каузує стан. Тому об'єктні компоненти аналізованих речень, позначаючи субстанцію, на яку спрямований стан, побіжно вказують на його причину» [Межов 2012, с. 151].

Факультативні об'єктні компоненти з відтінком каузації, що є корелятами факультативних об'єктних синтаксем стану, функціюють з предикатами на позначення емоційного стану, психічних переживань людини (*моторошно, незручно, ніяково, смішно, солодко, соромно, сором, страшно, сумно* та ін.) і виражені прийменниково-відмінковими словоформами:

– *«без + род. відм.»*, напр.: *Мені так сумно* ***без тебе*** (Дара Корній);

– *«з (із) + род. відм.»*, напр.: *Всі засміялись, бо було-таки справді смішно* ***з*** *такого дотепного веселого* ***закону*** (О. Довженко);

– *«за + знах. відм.»*, напр.: *Мітя замовк, ніби боявся, що все накопичене роками вирветься зараз назовні, і стане соромно* ***за*** *чоловічі* ***сльози*** (В. Андрусів);

– *«з + орудн. відм.»*, напр.: *Чого б це було страшно* ***з таким****, як ви?* (М. Стельмах);

– *«перед + орудн. відм.»*, напр.: *Соромно* ***перед тобою****, соромно* ***перед нею****, я зневажав себе за те, що не зміг стриматися і повівся так негідно* (Н. Сняданко).

Сферу необов'язкових доповнюють синтаксеми, виражені прийменниково-відмінковими сполуками *«за + знах. відм.», «від + род. відм.», «серед + род. відм.»* зі значенням об'єкта стану-відношення (порівняння), напр.: *Миколі було веселіше* ***за інших***; *Оксані було радісніше* ***від інших***; *Марійці найвеселіше* ***серед усіх***;

Отже, приприслівникові керовані другорядні члени речення, що можуть бути обов'язковими й необов'язковими, корелюють з об'єктними синтаксемами на позначення об'єкта емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння).

3.1.4. Співвідношення приіменникових другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками

Приіменникові другорядні члени речення можуть бути обов'язковими і необов'язковими компонентами у формально-синтаксичній структурі речення, що залежить від природи опорного іменника. Синсемантичні іменники, з огляду на неспроможність самостійно реалізувати власне семантичне значення, потребують інших повнозначних слів, натомість

автосемантичні іменники самодостатні, а тому не потребують обов'язкових поширювачів.

В описі семантико-синтаксичних кореляцій приіменникових другорядних членів речення з відповідними синтаксемами ми зважали на обов'язковість / необов'язковість компонента в структурі речення, а тому диференціювали два різновиди кореляцій: *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема*, *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*.

3.1.4.1. Приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема

Систему приіменникових обов'язкових компонентів формують іменникові словоформи, уживані при синсемантичних іменниках для компенсації їхньої недостатньої семантики. Значну частину таких синсемантичних іменників становлять девербативи, утворені від перехідних дієслів. Сильну приіменникову позицію заповнюють передусім словоформи в родовому відмінку, спеціалізованому «на вираженні формально-синтаксичної функції приіменникового сильнокерованого другорядного члена речення, суб'єктно-атрибутивної та об'єктно-атрибутивної семантико-синтаксичних функцій» [Вихованець 1987, с. 100].

І. Р. Вихованець наголошує, що в первинному функціюванні родовий відмінок «являє собою внутрішньовідмінкову семантико-синтаксичну транспозицію називного і знахідного відмінків відповідно із суб'єктною та об'єктною функціями і водночас зовнішню формально-синтаксичну транспозицію в ад'єктивну сферу. Така транспозиція супроводжує перетворення речення з дієслівними або прикметниковими предикатами і

суб’єктним називним та об’єктним знахідним на іменникове словосполучення з опорними віддієслівними й відприкметниковими іменниками і залежними родовим суб’єктно-атрибутивним та родовим об’єктно-атрибутивним» [Вихованець 1987, с. 100].

Речення з такою словоформою в родовому відмінку не належать «до елементарних простих речень, а є ускладненими конструкціями з двома предикатами, один з яких стоїть у присудковій позиції, другий – у позиції підмета чи прислівного другорядного члена речення» [Межов 2012, с. 165]. Пор.: *спів матері – мати співає*; *спів колискової* – [мати] *співає колискову*.

З огляду на семантико-синтаксичні функції словоформи в родовому відмінку, залежної від девербатива, уважаємо за доцільне виокремлювати два різновиди кореляцій: *приіменниковий обов’язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об’єктно-атрибутивна синтаксема* та *приіменниковий необов’язковий другорядний член речення ↔ вторинна суб’єктно-атрибутивна синтаксема*.

Об’єктно-атрибутивна функція родового відмінка, на думку О. Г. Межова, засвідчує суперечливі граматичні ознаки. З одного боку, родовий відмінок транспонує об’єктну семантику знахідного придієслівного відмінка, підпорядковуючись віддієслівним іменникам, а з іншого, – у формальному плані перебуває в позиції прикметника, підпорядковуючись дериватам-іменникам, і тому набуває в цій позиції атрибутивних нашарувань на об’єктну семантику [Межов 2012, с. 165]. На цій підставі субстанційну синтаксему, із якою корелює приіменниковий обов’язковий другорядний член речення, кваліфікуємо як об’єктно-атрибутивну.

Ю. Б. Лебедь акцентує на тому, що в «семантичні єдності іменникового типу вступає велика кількість синсемантичних іменникових слів, які разом із залежними від них словоформами являють собою структури, на базі яких утворюються приіменникові обов’язкові компоненти

формально-синтаксичної структури речення» [Лебедь 2010]. Дослідниця розрізняє кілька різновидів семантичних єдностей іменникового типу:

– за будовою: двохелементні (*споживання м'яса*), розширеної структури (*здатність відновлення судин мозку*);

– за закритістю / відкритістю структури: закритого типу (*допомога малозабезпеченим*), відкритого типу (*перевірка готовності...*);

– за прогнозуванням іменником позицій: односпрямовані (*оформлення документів*), двоспрямовані (*вручення премії переможцям*);

– за морфологічним вираженням залежних від синсемантичного іменника слів: приіменникові безприйменниково-іменникові (*збирання врожаю*), приіменникові прийменниково-іменникові (*втручання у справу*), приіменникові інфінітивні (*обіцянка виконати*), приіменникові прислівникові (*оранка вручну*) [Лебедь 2010].

Кореляція *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення* ↔ *субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема* репрезентована такими формальними засобами:

1) родовим відмінком без прийменника, що залежить від девербативів (переважно іменників із суфіксами *-нн-*, *-анн-*, *-енн-*, *-інн-*), твірною основою яких є перехідні дієслова: *отримання, застосування, збирання, проведення, запуск, готування, виконання, розроблення, розвантаження, спорудження, орання, прокладання, керування, купування, поширення, вирішення* тощо, напр.: *Найважливішим було те, що ... вдалося не лише зберегти родину, а й не втратити* ***відчуття близькості*** (Н. Гурницька); *Велися примусові роботи-аваріз:* ***спорудження фортець***, ***прокладання шляхів***, ***наведення мостів*** (П. Загребельний); ***Поширення*** *територіальних* ***конфліктів***, *глобального тероризму, а також інших викликів, таких як міграція, перенаселення та глобальне потепління, робить світ небезпечним, що потребує від міжнародної спільноти дій на випередження* («День», 19.01.2017);

2) давальним відмінком, залежним від іменника *запобігання*, напр.: *Міністр закордонних справ України Павло Клімкін разом із міністром фінансів Держави Катар Алі Аль-Емаді підписали Угоду між урядом України та урядом Держави Катар про уникнення подвійного оподаткування та* ***запобігання*** *податковим* ***ухиленням*** *стосовно податків на доходи…* («День», 22.08.2017);

3) прийменниково-відмінковими формами родового відмінка, що залежать від девербативів, зокрема:

– *«від + род. відм.»*, напр.: *Генпрокуратура України розслідує можливе* ***ухилення від сплати*** *податків лідером депутатської групи «Відродження» Віталієм Хомутинником* («День», 17.07.2017);

– *«до + род. відм.»*, напр.: *Совок демонстрував віртуозне* ***пристосування до нового дня****, він безапеляційно ставав новим днем, витісняючи слабші й кволіші культури* (О. Дроздов); – *Моя* ***повага до професора*** *безмежна, як небо над нашими головами, а моя* ***пошана до*** *його молодих* ***друзів*** *живиться цією повагою, як місяць живиться сонячним світлом* (П. Загребельний);

4) прийменниково-відмінковими формами знахідного відмінка, що залежать від девербативів, зокрема:

– *«на + знах. відм.»*, напр.: ***Запит на науку*** *завжди є* («День», 26.04.2019); ***Запит на екстрадицію*** *українського мільярдера Дмитра Фірташа надійшов офіційними каналами до Австрії…* («День», 30.11.2016);

– *«про + знах. відм.»*, напр.: *Нові* ***твердження про застосування*** *в Сирії хімічної зброї ще раз свідчать про необхідність єдиного підходу і консенсусу в тому, що стосується механізму щодо виявлення винних* («День», 05.04.2018);

– *«в + знах. відм.»*, напр.: *Моя підірвана* ***віра в*** *онтологічну* ***незнищенність*** *кожної правди стирчала з мене на всі боки обгорілими металоконструкціями…* (О. Забужко);

– *«за + знах. відм.»*, напр.: ***Боротьба за державу, за владу, за її організацію і контроль, за реалізацію*** *суверенних прав були і є складовими як державного управління, так і … практики державотворення і розвитку* (І. Розпутенко);

5) прийменниково-відмінковими словоформами, що залежать від іменників, утворених від прикметників, які потребують обов'язкового поширювача, зокрема:

– *«до + род. відм.»* при іменниках *байдужість, вимогливість, доброта, жалість, милостивість, суворість, чуйність, уважність, готовність, здібність, здатність, придатність, стійкість, схильність*, напр.: *Повна моторошна* ***байдужість до мук*** *ближнього* (С. Талан); *Свобода мислення та* ***уважність до*** *довколишнього* ***світу*** *були головними для Шереха…* («День», 05.11.2013); *Тебе огортають тих* ***ніжність до минулого*** *і конкордистська нірвана погодження і гармонізації сил* (С. Процюк);

– *«для + род. відм.»* при іменниках *вигода, корисність, користь, небезпека, отруйність, шкідливість*, напр.: ***Небезпека для*** *її* ***зору*** *вже минула* (В. Бережний);

– *«на + знах. відм.»* при іменниках *готовність, згода*, напр.: *Для того, щоб рішення було позитивним, має бути* ***згода на долучення*** *України з боку ключових європейських союзників НАТО* («День», 12.07.2018);

– *«з + орудн. відм.»* при іменниках *аналогія, близькість, відповідність, зв'язаність, згода, нерозлучність, солідарність, спорідненість, суміжність, сумісність, одностайність, подібність, тотожність, схожість*, напр.: *Львівська міська рада, в якій у Андрія Садового ніколи не було більшості, продемонструвала дивну* ***одностайність з мерською політикою*** *щодо змін до Конституції* (https://www.dsnews.ua/politics/); *Президент США Дональд Трамп регулярно висловлює свою* ***солідарність із народом*** *України* («День», 19.11.2017); *При більш упередженому погляді на пані Домінік я виявив, що її* ***схожість із*** *нашою старою* ***знайомою*** *стовідсоткова* (Ю. Сорока);

– *«у + місц. відм.»*, напр.: *…це було єдиним припущенням, яке могло пояснювати таку* ***вправність у*** *першому в житті* ***водінні*** *цього апарата* (О. Волков); *Заможний філософ Сенека часто практикував аскезу і крайню* ***поміркованість у*** *життєвих* ***потребах*** (С. Процюк).

Важливо зазначити, що можливе спорадичне вживання приіменникових обов'язкових компонентів у позиції іменників, утворених від автосемантичних дієслів.

3.1.4.2. Приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема

Розмежування обов'язкових та необов'язкових другорядних членів речення, на думку Ю. В. Вольської, не є проблемою для прислівних членів речення з атрибутивним значенням, бо їх однозначно зараховують до необов'язкових, факультативних, валентно не зумовлених компонентів неелементарного простого речення [Вольська 2014]. В описі системи кореляцій формально-синтаксичних членів речення та їхніх семантико-синтаксичних відповідників зважатимемо на специфіку атрибутивної синтаксеми (суб'єктний атрибут, відносний атрибут, посесивний атрибут) та засоби вираження (безприйменниковим родовим відмінком та прийменниково-відмінковою словоформою).

3.1.4.2.1. Приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ суб'єктний атрибут

Кореляція *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ суб'єктний атрибут* ґрунтована на семантико-синтаксичній функції родового відмінка – суб'єктно-атрибутивній – та на специфіці опорного девербатива, що утворений переважно від неперехідних дієслів (напр.: *…сміх*

і ***плач дитини*** *і легіт небес – усе то з'єднано в одному теплому погляді матері!* (У. Самчук) – пор.: *дитина плаче*), зрідка – від перехідних дієслів (напр.: ***Розповідь дівчини*** *про її матір була для мене дуже важлива…* (Ю. Смолич) – пор.: *дівчина розповідає*). У разі похідності від перехідного дієслова ознаку за її носієм або за джерелом можна визначити з огляду на характер семантико-синтаксичних відношень, про що йшлося в підрозділі **1.2.2.2. Означення**.

Засобом вираження субстанційної суб'єктно-атрибутивної синтаксеми слугує словоформа в родовому відмінку. Такі конструкції ускладнені, мають два предикати, один із яких стоїть у присудковій позиції, а другий – у позиції підмета, напр.: *Щось казав мені Володя, а я не чула, а чула тільки* ***шелест листя****, і* ***шелест листя*** *був мов* ***шелест слів*** (П. Загребельний) – *чула шелест + листя шелестіло*.

За основу співвідношення *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення* ↔ *суб'єктний атрибут* беремо особливості семантико-синтаксичного відповідника, а тому розмежовуємо два корелятивні різновиди:

1) суб'єктно-атрибутивна синтаксема зі значенням носія ознаки, виражена іменником-назвою істоти в родовому відмінку, напр.: ***Крик людини****, яка безмежно вірила та й зірвалась перед смертю в безмежний розпач…* (Іван Багряний); *Ось молодий* ***сміх дівчини*** *розкочується по лісі і жаром сиплеться в парубочу душу* (М. Стельмах); *…і тільки* ***спів пташок*** *ледь-ледь колошкав тишу* (Ю. Винничук); *Здавалося, зараз таксі заверне за ріг і … до вух долинуть* ***крики*** *білих* ***чайок*** *і повіє солоним морським вітром* (Г. Вдовиченко);

2) суб'єктно-атрибутивна синтаксема зі значенням джерела ознаки, виражена іменником-назвою неістоти в родовому відмінку, напр.: *Звичайно, я чула* ***шум листя****, чула спів пташок, але це були буденні речі* (Б. Бойчук); *А уявляєш собі це кількатижневе* ***хитання палуб****?* (Ю. Андрухович); *Це*

просто ***коливання повітря****, кажу я собі* (О. Забужко); [Марко] *Їхав переконатися, чи станеться* ***збіг очікувань*** *із тим, що може запропонувати це хвалене місто* (Г. Вдовиченко); *Мені сняться* ***запах*** *твого* ***волосся*** *й ніжний* ***шепіт*** *твоїх* ***долонь*** (Дара Корній).

3.1.4.2.2. Приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут

Відносний атрибут як корелят необов'язкового другорядного члена речення має більш розгалужену систему засобів вираження. Своєрідними особливостями позначений безприйменниковий родовий відмінок, який, реалізуючи підрядний зв'язок між залежним та опорним компонентами, «перетворює синтаксичний субстантив на синтаксичний ад'єктив» [Межов 2012, с. 309]. Як трансформ базових компонентів, родовий відмінок має тісніші зв'язки з вихідними для нього семантико-синтаксичними функціями, постає найтиповішим засобом конденсації висловлення.

Кореляція *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут* реалізована такими засобами вираження:

1) безприйменниковою словоформою родового відмінка, залежною від невіддієслівних іменників, напр.: ***Господині помешкання*** *Марко зателефонував з-під брами, як і домовлялися* (Г. Вдовиченко); *Злата опиняється нагорі і відчиняє* ***двері*** *першої-ліпшої* ***кімнати*** (В. Гранецька); *Ще трохи* [пахне] *сухими* ***пелюстками хризантем****, які я завжди додаю до кавових зерен, коли їх мелю* (Дара Корній); *Напевне, це старість, бо солод перебиває* ***смак гвоздики***, ***аромат кориці***, ***терпкість хризантем****…* (Дара Корній); *Жовті печальні троянди –* ***колір смутку****, нанизаний на тендітні рамена пелюсток* (Дара Корній);

2) прийменниково-відмінковими формами іменників, що характеризують предмет за низкою ознак: за матеріалом, кількісним складом,

за місцем, часом, причиновими чи цільовими відношеннями, за наявністю або відсутністю в предметі якихось рис тощо, зокрема:

– прийменниково-відмінковими формами родового відмінка: *«з, із, до, біля, коло, проти, поблизу, поміж, посеред + род. відм.»* (з додатковим локативним значенням, напр.: *…їй довіряли* ***люди із катакомб*** (М. Руденко); *Славка та Ірка – подруги дитинства, що виросли в одному із* ***сіл поблизу Львова****…* (Н. Нікалео, «Львів. Кава. Любов»); *Оперний* ***спів посеред вулиці*** *як намагання привернути увагу до лише йому одному відомих речей…* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»)); *«для, від, до + род. відм.»* (із семантикою мети або призначення, напр.: *А я візьму в кімнаті* ***вазу для квітів*** (Дара Корній)); *«від (з), до + род. відм.»* (із темпоральним значенням, напр.: *– Знову зміна? – Так,* ***робота до ранку****, красуне. Тому замовляй!* (С. Талан)); *«з, від + род. відм.»* (із посесивним значенням, напр.: *В одному з ранніх варіантів новели* ***рядки з пісні*** *озивалися і в тексті* (Г. Гримич); *Місто перед нами за вікном знову набирало таємничих зеленкуватих барв – місяць швидко хилився до обрію, і тіні видовжувались на очах:* ***тінь від кущика*** *край тротуару була вже як* ***тінь від*** *височенного* ***кипариса****…* (Ю. Смолич)); ***«з + род. відм.»*** (що вказує на ознаку за матеріалом, напр.: *Чимшвидше у помешкання, таким було єдине бажання – чимшвидше туди,* ***на канапу з*** *кінського* ***волосу*** (Г. Вдовиченко)); *«без, від, до + род. відм.»* (що вказують на відсутність чогось, на ознаку за джерелом, вмістом та ін., напр.: *І парадокс: тим не менше тут, як ніде, береженеться українська* ***автентика від пісні до вишивки****…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»)) тощо;

– прийменниково-відмінковими формами знахідного відмінка, зокрема: *«на, під, по + знах. відм.»* (із семантикою мети та призначення, напр.: ***Мода на створювання*** *картин фарбами-спрей добігла й до Львова* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»)); *«на, в, через, за + знах. відм.»* (із локативною семантикою, напр.: [Леся] *Брала щоразу більше* ***роботи на дім****…*

(Н. Гурницька)); *«за + знах. відм.»* (зі значенням причини, напр.: *Це* ***премія за роботу****, яка відповідає умовам конкурсу і є найкращою з представлених на конкурс* (П. Загребельний)); *«на, в + знах. відм.»* (із кількісним значенням, напр.: *…там з одного боку густий евкаліптовий гай, з другого – сумно-самотній* ***будинок на двадцять з чимось поверхів****…* (П. Загребельний));

– прийменниково-відмінковими формами орудного відмінка, зокрема: *«за, під, над, перед, між + орудн. відм.»* (з локативною семантикою, напр.: ***Дорога між*** *нашою* ***хатою та вулицею*** *Чичеріна стала ланцюжком, який об'єднував нас* (І. Роздобудько)); *«з + орудн. відм.»* (зі значенням соціативного посесивного об'єкта, невід'ємної належності, за вмістом, складом чогось, із кількісним значенням тощо, напр.: *Майбутня опускає* ***конверт із фотографією*** *до скриньки* (В. Гранецька); *Йдіть туди, вам пташка витягне* ***папірчик із передбаченням****, дізнаєтесь, що буде* (Г. Вдовиченко); *Зрозуміло, що* ***будинки з чотирма*** *житловими* ***кімнатами*** *цілком відповідають гігієнічним вимогам, те саме можна сказати* ***про будинки з трьома кімнатами****, менше – вже з двома кімнатами…* (І. Франко));

– прийменниково-відмінковими формами місцевого відмінка, зокрема: *«на, в, по + місц. відм.»* (із локативним значенням, напр. *Повз чорну ринкову кам'яницю … проїхав* ***столик на колесах*** (Дара Корній); *Ненароджена дитина живе з мамою одним життям, відчуває її, торкається зсередини, ловить емоції та* ***адреналін у крові*** (Н. Гурницька)); *«по + місц. відм.»* (із семантикою призначення, обмеження, сфери діяльності тощо, напр.: *Ми з цією гарною сім'єю* ***сусіди по дачі*** (Т. Шахівська); *Марек приїхав з Любліна прийняти спадщину* ***цьотечки по бабці*** (Н. Нікалео, «Львів. Кава. Любов»)); *«в + місц. відм.»* (за наявністю зовнішньої характерної риси, напр.: *А тепер він* [Марко] *тримав на долоні записку … від тої* ***дівчини у капелюшку*** *з живими квітами* (Г. Вдовиченко)) тощо.

Якщо прийменниково-відмінкова словоформа стосується девербатива, то така атрибутивна синтаксема зазвичай має додаткове об'єктне значення, напр.: *Вона досі пише листи собі з майбутнього в минуле – щоб застерегтися від* ***зустрічі з Романом*** (В. Гранецька); *Той* ***спогад про відвідини*** *італійського міста зі століттями падаючою вежею пульсуватиме хвилями емоцій у Софіїному серці завжди* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»); *Її* [Софії] *власні* ***почуття до Львова*** *були родовими …* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»); *До запланованої* ***зустрічі з клієнтом*** *залишалося півтори години…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»).

3.1.4.2.3. Приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут

Роль посесивного атрибута як корелята приіменникового необов'язкового другорядного члена речення виконує безприйменникова словоформа родового відмінка. Родовий посесивний утворений аналогічно до родового суб'єктно-атрибутивного, що походить від називного суб'єкта. Такі субстантивні словосполучення є вторинними, вони утворені з вихідних речень унаслідок редукції предикатного слова й посилення «функційного навантаження родового, що поєднує значення посесивного суб'єкта й завуальоване значення редукованого предиката» [Межов 2012, с. 321]. Пор.: *серце матері – мати має серце*.

У ролі посесивного атрибута вживані іменники конкретно-предметної семантики, переважно назви істот (напр.: *Зателенькав вхідний дзвінок спотвореною* ***музикою Шопена****…* (Дара Корній); *Мобільний озивається музикою літа,* ***мелодією Вівальді*** (Дара Корній); [Перелік смаків] *І збивав із пантелику так само, як несподіване звучання* ***арії Фантома*** *з мюзиклу «Привид опери»…* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»); ***Маски невротика*** *і* ***Мефісто****, політичного* ***лідера*** *й успішного* ***письменника****,* ***художника*** *і*

публіциста, ***женозвабника*** *й* ***експериментатора*** *над душами то оживали, то пригасали* (С. Процюк)), а також іменники на позначення установ, організацій, підприємств, об'єднань тощо, у яких простежуємо послаблення семи належності (напр.: *І тільки гонорова панна Слава на* ***фронтоні*** *оперного* ***театру*** *так само мужньо й пафосно тримає у своїх тендітних та чіпких руках пальмову гілку* (Дара Корній); *У квітні 1945 року, коли ще тривали бої за рейхстаг та імперську канцелярію, в* ***штабі фронту*** *на пошуковця чекало багато листів: писали офіцери, солдати, співробітники штабів, кореспонденти фронтових газет, розвідники* («День», 21.08.2014)).

Отже, з огляду на диференціацію формально-синтаксичних членів речення за частиномовною належністю опорного слова керовані другорядні члени речення, співвідносні з відповідними синтаксемами, можуть перебувати в придієслівній, приприкметниковій, прислівниковій та приіменниковій позиціях. Для них характерний обов'язковий чи необов'язковий прислівний зв'язок та розгалужена система відмінкових і прийменниково-відмінкових форм вираження.

3.2. Семантико-синтаксична кореляція узгодженого другорядного члена речення з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою

Прислівні узгоджені другорядні члени речення належать до необов'язкових, факультативних, валентно не зумовлених компонентів неелементарного простого речення. Вони виражають атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, які в граматичній системі мові, як зауважує І. Р. Вихованець, «становлять специфічний тип відношень, перехідний від семантико-синтаксичних відношень до відношень формально-синтаксичного типу» [Вихованець 1993, с. 133]. Така специфіка атрибутивних відношень зумовлена їхньою вторинністю, похідністю від інших відношень. «Вони виникають унаслідок різноманітних перетворень

вихідних елементарних простих речень і перерозподілу синтаксичних залежностей між компонентами, що відбуваються за з'єднання двох або більше елементарних речень в одне просте ускладнене речення» [Вихованець 1993, с. 133].

Просте ускладнене речення з атрибутивним узгодженим членом речення постає внаслідок згортання складнопідрядного присубстантивно-означального речення, напр.: *Ворон пожертвував на те шість аркушів із рудого зшитка,* ***якого він «позичив» у кореспондента газети «Червоний Жовтень»****…* (В. Шкляр) → *Ворон пожертвував на те шість аркушів із рудого,* ***«позиченого» у кореспондента газети «Червоний Жовтень»*** *зшитка* (*Зшиток* ***«позичений» у кореспондента газети «Червоний Жовтень»*** *+ Ворон пожертвував на те шість аркушів із рудого зшитка*). Оскільки в позиції прислівного узгодженого члена речення перебуває дієприкметниковий зворот, то його відокремлюють відповідно до чинних пунктуаційних норм або якщо треба уточнити, конкретизувати означуване слово, що посилить ознаки похідності таких одиниць від елементарних простих речень, напр.: *Ворон пожертвував на те шість аркушів із рудого зшитка,* ***«позиченого» у кореспондента газети «Червоний Жовтень»***.

За основу класифікації прислівних компонентів з атрибутивним значенням беруть зазвичай морфологічні ознаки, «оскільки необхідною умовою наявності атрибутивних відношень між членами речення є залежність прислівного другорядного члена речення від іменника» [Вольська 2010, с. 336]. З огляду на цю диференційну ознаку, серед узгоджених другорядних членів речення виокремлюють прикметникові, дієприкметникові, числівникові та займенникові компоненти. Для опису семантико-синтаксичних кореляцій узгоджених другорядних членів речення із вторинними предикатними атрибутивними синтаксемами ми обрали семантичну класифікацію атрибутивних синтаксем, ґрунтовану на специфіці

вираженої ними ознаки: власне-атрибути (атрибутивні синтаксеми зі значенням виявленої ознаки предмета), відносні атрибути (атрибутивні синтаксеми на позначення ознаки за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості, обставини) та посесивні атрибути (атрибутивні синтаксеми на позначення ознаки предмета, виявленої через належність його людині, тварині чи іншому предметові).

3.2.1. Узгоджений другорядний член речення ↔ власне-атрибут

Безпосередньо виявлена ознака предмета (власне-ознака) є природною особливістю, сприйманою органами чуттів людини. У формально-синтаксичному ярусі узгоджені другорядні члени речення репрезентовані прикметниковими компонентами, співвідносними з власне-атрибутами, морфологічними варіантами яких є якісні прикметники. Семантичний діапазон власне-атрибутивних синтаксем охоплює такі значення[23]:

1) смакові особливості предмета, напр.: *У спеку пити* ***солодкий*** *ананасовий сік зовсім не хотілося* (Ю. Сорока); *…смакую* [я] ***холодною*** *кавою, не придатною до пиття…* (Дара Корній); *Світиться, як гадючі очі, люта кропива, синім полум'ям палає* ***гіркий*** *полин, зелено висвічує запінена, скажена блекота* (Степан Васильченко);

2) ознаки, сприйняті нюхом, напр.: *І молода селянка ще залишалася, пов'язана хусткою, сиділа біля кам'яної Амфітріти, дружини Нептуна, накладала дівчинці у маленьке горнятко* ***пахучі*** *рум'яні шкварки, розгортала пишний домашній хліб, сповитий чистим рядном* (Г. Вдовиченко); *Так, щоб відчути* ***запаморочливий*** *аромат, вишуканий смак і віддатися до останку неквапному ритуалу приготування та пиття кави* (Н. Гурницька); *Простір кухні наповнюється* ***запашним*** *ароматом* (Дара Корній);

[23] Семантичні групи власне-атрибутивних синтаксем диференціюємо за типологією О. Г. Межова [Межов 2012, с. 305–306].

3) ознаки, відчутні на дотик, напр.: *Сніги ідуть сумні і нетутешні, ідуть і йдуть із неба врізночас – мов пелюстки космічної черешні* ***холодний*** *всесвіт струшує на нас* (Л. Костенко); *Леся … завмерла, ще декілька хвилин насолоджуючись напівдрімотним станом і* ***приємним*** *відчуттям тепла на обличчі та шиї, тоді розплющила очі й задоволено потягнулася* (Н. Гурницька); *І тоді я вмираю. Розчиняюсь легким серпанком у* ***теплих*** *променях світанку…* (Дара Корній);

4) ознаки, сприйняті органами слуху, напр.: *Власник* ***деренчливого*** *голосу й* ***бадьорих*** *інтонацій* (Г. Вдовиченко); *– Пане Казимире! Шановне панство! – її* ***мелодійний*** *голос, добре поставлений голос хористки, пролунав, мов рядок пісні. – Пропоную цікавий експеримент!* (І. Роздобудько); *Може, вони повідають про те, як на них зупинялися постоєм козаки, варили саламату, а кобза дзвеніла у* ***тихе*** *надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем…* (Г. Тютюнник);

5) стосунок до простору, форму, обсяг, відстань, вагу, розмір тощо, напр.: *Вона* [пані Зеня] *робила* ***тривалі*** *комфортні паузи між* ***короткими*** *фразами, ця сива господиня іграшкового помешкання на площі Ринок* (Г. Вдовиченко); *Молодик у театральному котелку на потилиці та дівчина у* ***довгій*** *білій сукні та кислатому капелюсі зі штучними квітами* (Г. Вдовиченко); *Розливаю терпкість у* ***крихітні*** *горнятка* (Дара Корній); *На стінах деінде розвішані натюрморти у* ***важких*** *позолочених рамах* (С. Дзюба, А. Кірсанов); ***Велика*** *і* ***простора*** *квартира з* ***високою*** *стелею була обставлена чеськими меблями, популярними в радянські часи* (С. Дзюба, А. Кірсанов);

6) темпоральні характеристики, напр.: *Але перш ніж він прийняв відповідне рішення, довелося пережити* ***тривалий*** *період боротьби з часом* (Н. Сняданко); *Творчість генія потребувала* ***постійних*** *«свіжих емоцій»…* (Дара Корній); ***Віковий*** *дуб біля повороту алеї у Ботанічному саду недавно*

скинув торішнє листя і вже народжував нове – прозоро зеленів (В. Нестайко);

7) фізичні властивості предметів, напр.: *Птиці зелені у пізню пору спати злетілись на* ***свіжий*** *поруб* (Л. Костенко); *Ангел бачив, як до дерева стягують* ***сухе*** *гілля, чув, як внизу викрешують вогонь* (С. Скляренко); *Від гербаріїв пахло легким гіркуватим ароматом пересохлих трав, так пахне в кінці літа* ***крихкий****, вистояний на гарячому сонці чебрець* (В. Близнець);

8) структурні властивості предметів, напр.: *Малий просто з підвіконня сходить на дашок, звідти на мішки з піском, якими обкладено чорний вхід, потому зістрибує вниз, у* ***густий*** *ранковий туман* (С. Жадан); *Микола прожив* ***складне*** *життя і знав ціну своїм близьким, тому так ними дорожив…* (Л. Когут); *На екрані, на тлі* ***однорідної*** *маси джунглів, що з такої висоти нагадувала ворсистий килим, проступили два невеликі озера…* (М. Кідрук);

9) цінність предмета, напр.: ***Магічна*** *сила лісу силувала мряку клубитися над його понурим верхом* (О. Кобилянська); *У цю мить скрипнули присінкові двері, на ґанок вийшла молода дівчина з розпущеною русою косою – Оленка, Полуботкова наймолодша (дві інші давно заміжні, два сини поодружувані), батькова пестунка, примружилася на сонце, неначе кицька, побачила* ***коштовний*** *глечик, підняла покришку* (Ю. Мушкетик); *Тобто для мене важливо не те,* ***дорогий*** *чи* ***дешевий*** *чай смакує людині, а чому саме смакує той чи інший чай* (Н. Сняданко);

10) наявність або відсутність кольору та його відтінків, напр.: *За* ***чорно-синьою*** *горою, на схилку радісного дня, малює хмари* ***пурпурові*** *якесь веселе чортеня* (Л. Костенко); *Тривожні* ***чорні*** *хмари над головою не можуть розродитися* ***білою*** *зливою* (С. Процюк); *А ліс несе у вічність* ***зелені*** *корогви* (Л. Костенко); *Дівчинка з кошиком, наповненим букетами квітів, простягнула йому три гілочки, зібрані стрічкою, –* ***білі*** *квіти,* ***рожеві*** *й*

бузкові (Г. Вдовиченко); ***Бордові*** *шпалери із золотими візерунками справляли пафосне, але гнітюче враження* (С. Дзюба, А. Кірсанов);

11) користь або шкідливість предмета, напр.: *Дув* ***сприятливий*** *вітер, вони* [невільники] *знайшли дудки, бандору і кілька свирілей* (Ю. Мушкетик); *Необхідно використовувати ті зварювальні матеріали, що виділяють* ***шкідливі*** *речовини в найменшій кількості* (І. Ярова); *Та сприймiть це як гру, не картайте себе за* ***зайві*** *витрати, а просто насолоджуйтеся процесом* (Р. Кушнір);

12) фізичні й фізіологічні особливості істот, напр.: *Треба ж буде про щось розмовляти з незнайомою* ***хворою*** *людиною, залишившись із нею наодинці* (С. Дзюба, А. Кірсанов); *Проте, аби не вбрання смиренного ченця – то його* ***міцна*** *статура швидше свідчила б про вміння тримати меч, аніж звичку поститися* (Н. Лавлєнцева); *– Тут ще баба надвоє ворожила, – кволо всміхнувся Санько, хоча й знав, що це лише слова. Він витратив стільки сил, що зараз його могла подужати й* ***квола*** *дитина* (В. Рутківський);

13) емоційно-психічний стан людини, її волю, темперамент, вдачу, характер, морально-етичні якості, духовний світ, напр.: *Годинник на вежі сповістив чверть години, дзеленькнув трамвай,* ***зухвалий*** *підліток застрибнув на підніжку, проїхав кілька метрів, гукнув до когось переможно: бачив?* (Г. Вдовиченко); *Поклала картину на стіл, глибше вдихнула повітря, щоб перевести подих, і повернула до Богдана* ***радісне*** *обличчя* (Н. Гурницька); *І тільки* ***гонорова*** *панна Слава на фронтоні оперного театру так само мужньо й пафосно тримає у своїх тендітних та чіпких руках пальмову гілку…* (Дара Корній); *Злата й сама від себе не сподівалася, коли приїхала до нього в офіс і кинула усі листи «з майбутнього» в обличчя* ***спантеличеному*** *психоаналітику, влаштувала гучний скандал* (В. Гранецька);

14) інтелектуальні можливості людини, напр.: *Жаден старший і пристойний гімназіаст не уйде їх кокетерії, а торік один* ***здібний*** *хлопець і*

порядних батьків син утопився, занедбавшися через одну з них у науках і не здавши матури (І. Франко); *Грати його вчив* ***досвідчений*** *перс, який до того ж вважав Ібрагіма* ***тупим*** *учнем…* (П. Загребельний); ***Розумна, кмітлива*** *дівчина не гаяла даремно вільного часу: вчилася в монастирському училищі для дівчат, де викладали математику…* (С. Плачинда);

15) вікові ознаки, напр.: *І думки* ***молодого*** *хлопця наче спустилися з тих далеких гір в долину* (І. Нечуй-Левицький); *Мені хочеться, щоби біля мене був* ***зрілий*** *чоловік, який щось знає про це життя, Чарлі!* (Л. Дереш); ***Юну*** *квіткарку вже проминала артистична пара, на неї й перемкнула вона свою увагу* (Г. Вдовиченко);

16) матеріальний достаток людини, напр.: *Всупереч поширеній думці,* ***багата*** *людина від бідної відрізняється не обставинами, які дають їй змогу реалізуватись, і не сприятливістю навколишнього середовища. …* ***Багата*** *людина вирізняється особливим способом мислення…* (Р. Кушнір); *Жив колись у давні часи* ***бідний*** *чоловік із жінкою* («Українські народні казки. Ігри та завдання»); *З* ***ситих****, повних, що, обпившись крові, тихо доживали віку, ти поробив знову голодних: ти видавив з них кров, котру вони за свій довгий вік нассали…* (Панас Мирний); *Здавалося, ніби машиною часу я потрапила у вісімдесяті роки до помешкання якихось* ***заможних*** *партійних діячів* (С. Дзюба, А. Кірсанов);

17) внутрішній світ людини, а також достатній або недостатній вияв чого-небудь, напр.: *– Запитання: чи має сьогодні значення* ***маленький*** *внутрішній світ людини в океані електроніки й кібернетики?* (П. Загребельний); *М'яка, некриклива краса її, оповита задумою, неначе сама говорила про* ***чистий*** *і* ***глибинний*** *внутрішній світ, до якого не дотягнулись і не могли дотягнутися нечестиві обманні почуття і думки* (М. Стельмах); *І кожна* ***правдива*** *львівська ґаздиня має свій винятковий рецепт* (Дара Корній); *Затям собі:* ***щедра*** *людина ніколи не буде багатою* (Р. Росіцький);

18) масть тварин, напр.: ***Гнідий*** *кінь одразу ж почав бити копитами біля жолоба* (С. Талан); *На свист із заростів трави вибіг* ***вороний*** *кінь, мотаючи головою і форкаючи* (О. Зубченко); *Пеканий* ***буланий*** *кінь здибився, шарахнувся убік* (Т. Литовченко) тощо.

3.2.2. Узгоджений другорядний член речення ↔ відносний атрибут

Узявши за основу морфологічну диференціацію узгоджених другорядних членів речення та їхні семантико-синтаксичні відповідники, розмежовуємо такі корелятивні типи: *прикметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *дієприкметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *числівниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *займенниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*.

Відносні прикметники корелюють з атрибутивними синтаксемами на позначення ознаки за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості, обставини, називаючи «реальні об'єкти, які певною мірою стосовні до предмета (явища, поняття), відтвореного опорним іменником» [Межов 2012, с. 308].

Семантичний спектр відносного атрибута формують його часткові значеннєві варіанти:

1) назви ознак предметів із семою речовинності (матеріал, маса, речовина), напр.: ***Фанерні*** *журавлі не полетять у вирій* (Л. Костенко); *Хто йшов по полю мінному хоч раз, той мимохіть і на* ***паркетних*** *глянцях пригадує смертельний падеграс* (Л. Костенко); *Реставрувала ж* [Леся] *насамперед картини ...* ***олійними*** *фарбами, і поступово досягла певних висот саме в цьому* (Н. Гурницька); *На комоді поруч із дисковим телефоном щільно стояли* ***порцелянові*** *статуетки янголяток, балерин і* ***кришталева*** *ваза* (С. Дзюба, А. Кірсанов);

2) просторові поняття із семою локативності, напр.: *На Верховині, гей, на Верховині* ***Угорський*** *камінь з профілем орла* (Л. Костенко); *Пакистан має намір у п'ятницю звільнити раніше захопленого* ***індійського*** *пілота* («День», 28.02.2019); *У натовпі Софії вмить забракло повітря і простору, захотілося втекти від* ***міського*** *гамору* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»); *Адже Левко справді кохав її – заради неї відмовився від* ***закордонного*** *стажування, про котре мріяв, відколи вступив до університету* (В. Гранецька, «Львів. Кава. Любов»);

3) часові поняття із семою темпоральності, напр.: ***Осінній*** *холодок над спраглою землею шатро гаптоване широко розіп'яв* (М. Рильський); *Ми ходили вздовж* ***вечірньої*** *Прип'яті* (М. Коцюбинська); *Важливим є лише те, що* ***теперішня*** *мить обіцяє справжні почуття та бажання* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Білявий, як ангелик, сіроокий, трохи сором'язливий, саме таким вона б уявила* ***ранковий*** *Львів, якби той раптом міг зробитися чоловіком* (В. Гранецька); *Чи не щодня Злата бігала на пошту – відправляла й отримувала листи, «консультувалася» з собою* ***майбутньою*** *з найменших дрібниць…* (В. Гранецька);

4) назви ознак предметів за призначенням, функціями та іншими особливостями, напр.: *Брала* [Леся] *щоразу більше роботи на дім, у дальньому, найменшому, покої облаштувала собі* ***реставраційну*** *майстерню, весь вільний час присвячувала вдосконаленню* ***професійних*** *вмінь…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Леся поставила* ***кавову*** *філіжанку на маленький* ***журнальний*** *столик і підвелася на ноги* (Н. Гурницька); *У великому гарному будинку з* ***фруктовим*** *садом, де живуть її батьки* (В. Гранецька); *Вона* [Злата] *притуляється чолом до* ***віконного*** *скла, на зворотному боці котрого розповзаються холодні сльози львівського дощу, і поринає у спогади* (В. Гранецька);

5) поняття щодо різних вимірів (розміру, обсягу, ваги, кількості, віку), напр.: *Їй* [Златі] *знову починає видаватися, що немає ніякої*

двадцятичотирьохрічної *Злати, а все те листування – лише жорстокий жарт якоїсь людини…* (В. Гранецька); *Сорочка вмить прилипла до тіла, наче він щойно подолав* ***десятикілометровий*** *спринт* (А. Новік); *За стіною й почалася велика* ***півгодинна*** *перерва* (А. Новік);

6) назви ознак за належністю їх до установи, організації тощо, напр.: *У Полтаві* ***заводський*** *цех став мистецькою територією* («День», 09.04.2016); *Люди потроху починають розходитись, капітан Дорошенко, незважаючи на підозрілість, що майнула в Яцубинім погляді, бере Лукію під руку, щоб проводжати її додому, і йдуть вони неквапом через* ***шкільне*** *подвір'я…* (О. Гончар); *В Коїмбрі ви почуєте літературно найчистішу португальську мову (цей факт визнають навіть мешканці Ліссабона), а* ***університетська*** *бібліотека Коїмбри справді вразить вас своїми багатющими фондами* (О. Гончар).

Роль відносного атрибута як корелята дієприкметникового другорядного члена речення виконують дієприкметники, оскільки вони виражають відношення до дії або до процесуального стану. Граматичне різноманіття дієприкметників визначає корпус активних і пасивних форм, утворених від дієслівної основи теперішнього часу та від основи інфінітива, напр.: *Духнович призначив його комісаром, втираючи хусточкою піт зі свого вже* ***обгорілого*** *від сонця обличчя* (О. Гончар); *Вранці присняться* ***забутим*** *богиням вершників двоє над містом скляним* (О. Пахльовська); *Щось далеке нагадало про себе,* ***забуте***, ***викликане*** *апетитним запахом сільських шкварок та свіжого хліба з грубою шкіркою, із цяточками* ***запеченого*** *кмину* (Г. Вдовиченко).

Для уточнення, конкретизації означуваного слова дієприкметник або його зворот відокремлюють, однак тоді варто говорити не про прислівний, а опосередкований синтаксичний зв'язок, напр.: *Тихе прохання Миколи Івановича піти з ним,* ***осамотненим*** *і* ***зневіреним****, завжди бриніло в моїх*

вухах (Р. Іваничук); *Як би ви схарактеризували особисто для себе період,* ***проведений у Літній школі журналістики «Дня»?*** («День», 28.07.2017).

Кореляція *числівниковий другорядний член речення* ↔ *відносний атрибут* реалізована порядковими числівниками (порядковими прикметниками [Вихованець 1988], відносними прикметниками [СУЛМ 1997, с. 374]), що виражають ознаку за порядком розташування предметів у просторі, процесів і явищ у часі тощо, напр.: *Українська грація Христина Погранична поповнила скарбницю збірної України* ***двадцятою*** *медаллю на ІІІ літніх Юнацьких Олімпійських іграх, що проходять у Буенос-Айресі (Аргентина)* («День», 17.10.2018); *Сьогодні* ***перша*** *субота липня, у мами розпочалася відпустка, і вона ще вчора забрала Ромчика до себе* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Сьогодні –* ***перша*** *річниця створення ПЦУ* («День», 15.12.2019); *У Нью-Йорку в штаб-квартирі Організації Об'єднаних Націй відкрилася* ***сімдесят третя*** *сесія Генеральної Асамблеї ООН, тема якої «Зробимо ООН ближче до інтересів усіх людей: глобальне лідерство і спільна відповідальність у підтримці мирних, справедливих і стійких товариств»…* («День», 19.09.2018).

Морфологічним варіантом відносних атрибутів слугують такі розряди займенників (займенникових прикметників): вказівні (*той, цей, такий, стількох, стільком, стількома, на стількох*), заперечні (*ніякий, нічий, нікотрий, жодний* (*жоден*)), означальні (*сам* (*самий*)*, весь* (*ввесь, увесь*), *усякий, кожний* (*кожен*)*, інший (інакший)*),[24] неозначені (*який-небудь, будь-який, декотрий, казна-який, хтозна-який* та ін.), питальні та відносні (*який, котрий, скількох, скільком, скількома, на скількох*). Вони «заміщують прикметникові форми широкого семантичного діапазону» [Межов 2012, с. 319], і, «крім граматичної спорідненості, … виявляють відповідний ступінь семантичної співвіднесеності з прикметниками» [Там само, с. 320], напр.:

[24] І. Р. Вихованець розрізняє означальні займенникові прикметники, пов'язані з кількісно-означальною семантикою (*сам* (*самий*), *інший*), узагальнювальні (*весь* (*ввесь, увесь*), *всякий* (*усякий*), *кожний*) та ототожнювальні (*той самий, той же*) займенникові прикметники [Граматика СУЛМ 2017, с. 304–305].

Хоч би ***яка*** *скульптура з* ***того*** *саду прийшла сюди постояти в журбі!* (Л. Костенко); *Напевно, й майбутню професію вона вибирала за* ***цими*** *вподобаннями та любов'ю до* ***всього*** *давнього, автентичного і* ***такого****, що ховає у собі особливу ауру старовини, таємниці й доторку до минулого* (Н. Гурницька); *А потім доброзичливці сказали, що в нього є* ***інша*** *жінка* (Н. Гурницька); *Сцена представляє* ***той самий*** *краєвид, тільки з зеленими садами, чепурними хатками…* (І. Франко); *Набагато важливіше те, що вона може поставити собі майбутній* ***будь-яке*** *запитання…* (В. Гранецька); *Ні-ні, я чудово розумію, що* ***тієї*** *тебе більше не існує, ти стала мною, а листуватися з* ***самою*** *собою якось негоже…* (В. Гранецька) – в останньому реченні займенникові атрибути поєднані із займенниковими іменниками.

З ототожнювальним значенням може вживатися прономіналізований числівник *один* (= той самий), напр.: *Два з половиною роки я не могла жити в* ***одному*** *місті з тобою, дивитися на* ***одні*** *зорі, пити* ***одну*** *воду* (Дара Корній).

Часто в художніх текстах займенники виконують особливу функцію – актуалізують ознаку за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану тощо. Фрагмент з оповідання Дари Корній «Муза плакала» насичений займенниками різних розрядів, причому деякі з них в авторському тексті виділені курсивом, напр.: *Але все ж мене –* ***тої, яку*** *ти знав, – більше немає. Сходи на цвинтар спогадів і занеси їй* ***ці*** *жовті квіти. Я люблю жовтий колір, та ненавиджу віднедавна жовті троянди, бо це твої квіти, це її квіти. Квіти* ***тої, якої*** *вже нема. Бо коли помираєш – стаєш іншою* (Дара Корній).

До відносних атрибутів О. Г. Межов зараховує й традиційно виокремлювані прикладки, уважаючи, що іменники в називному відмінку виконують атрибутивну функцію. У художніх творах вони нерідко мають порівняльну семантику, постаючи об'єктами порівняння, а іменники, яких вони стосуються, – суб'єктами порівняння, за основу порівняння слугують

спільні ознаки суб’єкта й об’єкта [Межов 2012, с. 318–319]. У підрозділі ***2.1.2.1.4. Корельовані другорядні члени речення*** ми обґрунтували доцільність трактування зв’язку між іменниками, що мають однакову форму відмінка, як реченнєвого, а не підрядного. Для номінування зв’язку в сполуках прикладкового типу використовуємо термін *паралелізм*.

3.2.3. Узгоджений другорядний член речення ↔ посесивний атрибут

Атрибутивна синтаксема на позначення ознаки предмета, виявленої через належність його людині, тварині чи іншому предметові, т. зв. посесивний атрибут, є корелятом узгодженого другорядного члена речення, що охоплює два морфологічні варіанти: присвійні прикметники та присвійні займенники.

О. Г. Межов акцентує на тому, що «за структурою і змістом присвійні прикметники відособлені від класу власне-відносних прикметників, суфікси яких виражають не семантичну, а морфологічну функцію: транспонують лексему з категорії іменника в категорію прикметника» [Межов 2012, с. 321]. Посесивні атрибути виражають індивідуальну належність предмета людині або тварині, а за умови уособлення – неістотам, напр.: *І тільки десь* ***Іванова*** *Марічка із того світу кличе його: – Йва-а-а!..* (Л. Костенко); *Тому зустріти ювілей поета з новою експозицією й у відремонтованому приміщенні для працівників музею та любителів* ***Шевченкового*** *слова досить символічно й знаково* («День», 10.10.2013); *Мене воскрешали довго.* ***Мамині*** *сльози вливали в тіло життя.* ***Мамині*** *руки гоїли рани.* ***Мамині*** *слова лікували душу* (Дара Корній); *Раціональне зерно в* ***Богданових*** *словах Леся, звичайно, визнала, проте все одно всю дорогу переживала та непокоїлася* (Н. Гурницька).

Сему належності вносять у структуру присвійного прикметника словотворчі суфікси, «які виконують семантичну функцію предиката» [Межов 2012, с. 321–322]. Речення з посесивними атрибутами є семантично неелементарним, воно складається з двох речень, напр.: *Він* [чаклун] *вдарить несподівано, хоч і сидить далеко, та дотягнеться, і цього разу переможеного не врятує навіть* ***мамина сорочка*** (Н. Дев'ятко) ← *І цього разу переможеного не врятує навіть сорочка + Сорочка належить мамі.* Суфікс *-ин-* у посесиві *мамин* співвіднесений із предикатом *належить*, виконує його функцію.

Від семантики твірних слів залежить вибір словотворчого суфікса:

1) *-ів- (-їв-)*, *-ов-*, *-ев-* (*-єв-*), *-ин-*, *-їн-* – від іменників на позначення назв людей (*татів* (*татова*), *товаришів* (*товаришева*), *Андріїв* (*Андрієва*), *сестрин*, *Зоїн*), напр.: *Свідомість* ***Андрієва*** *розчахнулася – Миколин підпис і почерк – і ось це говорення!.. Що це все значить?! В голові* ***Андрієвій*** *мутиться* (Іван Багряний); *Дивно стало Іванові, він згадав про вкрадливі сиві пасмуги в* ***Маріїному*** *чорному волоссі: чи не вони дають себе знати?* (Р. Іваничук*); Од засліплених місяцем шибок линув* ***Соломіїн*** *голос,* ***Соломіїн*** *спів* (М. Стельмах);

2) *-ів-*, *-ов-*, *-ев-*, *-ин-*, *-їн-*, *-ач-*, нульовий суфікс – від іменників-назв тварин (*соловейків* (*соловейкова*), *карасів* (*карасева*), *качиний*, *солов'їний*, *звірячий*, *вовчий*), напр.: *Село – це земля, і сонце, і теплі дощі, і* ***пташиний*** *спів, і все росте, розвивається, квітне і дає врожаї, приносить радість, добробут і бажання жити далі, рости і діяти, як казав поет* (П. Загребельний); *Коли князь Святослав вслухався в цей* ***солов'їний*** *спів, йому здалося: то не солов'ї співають, а вся земля, що прагне життя, щастя, любові* (С. Скляренко).

Узгоджений другорядний член речення, співвідносний із посесивним атрибутом, виражений присвійними займенниками, що вказують на належність предмета першій особі (*мій*, *наш*), другій особі (*твій*, *ваш*),

третій особі (*їхній*)[25] та будь-якій особі, що є суб'єктом дії (*свій*), напр.: *А зернятко ще надію має* ***наші*** *дні нащадкам відтворити* (М. Луків); *Нехай душа* ***твоя*** *примусить любити ревно, віддати щиро любов за рідний край!* (М. Старицький); *Може, носив невиліковну хворобу в собі вже давно і, не маючи ні часу, ні сподівань на здобуття престолу, розчистив собі шлях до влади вбивствами* ***своїх*** *братів,* ***їхніх*** *дітей, укороченням віку самому султанові* (П. Загребельний).

3.2.4. Кореляція узгодженого другорядного члена речення з атрибутами проміжних розрядів

Узгоджені другорядні члени речення можуть виражати прикметники проміжних розрядів: відносно-якісні, присвійно-відносні та присвійно-якісні. З огляду на це виокремлюємо три різновиди кореляцій: *узгоджений другорядний член речення ↔ відносно-якісний атрибут*, *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-відносний атрибут* та *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-якісний атрибут*.

Перехід відносних прикметників у якісні можливий у сфері їхніх переносних значень. Співвідношення *узгоджений другорядний член речення ↔ відносно-якісний атрибут* репрезентує назви ознак предметів за різними відношеннями, які в контексті набувають ознак якісних прикметників, пор.: *вишневий пиріг – вишнева сукня*, *солом'яна стріха – солом'яний чуб*, *золотий перстень – золота дитина*, *демократична країна – демократична людина*, *творче завдання – творча людина*, *батьківські збори – батьківське ставлення* (чуйне), напр.: *З'ясовування стосунків, взаємні обвинувачення, траскання дверима,* ***демонстративна*** *поведінка…* (Н. Гурницька); ***Творча*** *людина постійно відчуває нагальну потребу*

[25] Належність третій особі однини виражена за допомогою форм родового відмінка особово-вказівних займенників *його, її,* подекуди як паралельну форму множини використовуютьа займенник *їх*, який доречніше замінити на *їхній*. Вони є засобами вираження прилеглих другорядних членів речення.

перенести у зовнішній світ найцінніше і найдорожче – все, на що сама здатна, вона поспішає подарувати свій талант людям, розкрити нам красу життя... («День», 03.07.2015); *Дівчина із* ***золотим*** *ім'ям та місто із* ***золотим*** *серцем* (В. Гранецька).

Яскравим прикладом набуття прикметником *золотий* переносного значення слугує уривок з оповідання В. Гранецької «Абонентська скринька»: *Якось він* [Роман] *запросив мене на каву в «****Золотий*** *дукат». Знаєш, трохи моторошне місце – кажуть, там зупиняється час. Зате саме в «Дукаті» я вперше спробувала каву* ***з золотом****, відтепер то моя улюблена! Роман так і сказав: ця кава створена для дівчини із* ***«золотим»*** *ім'ям*[26]*. З того дня ми не розлучалися. За кілька місяців він мені освідчився, я вийшла за нього і народила чудову донечку. Назвала її* ***Златою*** *– на твою честь. А може, то* ***«золота»*** *кава так на мене вплинула…* (В. Гранецька, «Львів. Кава. Любов»).

У деяких відносно-якісних прикметників завершився процес семантичних перетворень, а тому вони можуть утворювати форми ступенів порівняння або «синтаксично означатися кількісними словами» [СУЛМ 1994, с. 226]: *більш демократичний, найменш діловий, занадто картинний, дуже мирний*. О. Г. Межов уважає, що прикметники проміжних розрядів – відносно-якісні чи присвійно-якісні – виражають власне-атрибутивне значення [Межов 2012, с. 308], із чим можна погодитися, адже причиною цього є їхнє переносне вживання.

Посесивно-відносне атрибутивне значення може бути виражене присвійно-відносними прикметниками, що, на відміну від присвійних, «указують на більш узагальнену віднесеність» [СУЛМ 1997, с. 228]. Специфіка прикметників цього проміжного розряду полягає в тому, що вони, втрачаючи семантичний відтінок присвійності, відповідають на запитання *який?* і мають словотвірні показники відносності та присвійності – складні суфікси *-івськ-*, *-инськ-* (у прикметниках, утворених переважно від назв

[26] Героїню, від імені якої йде розповідь, звати Злата.

людей), *-ач-, -яч-, -ин-, -їн-*, зрідка *-ов- (-ев-)* та нульовий суфікс (у прикметниках, утворених від назв тварин). Погоджуємося з думкою О. Г. Межова, що «їхнє проміжне становище між присвійними і відносними прикметниками полягає в тому, що, подібно до присвійних прикметників, вони відтворюють посесивні відношення, тобто у структурі змісту в них помітна сема належності» [Межов 2012, с. 322], хоч вона й послаблена впливом іншої ознаки – властивості предмета. Напр.: *І ніч у зламах* ***врубелівських*** *крил стояла довго в нього за плечима* (Л. Костенко); *Для ближнього світу дуже важлива традиція,* ***дідівські*** *звичаї, віра батьків* (В. Неборак); *Та ти навіть не уявляєш, друже, як це – мати в собі таку ношу, яка кожного дня грає в тобі* ***бахівськими*** *кантатами* (Дара Корній); *Зазвичай* [Леся] *сприймала прояви* ***чоловічої*** *уваги доволі критично і не брала близько до серця* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов») – в останньому реченні прикметник *чоловічої* має нульовий суфікс і виражає узагальнене значення стосунку до статі.

Присвійно-відносні прикметники можуть набувати значення якісних, що можливе на основі переносних значень слова, напр.: *Заглядає в шибку казка сивими очима,* ***Материнська*** *добра ласка в неї за плечима* (В. Симоненко); *Пес заскавчав, спрямував свій* ***звірячий*** *погляд на хлопця, вишкірився в загрозливому гарчанні* (С. Тимченко).

Вияв нових семантичних відтінків, що ґрунтуються на переносному значенні, лягли в основу кореляції *узгоджений другорядний член речення* ↔ *посесивно-якісний атрибут*: *Що ж допомогло мені не опустити руки? По-перше, моя* ***осляча*** *впертість і бажання довести собі, що я чогось варта* (День», 26.07.2017).

Контекст визначає належність прикметника до лексико-граматичного розряду, демонструє його співвідносність з атрибутами, напр.: *заячі вуха, вовчий хвіст, батькові руки* (присвійний прикметник – посесивний атрибут), *заяча шапка, вовча шуба, батьківський комітет* (присвійно-відносний

прикметник – посесивно-відносний атрибут), *заяча душа, вовча натура, батьківська турбота* (присвійно-якісний (присвійно-відносно якісний) прикметник – посесивно-якісний (посесивно-відносно-якісний) атрибут).

3.3. Семантико-синтаксичні відповідники прилеглих другорядних членів речення

У науковій літературі формально-синтаксичні позиції лексико-граматичних класів слів переважно кваліфікують як позиції детермінанта, керованого і некерованого другорядних членів речення [Граматика СУЛМ 2017, с. 552; Висоцький 2013, с. 133 та ін.]. Відповідно до форми підрядного зв'язку – прилягання – замість терміна *некерований другорядний член речення* використовуємо *прилеглий другорядний член речення* та визначаємо його кореляції із семантико-синтаксичними відповідниками: вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, кількісною синтаксемою, синтаксемою способу дії та порівняльною синтаксемою.

3.3.1. Прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема

У науковій літературі атрибутивні відношення витлумачені неоднозначно. За вузького розуміння, репрезентованого в традиційній граматиці, вони постають як відношення ознаки до предмета, а тому атрибутивний компонент може поширювати лише субстантиви. Широке трактування передбачає виокремлення власне-атрибутивних відношень (залежний компонент присубстантивний) та обставинно-атрибутивних відношень (ознака властива несубстантивному компонентові) [Маторіна 2015, с. 90].

Розширення корпусу атрибутивних відношень спричинене вживанням прислівників, об'єднаних у два типи відповідно до специфіки їхнього функціювання [Пешковский 1956, с. 100–101]. І. К. Кучеренко вважає, що прислівники уточнюють безпосередні ознаки предметів, тому вони так само є ознакою предмета, яка, на відміну від присубстантивної, опосередкована іншою ознакою, із якою прислівники поєднані безпосередньо. З огляду на це дослідник констатує, що загальною назвою членів речення, виражених означальними прислівниками, може бути «опосередковане означення», у межах якого він виокремив три семантичні різновиди: якості, способу й кількості [Кучеренко 2003, с. 344–345]. Нам імпонує цей підхід, за яким атрибутивні відношення витлумачені як такі, що можуть бути реалізовані не лише між компонентами субстантивних сполук, але й дієслівних, прикметникових та прислівникових, «тобто є відношеннями ознаки до предмета та ознаки до інших ознак» [Маторіна 2015, с. 90].

За основу кореляцій прилеглого другорядного члена речення із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою беремо морфологічний критерій, а тому аналізуємо співвідношення якісно-означальних і якісно-відносних прислівників, присвійних займенників *його, її, їх* та інфінітивів із їхніми семантико-синтаксичними відповідниками. За частиномовною належністю головних компонентів розрізняємо дієслівні, субстантивні, прикметникові та прислівникові сполуки.

Якісно-означальні прислівники переважно підпорядковані дієсловам, якісно-відносні в ролі прилеглого другорядного члена речення функціюють у всіх різновидах словосполучень за морфологічним вираженням опорного слова. Серед зазначених прислівникових одиниць найчисельнішу групу становлять ті, що структурують дієслівні сполуки.

Ядром означальних прислівників є якісно-означальні, що найвиразніше передають «чисту, нічим не ускладнену якісність» [Евтюхин 1999, с. 22]. Вони постають унаслідок адвербіалізації якісних прикметників, «що змінили

типову для них присубстантивну формально-синтаксичну позицію на придієслівну, де втратили свої морфологічні ознаки, а замість прикметникових флексій набули специфічних деривaційних суфіксів ***-о*** чи ***-е***, що позначають кінець незмінного слова» [Граматика СУЛМ 2017, с. 506].

Функційну подібність якісно-означальних прислівників до прикметників спричинило їхнє відприкметникове походження. Дослідники [Граматика СУЛМ 2017, с. 508; Висоцький 2013, с. 48 та ін.] акцентують на тому, що в придієслівній позиції якісно-означальні прислівники виконують ту саму роль, що й прикметники в присубстантивній, але прикметники виражають безпосередню ознаку (*сумне зітхання*), а прислівники – опосередковану ознаку іншої ознаки (*сумно зітхає*). Різняться вони й способом зв'язку з опорним словом: прикметник узгоджений з іменником, а якісно-означальний прислівник прилягає здебільшого до дієслова, зрідка – до дієприкметника чи до прикметника.

Запропонована дослідниками [Висоцький 2013, с. 49–50; Граматика СУЛМ 2017, с. 509–510] система кореляцій *прилеглий прислівниковий другорядний член речення* ↔ *вторинна предикатна атрибутивна синтаксема* ґрунтована на значеннєвій диференціації якісно-означальних прислівників. Аналізуючи зазначені мовні одиниці, беремо її за основу, відповідно до чого вказані копоненти об'єднуємо в групи за такими ознаками:

1) загальною оцінкою, напр.: *Як завжди –* ***бездоганно*** *та* ***елегантно*** (Дара Корній); *Вона* [Дженніфер] *– лікар-онколог, тож коли Лео … раптово занедужав, саме завдяки їй ракову пухлину вдалося виявити на початковій стадії й* ***успішно*** *вилікувати…* (В. Гранецька, «Львів. Кава. Любов»); *Ні-ні, я* ***чудово*** *розумію, що тієї тебе більше не існує, ти стала мною, а листуватися з самою собою якось негоже…* (В. Гранецька, «Львів. Кава. Любов»);

2) фізичними відчуттями, напр.: *Брунгільда якийсь час мовчала, й тільки чути було, як* ***важко*** *дихає* (І. Білик); *У неділю зранку мама*

приготувала сніданок, усі ***смачно*** *поїли* (Л. Когут); *Дівчина зробила ще крок, другий, посковзнулась, обхопила вуха руками,* ***голосно*** *закричала і стрімко злетіла в повітря* (В. Худенко); ***Втомлено*** *озирався старий Тарас* (В. Земляк); *Яся спала надзвичайно* ***спокійно****, і хлопець, придивляючись до її обличчя, кілька разів помічав на ньому лукаву посмішку: мабуть, їй снилось щось приємне* (М. Трублаїні); *Водяна дрібнолиста кропивка по-морозячому покусює шию, тугі, гадючі тіла обмулених лілій* ***липко*** *в'ються по тілу, відштовхую їх руками, вода холоднішає, вже скоро й дно, джерела б'ють знизу в обличчя, де ж верша, вершо, де ти?* (М. Вінграновський);

3) естетичним виявом, напр.: *Ніхто так* ***вишукано*** *не вміє заварювати каву* (Дара Корній); ***Брутально*** *відштовхуєш мене від дверей спальні…* (Дара Корній); *Я* ***гидливо*** *кривлюся, наче з'їла щось кисле* (Дара Корній);

4) емоційним забарвленням, напр.: *Вдавано* ***весело*** *й досить* ***меланхолійно*** *говориш і піднімаєш на мене очі. …* ***Нажахано*** *робиш півкроку назад – і ціпенієш* (Дара Корній); *Петро* ***весело*** *засміявся, забілівши рівним тинком зубів…* (В. Винниченко); ***Весело*** *та безтурботно живуть німфи-красуні, опівночі вони водять танок, знаджуючи людей, що йдуть повз озеро* («Весела абетка»); *Відразу сподобалося, як* ***захоплено*** [Леся] *глянула на нього тоді…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Перша крапля дощу* ***скорботно*** *й зі смутком падає на плакат, котиться щокою Музи* (Дара Корній); *Помітивши маму, спочатку* ***радісно*** [Ромчик] *кинувся її зустрічати, проте, побачивши біля неї незнайомого чоловіка, трохи пригальмував, зупинився і насуплено глянув на нього спідлоба* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»);

5) ставленням до кого-, чого-небудь, напр.: *І як біля Домініканського собору Єпифаній Дровняк* ***дружньо*** *підморгує мені…* (Дара Корній); *Роксоляна такі дива бачила вперше, а Софія* ***терпляче*** *їй товаришила* (Л. Олендій, «Львів. Кава. Любов»); *Звісно, деякий час ми* ***чесно*** *намагалися підтримувати стосунки на відстані, але знаєш, як воно буває…*

(В. Гранецька, «Львів. Кава. Любов»); ***Радо*** *і* ***привітно*** *зустріли школярі свого вчителя* (Степан Васильченко);

6) логічністю, раціональністю, напр.: *Робота Женевської конференції проходила* ***суперечливо*** *і не давала бажаних результатів* (Ю. Горбань); *З усіх доказів існування Бога більш-менш* ***переконливо*** *мені звучить лиш один: у літаку, що стрімко падає вниз, немає жодного атеїста* (Ю. Андрухович);

7) кольором, напр.: ***Багряно*** *горять дерева, щоб струснути долу вогняне листя й закоцеміти під холодним небом у згаслій беззахисній голизні* (З. Легкий); *А Грушевський стояв у вікні, очманіло дивився на каштани, що раптом зацвіли* ***червоно*** (Ю. Смолич); *Яблуні дихають цвітом, росяно,* ***червоно, біло*** (А. Малишко); ***Червоно*** *хитнувся туман у його очах* (О. Гончар); *Світиться, як гадючі очі, люта кропива, синім полум'ям палає гіркий полин,* ***зелено*** *висвічує запінена, скажена блекота* (Степан Васильченко).

Якісно-означальні прислівники виражають ознаку, яка може мати різний ступінь вияву, що репрезентовано у формах вищого й найвищого ступенів порівняння (*повільно рухається – повільніше рухається, найповільніше рухається, більш повільно рухається, найбільш повільно рухається*) та в здатності сполучатися з прислівниками міри й ступеня (*дуже повільно рухається, надто повільно рухається, трохи повільно рухається, зовсім повільно рухається*), напр.: *Та що ближче до рідного дому, то, здавалося,* ***повільніше*** *та* ***повільніше*** *рухається поїзд, частіше зупиняється і ніби довше, ніж потрібно, простоює на станціях* (В. Козаченко); *Цього разу вона* [зелена цятка] *рухалася* ***надто повільно****, ніби знехотя* (С. Румянцева); *Зранку це дозволило уникнути надмірних заторів та вивести на дороги снігоприбиральну техніку, утім, протягом дня місто рухалося* ***дуже повільно*** («День», 18.12.2017).

Прилеглий прислівниковий другорядний член речення, виражений якісно-означальним прислівником, корелює із вторинною предикатною

атрибутивною синтаксемою й у придієприкметниковій та приприкметниковій позиціях, причому частіше перед опорним компонентом, напр.: *Усе навкруги було вкрите пухкою білою ковдрою, вікна у хатинках* ***старанно розмальовані*** *дивовижними візерунками, які всю ніч малював дідусь Мороз, а ставки скуті кригою* (І. Мацко); *Будь-яке велике, зручне,* ***добре умебльоване*** *помешкання у тихому престижному районі міста відразу привертало увагу нової влади, ставало об'єктом бажання та активного замилування…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *А він* [Володимир Берсенєв] *ще з 1978 року мешкає в Києві, успішно виліковує* ***безнадійно хворих*** *співвітчизників, на яких офіційна медицина давно махнула рукою* («День», 05.02.2008).

Прилеглий прислівниковий другорядний член речення подекуди можна замінити синонімічною морфологічною формою, напр.: ***Болісно*** *заіржав поранений кінь* (В. Малик) може бути трансформовано в речення ***З болем*** *заіржав поранений кінь*; ***Радісно*** *й святково ж буде першому-ліпшому історикові літератури знайти якогось чудового дня в одному зі щойно розсекречених архівів дещо про мене!* (Ю. Андрухович) можна замінити реченням ***З радістю*** *й відчуттям свята перший-ліпший історик літератури знайде якогось чудового дня в одному зі щойно розсекречених архівів дещо про мене!* Отже, з якісно-означальними прислівниками *радісно, ніжно, болісно* зазвичай корелюють прийменниково-відмінкові словоформи *з радістю, з ніжністю, з болем* і подібні.

Кореляція *прилеглий прислівниковий другорядний член речення* ↔ *вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, реалізована якісно-відносними прислівниками, має вужчий семантичний діапазон і вирізняється сферою вживання. К. Г. Городенська зауважує: «Якщо якісно-означальні прислівники безпосередньо передають ознаку іншої ознаки, то якісно-відносні прислівники характеризують ознаку через її відношення до якогось об'єкта чи середовища, пор.: *економічно вигідний* – вигідний

з економічного погляду; *соціально спрямований* – спрямований у соціальну сферу» [Граматика СУЛМ 2017, с. 515].

За специфікою вживання якісно-відносних прислівників диференціюємо такі позиції:

1) приприкметникову, що є типовою (переважно з прикметниками, які мають оцінне або модальне значення), напр.: *Допомога сприятиме покращенню врядування, місцевому розвитку та наданню послуг шляхом розвитку спроможностей на місцевому рівні для* ***гендерно чутливих*** *реформ децентралізації та адміністративної реформи...* («День», 08.12.2017); *Україна має серйозні можливості стати* ***економічно сильною*** *країною* («День», 30.09.2016);

2) придієслівну (може бути пре- і постпозиція), напр.: *Вид вимирає або* ***кількісно*** *різко* ***зменшується*** (Л. Копань); ***Вийшло*** *настільки* ***правдоподібно****, що ми не витримали і розреготалися прямо під священними дверима* (М. Соколян); *Єдиний фактор, що стримує їх* ***кулуарно домовитися*** *вже сьогодні – це Майдан* («День», 18.02.2014);

3) придієприкметникову (виражено ознаку через її відношення до певного середовища або до іншої ознаки), напр.: *А у таких випадках чоловіча частина соціуму «відтягується» у ...* ***фінансово забезпечені*** *сфери…* («День», 02.11.2016); *Останнє підвищення тарифів до* ***економічно обґрунтованого*** *рівня відбулось у лютому 2015 року* («День», 25.05.2018); *Пам'ять голодомору вимагає, щоб парламент уважніше підійшов до цієї проблеми і визначив* ***законодавчо закріплений*** *алгоритм ставлень до тих трагічних подій в історії нашої країни* («День», 20.03.2003);

4) приприслівникову (прислівник прилягає до предикативного прислівника в ролі головного члена односкладного речення або до прислівника, ужитого у функції іменної частини іменного складеного присудка), напр.: *Поліграфіст за освітою, закінчив Київський політехнічний інститут. Розповідає, що досі не зміг адаптуватися до мирного життя:*

психологічно важко *і йому, і дружині, і дітям* («День», 21.09.2016); *Хоча можна було б запропонувати вінничанам одразу складувати пластик окремо, адже переробляти його* ***економічно вигідно*** *і конкурентно* («День», 22.09.2017).

У субстантивних словосполученнях роль прилеглого другорядного члена речення, що корелює з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, виконують присвійні займенники *його, її, їх*. Уважаємо, що тут реалізовано форму підрядного зв'язку прилягання, оскільки названі займенники є незмінними і являють собою застиглі форми родового відмінка особових займенників *він* (*воно*)*, вона, вони*. І. Р. Вихованець наголошує, що «для займенникових прикметників *його, її, їх* характерна омонімійність із родовим відмінком особових займенникових іменників, тобто вираження присвійності не морфологічним способом, а тільки синтаксичною позицією» [Граматика СУЛМ 2017, с. 300]. Такий прилеглий займенниковий другорядний член речення співвідносний із посесивним атрибутом, напр.: *А ось уже і* ***його*** *рідне село,* ***його*** *село за річкою* (Б. Лепкий); *Місто прийняло мене, бо я зрозуміла* ***його*** *сльози,* ***його*** *дощі,* ***його*** *меланхолійний настрій, замішаний на каві і на старих мурах давніх кам'яниць. Я навчилася не впадати від* ***його*** *дощів у депресію. Навчилася блукати* ***його*** *мокрими вуличками під парасолькою і без. Навчилася чути, як крізь* ***його*** *бруківку й товщу літ росте трава біля костелу Івана Предтечі, в якому молилася ще дружина князя Лева Констанція* (Дара Корній); *За півгодини –* ***її*** *домовлена консультація в Романа* (В. Гранецька); *А інші монголи, що їх так нечайно зопхнуто з* ***їх*** *становища, метушилися на місці, толочили одні одних у воду або просили у інших рятунку* (І. Франко).

Із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою корелює прилеглий другорядний член речення, виражений інфінітивом. Він реалізує сему відношення до дії, процесу та стану й залежить від віддієслівних іменників на кшталт *бажання, звичка, мрія, можливість, надія, наказ,*

обіцянка, обов'язок, право, прохання, уміння тощо, напр.: *Сама настільки була здивована своєю реакцією на цього чоловіка і своїм* ***бажанням подобатися*** *йому, що й не знала, чого ще очікувати від себе* (Н. Гурницька); *У неї … є робота, яка* ***дає можливість жити*** *цілком нормально і безбідно, а іноді навіть* ***дозволяти*** *собі який надлишок* (Н. Гурницька) – в останньому реченні іменник *можливість* уходить до складу стійкого звороту з модальним значенням *дає можливість* (= уможливлює); *А майбутня засип**а**ла її абонентську скриньку* ***благаннями повернутися, прислухатися*** *до неї, щоб уберегтися від найбільшої помилки у своєму (їхньому одному на двох) житті* (Н. Гранецька). Інфінітиви в аналізованих реченнях мають й об'єктне значення, що зумовлене віддієслівним походженням іменників, до яких вони прилягають.

Прилеглий другорядний член речення, виражений невідмінюваними прикметниками іншомовного походження (*люкс, максі, міні, беж, реглан* тощо), також співвідносний із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, напр.: *Може, думаєш, тут побудують* ***готель із номерами люкс*** *і гарячою водою, що буде литися у ванни?* (Люко Дашвар); *Блюза* ***колір «хакі»****, без ґудзиків,* ***колір «хакі»*** *– це ж зелений, а вся революція стукає, дзвенить, плужить, утрамбовує по ярках, по бур'янах, біля шахти – де* ***колір «хакі»****. … **Спідничка** теж **хакі**, а коли й не так, то все одно так, бо колір з бур'янів давно вже одбився в ній* (Микола Хвильовий); *Проте, дивлячись на Анну, Бенедикт розумів, що навіть цей дивний* ***колір індиго*** *їй дуже пасує* (М. Івасько).

3.3.2. Прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема

Кореляція *прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема*, реалізована прислівниками міри й ступеня, має широкий

семантичний діапазон та сферу вживання. З огляду на це опис системи співвідношень між формально-синтаксичними членами речення й синтаксемами логічно ґрунтувати на значеннєвій диференціації прислівників міри й ступеня та їхній позиції в структурі речення.

Статус прислівників міри й ступеня неоднозначно потрактований у науковій літературі: 1) їх кваліфікують як семантичну групу чи підгрупу означальних прислівників на підставі того, що вони характеризують кількісний вияв динамічної або статичної ознаки, безпосередньо пов'язаний із якісною ознакою [Виноградов 1986, с. 289; Висоцький 2013, с. 50–55; Граматика СУЛМ 2017, с. 510–513; Распопов 1970, с. 151; СУЛМ 1997, с. 450 та ін.]; 2) виокремлюють у самостійний розряд з огляду на їхню істотну відмінність від якісних та обставинних прислівників [Ніколашина 1997, с. 9–10; Торосян 1998, с. 5]; 3) визначають їхній проміжний статус між прислівниками та аналітичними синтаксичними морфемами з огляду на поступову втрату рухливості (граматично закріплену позицію); семантичну співвідносність із синтетичними морфемами (пор.: *дуже широкий* і *широчезний, широченний, преширокий*); неможливість уживатися самостійно, а лише прилягаючи до дієслів, прикметників чи прислівників; відсутність лексичних відповідників серед інших частин мови; втрату здатності виконувати функції інших частин мови за зміни семантико-синтаксичної ролі; неможливість корелювати зі згорнутими елементарними реченнями [Вихованець 1988, с. 189].

Погоджуємося з К. Г. Городенською, що прислівники міри й ступеня як окрема семантична група означальних прислівників «характеризують кількісний вияв динамічної або статичної ознаки в позиції прислівного некерованого другорядного члена речення» та, «на противагу якісно-означальним прислівникам, залежать не лише від дієслів як виразників динамічної ознаки, а й від прикметників та прислівників, що

виражають статичну ознаку, указуючи на ступінь вияву таких ознак» [Граматика СУЛМ 2017, с. 510].

Система кореляцій *прилеглий прислівниковий другорядний член речення* ↔ *кількісна синтаксема* ґрунтована на запропонованій дослідниками [Висоцький 2013, с. 52–55; Граматика СУЛМ 2017, с. 510–513] значеннєвій диференціації прислівників міри й ступеня на такі підгрупи:

1) прислівники, що визначають крайню верхню межу вияву ознаки, причому одні з них (*надто, занадто, надміру, надмірно* та ін.) указують на крайній ступінь вияву як динамічної, так і статичної ознаки, а тому вживані в придієслівній, приприкметниковій та приприслівниковій позиції (напр.: *Леся намагалася не плакати,* ***не надто тиснути****, проте щоразу голос зривався, і, коли у ньому аж* ***надто виразно*** *бриніли сльози, вона замовкала…* (Н. Гурницька); *Була* ***надміру зворушена****, бо, побачивши його, раптом спинилася і взялася рукою за серце* (В. Шевчук); *Книгою ніхто ніколи не користувався за призначенням, описані у ній страви були* ***надто вишуканими*** *і складними у приготуванні, не могло бути й мови, щоб комусь спало на думку протягом п'яти годин варити бульйон з кількох сортів м'яса…* (Н. Сняданко); *– Дівчино, ви* ***занадто гарна*** *для мехмату…* (М. Дяченко, С. Дяченко); *Був він, як звичайно, мій любий Вітторіо, і погляд його світився* ***надміру лагідно*** (В. Шевчук)), а інші (*внівець (унівець), впень, (упень), вщент (ущент), дотла, дочиста, дощенту* та ін.) – тільки в придієслівній та придієприкметниковій позиціях, поєднуючись із цими мовними одиницями різних лексико-семантичних груп (напр.*: По дорозі стрів Мартича, що приплив із Сталінграда. Сталінград* ***знищено дотла*** (О. Довженко); *Вона* [Енжі] *не стежила за новинами, не прислухалася до чуток, що приносили люди. А разом із новинами і чутками – на* ***вщент зруйнований*** *майдан – пакунки з їжею, медикаментами, одягом і взуттям* (І. Роздобудько); *Князь Данило дивився на свого нащадка князя Василя ще з того 1223-го року, коли об'єднані сили руських князів неподалік*

від Азовського моря на річці Калці були ***ущент розбиті*** *татаро-монгольською ордою Чингісхана* (М. Вінграновський));

2) прислівники зі значенням високого ступеня вияву ознаки, одні з яких (*дуже, вельми, сильно*) перебувають у всіх трьох формально-синтаксичних позиціях, уточнюючи динамічну й статичну ознаки (напр.: *Знаючи життя панське-старшинське, а також козацьке-молодецьке …, він бачив небезпеку, яка грозила Україні, і* ***сильно турбувався*** *нею* (Б. Лепкий); *А може, й не зовсім випадково, бо ви, напевно, помітили, що ваш сторож Іванько* ***вельми цікавий*** *до всього чоловічок* (В. Шкляр); *І зовсім не важливо, що у майбутньому все* ***дуже туманно*** *та* ***невизначено*** (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»)), а інші (*багато, багацько, чимало*) характеризують здебільшого динамічну ознаку (напр.: *А що в Діоніса, за переказом, були вороги і він* ***чимало натерпівся*** *в різних пригодах, то й пісня звучала не тільки піднесено: в ній пульсувало страждання, по-грецькому – «пафос»* (А. Содомора); *Листочок з волі! Зелений листочок з волі. На ньому нічого не написано... О, ні, на ньому* ***багато написано****, лише треба вміти те все прочитати!..* (Іван Багряний)), хоч можуть перебувати й у приприслівниковій позиції, підпорядковуючись предикативним прислівникам (напр.: *Зрештою, їм з Ромчиком* ***багато й не треба*** (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»));

3) прислівники, що визначають повний, цілковитий, достатній вияв ознаки, причому вживання їх має специфіку та деякі обмеження:

– прислівники *цілком, повністю, до останку* характеризують кількісний вияв динамічної й статичної ознаки, а тому вживані в придієслівній, приприкметниковій та приприслівниковій позиціях, напр.: *Так, щоб відчути запаморочливий аромат, вишуканий смак і* ***віддатися до останку*** *неквапному ритуалу приготування та пиття кави* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Вишуканий, давно зниклий львівський світ і* ***цілком інакший*** *стиль життя* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»);

Повоєнне життя родини йшло ***цілком банально*** *і* ***звично****, тобто саме так, щоб почуватися більш-менш щасливо* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Зрештою, ніщо справжнє* ***не вмирає повністю****, не гине назавжди, лише заганяється вглиб, затаюється до пори до часу, визріває, тоді передається дітям і врешті стає зерном, яке проростає тоді, коли в несвободі стає* ***геть кепсько*** (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов») [27];

– прислівник *абсолютно* стилістично обмежений використанням переважно в книжних стилях української літературної мови та приприкметниковою й приприслівниковою позицією, напр.: *Такий крок* ***абсолютно зрозумілий*** *в сьогоднішніх умовах, коли ледь не щотижня у країні – траур або пам'ятні дати трагічних подій* («День», 27.06.2014); *Але найперше ви мусите уяснити собі й твердо запам'ятати такі речі: 1. Про вас нам все* ***абсолютно відомо****. Все абсолютно! Це раз* (Іван Багряний);

– прислівник *сповна* «типовий для розмовного та художнього мовлення й обмежений лише придієслівною позицією» [Граматика СУЛМ 2017, с. 512], напр.: *Хоча він добре знав Миколу Сильвестрова і Ялисея Лютого,* ***сповна не вірив*** *нікому: люди зараз скурвлюються на очах і ще не такі потрапляли в чекістські тенета* (В. Шкляр); *Однак великі відкриття завжди супроводжувала свята простота, і Сана* ***скористалася*** *нею* ***сповна*** (В. Шкляр);

– прислівники *вволю (уволю), вдосталь (удосталь), доволі, досхочу* мають обмежені сполучувальні властивості й поєднуються лише з дієсловами, що «означають уживання їжі, сприйняття, емоційно-психологічні дії та стани і мають здебільшого словотворчі афікси зі значенням достатності та інтенсивності» [Граматика СУЛМ 2017, с. 512], зокрема суфікси *на-*, *ви-*: *нагодувати, нагостюватися, нагулятися, надивитися, наїстися, намилуватися, напитися, насміятися, наспіватися,*

[27] У цьому реченні роль прислівника міри й ступеня виконує мовна одиниця *геть*.

виспатися та ін. (напр.: *Вона* [Галинка] *прокидалася раненько, вдосвіта, ніколи батькам не давала* ***виспатися вдосталь*** (З. Зінь); *Тільки вчора заходила* [Діана] *до нього в палату, весело щебетала про те, що їм випала чудова нагода відпочити,* ***наїстися досхочу*** *й відіспатися і що вони не будуть квапитися додому до повного одужання* (С. Талан); *Дівчата* ***наплакалися вволю*** (Іван Багряний)), прислівник *доволі* може перебувати і в приприкметниковій позиції (напр.: *Почались* ***доволі скоромні*** *жарти, приказки, вигадки* (В. Винниченко); *Хочу відновити* ***доволі цінну*** *картину з власної колекції, але не собі* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»));

4) прислівники, що виражають низький ступінь вияву ознаки, також неоднорідні за позиційною закріпленістю:

– *трохи, трошечки, трошки, трішечки, трішки* не обмежені в сполучувальних можливостях, а тому перебувають в усіх трьох формально-синтаксичних позиціях (напр.: *Коли залишалася* [Леся] *вдома сама, любила спати зовсім без одягу, бо почувалася тоді вільною, звабливою і* ***трішки легковажною*** (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Віталій і білявий хлопець встигли зауважити, куди він щез, … а коли* ***трохи згодом*** *приїхала поліція, вона вже тільки ствердила смерть Федора…* (Е. Андієвська); *Падаючи, ударив головою в двері, одчинив їх і* ***трошки зсунувся*** *по східцях у каюту, де були Люда й поранений* (М. Трублаїні)); а прислівник *потроху* обмежений придієслівною позицією (напр.: *З новим помешканням родина* ***потроху зжилася****, а згодом уже й не шкодували, що мешкають саме тут* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»));

– мало, замало, небагато, небагацько, ледве, ледве-ледве вживані лише в придієслівній та придієприслівниковій позиціях, напр.: *Моя душа* ***вимагала небагато****: трішки тепла, трішки поваги, трішки любові* (Дара Корній); *І тоді мені подумалося, що міські жителі таки* ***мало пристосовані*** *до екстриму* (В. Карп'юк); ***Розмовляли*** *вони* ***мало****, але дівчина сповістила юнгу, що вона знає, як готувати рибу смажену, рибу з підливою, відварну*

з картоплею, риб'ячий холодець, рибу мариновану, рибу фаршировану, риб'ячі котлети і ще п'ять чи шість способів (М. Трублаїні);

5) прислівники, що передають нульовий ступінь вияву ознаки (*ніяк, нітрохи, нітрішки, ніскільки, анітрохи, анітрішки, аніскільки, аніскілечки*), акцентують на її повній відсутності, а тому функціюють лише в заперечних реченнях у придієслівній та приприкметниковій (предикативній) позиціях[28], напр.: ***Анітрохи*** [Леся] ***не сумнівалася*** *у своєму виборі і тоді, коли подавала документи у Львівську національну академію мистецтв і реставрації…* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Роман і Діана від вибуху* ***аніскільки не постраждали*** (В. Чос); *В реставрації воно* ***ніяк не допоможе*** *і не знати, чи є правдою* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»);

6) прислівники з конкретизованим числовим вираженням ступеня вияву ознаки (*двічі, тричі, вдвічі (удвічі), втричі (утричі), вдвоє (удвоє), втроє (утроє), вчетверо (учетверо)* та ін.), пов'язані з прикметниковими чи прислівниковими компаративами (напр.: *Доки вони там знайдуть гроші на реставрацію, вже* ***вдвічі більше*** *доведеться відновлювати* (Н. Гурницька, «Львів. Кава. Любов»); *Ми, звісно, відмовлялися до останнього, але оскільки Валера* ***вдвічі старший*** *за мене, то й мав* ***удвічі більше*** *шансів переконати мене* (І. Зарудко) – в останньому реченні *удвічі* стосується неозначено-кількісного числівника); із компаративами вживається й прислівник *набагато* (напр.: ***Набагато важливіше*** *те, що вона може поставити собі майбутній будь-яке запитання…* (В. Гранецька); *Вони багато читали і часто говорили про літературу, але тоді я не дуже багато розумів із цих розмов, хоча не певен, що і тепер зрозумів би* ***набагато більше****, бо куди мені до їхньої освіченості* (Н. Сняданко); *Виявилося, що він* [Львів] ***набагато кращий*** *від того Львова, який ти мені відкрив* (Дара Корній););

[28] На переконання К. Г. Городенської, заперечні прислівники є засобами підсилення заперечення, категоричності, беззастережності висловлення [Граматика СУЛМ 2017, с. 554–555]. А. В. Висоцький акцентує на тому, що, «оскільки заперечна частка безпосередньо вказує на відсутність динамічної чи статичної ознаки, паралельно вживаний у реченні прислівник зі значенням нульового ступеня вияву ознаки можна вважати семантично надлишковим, адже й так зрозуміло, що дія, стан чи ознака не реалізовані» [Висоцький 2013, с. 54].

7) відзайменникові прислівники (*настільки, наскільки*), що лише вказують на невизначений ступінь вияву ознаки, але не конкретизують його, перебуваючи в різних формально-синтаксичних позиціях переважно в складнопідрядних реченнях (напр.: *Сама* [Леся] ***настільки*** *була здивована реакцією на цього чоловіка і своїм бажанням подобатися йому, що й не знала, чого ще очікувати від себе* (Н. Гурницька); *Ми можемо змінити іншу людину рівно* ***настільки***, ***наскільки*** *готові змінитися самі* (Р. Кушнір)) ***Наскільки*** *комфортним для вашого бізнесу є бізнес-клімат в Україні зараз?* («День», 17.03.2016));

8) прислівники зі значенням точності / неточності, приблизності вияву ознаки (*точно, точнісінько, достоту, неточно, приблизно*), уживані в придієслівній та приприкметниковій позиціях (напр.: *Потім милувались роботою Тараса, хвалили, запевняли, що* ***точнісінько змальовано*** (Д. Красицький); *Аж ген пізніше, дорослою, Дарка заризикувала спробу врешті розвідатися в матері до пуття, що ж то такого направду страшного було тоді відкрилося (ох, краще б не відкривалось…), від чого цілою школою понад місяць* ***достоту штормило?*** (О. Забужко); *Саме на Прорізній, коли проминаю сирітську лавочку на белебні, в мені найчастіше скидається таке пекуче, ображено-дурне,* ***достоту дошкільняцьке****, а проте вперто раз у раз виринаюче, як притоплений поплавок: нечесно!* (О. Забужко)), а також «стосуються порівняльного звороту, що дає змогу визначити відповідність однієї ознаки якій-небудь іншій» [Граматика СУЛМ 2017, с. 555–556] (напр.: *По той бік кордону, так, уже майже кордону, стояв Франсуа з камерою на плечі і* ***точнісінько****, як наш бармен Сиріл, показував мені великого пальця* (В. Шкляр); *Приблизно ж таке ставлення побутувало у нашому товаристві й до шлюбу. Тобто сімейне життя заздалегідь розглядалося як кабала, але кабала необхідна й корисна,* ***приблизно як*** *риб'ячий жир: противно, але ж всі їдять, то, значить, і корисно* (Є. Положій)) або співвідносних займенникових слів

такий, так, семантику яких конкретизують порівняльні звороти або підрядні порівняльні частини складнопідрядних займенниково-співвідносних чи присубстантивно-означальних речень, напр.: *Ми були* ***точно такі****, як ти, – повторив Антон* (С. Талан); *Якщо зробиш* ***точно такі*** *чобітки, як у моєї дочки, то піде за тебе, а як не зробиш, врубаю тобі голову* («Українські народні казки. Ігри та завдання»).

3.3.3. Кореляції прилеглого другорядного члена речення, вираженого прислівником способу дії, із його семантико-синтаксичними відповідниками

Функцію прилеглого другорядного члена речення виконують прислівники способу дії, статус яких у системі прислівника визначено неоднозначно: традиційно їх виокремлюють як семантичну підгрупу означальних прислівників з огляду на те, що вони характеризують динамічну ознаку, приєднуючись до опорного дієслова підрядним прислівним зв'язком [Ніколашина 1997, с. 4; Распопов 1970, с. 151; СУЛМ:М 1969, с. 435; СУЛМ 1997, с. 450; СУЛМ 1994, с. 296; Шанский, Бабайцева 1987, ч. 2, с. 220 та ін.], або вважають проміжним семантико-синтаксичним розрядом між означальними та обставинними прислівниками [Виноградов 1986, с. 292; Висоцький 2013, с. 60; Вихованець 1988, с. 187; Граматика СУЛМ 2017, с. 529]. Нам імпонує другий підхід, оскільки він зіпертий на синкретичну природу прислівників способу дії, демонструючи їхню подібність до означальних (за синтаксичною функцією прислівного некерованого другорядного члена речення) та до обставинних прислівників (за обставинним порівняльно-уподібнювальним значенням та співвідношенням зі згорненою підрядною порівняльною частиною базового складнопідрядного речення).

З огляду на це прислівники способу дії диференційовані на дві семантичні групи: зі значенням способу вияву дії чи стану та з порівняльно-уподібнювальним значенням. Прислівники першої групи безпосередньо визначають спосіб вияву дії чи стану, а другої – «характеризують реалізацію дії через порівняння її з діями певної істоти чи властивостями якогось об'єкта» [Граматика СУЛМ 2017, с. 529].

За основу кореляцій прилеглих другорядних членів речення, виражених прислівниками способу дії, із їхніми семантико-синтаксичними відповідниками беремо семантичний критерій, а тому аналізуємо співвідношення *прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану ↔ синтаксема способу дії*, *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема*. Типовою для обох різновидів прилеглого другорядного члена речення є придієслівна позиція, для деяких семантичних груп прислівників – приприкметникова та приприслівникова. У приіменниковій позиції прилеглий другорядний член речення, виражений прислівником способу дії, корелює з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою.

Кореляція *прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану ↔ синтаксема способу дії* має широке коло репрезентантів, що зумовлене чисельністю й різноманітністю прислівників[29] першої групи, які позначають:

1) спосіб дії за просторовим розташуванням її виконавця або об'єкта (*боком, верхи, впівоберта, горілиць, дибом, дригом, навзнак, навколішки, навлежачки, навсидячки, навстоячки, ниць, покотом* тощо), напр.: *Зайшовши до себе в кімнату, вона* [Леся] ***нарозтвір*** *розчинила шафу* (Н. Гурницька); *Духнович, прокинувшись, лежить* ***горілиць****, дивиться в небо* (О. Гончар); *Всі лягали* ***покотом****, аби тепліше спати...* (В. Близнець); *Анна заледве*

[29] Прислівники способу дії аналізуємо за класифікацією, описаною в сучасних наукових працях [Висоцький 2013, с. 60; Граматика СУЛМ 2017, с. 512 та ін.].

перетерпіла черговий напад спазмів, а коли відпустило, знесилено відкинулася ***навзнак*** (Н. Гурницька);

2) спосіб руху, переміщення (*бігма, бігом, вистрибом, галопом, задки, наввипередки, навперегін, навпомацки, навприсядки, навпростець, наосліп, підтюпцем, пішки, рачки* та ін.), напр.: *І справді з боку степу, важко б'ючи копитами, розпушивши шовковисту гриву й хвоста, до берега* ***галопом*** *мчав прекрасний скакун* (В. Вальд); *Знаєш, я з Зайцем маємо бігати* ***наввипередки***. *– Чи ти, чоловіче, з глузду з'їхав? – скрикнула їжачиха. – Ти з Зайцем хочеш* ***наввипередки*** *бігати? – Авжеж хоч*у (І. Франко); *Злякана арабка зірвалася з місця й* ***наосліп*** *помчала через зарості верболозу* (В. Шкляр); *І хіба у нього які такі кожухи, щоб загорнутися! Краще вже отак* ***підтюпцем***, ***підтюпцем***... (О. Іваненко);

3) спосіб одягання, взування (*навиворіт, навипуск, наопашки, наопаш, нарозхрист, босоніж* тощо), напр.: *У німецькій синій куртці, штани на ньому без очкура і матні, вузькі та ще збоку мідними ґудзиками пообшивані; кожух носить* ***навиворіт****, шерстю поверх...* (О. Стороженко); *Нагнувшись,* [Іван] *підібрав облиплу люцеркою свою шинельчину, накинув її* ***наопашки*** (О. Гончар); *...заставлять щодня бігать у подвір'ї* ***босоніж***, *і, яка б не була негода, хоч на одну хвилину випускать надвір і неодмінно* ***босоніж***; *а почать цей режим найкраще з мая місяця* (М. Кропивницький);

4) спосіб мовлення (*впівголоса (упівголоса), напівголоса, пошепки, нарозтяг*), напр.: *Охоплені спільним почуттям, друзі довго гомоніли* ***впівголоса***, *лежачи горілиць на землі і вдивляючись у густо-синє небо, всіяне безліччю мерехтливих зірок* (В. Малик); *Світлана взяла слухавку і* ***пошепки*** *відповіла, що господиня ще спить, бо вчора прийшла пізно і дуже втомлена за тиждень* (Л. Когут); *– Пугач! –* ***нарозтяг*** *гукнув Чіпка* (Панас Мирний);

5) спосіб уживання їжі, напоїв (*вприкуску (уприкуску), натще, натщесерце, нахильці (навхильці), залпом*), напр.: *В корчмі не заморочувалися тим, щоб подавати журек у хлібі, тож їсти доводилося* ***вприкуску***

(О. Українець); *Процідити, додати цукру або меду і половину ліків дати дитині випити вранці* ***натщесерце****, а другу – ввечері перед сном* (М. Дочинець); *Теодору потрібно було* ***залпом*** *випити чверть пляшки для того, щоб... Я здигнувався – страшно навіть думати про таке…* (М. Кідрук);

6) швидке чи повільне виконання дії (*повагом, поволі, поволеньки, покрадьки, похватом, похапцем, похапки, поспіхом, спроквола* та ін.), напр.: *Отак* [Чіпка] *розпитає,* ***повагом*** *устане,* ***повагом*** *піде, підніме й* ***повагом*** *подасть…* (Панас Мирний); *Вона* [Леся] ***похапцем*** *ввімкнула комп, почала перебирати папки на робочому столі* (Н. Гурницька); *…ще дихало* ***спроквола*** *десь далеко море…* (П. Загребельний); *Ох, з яким задоволенням я продірявив би йому макітру зі свого законного нагана, та оскільки зараз не міг дозволити собі таку розкіш, то* ***спроквола*** *повернувся до горлодера всією статурою і, твердо дивлячись у його баньки,* ***поволі****, дуже* ***поволі*** *дістав із внутрішньої кишені посвідку* (В. Шкляр).

Для прилеглого другорядного члена речення зі значенням способу вияву дії чи стану, що корелює із синтаксемою способу дії, типовою є придієслівна позиція, у приіменниковій позиції він корелює з вторинною атрибутивною синтаксемою, про що йтиметься далі.

Кореляція *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням* ↔ *порівняльна синтаксема* виявляє стосунок до порівняльної модальності, специфіка якої полягає в тому, що відношення вираженого до дійсності визначають не прямо, а опосередковано – через його подібність до чогось іншого – загальновідомого, типового, тобто до того, що й повідомляють порівняльним компонентом [Каранська 1992, с. 179].

Кожна порівняльна конструкція вміщує три складники: 1) суб’єкт порівняння – предмет чи явище, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого; 2) об’єкт порівняння – предмет чи явище, що має

яскраво виражені й загальновідомі ознаки; 3) основа порівняння – ознака (у широкому тлумаченні), яку можна виявити і в суб'єкті, і в об'єкті, виражена експліцитно чи імпліцитно, але зрозуміла з контексту [Черемисина 1971; Черемисина, Колосова 1987; Широкова 1960]. Напр.: *Закипілі сльози стояли йому в серці* ***каменем*** (Іван Багряний). Суб'єкт – *сльози*, об'єкт – *каменем*, основа порівняння – схожість слів і каміння за ознакою *важкість.* Наявність трьох складників порівняння утворює єдине структурно-семантичне ціле, або ядро порівняльної конструкції.

Поділяючи погляди О. Г. Межова, зауважимо, що в семантико-синтаксичній структурі простого речення порівняльна модальність виявлювана в порівняльних синтаксемах – мінімальних синтаксичних одиницях семантичного типу, які «утворені внаслідок згортання підрядних порівняльних частин» [Межов 2012, с. 297].

Для порівняльних мінімальних синтаксем характерна специфічна семантика, морфологічне оформлення, формально-синтаксична й комунікативна позиція в простому ускладненому реченні.

Кореляція *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням* ↔ *порівняльна синтаксема* реалізована трьома морфологічними варіантами прислівників способу дії: 1) прислівниками з префіксом *по-* і суфіксами *-ому, -ему (-єму), -и*; 2) прислівниками на *-о*; 3) адвербіалізованими формами орудного відмінка іменників із порівняльним значенням.

Прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому, -ему (-єму), -и* характеризують дію через її подібність до дій, типових для різних істот, поведінки звірів і птахів. Дослідники [Висоцький 2013, с. 63–64; Граматика СУЛМ 2017, с. 531–533] об'єднують їх у такі групи:

1) прислівники, що порівнюють виконання дії з її виконанням у якихось містах, країнах, континентах, регіонах, напр.: *Згодом цікаві кияни з київських гір незвично дивитимуться, як* ***по-європейськи*** *вбрані пани,*

студенти університету та уніформовані гімназисти везтимуть на трагічному повозі кріпака (І. Драч); – *Одставить! – кричить помкомвзводу. – Кажіть* ***по-англійськи****!* ***По-англійському*** *ми не знаємо, тому й замовкаєм* (А. Дімаров); – *У нас це називається «про вовка – промовка», – прокоментував* ***по-українськи*** *Іван* (В. Андрусів);

2) прислівники, що співвідносять дію з певним функційним простором, напр.: *Це теж Сашко. Але Сашко Циган. Іншого прізвиська йому й не придумаєш. І батько його був Циган* ***по-вуличному****, і дід, і прадід* (В. Нестайко); – *Може, ви й насіннячко лузатимете по-нашому,* ***по-сільському***? (І. Нечуй-Левицький);

3) прислівники, що характеризують дію як типову для певних осіб за видом діяльності або за їхнім соціальним становищем (напр.: *Так от як з нею* [Вірою Іванівною] *треба – чітко і* ***по-військовому*** (С. Дзюба, А. Кірсанов); *А чом же би і нам* ***по-козацьки*** *не причепити до боку шаблі да й не сидіти, згорнувши руки?* (П. Куліш)), за ідейними чи релігійними переконаннями (напр.: – *На те вони заслужили, таке воєнне право. –* ***Не по-християнськи****… – Вони теж не* ***по-християнськи*** *поступали собі* (А. Чайковський); *Печержинська дала Масі польську книжку в руки, навчила хреститись* ***по-католицьки*** *і наказала дивитись на старшу між ними панянку…* (А. Свидницький)), за статтю, родинними зв'язками, віком (напр.: *Зрештою, чому це «братські народи» жили й живуть далеко не* ***по-братськи****?* («День», 24.01.2014); *Так, йому* [батькові] *справді вісімдесят три, а вона* [Злата] *досі не звикла до його жовчної іронії та* ***по-юнацьки*** *пласких жартів* (М. Кідрук); ***По-молодецьки*** *приймали стройову стійку, стискаючи в правицях ратища хижо загострених алебард* (Ю. Сорока)), за зовнішніми чи внутрішніми якостями (напр.: *Таратута тільки гримасу скорчив: розумій як хочеш. І, розглядаючи вітрину,* ***по-дружньому*** *допитував боя* (О. Гончар); *А тут гноблять не лише тіло, але й душу, і роблять* ***по-злодійськи***: *скрадаються від людей, гонять арештанта, як звіря, не*

кажучи куди, коли, за що, відмовляючи йому в людському праві – востаннє оглянути, попрощатись з рідними (В. Юрченко));

4) прислівники, що реалізують значення ‘так, як буває в певний час’, напр.: *А сонце провіщало тепло, й* ***по-весняному*** *тінькала синиця на гострій палі валу* (Ю. Мушкетик); *Надворі темно,* ***по-осінньому*** *холодно* (А. Дімаров); *Вона була одягнена* ***по-буденному****, в довгім плащі, мала на голові скромний капелюх з простим білим пером, у руці дешевеньку чорну баранкову муфту…* (І. Франко);

5) прислівники відзайменникового походження, що виконують порівняльно-вказівну функцію, напр.: *Кожен був інший, говорив до неї* ***по-іншому****, просив, вимагав…* (Ю. Покальчук); *Ригорович захотів помудрувати і, щоб з першої пори зануздати пана сотника* ***по-своєму****, щоб не дуже брикав проти писаря, написав* ***по-своєму*** (Г. Квітка-Основ’яненко); *Навіть природа довкола них помирає* ***по-їхньому****: з акторськими репліками, плиткою гістерією, з наївним переконанням, що це не надовго, в кожному разі, не назавжди* (К. Москалець);

6) прислівники, значення яких порівнює виконання дії з поведінкою звірів і птахів, напр.: *Вероніка* ***по-котячому*** *тихо встала, накинула халатик і в кімнатних пантофлях вислизнула у вікно* (С. Талан); *Веселими юрмищами,* ***по-ведмежому*** *незграбні, у валянках, у цупких полушубках, бійці висипають з вагонів, поглядають вперед: чого стоїмо?* (О. Гончар); ***По-вовчому*** *глянув він на батька, штовхнув його й вибіг з хати* (Ю. Андрухович); *Вітер* ***по-змійному*** *шарудів гілками дерев, у них щось кректало, рипіло і іноді навіть підвивало* (О. Кацай);

7) прислівники, утворені від прикметникових форм, переважно співвідносних із прізвищами відомих культурних та політичних діячів, керівників держави, представників законодавчої й виконавчої влади, організацій, напр.: *Харчування* ***по-натівськи****: перловка відправлена у відставку* (Укрінформ, 22.10.2015); *Та, як би там не було, сигнали*

з-за океану для України дуже обнадійливі, хоч нам і не варто передчасно впадати в ейфорію – адже новітня міжнародна політика ***по-путінски*** *напружена і* ***по-трампівськи*** *непередбачувана* (ICTV, 15.08.2019).

Другим морфологічним варіантом кореляції *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема* є прислівники на *-о*, що охоплюють два семантичні різновиди:

1) прислівники, які характеризують дію через її подібність до дій істоти, напр.: ...[хлопець] *подивився не неї* ***орлино****, підкинув цеглину і, впіймавши її біля самісіньких ніг, хвацько поклав на муровану стіну* (В. Речмедін); *– От я готовий вас вислухати! – говорив Сільвін, повертаючись до кімнати і причісуючи непокірний чуб, який, хоч і був мокрий, все одно* ***їжакувато*** *стовбурчився* (В. Канівець); *Його* ***їжакувато*** *настовбурчені вуса, здається, ще порудішали: аж світяться проти сонця, як начищений мусянж* (М. Сиротюк);

2) прислівники, що порівнюють реалізацію дії чи стану з характерною ознакою предмета, напр.: *Павутина бабиного літа пливе звіддалік, як чиєсь зітхання, вона знаходить посеред городу нашу матір, чіпляється за плече,* ***струменисто*** *треммтить, потім перепливає на материні чорні коси, вмальовується сивиною, здригається…* (Є. Гуцало); *«Вийшло, як і слід було сподіватися, не* ***трафаретно****, а дуже емоційно та* ***нестандартно****, – коментує на своїй сторінці у «Фейсбук» головний редактор «Видавництва Старого Лева» Мар'яна Савка. – Шевченко, який живе всередині нас, за яким звіряємо час, якому звіряємо свої думки і болі. Шевченко сучасних поетів»* («День», 17.03.2017).

Третій морфологічний варіант кореляції *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема* охоплює адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників із порівняльним значенням, об'єднані в чотири семантичні групи:

1) прислівники, утворені від іменників – назв явищ природи, стихійних явищ тощо, напр.: *А був це пуголовок, якого* ***вихором*** *підхопило і кинуло у бочку* (М. Дяченко, С. Дяченко); *Та в парку буть не можна Йвану, Він королівський паж коханий, І од зорі і до зорі Він мусить буть при королі, Коли вино* ***рікою*** *ллється. Король всміхнувсь, і паж сміється* (В. Сосюра); *Піт* ***градом*** *котився з блідого обличчя* [короля] (В. Малик); ***Блискавкою*** *спалахнули в моїй свідомості слова Тусі Мороз* (В. Нестайко);

2) прислівники, співвідносні з іменниками – назвами конкретних предметів, об'єктів навколишньої дійсності, напр.: *І* ***каменем*** *заснув на горішній полиці поїзда, і було йому сниво* (Є. Пашковський); *Вітер блискавку виструга, хмара насуне з-за гір, – перекидом,* ***колесом****, вистрибом вибігали діти надвір* (Л. Костенко); *Просмолений човен* ***стрілою*** *перетнув луку Бугу і прямо врізавсь у вогку дорогу* (М. Стельмах);

3) прислівники, утворені від назв птахів, напр.: *І зупинилася душа Кузьми в леті своїм до світла неосяжного, і засумувала вона сумом великим, закигикала* ***чайкою****…* (В. Дрозд); *Був такий в Ольжиній гридниці, звали його Зігберн Лідулфост, год хіба на п'ять старший од мене, ще й борода йому не росла, а ходив* ***півнем****, бо не мав рівних собі на мечах* (І. Білик); *Чорним* ***круком*** *чорну вістку Із чужини хтось приніс, – І по цілій Україні Розлилося море сліз* (Олександр Олесь); *Марко глянув на шхуну, підплигнув, вигнувся* ***ластівкою*** *і плюснув у море…* (М. Трублаїні); ***Ластівкою*** *падала коло мене дівчина...* (М. Коцюбинський);

4) прислівники, що походять від назв тварин, напр.: *Світланка білим* ***метеликом*** *пурхає в повітрі* (А. Дімаров); *Хоча другий земляк, Юра з Чернігова, наче це розумів. Він* ***вовком*** *дивився на мене впритул і, пропустивши повз вуха півтора десятка питань, відповів на єдине* (А. Цаплієнко); ***Вовком*** *він на Січ дихає* (Ю. Мушкетик); *Фея – чудодійниця! Не дивися, що* ***козою*** *стрибає, а яку вона силу має!* (Олександр Ковінька);

5) прислівники, деривaційною базою яких слугують назви рослинного світу, напр.: *Сиджу* ***дубом*** (М. Вінграновський); *Поки в хаті тривав обшук, Северина стояла* ***маком*** *посеред великої кімнати над вуйком Дмитром, що сидів зі складеними під себе ногами й дивився в підлогу* (М. Матіос).

За прилеглим другорядним членом речення з порівняльно-уподібнювальним значенням, який корелює з порівняльною синтаксемою, закріплена придієслівна позиція, що є типовою (напр.: *Ми всі розійшлися кожен своїм шляхом. Я ще мав коротку розмову з Брозом. Він сам* ***по-дружньому*** *відвів мене вбік* (В. Шкляр); *Галепихою* ***по-вуличному*** *називали бабу Галю Обідіон* (М. Блехман)), а також приприкметникова, але частіше за функціювання прикметників у предикативній сфері (напр.: *…свято «Пасха у древньому Луцьку», яке відбулося минулої весни, тривало під акомпанемент не* ***по-весняному*** *холодного дощу і вітру* («День», 27.09.2013); *Цьому його нехитрому вбранню суперечило аж надто охайне золотаве волосся та чистісіньке обличчя, а погляд великих очей, у яких танцювали відблиски полум'я, був* ***по-дорослому серйозний*** *і зосереджений* (О. Авраменко); *Але ця дівчина була така відверта,* ***по-дитячому наївна*** *та* ***по-дорослому розумна*** (С. Талан)), зрідка – приприслівникова, у якій прилеглий компонент характеризує «ознаку через порівняння з ознакою іншого суб'єкта чи середовища» [Граматика СУЛМ 2017, с. 557], причому опорний прислівник може виконувати роль обставини або головного члена односкладного речення (напр.: *Загортав ногою ту цятку крові, що залишилась на снігу чи на болоті, наче ховав її перед власним сумлінням, і* ***по-дитячому наївно*** *думав тоді про маленьких зайченят, про самотнього селезня, який не застав у гнізді своєї подруги* (Р. Іваничук); *Тільки-но було* ***по-літньому тепло*** *і* ***радісно****, а вже за хвилю – раптовий білий сніг суворо обнімає красуню осінь, а далі надходить безжалісна люта зима* (Л. Когут)).

Загалом порівняльні синтаксеми, подібно до інших типів вторинних предикатних синтаксем, є відповідниками підрядних частин

складнопідрядних речень. Предикат у них є імпліцитно вираженим, пор.: *Хай* ***морем золотим*** *пшениця Затопить землю кам'яну* (Д. Павличко) і *Хай пшениця затопить землю кам'яну, як (наче, мов* та ін.) *золоте море*; *Коні іржали змилені, коні стогнали, зранені. Очі, у синь задивлені, Гаснули, затуманені...* ***Чорною блискавицею*** *Шабля злотопогонника...* (Т. Коломієць) і *Шабля злотопогонника, як (наче, мов* та ін.) *чорна блискавиця.* Порівняльні мінімальні синтаксеми є конденсованими виразниками відповідних семантико-синтаксичних відношень. Виражені орудним відмінком одиниці є результатом семантико-синтаксичної адвербіалізації.

Кореляція *прилеглий другорядний член речення, виражений прислівником способу дії* ↔ *вторинна предикатна атрибутивна синтаксема* зумовлена приіменниковою позицією прислівників обох семантичних груп. Присубстантивне вживання прислівника передбачає зміну його синтаксичної функції та демонструє синтаксичний ступінь переходу в прикметник. Вторинна предикатна синтаксема є похідною від предиката вихідного елементарного речення і вказує на ознаку позначуваного нею предмета, напр.: ***Їзда верхи*** *була йому вже по більшій части знана* (О. Кобилянська) ← *Їзда була йому вже по більшій части знана + Їзда була верхи*.

За прислівником зі значенням способу вияву дії чи стану функційно закріплене вживання переважно з предикатними іменниками, співвідносними з дієсловами (напр.: *Хіба* ***біг наввипередки*** *з Життям має більше сенсу, аніж* ***біг наввипередки*** *зі Смертю?* (Р. Кушнір); *У кожного препарату є серійний номер, за яким можна встановити: його виготовили на замовлення держави або* ***для продажу вроздріб*** («День», 18.02.2016)), і зрідка – з іменниками предметної семантики (напр.: *Як тільки розтанули ранішні сутінки, з-за рогу битого шляху, криваво-червоні на тлі ранішнього сонця, виступили кілька постатей в латаних* ***кожухах нарозхрист***... (Ю. Сорока); *Хлопець був у сірій кепці і* ***в*** *чорній* ***сорочці навипуск*** (Тодось Осьмачка); *Бути щирим – не завжди означає тримати* ***душу нарозхрист*** (Я. Поліщук); *У* ***шинелі***

***наопашки**, без паска, в шапці, насуненій на очі, він водив щелепами, аж йому понадималися моргулі на скивицях, і все курив – лютий-прелютий* (Іван Багряний); *Роздерта Європа, душі нарозхрист, **тіла нарозхрист**, долі нарозхрист, і **жінки нарозхрист**, як розбомблені міста* (П. Загребельний); *Ми з дівчатами-художницями довго сиділи, шукали – **светр навиворіт**, тому що в мого героя душа – навиворіт, нитки стирчать...* («День», 29.05.2015)).

Прилеглий другорядний член речення, виражений прислівником із порівняльно-уподібнювальним значенням, корелює з вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, перебуваючи в залежності переважно від віддієслівних іменників (напр.: *Після цього хтось із умільців робив **пострижини «по-козацьки»*** (Н. Кусайкіна)), зрідка – від іменників предметної семантики (напр.: *Чоловік погортав меню та замовив **борщ по-українськи**, вареники з картоплею та шкварками й каву* (С. Талан); *Ця «**котлета по-київськи**». Вона ніколи її не пробувала: ось і настав цей зірковий час. – Салат «Олів'є» і **котлету по-київськи**, будь ласка, – сказала якомога впевненіше Клавка* (М. Гримич)). Позицію приіменникового атрибута заповнюють прислівники з префіксом *по-* і суфіксами *-ому, -ему (-єму), -и* (напр.: *Замість салату з капусти – салат грецький, замість чаю – **каву по-віденськи**, плюс грейпфрутовий сік, **телятину по-нормандськи**, фаршировані шампіньйончики, тістечко «жіночі примхи», морозиво з шоколадом…* (Н. Гуменюк)) та адвербіалізовані форми орудного відмінка іменників із порівняльним значенням (напр.: *А до чайної часто якраз і заглядали на пиво ті хлопці, які займалися цим ділом, – він їх упізнав здалеку: зелені роби, чуби, **груди колесом** – словом, моряки, а не хрущики* (В. Шкляр)).

Висновки до розділу 3

Форма підрядного зв'язку становить диференційну ознаку розмежування керованих, узгоджених і прилеглих другорядних членів

речення. За силою підрядного зв'язку аналізовані синтаксичні одиниці структурують дві групи: обов'язкові – прислівні керовані компоненти – та необов'язкові, валентно не зумовлені компоненти неелементарного простого речення, – прислівні узгоджені й прилеглі члени речення.

З огляду на частиномовну належність опорного слова керовані другорядні члени речення та їхні семантико-синтаксичні відповідники перебувають у придієслівній, приприкметниковій, приприслівниковій та приіменниковій позиціях і на основі ознаки *обов'язковість / необов'язковість* прислівного зв'язку структурують певні групи.

Семантико-синтаксичні кореляти керованих придієслівних другорядних членів речення різноманітні за силою керування: найтісніше поєднана з предикатом об'єктна й суб'єкта синтаксема; для адресатної синтаксеми характерний слабший зв'язок з опорним словом; локативна синтаксема має більш послаблений зв'язок; найперифернішою ланкою є інструментальна синтаксема.

Приприкметникові другорядні члени речення (обов'язкові та необов'язкові) корелюють з об'єктними синтаксемами, що функціюють в облігаторному (власне-об'єкт і прикомпаративний об'єкт порівняння) та факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження й присуперлативний об'єкт порівняння) варіантах. Основу співвідношень приприкметникових другорядних членів речення з об'єктними синтаксемами, крім семантичних ознак та облігаторності / факультативності, становить морфологічний критерій, а тому вони проаналізовані й відповідно до засобів вираження та з огляду на специфіку опорного прикметника. Обов'язкові приприкметникові другорядні члени речення, які корелюють з облігаторними об'єктними синтаксемами, зумовлені релятивністю семантики деяких прикметників та значенням вищого ступеня порівняння якісних прикметників. До сфери облігаторних належить й адресат стану. Факультативна об'єктна синтаксема виконує обмежувальну функцію, тобто

виражає синтаксичну семантику обмеження типової для прикметника оцінної ознаки, або експлікує присуперлативний об'єкт порівняння. Кореляція *приприкметниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема* реалізована словоформами давального й орудного відмінків та прийменниково-відмінковими словоформами знахідного, родового, орудного й місцевого відмінків.

Приприслівникові керовані другорядні члени речення – обов'язкові й необов'язкові – корелюють з об'єктними синтаксемами на позначення об'єкта емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння).

Обов'язковість / необов'язковість компонента в структурі речення лягла в основу диференціації семантико-синтаксичних співвідношень приіменникових другорядних членів речення з відповідними синтаксемами. Приіменникові обов'язкові компоненти вживані при синсемантичних іменниках – девербативах, утворених від перехідних дієслів, – для компенсації їхньої семантики. Сильну приіменникову позицію заповнюють передусім словоформи в родовому відмінку.

Відповідно до специфіки атрибутивної синтаксеми кореляцію *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема* реалізують суб'єктний атрибут, відносний атрибут, посесивний атрибут, для яких характерні певні засоби вираження (безприйменниковий родовий відмінок та прийменниково-відмінкові словоформи).

Підґрунтям кореляції узгоджених другорядних членів речення з вторинними предикатними атрибутивними синтаксемами є семантична класифікація атрибутивних синтаксем, що об'єднує такі види атрибутів: власне-атрибути, відносні та посесивні атрибути. Узгоджені прикметникові компоненти корелюють із власне-атрибутивними синтаксемами на позначення виявленої ознаки предмета. Узгоджені другорядні члени

речення репрезентовані прикметниковими лексемами, а власне-атрибутивні синтаксеми – якісними прикметниками. Відносні атрибути виконують роль компонента корелятивної пари на основі семантичної ознаки за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості. Вони представлені такими різновидами: прикметниковим другорядним членом речення, дієприкметниковим другорядним членом речення, числівниковим другорядним членом речення, займенниковим другорядним членом речення. Роль відносних атрибутів як корелятів узгоджених другорядних членів речення виконують компоненти різної частиномовної належності, зокрема відносні прикметники на позначення ознаки за відношенням до інших предметів, до дії, процесу, стану, кількості та інше, дієприкметники, порядкові числівники, займенники певних розрядів – вказівні, заперечні, означальні, неозначені, питальні та відносні. Посесивна атрибутивна синтаксема вжита на позначення ознаки предмета, виявленої через належність його людині, тварині чи іншому предметові. Кореляція ґрунтована на морфологічних засобах вираження – присвійних прикметниках і присвійних займенниках. Сему належності в структурі присвійного прикметника ідентифікують словотворчі суфікси. Вибір словотворчого суфікса – *-ів- (-їв-), -ов-, -ев-* (*-єв-*), *-ин- (-їн-)* – чи *-ів-, -ов-, -ев-, -ин- (-їн-), -ач-*, нульовий суфікс – мотивовано семантикою твірної основи присвійного прикметника. Присвійний прикметник як корелят узгодженого другорядного члена речення активно вживаний у структурі семантично неелементарного речення.

Компонентами кореляції *узгоджений другорядний член речення* ↔ *атрибути проміжних розрядів* є відносно-якісні, присвійно-відносні та присвійно-якісні прикметники, що вможливлює виокремлення трьох різновидів співвідношень.

Прилеглі другорядні члени речення співвідносні з такими семантико-синтаксичними відповідниками: вторинною предикатною

атрибутивною синтаксемою, кількісною синтаксемою, синтаксемою способу дії та порівняльною синтаксемою. Кореляція *прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема* ґрунтована на широкому підході, за яким атрибутивні відношення реалізовані не лише між компонентами субстантивних сполук, але й дієслівних, прикметникових та прислівникових. За морфологічним критерієм виокремлено кореляції якісно-означальних і якісно-відносних прислівників із їхніми семантико-синтаксичними відповідниками. Найуживанішими є моделі, у яких головний компонент виражений дієсловом. Підґрунтям кореляції *прилеглий прислівниковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, експлікована якісно-означальними прислівниками, слугує їхня широка семантична палітра. Відприкметникове походження цих прислівників детермінувало їхню функційну подібність до прикметників.

У другому типові кореляції *прилеглий прислівниковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема* прилеглий прислівниковий другорядний член реалізований якісно-відносними прислівниками. Вони характеризують ознаку через її відношення до якогось об’єкта чи середовища. З огляду на специфіку вживання якісно-відносні прислівники перебувають у різних позиціях: приприкметниковій, придієслівній, придієприкметниковій та приприслівниковій.

Кореляція *прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема* зреалізована прислівниками міри й ступеня, що утворюють окрему семантичну групу означальних прислівників. Співвідношення між формально-синтаксичними членами речення та синтаксемами детерміноване семантичною диференціацією прислівників міри й ступеня та їхніми позиціями в структурі речення.

Прислівники способу дії, що беруть участь у моделюванні кореляцій *прилеглий другорядний член речення зі значенням способу вияву дії чи стану*

↔ *синтаксема способу дії* і *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням* ↔ *порівняльна синтаксема*, зазвичай перебувають у придієслівній позиції та представлені різною кількістю підтипів і морфологічних форми.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Об’єктні та суб’єктні інфінітиви в ролі додатка» [Грозян 2016а], «Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові» [Грозян 2017г], «Класифікаційні характеристики означення як другорядного члена речення» [Грозян 2018в].

РОЗДІЛ 4
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ОСНОВА ДЕТЕРМІНАНТНИХ ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

4.1. Кореляти фонових детермінантів

Теоретико-методологійній парадигмі сучасного мовознавства притаманне прагнення до інтеграції традицій і тенденцій у граматичних дослідженнях, усвідомлення пріоритетності багатоаспектного вивчення мовних фактів. Теорія детермінантів як одна з фундаментальних посідає чільне місце в сучасному синтаксисі членів речення й має низку нерозв'язаних питань, кожне з яких потребує багатоаспектного підходу до його інтерпретації.

У формально-синтаксичному аспекті реченнєвої конструкції прислівники, дієприслівники, відмінкові й прийменниково-відмінкові форми об'єктивують детермінанти, що корелюють із адвербіальними мінімальними синтаксичними одиницями на семантико-синтаксичному рівні. Семантичний діапазон таких одиниць охоплює різні вияви значень: локативні, темпоральні, причинові, цільові, умовні, порівняльні, допустові тощо.

4.1.1. Фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема

У сучасній українській мові локативні детермінанти корелюють з адвербіальними локативними синтаксемами, репрезентованими прислівниками та відмінковими й прийменниково-відмінковими формами іменників, що експлікують взаємозумовленість дії з певним локативним орієнтиром. Таким мовним одиницям притаманна ознака співвіднесеності локалізованого об'єкта й локума. Прислівники з цим значенням є

морфологічними виявами детермінантів, співвідносних з адвербіальними локативними синтаксемами, що виражають статичні й динамічні відношення.

Адвербіальні локативні синтаксеми, яким притаманні статичні відношення, характеризують дію щодо 1) об'єктивного (*дома*) чи 2) суб'єктивного (*тут*) локума. Перша група адвербіальних локативних синтаксем функціює в стверджувальних і заперечних реченнях, напр.: *Довідавшись на ярмарку в Борзні, що* ***дома*** *діти загибають з невідомої хвороби, батько ударив по конях* (О. Довженко); *Нелюбов перетворює людину на прокаженого із дзвоником на шиї: його чути* ***всюди****, і його дзвін – знак розбігатися для решти* (І. Роздобудько); ***Ніде*** *не шелесне…* (О. Довженко).

Кореляція *фоновий локативний детермінант ↔ локативна синтаксема*, експлікована прислівником, характеризує дію щодо суб'єктивного локума:

1) без указівки на ступінь віддаленості локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*тут*), напр.: ***Тут*** *цигарка може наробити пожежі* (М. Трублаїні);

2) із указівкою на незначний ступінь віддаленості локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*близько*), напр.: *Десь зовсім* ***близько*** *почулися удари весел об воду* (М. Трублаїні);

3) із указівкою на значний ступінь віддаленості локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*далеко*), напр.: ***Далеко*** *праворуч на захід рум'янілись під вранішнім сонцем білі вершини гір* (О. Гончар).

Для співвіднесення *фоновий локативний детермінант ↔ локативна синтаксема*, репрезентованого локативним прислівником зі значенням «директив – старт», як наголошує Ф. І. Панков [Панков 2009, с. 566], важливою є диференційна ознака «характер локума». Такі адвербіальні локативні синтаксеми можуть характеризувати дію щодо:

1) об’єктивного локума (*зсередини*), напр.: *Уже тлів йому рукав, уже потріскався приклад, проте замок не піддавався, а* ***зсередини*** *билося, гриміло, скреготало в двері, наче зубами* (О. Гончар);

2) суб’єктивного локума (*звідси*), напр.: *Але Розбоя не побачили, аж поки не ввійшли на подвір’я.* ***Звідси*** *через відчинену хвіртку побачили над чимось схилену Знайду та собаку біля неї, що стояв мовчки* (М. Трублаїні).

У межах суб’єктивного локума адвербіальна локативна синтаксема може експлікувати значення того чи того напрямку до суб’єкта мовлення:

– без указівки на ступінь віддаленості локалізованого об’єкта від суб’єкта мовлення (*звідти*), напр.: *... та чорно-ряба маса можів і тварин, яка* ***звідси*** *здавалася йому лісовим мурашником, не мала ні кінця ні краю* (І. Білик);

– із указівкою на незначну віддаленість локалізованого об’єкта від суб’єкта мовлення (*зблизька*), напр.: *Раптом зовсім* ***зблизька*** *форкнула коняка* (М. Коцюбинський);

– із указівкою на значну віддаленість локалізованого об’єкта від суб’єкта мовлення (*здалеку*), напр.: *Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то* ***здалеку*** *чулося немов кабаняче рохкання* (М. Коцюбинський).

Кореляція локативного детермінанта, репрезентованого прислівником, який виражає динамічні відношення щодо локалізованого об’єкта зі значенням «директив-фініш», із локативною синтаксемою характеризує дію щодо:

1) об’єктивного локума (*додому, всередину*), напр.: *Ми всі чекаємо батька* ***додому*** («День», 12.04.2019);

2) суб’єктивного локума (*сюди, туди* тощо), напр.: *– Ну, а тепер перейдемо до того, для чого вас* ***сюди*** *покликали, – сказав Анч* (М. Трублаїні).

Кореляти зі значенням суб'єктивного локума експлікують той чи той напрямок дії:

– до суб'єкта мовлення (*сюди*), напр.: *Озеро постійно приваблює* ***сюди*** *рибалок-любителів, цього року силами ужгородців озеро знов було зариблено мальком коропа, білого амура...* («День», 31.05.2017);

– від суб'єкта мовлення без вказівки на ступінь віддаленості локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*туди*), напр.: *Її пісня лунала аж* ***туди****, де, здавалося, ніхто ніколи не порушував тої мертвої тиші* (Н. Гребіш);

– від суб'єкта мовлення з указівкою на незначну віддаленість локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*близько*), напр.: *Вона побачила зовсім* ***близько*** *човен з двома людьми* (М. Трублаїні);

– від суб'єкта мовлення з указівкою на значну віддаленість локалізованого об'єкта від суб'єкта мовлення (*далеко*), напр.: ***Далеко*** *на подвір'ї Ковальчука вив Розбій* (М. Трублаїні).

Крім прислівників, кореляцію *фоновий локативний детермінант* ↔ *адвербіальна локативна синтаксема*, репрезентують аналітичні форми субстантивів. Зі значенням локалізації функціюють такі прийменниково-відмінкові словоформи:

– «*біля, близько, довкола, навпроти, навколо, посеред, поміж, поверх + род. відм.»,* напр.: ***Біля гравців довкола столика*** *і жабенята стрибають, кмітливі створіння знайшли дотепний спосіб полювання на комашню: помітили, що, обпікшись об електричну лампочку ліхтаря, комашня звідти сама сиплеться, тільки лови її, вже підсмажену…* (О. Гончар); *У пробах повітря* ***навколо*** *хімічного* ***заводу*** *в Калуші, де сьогодні вночі сталася пожежа, не зафіксовано перевищення концентрацій забруднюючих речовин* («День», 13.01.2019); *Це була незвичайна мука – бачити* ***навколо себе*** *тільки воду і не мати змоги задовольнити спрагу* (М. Трублаїіні); *Він сильно контрастував із рештою могил, був якимось чужорідним тілом* ***посеред*** *цих*

простих неструганих дерев'яних ***хрестів****, живих квітів, тінистих дерев* (Н. Сняданко); *...****поміж сосон*** *я бачу невеличку ферму, де можна копнути черв'яків* (В. Шкляр); ***Поверх возів*** *стогнали поранені…* (О. Гончар);

– «*перед* (*попереду*)*, між, попід, під, понад, над, поряд з, поруч з, нарівні з + орудн. відм.*», напр.: *Гасова лампа освітлювала* ***перед ним*** *хліб, порізану шматочками кефаль і високий глечик з кислим молоком* (М. Трублаїні); *Бариль і Петимко бачили в далині кілька пароплавів, ближче до Лузан численну кількість рибальських шаланд, а* ***між портом*** *і* ***Лебединим островом*** *помітили маленьке моторне судно...* (М. Трублаїні); *У жовтні день короткий, ще швидше згасає він* ***попід лісом*** (В. Шкляр); ***Над головою*** *хурчали осколки, опадали, гупаючи, мов груші* (О. Гончар); *Не більше як за півгодини на березі* ***поряд з одягом****, що сушився на сонці, виблискували сріблястими боками чотири досить великих карасі* (Ю. Сорока). Проте адвербіальна локативна синтаксема, репрезентована моделями «*за, поза + орудн. відм.»*, є виразником локалізації поза межами просторового орієнтира, напр.: ***За будкою*** *їм таки вдалося подолати насип, і незабаром вони видобулись знов на просторе* (О. Гончар); *Була вона, правда, не афішована, ця їхня дружба* ***поза межами*** *Зачіплянки…* (О. Гончар);

– *«на, в (у), по, при + місц. відм.»*, напр.: *Уже …* ***на дереві*** *Гена глянув на прилади – а вони були аж гарячі …* (В. Близнець); *Смітити* ***в лісі*** *стане дорожче* («День», 08.02.2017); *Справді, віддалеки чулися крик, заіржали* ***в лісі*** *коні, відгукнувся до них князів кінь* (П. Загребельний).

Отже, в сучасній українській мові кореляції *фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема* притаманні статичні та динамічні просторові відношення, експлікаторами яких є прислівники та прийменниково-відмінкові форми.

4.1.2. Фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема

У сучасній українській мові фонові детермінанти корелюють з адвербіальними темпоральними синтаксемами, вираженими прислівниками чи прийменниково-відмінковими формами, які можуть характеризувати або протяжність дії в часі, або її темп, або швидкість її перебігу.

Широкий діапазон значень протяжності, притаманний темпоральним фоновим детермінантам, зазвичай передають прислівники *вічно*, *безкінечно, довго, цілодобово, швидко* тощо, напр.: ***Вічно*** *був у дорозі* (О. Гончар); – *Тобі, старий, завжди перепадає найкраще, –* ***безкінечно*** *наголошував господар майстерні, кидаючи важкі погляди в бік моєї чудової незнайомки* (І. Роздобудько); *Політики часто забувають те, про що вони мають* ***довго*** *пам'ятати* («День», 22.07.2016); *Той жмуток, видно, справив враження на Таратуту, і він згадав, що на вокзалі ресторан працює* ***цілодобово*** (О. Гончар).

В українській мові фіксуємо співвідношення темпорального фонового детермінанта з адвербіальною синтаксемою, що передає значення темпу перебігу дії, репрезентованого прислівниками *швидко, повільно*, напр.: ***Швидко*** *ми тоді з артеківського віку виростали* (О. Гончар); ***Швидко*** *поширились по країні, стали нападати на худобу й на людей, – зареєстровано ряд випадків, коли розлючені гібридні рої зажалювали людину до смерті!* (О. Гончар); *Коло собору опиняться,* ***повільно*** *обійдуть довкола нього, і він їм буде наче обертатися навкіл своєї осі, виринаючи все новими банями, більшими та меншими, яких наче безліч* (О. Гончар).

Окремим різновидом семантико-синтаксичного корелята темпорального детермінанта, вираженого прислівником, є адвербіальна синтаксема зі значенням протяжності дії в часі, що може позначати й термін виконання якої-небудь дії, виражати або не виражати завершеність дії, напр.: ***Давно*** *не*

бачив чистих, ясних очей! (О. Гончар). Адвербіальні синтаксеми, що не мають такої вказівки і яким притаманна конотація *довго, ‘надовго’*, можуть характеризувати тривалість дії:

а) безвідносно до її часових меж (*вічно, постійно, ніколи, довго, цілодобово*), напр.: *А по полю* ***вічно*** *блукали якісь фігури і чорніли на сірому небі* (М. Коцюбинський); *Полковник* ***постійно*** *вимагав у наглядачів принести ручку, папір і чорнило, бо він хоче написати п'єсу про крах повстанського руху* (В. Шкляр); *І* ***ніколи*** *не загинеш, дорога наша земле, поки тримає зброю Батьківщина…* (О. Довженко);

б) відносно її початкової межі (*надовго, назавжди, навіки, навічно, назовсім*), напр.: *Жартуни та витівники, найвірніші наші друзі,* ***надовго*** *вони тепер помандрують по чужих стежках, зникнуть для нас на все літо, загубляться у безвісті хуторів, ніби десь на інших континентах* (О. Гончар); ***Назавжди*** *зійшли із стовпотворіння хайвею, з напівдороги виключили себе з гонитви, від усього її шалу відсторонились зі своїми тайнами, яких уже ніколи й нікому не розгадати* (О. Гончар); ***Навіки*** *могла зникнути, в пітьмі штольні зітліти, згнити, завалена камінням гори, а сталось інакше, її врятовано, і світло краси вже струмує на кожного з нас* (О. Гончар).

Адвербіальним часовим синтаксемам, що містять вказівку на завершеність дії, притаманна конотація *‘швидко’*, вони містять переважно лексеми, мотивовані прислівниками *моментально, блискавично, миттю, швиденько* тощо, напр.: ***Моментально*** *такого, як ти, розстріляли б там* (В. Винниченко); *А ще майже* ***блискавично*** *повернули частину нічних потягів, щоправда, деякі з них поміняли свій графік* («Дзеркало тижня», 17.02.2012); ***Миттю*** *забулося, що правляча коаліція – явище не тільки правове, а й політичне* («Дзеркало тижня», 19.02.2010).

Адвербіальні часові синтаксеми, що виражають часову протяжність дії безвідносно до її часових меж, експлікують або власне-часове значення (*завжди* та ін.), або значення, ускладнене іншими семами (*завжди,*

безперервно), пор.: ***Завжди*** *веселий, готовий до дії, весь спрямований в майбутнє* (О. Довженко) і *Вже століття майже* ***безперервно*** *йде війна з одвічним ворогом України – Росією* («УНІАН», 28.01.2017).

Окремим різновидом семантико-синтаксичного корелята є адвербіальна часова синтаксема, репрезентована прислівником, що передає часову тривалість дії щодо її початкової межі, тривалості збереження результатів дії. Їй теж притаманне або власне-часове значення (*надовго, навічно*), або значення, ускладнене семою кількості (*наскільки*), напр.: *Жартуни та витівники, найвірніші наші друзі,* ***надовго*** *вони тепер помандрують по чужих стежках, зникнуть для нас на все літо, загубляться у безвісті хуторів, ніби десь на інших континентах* (О. Гончар); ***Наскільки*** *село біля Рівного залишиться без води?*.

Морфологічними експлікаторами адвербіальної часової синтаксеми є прислівники, що характеризують тривалість дії безвідносно до часових меж, із власне-часовим значенням, які також можуть бути виразниками часової тривалості дії об'єктивно (*вічно*, напр.: ***Вічно*** *був у дорозі* (О. Гончар)) або передавати суб'єктивну оцінку часової тривалості дії (*довго*, напр.: *А як її не стало,* ***довго*** *ні до кого словом не обзивавсь, тільки згодом, коли провідав його Художник, поділився з ним наш осиротілий дзвонар своєю, видно, твердо виношеною думкою про те, що мертвих людей нема* (О. Гончар)).

Вторинні предикатні адвербіальні часові синтаксеми власне-часового значення можуть бути ускладнені семою способу дії *безперервно* або семою кількості *небагато*, напр.: *Десь унизу під нами – напереріз – гримотить залізниця, над нами в темряві теж залізна гуркотнява, там по мосту, серед плетива металевих конструкцій,* ***безперервно*** *пролітають силуети машин, проскакують на шалених швидкостях, з ночі – в ніч, з туману – в туман...* (О. Гончар); *Зовсім* ***небагато*** *й пробув на каналі, а вже з'явилося в ньому щось певне, владне, розставивши ноги, твердо стоїть на землі*

Кузьма-каналобудівник, тільки жаль, що в вухах землюка – може гречка звідти прорости (О. Гончар).

Вторинній предикатній адвербіальній часовій синтаксемі, яка характеризує тривалість дії безвідносно до часових меж, із власне-часовим значенням, що є виразником часової тривалості дії об'єктивно, притаманна семантика довготривалості (*вічно, завжди*, напр.: ***Завжди*** *питаємо ми в себе* («Львівська газета», 25.11.2009)) або тимчасовості (*тимчасово*, напр.: *Крім того,* ***тимчасово*** *без гарячої води залишаються 826 будинків за аварійних пошкоджень, 98 – через планові роботи і реконструкції тепломереж та обладнання», – відзначили в компанії* («УНІАН», 02.10.2017). Такі речення можуть бути стерджувальними (*завжди,* напр.: ***Завжди*** *питаємо ми в себе* («Львівська газета», 25.11.2009)) або заперечними (напр.: *Загалом в Україні* ***ніколи*** *не було «чисто» авторитарного режиму* («Українська правда», 22.11.2009)). Прислівник *ніколи* є контекстним синонімом прислівника *завжди.*

Темпоральні фонові детермінанти, що корелюють із вторинними предикатними адвербіальними часовими синтаксемами, репрезентованими прислівниками зі значенням часової протяжності дії безвідносно до її часових меж, можуть конкретизувати як значну кількість часу (*багато*), так і незначну (*небагато*), напр.: *Наші території* ***дуже довго*** *були частиною величезної імперії* («День», 08.04.2016); *Частіше за все, лекційний період триває* ***не дуже довго*** *і закінчується задовго до іспиту (якщо іспит передбачений)* («День», 23.05.2017); *У 2006 році* [Максим Білий] *потрапив у дубль «Металіста», там відіграв* ***зовсім недовго*** («День», 14.09.2013).

Темпоральні фонові детермінанти, співвіднесені з адвербіальними часовими синтаксемами, що характеризують тривалість дії щодо її початкової межі, тривалості зберігання результатів дії, репрезентовані опозицією: вони можуть передавати часову тривалість дії об'єктивно (*назавжди, навічно,* напр: *Для золотої смальти слюсарі виковували*

тонюсінькі листочки золота, потім воно закладалося поміж двох платівок скла, ***навічно*** *заварювалося, іноді, коли треба було тоншої смальти, золотий листочок просто прилютовувався до споду скляного кубика* (П. Загребельний); ***Назавжди*** *відійшли, минули безповоротно ті жахливі дні, місяці й роки, коли її час повз нестерпно, по-слимачому, без подій, без перемін, без надій* (П. Загребельний)) або виражати суб'єктивну оцінку тривалості збереження результатів дії (*надовго*, напр.: *Прощалися поспіхом, де як доводилось, нашвидку й рушали, кваплячись, неначе навздогін за долею, і тільки на останніх пагорках, за якими* ***надовго*** *чи й* ***навіки*** *зникали рідні хати, озирались і, тамуючи хвильову тугу неповторним помахом руки, прискорювали крок* (О. Довженко)).

О. Г. Межов наголошує, що «семантичні варіанти темпоральної синтаксеми ґрунтуються на двох основних протиставленнях: 1) одночасність – різночасність явищ як визначальному для темпоральної сфери протиставленні; 2) неозначена тривалість – означена тривалість як розгалуження семантичної ознаки тривалості, притаманної часовим відношенням» [Межов 2012, с. 268].

У сучасній українській мові темпоральні синтаксеми виражені не тільки прислівниками, а й відмінковими та прийменниково-відмінковими формами, які, на переконання О. Г. Межова [Межов 2012, с. 268–273], логічно називати морфолого-синтаксичними варіантами синтаксем з огляду на комплексну природу цих форм, до яких входять відмінкові флексії як показники морфологічної категорії відмінка та прийменники як аналітичні синтаксичні морфеми.

Кореляцію *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема*, що вказує на одночасність зі значенням неозначеної тривалості, реалізують такі прийменниково-відмінкові форми:

– «*серед, за, наприкінці + род. відм.*», напр.: ***Серед ночі*** *тарабанять, викликають, круглий рік штурми, аврали, нагінки* (О. Гончар); *А* ***наприкінці***

липня *була чорна субота, те фатальне авіа-шоу на Скнилівському аеродромі під Львовом, коли тисячі людей, цілими сім'ями, у захваті дивилися в небо, де наші доблесні аси робили фігури вищого пілотажу…* (Л. Костенко);

– *«у (в), на, під + знах. відм.»*, напр.: *Ох, внучку мій,* ***у вівторок*** *пиймо горілку,* ***у середу*** *покотимо бочку, а* ***в четвер*** *додомочку...* (Є. Гуцало); ***На Великдень*** *стали два війська навпроти одне одного: Самуїл на правому, Василій на лівому березі Вардара* (П. Загребельний);

– *«за, з (із) + орудн. відм.»*, напр.: ***За обідом*** *Антоші не було* (М. Коцюбинський); ***За вечерею*** *з'являлась горілка, вино, всі пили, кричали, вимахували руками, гнулись, як комишина, блимали чорними очима та підсиненими білками, світили розхристаними чорними грудьми* (М. Коцюбинський); ***З кожним днем*** *життя в циганській хатці робилось тяжчим та тяжчим* (М. Коцюбинський).

Тип кореляції *фоновий темпоральний детермінант* ↔ *адвербіальна часова синтаксема*, що позначає одночасність зі значенням означеної тривалості, репрезентують такі прийменниково-відмінкові форми:

– *«упродовж (впродовж), протягом + род. відм.»*, напр.: *Надвечір біля танка щоразу завізно,* ***впродовж дня*** *роботи мало не в кожного набіжить якийсь ремонт* (О. Гончар); *І бігає, виручає, часу свого не шкодує, і ось тільки тут, на робочому місці, кожна хвилька на обліку, звідси ніхто її, кранівницю, відірвати не смій, бо* ***протягом зміни*** *нічого не буде важливішого за її труд* (О. Гончар);

– *«за, на + знах. відм.»*, напр.: ***За два тижні*** *він уже зводився з лави, доволікався до вікна і сумно поводив очима по хвилі рудих, аж червоних комишів* (М. Коцюбинський); ***На три місяці*** *розтягнули ремонт* («Українська правда», 12.04.2009);

– *«у (в), о (об), на, по + місц. відм.»*, напр.: ***В січні*** *1077 спостерігала в Каноссі принизливу сцену каяття імператора Генріха* (П. Загребельний);

О десятій годині *Вівдя казала: – Годі, скажи мені, Максе, що б з тебе вийшло, коли б не війна й не революція?* (Микола Хвильовий).

У сучасній українській мові кореляція *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема*, що позначає різночасовість зі значенням часової попередності, репрезентована моделями:

– *«близько, до, раніше, напередодні, коло + род. відм.»*, напр.: *Крадіжка сталася* ***близько 5 ранку*** *понеділка* («День», 25.11.2019); ***До весни*** *їх так ніхто і не знайшов* («День», 08.12.2015); *Потім з'явився в Тернівщині тракторист із сусіднього села Микола Винник, що доводився далеким родичем нашим тернівщанським Винникам, і зовсім незадовго* ***до війни*** *Ялосоветка з Миколою одружились, стали жити в старій хаті Заболотних, доки собі збудують нову* (О. Гончар);

– «під, по, над + знах. відм.», напр.*: Імператриця не витримала, її відведено в приготовану шлюбну постіль, а він ще лишався зі своїми баронами, він хотів бодай чимось прилучитися до чоловічого світу, виказати свою силу й бравість; коли ж* ***під ранок*** *звалився сп'янілий і вичерпаний, то відведено його вже й не в імператорську ложницю, бо впирався і погрожував карами тим, хто б насмілився турбувати й будити Адельгейду* (П. Загребельний); ***По цей час*** *у дорозі* («Високий Замок», 24.05.2016);

– «перед + орудн. відм.», напр.: ***Перед війною*** *вони стільки чекали з Юрієм, доки кінчать інститут, одружаться, будуть разом працювати* (О. Гончар); ***Перед кризою*** *на металургійний сектор в Україні припадало близько 10 % обсягу виробництва і близько 40 % експорту* («Дзеркало тижня», 01.10.2010).

Співвідношення *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема*, що позначає різночасовість зі значенням часової наступності, реалізують такі прийменниково-відмінкові форми:

– *«після (опісля) + род. відм.»*, напр.: ***Після*** *тривалих кровопролитних* ***битв*** *військо відходило, згідно з стратегічним планом командування* (О. Довженко);

– *«за, через + знах. відм.»*, напр.: ***За рік*** *– одіслав її назад* (П. Загребельний); ***Через тисячі літ*** *лиш приходить подібне кохання* (В. Сосюра);

– *«по + місц. відм.»*, напр.: ***По обіді*** *Хома з церковним регентом ішов селом п'яний як ніч і, притопуючи лакованим чоботом, горлав на всю вулицю: – Качайте мене, заплачу!* (О. Довженко).

Аналіз матеріалу засвідчив, що семантичні вияви кореляцій *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема* визначувані не тільки прислівниковими та прийменниково-відмінковими словоформами, а й специфікою контексту.

4.2. Кореляти детермінантів зумовленості

Синтаксична сфера тісно переплетена з лексичною сферою. Наприклад, поняття простору на лексичному рівні пов'язане з конкретною лексикою, часу – зі словами часової та процесуальної семантики. Значення зумовленості зазвичай пов'язане з подієвою лексикою, напр.: ***Через обмаль*** *літнього* ***часу*** *у цій високогірній тундрі вони достигли одночасно – суниці, афини, малини, ожини і ґоґодзи* (Т. Прохасько); ***Попри всі злигодні і турботи переднього краю*** *Хома навіть погладшав, щоки мав, як налиті* (О. Гончар); *Вони людей – своїх рідних – повернули в усе те… **І за людей** жалкував Чіпка на людей. Здавалися вони йому лихими, недобрими…* (Панас Мирний). Варто зауважити, що відношення зумовленості загалом є надзвичайно важливими для семантичної організації синтаксичних конструкцій.

Традиційно серед детермінантів зумовленості виокремлюють чотири типи: детермінанти причини, мети, допусту й умови [Вихованець 1993,

с. 142–143]. А. П. Загнітко до традиційних різновидів цієї групи додає детермінанти наслідку [Загнітко 2001]. На його думку, такі детермінантні структури містять інформацію наслідку, зумовлену дією пояснювального слова. Основним засобом репрезентації цього виду є іменник у формі знахідного відмінка з прийменником *на,* напр.: ***На муку*** *покохав я її* (Тодось Осьмачка); ***На*** *свою* ***біду*** *прийшли ми сюди* (В. Підмогильний); ***На біду*** *зустрілись ми з тобою* (О. Гончар) [Загнітко 2001, с. 186–187]. Пропонує розширити групу детермінантів зумовленості й В. П. Малащенко, зарахувавши до неї поширювачі зі значенням відповідності, підстави та приводу. На думку лінгвіста, значення детермінантів відповідності, підстави та приводу формує зазвичай сам детермінант, а взаємодія частин висловлення дає змогу реалізувати його загальнокатегорійне значення зумовленості [Малащенко 1972, с. 161–162].

Питання про необхідність виокремлення наслідкових детермінантів у самостійну групу є дискусійним, адже нерідко такі синтаксичні одиниці мають додаткове лексичне значення причини або умови, а тому можуть бути досліджені в межах цих двох типів. Семантика підстави є складником семантики причини, напр.: ***З ініціативи райцентру*** *на майдані почали будівлю нової школи* (А. Головко). Близькою до підстави є семантика приводу, зокрема, у «Словнику української мови» зазначено, що привід – це «підстава (справжня або вигадана), причина яких-небудь дій, вчинків» [СУМ, т. 7, с. 573]. Тому значеннєві відтінки приводу й підстави можуть бути об’єднані в межах причинових детермінантів зумовленості.

Семантико-синтаксичним підґрунтям виокремлених детермінантів є кореляти зі значенням зумовленості, репрезентовані адвербіальними синтаксемами.

4.2.1. Детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема

Детермінанти причини є корелятами адвербіальної причинової синтаксеми. Оскільки каузальність – одна з основних категорій зумовленості, то інші різновиди (мети, допусту, умови) можуть тяжіти до неї, виражаючи певною мірою значення причини. Причиновим синтаксемам притаманна така сукупність диференційних ознак: передування в плані часової перспективи, реальна модальність, а також пов'язана з певним явищем властивість породжувати наслідок [Вихованець 1993, с. 273]. Причинові мінімальні синтаксичні одиниці можуть бути реалізовані низкою семантичних варіантів. Усі вони передбачають зв'язок двох подій, за якого одна з них слугує підставою, що зумовлює чинник, достатній для реалізації другої події, напр.: ***Через*** *цю* ***думку*** *я вирішив не спускати з нього очей* (І. Роздобудько); ***Через*** *несприятливі погодні* ***умови*** *на Закарпатті сталися аварійні відключення електроенергії, без електроенергії залишаються вісім населених пунктів Мукачівського та Берегівського районів* («Українські національні новини», 13.08.2017).

Кореляція *детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема* має широкий значеннєвий діапазон, реалізований низкою спеціалізованих морфологічних і лексичних засобів. Цю кореляцію репрезентують такі різновиди:

1) позитивна причина, яка сприяє здійсненню чи становленню дії, напр.: ***Завдяки заходам*** *отця Альойзія вибрали громадяни виборцем Миколу Підпаленого* (Лесь Мартович); ***Завдяки*** *тій* ***книзі*** *англійці довгий час швидко розшифровували розмови між німецькими кораблями та, передаючи різні фальшиві радіограми, плутали плани німецького командування* (М. Трублаїні);

2) перешкода або негативна причина:

а) негативна причина, яка змушує припинити дію чи здійснити іншу, напр.: *Інтерактивна карта земельних ділянок мала б стати для України кроком уперед, однак* ***через*** *технічні* ***негаразди*** *цього не сталося* («День», 30.07.2013). Подекуди в текстах для реалізації причини послуговуються сполукою *«у (в) силу + род. відм»*, проте нині вона перебуває на периферії мовного вжитку: ***В силу необхідності*** *господиня мусила ходити (виходити й знову входити) через «тюрму». І* ***в силу*** *тієї ж* ***необхідності*** *також усі її гості – «сестри, куми й подруги-солдатки», – що приходили «по ділу», теж мусили ходити через «тюрму»* (Іван Багряний);

б) негативні наслідки дії, що не залежать від волі суб'єкта, напр.: *В Україні оголосили штормове попередження* ***через заморозки*** («День», 07.11.2019); ***Через шторм*** *постраждали кілька десятків людей, жертв, на щастя, немає* (24 канал, 28.11.2014); ***Унаслідок цунамі*** *на індонезійських островах Ява та Суматра загинули щонайменше 168 людей* (Громадське, 23.12.2018);

в) причина як неусвідомлена діяльність суб'єкта, зумовлена рисами його характеру, фізичним або емоційним станом, напр.: ***Через*** *твою* ***гординю*** *ми всі проклянемо тебе* (І. Роздобудько); *То* ***через*** *твою* ***дурість*** *я маю для тебе красти огонь з неба?* (І. Франко);

3) причина усвідомленої дії суб'єкта, напр.: *Тільки* ***з делікатності*** *вони не показували виду, що бачать усю краплену колоду карт, якою грала команда Бульбинського, і що ті карти стали раптом просвічуватись* (В. Савченко);

4) причина, яка породжує зміну стану суб'єкта внаслідок вияву емоцій, напр.: ***Від них*** [чипсів] *не хочеться ані спати, ані літати…* (І. Роздобудько); ***Від несподіванки*** *Себастян закашляв і став облизувати губи – капральський житан робив інакший смак на губах* (Т. Прохасько); *Юрко зупинився.* ***Від хвилювання*** *у нього забило дух і відібрало мову* (В. Малик);

5) причина-обґрунтування, напр.: *...**на підставі «Угоди між Урядом СРСР і Урядом Німеччини»** від 5 вересня 1940 року за синхронних дій НКВД і гестапо – масова депортація на землі Рейху майже 45 тис. буковинських німців, які жили на Буковині з 1781 року, а також депортація 14–15 червня 1941 року 15 тис.* (М. Матіос); ***На підставі** цієї **заяви** народні депутати спрямовують запит до Антимонопольного комітету та СБУ* («Дзеркало тижня», 05.03.2010); ***У зв'язку з проведенням** інших масових заходів по маршруту «Маршу рівності» та задля уникнення конфліктів та забезпечення безпеки містян та гостей міста правоохоронці змушені були в короткий строк змінити напрямок руху учасників акції* («Українські національні новини», 13.08.2017);

6) причина як об'єктивна закономірність, напр.: *Імпорт газу в Євросоюз, як очікується, залишиться стабільним до 2030 року, **з огляду на скорочення** внутрішнього виробництва і споживання* («День», 08.11. 2017);

7) причина з відтінком покарання, відплати, напр.: *Поясню коротко: **за** кожен некоректний **вчинок, помилку** чи **слово** ми, учениці, протягом навчального року отримуємо від пані Директорки кольорові картки. **За** словесні **помилки** – червоні, **за** погане **засвоєння** навчального предмета – сині, **за** погану **поведінку** – жовті, за хиби у зовнішньому вигляді – зелені* (І. Роздобудько); *У майбутньому **за порушення** прав людини Євросоюз каратиме причетних до таких злочинів осіб та організацій забороною на в'їзд та заморожуванням активів на території ЄС* («День», 10.12.2019.).

Мінімальним причиновим синтаксемам, які є корелятами детермінантів причини, притаманний пропозитивний характер та наявність інформації, що мотивує зміст недетермінованої (наслідкової) частини висловлення. Найчастіше причинові синтаксеми репрезентовані прийменниково-відмінковими формами, проте можливе також використання

обставинних прислівників, які визначають причину дії, процесу чи стану: *згарячу, здуру, зозла, зопалу, спросоння* тощо. Вони мають підґрунтям причинові семантико-синтаксичні відношення.

Важливо зазначити, що найтиповішими експлікаторами причинових синтаксем на морфолого-синтаксичному рівні є прийменниково-відмінкові словоформи:

1) *«від + род. відм.»*, напр.: ***Від спеки*** *може боліти голова* («Сьогодні», 21.05.2014); ***Від подиву*** *він навіть сповільнив рух, у ту ж мить дівчина випередила його на півголови* (М. Трублаїні);

2) *«внаслідок + род. відм.»*, напр.: ***Внаслідок стихійного лиха*** *загинуло понад 30 людей, по всьому острову вимкнулася електрика, зник інтернет, а також мобільний зв'язок* («День», 13.11.2017); ***Внаслідок вибуху*** *київська міліція (нехай і тимчасово) позбулася одного з джерел незаконного збагачення* (Олесь Вахній);

3) *«з + род. відм.»*, напр.: ***З несподіванки*** *обидві не спромоглися вимовити й слова* (М. Бутченко); ***З переляку*** *по кущах стріляють* («УНІАН», 06.06.2019);

4) *«з нагоди + род. відм.»*, напр.: ***З нагоди Дня медика*** *в Дніпрі влаштували велопробіг* («УНІАН», 13.06.2019); *...**з нагоди призначень** твій прес-секретар пояснив журналістам всі переваги такого дбання в сфері нацбезпеки; ти ж приховував підозри і тамував подих…* (Є. Пашковський);

5) *«з приводу + род. відм.»*, напр.: *По-перше, **з приводу смерті** батька, по-друге, **з** того **приводу**, що йому ще трястись і трястися до того Сибіру, а в нас от уже за вікнами починається справжня весна* (Ю. Андрухович); ***З приводу*** *значної **частини** цих проектів можна лише порадіти, що в повній мірі вони реалізовані не були* («Сьогодні», 09.05.2017);

6) *«на підставі + род. відм.»*, напр.: ***На підставі*** *цієї **заяви** народні депутати спрямовують запит до Антимонопольного комітету та СБУ*

(«Дзеркало тижня», 05.03.2010); ***На підставі*** *гравітаційних* ***досліджень*** *маса всього кільця … була оцінена в 0,1 маси Землі* (М. Руденко);

7) *«у (в) результаті + род. відм.»*, напр.: ***У результаті*** *таких* ***контактів*** *дуже часто чоловіки гинули* (М. Соколян); ***У результаті*** *потужного* ***вибуху****, що стався у п'ятницю вранці у південному шведському місті Лінчепінг, отримали поранення 25 осіб* («Європейська правда», 07.06.2019);

8) *«у (в) силу + род. відм.»*, напр.: *Сьогодні на міжнародній конференції я хочу сказати, щоб під час геополітичних дискусій ми не забували про те, що на окупованих територіях страждають люди кожного дня, про те, що люди позбавлені прав* ***у силу того****, що окупаційна влада просто робить все для того, аби придушити волю до спротиву, придушити інакомислення* («День», 18.12. 2018); *Можна зробити висновок, що чи то* ***в силу*** *об'єктивних* ***причин*** *план залишився незатвердженим…* («День», 25.11. 2018). Такі моделі хоч і трапляються в джерельній, проте їх, на нашу думку, доречніше замінити характерними для української мови варіантами на кшталт *«через + знах. відм.», «з огляду на + знах. відм.»*;

9) *«завдяки + дав. відм.»*, напр.: *Але ж* ***завдяки*** *тому* ***безладдю*** *гетьман Правобережжя донині держить* (Б. Лепкий); ***Завдяки*** *вашим* ***прожекторам*** *догадалися, що якийсь корабель провадить бій з підводним човном, бо спостерігали той момент, коли ви його наздоганяли* (М. Трублаїні);

10) *«за + знах. відм.»*, напр.: ***За непослух і лінивство*** *він бив товаришів без милосердя* (О. Маковей); ***За побудову*** *винятковых моделей нагороджується польотом на літаку…* (М. Трублаїні);

11) *«зважаючи на + знах. відм.»*, напр.: ***Зважаючи на*** *економічні* ***можливості*** *цих країн, їхній військовий потенціал і людські ресурси, Єреван хоче мати в регіоні союзника, який би гарантував Вірменії безпеку* («Дзеркало тижня», 01.10.2010); ***Зважаючи на реалії*** *та певний* ***розклад сил****,*

у регіоні, з одного боку, відбувається гостре протистояння, а з другого – пошук певних компромісів («День», 19 02.2019);

12) *«з огляду на + знах. відм.»*, напр.: ***З огляду на*** *його статечну* ***поставу*** *і* ***прибуття*** *з Донбасу, його вже в народі поштиво назвали дон* (Л. Костенко); ***З огляду на*** *кінцевий* ***результат*** *гри, мені краще поволі згортати цю розповідь* (О. Забужко);

13) *«через + знах. відм.»*, напр.: ***Через іншість*** *розміру, конфігурації, кольору і швидкості тьма знаків нагадувала неправдоподібну мішанину різних комах* (Т. Прохасько); ***Через*** *той* ***пісок*** *він і приїхав сюди на ціле літо разом з дочкою* (М. Трублаїні);

14) *«за + орудн. відм.»*, напр.: ***За справами*** *він не встиг навіть залишити розпорядження* (С. Талан); *...видно,* ***за роботою*** *втратив зо два розміри, а в магазині не дуже примірявся* (В. Шкляр);

15) *«у зв'язку з + орудн. відм.»*, напр.: ***У зв'язку з*** *такою своєрідною* ***ситуацією*** *стару Москву реставрують фіни або турки* (Ю. Андрухович); ***У зв'язку з погіршенням*** *погодних умов та снігопадом станом на 9:00 год. 19 січня на дорогах Житомирщини державного та місцевого значення працює 52 одиниці техніки* («УНІАН», 19.01.2018); ***У зв'язку з Днем Незалежності*** *зростає імовірність ескалації на Донбасі* («День», 22.08.2015).

Активно вживаними є прислівники як виразники причинових синтаксем, напр.: ***Спросоння*** *Михайло подумав, що то миші дірявлять підлогу* (М. Матіос); *І* ***зозла*** *б'ю многостраждальним моїм молотком об породу* (А. Дімаров); ***Згарячу***, ***зопалу****, після вчорашніх конспектів – одразу в діло сторч головою* (О. Гончар); ***Зопалу*** *він навіть почав жахливо перебільшувати її наростаючу закритість і нехіть* (Ю. Андрухович).

Зрідка в ролі причинових синтаксем вжиті дієприслівникові звороти з опорними словами *розуміючи, знаючи, вдаючи, міркуючи, зрадівши, бачачи, почувши, надивившись, напрацювавшись, не побачивши* тощо, напр.:

Почувши *про розміри гонорару, Штефан охоче згодився, не дбаючи про те, що взагалі не знав, як фотокамера виглядає* (О. Гончар); ***Почувши*** *крики дітей, Ілля не вагаючись стрибнув у крижану воду…* («Голос України» 30.03.2018). На відміну від прислівників, причинові синтаксеми, репрезентовані дієприслівниками, не виражають безпосередньо значення причини. Як зазначає О. Г. Межов, «ці віддієслівні деривати стають причиновими засобами у відповідних мовленнєвих умовах, тому вони більше тяжіють до сфери мовлення, а не мови. Виражена дієприслівником мінімальна семантико-синтаксична одиниця позначає змістові відношення між двома семантично елементарними реченнями, вказуючи на причину другого явища, що передає незгорнуте речення з предикатом-дієсловом в особових формах» [Межов 2012, с. 278−279]. Цей висновок виразно ілюструють приклади: *Наздоганяючи своїх, Шрам іще раз зупинивсь,* ***стрівши*** *божого чоловіка* (П. Куліш); *Остаточно* ***вирішивши*** *від'їжджати, Василь пішов попрощатися із старими* (М. Коцюбинський); ***Переговоривши*** *про все з кухарями, директор дослідної станції повернувся до актового залу* (М. Гончарук); ***Знаючи інспектора****, вона майже не мала сумніву, що він на цю погану справу пристане* (М. Трублаїні).

У деяких працях виокремлено в самостійний різновид детермінантів зумовленості – наслідкові детермінанти [Загнітко 2001; Новікова 2006; Новікова 2006а]. Питання щодо статусу такого різновиду є суперечливим. Семантика наслідку зазвичай є супровідною щодо семантики умови або причини. Відповідно до цього логічним постає аналіз наслідкових за семантикою одиниць як складників умовно-наслідкових або причиново-наслідкових детермінантів.

На денотативному рівні причиново-наслідкові відношення, що виникають між детермінантом ↔ синтаксемою і рештою висловлення, пов'язані зазвичай із широким контекстом, тобто виходять за межі одного простого речення. Інколи причина може міститися в попередньому реченні, а

наслідок − у наступному, напр.: *Вперше я побувала на фотовиставці «Дня», коли мені було вісім років. Це якраз був перший приїзд газети «День» в Чечельник. З того час відвідую кожну вашу фотовиставку. І* ***з кожним разом*** *представлені фото відкривають для мене щось нове* («День», 15.08.2014); *Це ж Оксаночка, ота кучерява Оксаночка, з якою гралися маленькими! Вона виросла, стала ще краща. …* ***При Оксаночці*** *він не міг журитися, і взагалі* ***при ній*** *усе ставало зовсім іншим* (О. Іваненко). Предикат у таких конструкціях нерідко має значення становлення, зміни стану чи якості.

Ґрунтуючись на загальнофілософському розумінні категорії каузальності, причиновості загалом, яка відбиває зумовлений зв'язок реальності та людських знань про неї, дослідники наголошують на її універсальному характері [Алексанова 2008, с. 106]. Підставою для виокремлення сфери зумовленості, її інтегрувальною ланкою є принцип достатньої підстави, що по-різному може виявлятися в кожного складника цієї сфери: у мети – активністю зумовлювального зв'язку, в умови – гіпотетичністю, в допусту – різнознаковістю, у наслідку – результативністю. Причинові відношення можна вважати позбавленими маркувальної ознаки. Їх кваліфікують як зумовленість, звільнену від альтернативи, протиставності та гіпотетичності [Хааг 2004, с. 27]. Це дає підстави вважати причину семантичною домінантою системи зумовленості.

4.2.2. Детермінант мети ↔ адвербіальна цільова синтаксема

Окремим різновидом детермінантів зумовленості є детермінанти мети. «Мета» – це інтенційне поняття, тому синтаксичним одиницям із цільовими поширювачами притаманні яскраво виражені ознаки цілеспрямованої, подекуди навмисної, дії суб'єкта. Для конструкцій із детермінантами мети характерна взаємодія семантики обох частин висловлення, коли

детермінантна частина називає зумовлювальний чинник, а недетермінантна – зумовлений. Унаслідок цього цільові поширювачі на рівні значень поєднані з предикатами активної дії, що передбачає наявність суб'єкта-істоти. Речення з цільовими детермінантами є виразниками прагматичного потенціалу, зумовленого їхніми структурно-семантичними особливостями.

Детермінанти мети в сучасній українській мові репрезентовані різними лексико-морфологічними формами. На вибір певної одиниці впливає об'єктивна необхідність і сполучуваність слів. Багатство засобів вираження мети в тексті дає змогу обрати найбільш точний для конкретної мовленнєвої ситуації детермінант, який би якнайкраще відповідав іллокутивному задумові адресанта.

Детермінанти мети корелюють із мінімальними семантико-синтаксичними одиницями, що «виражають призначення дії або процесу, вказують на явища, заради яких відбувається відповідна дія. Вони функціюють у семантико-синтаксичній структурі речення як похідні від підрядних частин складнопідрядного речення компоненти ускладненого простого речення, що не зумовлені валентністю предиката» [Межов 2012, с. 280]. Як влучно зазначає К. Г. Городенська, «цільові відношення, на відміну від причинових, темпоральних та умовних, формуються в семантико-синтаксичному ярусі речення з причиново-наслідкових і модально-пропозитивних власне-семантичних відношень: це не зумовлює якихось особливих відмінностей у процесі утворення цільових синтаксем» [Городенська 1991, с. 135]. Між головною та підрядною частинами зазвичай уживають сполучник *щоб,* який є показником семантико-синтаксичних відношень мети. Проте цей сполучник можуть замінити прийменниково-відмінкові конструкції в процесі згортання предиката підрядної цільової частини: *Прем'єр Британії зустрінеться з лідерами ЄС,* ***щоб врятувати*** *угоду про Brexit* («Європейська правда», 11.12.2018) →

З метою врятування *угоди про Brexit прем'єр Британії зустрінеться з лідерами ЄС.*

Інтенційні поширювачі значеннєвої структури речення здавна привертали увагу лінгвістів. Це питання досліджували такі мовознавці, як А. В. Висоцький [Висоцький 2013], І. Р. Вихованець [Українська мова 2004, с. 527–528], К. Г. Городенська [Городенська 1991], С. М. Ківшик [Ківшик 2014], М. І. Степаненко [Степаненко 1999] та ін., зокрема на матеріалі прислівників як типових виразників цільових семантико-синтаксичних відношень.

Типовим семантико-синтаксичним корелятом детермінанта мети в українській мові є адвербіальна цільова синтаксема, семантичний діапазон якої досить широкий та охоплює дві великі групи.

До першої групи кореляцій належать автосемантичні детермінанти, співвіднесені з адвербіальною синтаксемою, що репрезентує власне-інтенційну семантику та вказує на виконання дії для реалізації іншої дії. У межах цієї групи можна виокремити такі різновиди:

1. *Власне-цільовий детермінант* ↔ *власне-цільова синтаксема*, яка вказує на дію, що відбувається з певним наміром, метою. Їхнє значення детерміноване семантикою окремих складників. Власне-цільові синтаксеми зінтегровані в низку підтипів:

1) з усвідомленим, переважно негативним (найчастіше злим) наміром, напр.: ***Зумисне*** *не подала жодного звуку, чекала, поки обізвуться по той бік дроту, проте він також мовчав* (В. Шкляр); *Тепер* ***умисне*** *не поспішав вилазити зі сховку, кортіло послухати ще* (Ю. Мушкетик); ***Нарошне*** *це й забився в Київ* (А. Тесленко); ***Для*** *пустої* ***забавки*** *Божий чоловік її сюди не покликав би* (В. Шкляр);

2) із несерйозним наміром, із метою викликати жартівливу реакцію, напр.: *Так* ***жартома*** *казав дядько Сашко* (М. Руденко); ***Задля сміху*** *Сава обнишпорив поштові скриньки, свиснув «Літературну газету», відступив*

до стіни, коли поряд у шелесткій курточці пройшов бородань (Є. Пашковський); ***Жартуючи****, вона погрожувала своєму милому, що поїде в Січ і випише його з запорозького реєстру, щоб він був завжди з нею* (В. Малик);

3) для привернення уваги, створення необхідного враження, напр.: ***Демонстративно*** *не вимагай пошани* (Л. Копань); ***З метою поліпшення*** *гуманітарної ситуації в регіоні українською стороною сплановано проведення заходів, спрямованих на відкриття та введення в експлуатацію КПВВ «Золоте»…* («День», 23.03.2019);

4) щоб викликати неочікувану або протилежну передбачуваній реакцію, напр.: ***Наперекір*** *усім* ***бомбам*** *досі стоїть, мов якась антибомба, вістрям угору, у небо, увись* (О. Гончар); *От узяти Свириденка – нічого не міг сказати про нього до бою. Сумирний, якийсь несміливий хлопець. Гвинтівку не в боротьбі дістав, а з могили солдатської викопав… **Нарочито** поставив його біля себе* (М. Стельмах);

5) для уникнення небажаної для себе чи когось / чогось реакції, напр.: *Дуже **обережно** – не як дурненька героїня якогось тупого трилеру* (Н. Шевченко, О. Шевченко); ***Обачливо*** *всміхнувшись на мову Базара, він, однак, відповів головному супротивникові* (І. Білик);

6) із наміром, метою зробити комусь приємне, потішити кого-небудь, напр.: ***Для втіхи*** *маленьких пастушків, на їхнє спеціальне замовлення, стріляти в пеньочок або в підкинену ковіньку…* (Іван Багряний);

7) зі значенням присвяти, приводу, інколи жертовності, напр.: ***Заради життя*** *кожен підпише якусь нікчемну бомажку* (В. Шкляр); *Диплом.* ***Заради нього*** *треба йти на жертви* (О. Гончар); ***Ради дітей*** *терпіла, сама на розшуки бігала, коли, бувало, після получки господаря довго нема, знала, куди бігти, – на Клинчик мерщій! А він там уже або поб’ється з кимось, або, перепитий, в грязюці валяється…* (О. Гончар).

2. *Антицільові детермінанти ↔ антицільова синтаксема*, що передає значення відсутності мети чи її недосяжності, марність намірів дії або незрозумілість їх для мовця [Грозян 2019, с. 29]. У межах цього різновиду виокремлено два підтипи:

1) без певної мети чи наміру, напр.: ***Випадково*** *натрапили на нього вчора* (М. Трублаїні); ***Машинально*** *пішов повз Телеграф до Історичного музею і назад* (Є. Кононенко); *Лише* ***мимохідь*** *згадувалося де-не-де в обуреній саркастичній формі про низьке походження лікаря Нен-Сагора і про те, що кров його батьків таки виказала себе в науковій теорії нащадків* (Ю. Смолич);

2) без досягнення певної мети, із марним наміром, напр.: ***Марно*** *вона трудила очі, виглядаючи його* (Панас Мирний); *Тільки* ***даремно*** *генерал про це нагадував* (В. Шкляр).

До **другої** групи кореляцій зараховано детермінанти, співвіднесені з адвербіальними синтаксемами, що є виразниками приховано-цільової семантики. Їхнє значеннєве наповнення репрезентоване лексемами, що імпліцитно вказують на наявність наміру, мети дії, але без будь-якої конкретизації. Зазвичай мета дії може бути розкрита лише в широкому контексті або загалом лишається неексплікованою. Приховано-цільові синтаксеми позначають невідому мету чи намір дії. Нерідко вони репрезентовані лексемами *навіщось, нащось, чогось, чомусь* тощо, напр.: ***Навіщось*** *узяв у Марії спухлу від плачу дитину – і пішов до primara* (М. Матіос).

Синтаксеми мети також можуть виражати супровідні значення, зокрема причини. Наприклад, у реченні ***Для скорочення витрат*** *було звільнено 6 тисяч працівників* («Європейська правда», 26.10.2017) синтаксема *для скорочення витрат* може бути трансформована в конструкцію *з метою скорочення витрат* або *тому що хотіли скоротити витрати.* У реченні ***Заради*** *власної* ***безпеки*** *Єреван надав свою територію для російської*

військової бази і цього літа подовжив термін її перебування на 45 років, а російські прикордонники вже рік охороняють кордон Вірменії («Дзеркало тижня», 01.10. 2010) синтаксему *заради безпеки* можна замінити конструкцією *тому що хоче убезпечити себе.* Такі трансформації можливі для більшості висловлень із синтаксемами мети. Наприклад, у реченні ***За порадою, за захистом*** *або й просто* ***посидіти*** *в його товаристві, відчутися, спокійніше, міцніше* (Ю. Мушкетик) синтаксема мети *за порадою* може бути трансформована в підрядну частину *тому що хотіли отримати пораду,* яка має значення причини. У таких випадках можна говорити про синкретизм лексичного значення синтаксем. Деякі конструкції можуть одночасно передавати не лише цільову семантику, а й причинову чи допустову, напр.: ***У пошуках*** *альтернативного* ***палива*** *більшість підприємств відмовилися від природного газу і вибрали інші альтернативні види палива* («УНІАН», 17.05.2017) – виділена сполука може бути трасформована в конструкцію *з метою знайти альтернативне паливо* або *шукаючи альтернативне паливо*; у реченні ***Наперекір усьому*** *таки повернулась, щоб знову рятувати його, щоб знову дивитись на нього закохано…* (О. Гончар) синтаксема мети має супровідне допустове значення, аналізовану структуру можна замінити реченням *Незважаючи на все, таки повернулась, щоб знову рятувати його, щоб знову дивитись на нього закохано…* Варто зауважити, що найчастіше синтаксеми мети є виразниками супровідного значення причини.

Типовим засобом експлікації синтаксем мети є прийменниково-відмінкові конструкції:

1) *«для + род. відм.»*, напр.: ***Для баласту*** *вони вантажили в свої трюми монацитовий пісок і вивантажували його в своїх портах* (М. Трублаїні); ***Для охорони*** *бухти Лебединого острова залишити патрульну шлюпку* (М. Трублаїні);

2) *«задля + род. відм.»*, напр.: *А піде чутка, –* ***задля нагороди*** *таки мене хтось видасть королю* (Л. Костенко); ***Задля нього*** *Ліля ще човгатиме шість років підошвами по інститутській підлозі* (О. Гончар);

3) *«заради + род. відм.»*, напр.: ***Заради життя*** *кожен підпише якусь нікчемну бомажку* (В. Шкляр); *Диплом.* ***Заради нього*** *треба йти на жертви* (О. Гончар); ***Заради виживання*** *він, як і Кобра, готовий переходити з рук у руки – і не дванадцять разів, а безліч* (Ю. Андрухович);

4) *«з метою + род. відм.»*, напр.: ***З метою затримання*** *зловмисників в області введено план «Перехоплення» і посилено заходи із забезпечення публічної безпеки та порядку* («УНІАН», 20.03.2017); *Рішення націоналізувати «ПриватБанк» було ухвалено* ***з метою гарантуваня*** *надійності операцій банку…* («День», 19.12.2016);

5) *«ради + род. відм.»*, напр.: *Не раз,* ***ради заздрості****, вона крала, чого в неї не було, а на других бачила* (Панас Мирний); *Ідучи на КП, Шура пообіцяла, що за якусь годину все там влаштує…, а потім прийде до мінометників полуднувати.* ***Ради*** *такого* ***випадку*** *Хома навіз на вогневу бюргерських качок, запевняючи, що всі вони дикі* (О. Гончар);

6) *«у (в) + знах. відм.»*, напр.: *Того дня ми вийшли* ***у розвідку****, бо напередодні вночі бачили, що ворог підходив до наших бліндажів – світилися ліхтарі* («День», 09.07.2015); *Спочатку вівся обстріл, після якого* ***у наступ*** *пішли три танки з живою силою бойовиків* («День», 30.09.2014);

7) *«на + знах. відм.»*, напр.: *Цікаво, що «колеги» Хорта ще зранку організовувалися в соціальних мережах* ***на штурм*** *будівлі УМВС України у Вінницькій області* («День», 09.12.2014); ***На практику*** *за кордон поїхали студенти, що добре володіють англійською* («Сьогодні», 15.04.2014);

8) *«під + знах. відм.»*, напр.: *Один мільярд гривень бюджетних коштів передбачено* ***під будівництво*** *100 гуртожитків для українських військових* («День», 05.09.2017); *Після вінчання бачили дехто із козаків, що якийсь старий чоловік з торбою за плечима підходив до панотця Ларівона*

***під благословення**, дав йому скількись шагів грошей на часточку, прохаючи пом'януть побитих козаків…* (О. Стороженко);

9) *«по + знах. відм.»*, напр.: ***По хліб** шла дитина − трояндно!* (П. Тичина); *У дитинстві ми з ним не лише рибалили, а й ходили **по гриби**, збирали ожину, шипшину й горіхи* («День», 22.03.2019);

10) *«про + знах. відм.»*, напр.: *Марко **про всяк випадок** виламав з огорожі для себе і для Люди довгі палиці...* (М. Трублаїні); *Мали ми **про запас** харчі, овес для коней, дещо з одягу, запасся я, звісно, і грішми – совєтськими, миколаївськими та польськими марками* (В. Шкляр).

Варто зауважити, що активно вживані лише перші два різновиди: «*для + род. відм.»* і *«з метою + род. відм.»*. Решта прийменників зрідка передають значення мети з іменниками в непрямих відмінках. А деякі з цільових синтаксем, зокрема з прийменниками *по, про* та *у (в),* є стилістично обмеженими, функціюють лише в розмовно-побутовому та художньому стилях. Іноді вони трапляються в публіцистичних текстах (зазвичай у складі відносно сталих сполук *по гриби, по хліб, про всяк випадок* тощо). Синтаксема *«ради + род. відм.»* виявлена в художніх текстах (подекуди як віддзеркалення розмовно-побутового мовлення) і в публіцистичних, її немає в офіційно-ділових і наукових жанрах. Крім нейтрального значення мети, прийменниково-відмінкова конструкція *«ради + род. відм.»* може мати відтінок урочистості чи присвяти.

До морфологічних засобів вираження цільових синтаксем належать також прислівники *умисно, умисне, зумисне, навмисно, навмисне, на зло, наперекір, напоказ, жартома* й под., напр.: ***Зумисне** не подала жодного звуку, чекала, поки обізвуться по той бік дроту, проте він також мовчав* (В. Шкляр); *Тепер **умисне** не поспішав вилазити зі сховку, кортіло послухати ще* (Ю. Мушкетик); *Коней **навмисне** поставили далеко од шанців – татари найперше намагаються дометнути стріли до них, поранити їх...*

(Ю. Мушкетик); *Так* ***жартома*** *козаки називали залп вогнепальної зброї* (Ю. Сорока).

Дієприслівники із семантикою прагнення також належать до засобів репрезентації цільових синтаксем, напр.: *Як заявив у березні президент Нігерії Мухаммад Бухарі, уряд країни підтримує постійний контакт і веде переговори з бойовиками через посередників,* ***домагаючись звільнення*** *полонених* («День», 07.05.2017). Дієприслівник зазвичай має при собі залежні слова, які дають змогу розкрити значення мети, напр.: *Андрій розкладав їх у певному порядку, часом деякі речі довгенько розглядав,* ***намагаючись згадати****, для чого вони потрібні* (М. Трублаїні). Дієприслівники зрідка передають значення мети, особливо перебуваючи в позиції детермінантних членів речення.

Варто додати, що в межах кожної виокремленої підгрупи можна спостерігати паралелізм корелятів, тобто цільова синтаксема *радісно*, виражена прислівником, може бути трансформована в субстанційну синтаксему, морфологічно виражену прийменниково-відмінковою словоформою *з радістю*, або вербальну, репрезентовану дієприслівником *радіючи* [Грозян 2019д].

Загалом синтаксеми мети відіграють важливу роль у реченні та становлять невід'ємну частину мовної системи. Їхнє функціювання регламентоване індивідуальними потребами мовця в конкретній ситуації. Значеннєвий діапазон синтаксем мети досить широкий. Він охоплює власне-інтенційні синтаксеми (власне-цільові та антицільові) і синтаксеми приховано-цільової семантики. У деяких випадках логічно кваліфікувати синтаксеми мети як синкретичні із супровідним значенням причини чи допусту.

4.2.3. Детермінант допусту ↔ адвербіальна допустова синтаксема

Детермінанти допусту – один із різновидів обставинних детермінантів, які формують досить велику й специфічну групу детермінантів зі значенням зумовленості. Семантика частин у конструкціях із детермінантами зумовленості ґрунтована на відношеннях зворотної зумовленості. Детермінантна частина висловлення містить підстави, недостатні для скасування реалізації дії, заявленої в недетермінантній частині, напр.: ***Незважаючи на*** *таку непривітну* ***назву****, це була затишна місцина серед багон і трясовин, де ми ташувалися вже не раз – востаннє тоді, коли трусили гамазеї на торфових виробках біля Іванової Греблі* (В. Шкляр).

Семантика допустовості передбачає зіткнення двох площин: апріорної й актуальної. Наприклад, у реченні ***Незважаючи на пізню годину****, я набрав номер свого приятеля бізнесмена і хлюпнув собі в келих цілком заслуженого коньяку* (І. Роздобудько) наявне апріорне твердження «*о пізній годині зазвичай не телефонують»*, що заперечує актуальне твердження «*я набрав номер свого приятеля бізнесмена»*, яке відбиває реальну ситуацію. Актуальне твердження репрезентує заперечення, обмеження, спростування чи пересилення типової, звичної, загальноприйнятної умовно-наслідкової залежності; апріорне – умовно-наслідкову залежність. Спростування очікуваного відбувається внаслідок волі суб’єкта, збігу об’єктивних обставин або припущення мовця.

Корелятами детермінантів допусту є допустові мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, які реалізують семантико-синтаксичні відношення, сформовані з наслідкових і протиставних власне-семантичних відношень [Межов 2012, с. 285; Городенська 1991, с. 136].

Варто зауважити, що детермінанти допусту можуть або спростовувати зміст недетермінантних частин, при цьому не скасовуючи істинність повідомлюваного, або встановлювати відношення толерантності між обома

частинами висловлення [Грозян 2019ґ, с. 23]. Залежно від цього конструкції з детермінантами допусту диференціюють на дві групи:

1) детермінантна частина висловлення спростовує зміст його недетермінантної частини, напр.: *Але,* ***незважаючи на труднощі****, настрій у Чорноморській групі бадьорий, справи успішно посуваються вперед* (В. Шкляр) – важко бути бадьорим у складній ситуації; ***Незважаючи на вечірні сутінки****, Марко впізнав свою супутницю під час зливи* (М. Трублаїні) – зазвичай людина не може добре бачити в темряві; ***Незважаючи на хуртовину,*** *собаки йшли швидко, їх тягнув за собою Волохан* (М. Трублаїні) – не можна йти швидко, коли є сильний зустрічний вітер;

2) зміст детермінантної частини допускає можливість співіснування з тим, про що повідомляє недетермінантна частина, напр.: *...****незважаючи на старечі літа****, була ще бідова* (В. Шкляр) – можна бути не дуже молодим, але водночас енергійним, бадьорим, «бідовим»; *Українські школярі,* ***незважаючи на брак коштів,*** *взяли призи ряду міжнародних олімпіад* («Дзеркало тижня», 25. 08. 2014) – не обов'язково бути багатим, щоб узяти участь у міжнародній олімпіаді; ***Незважаючи на свою молодість,*** *він уславився серед людей острова, бо кожного полювання мав найбільше здобичі* (М. Трублаїні) – зазвичай молоді люди ще не мають достатньо досвіду й умінь у певній сфері, проте можна бути відомим навіть у юні роки завдяки своїм умінням.

О. Г. Межов слушно зазначає, що допустове значення «має своїм підґрунтям усі різновиди релятивної часової перспективи – одночасність і різночасність (часову попередність і наступність). Крім того, диференційними ознаками допустового значення виступають реальна модальність і характер явища, що суперечить повідомлюваному наслідкові» [Межов 2012, с. 286]. Спираючись на дослідження І. Р. Вихованця, зауважимо, що допустові синтаксеми в сучасній українській мові мають

градацію значення допустовості: від нейтрального її вияву до виразного змістового акцентування, підкреслення [Вихованець 1992, с. 152]. Цей погляд корелює з виокремленими двома групами допустових синтаксем.

Варто наголосити, що допустові семантико-синтаксичні відношення найточніше реалізовані в складнопідрядних реченнях. Проте нерідко вони можуть бути трансформовані в прості ускладнені речення. Детермінанти допусту корелюють з адвербіальними допустовими синтаксемами, багатогранність значеннєвих відношень яких утілена в різних семантико-синтаксичних одиницях. Залежно від експлікованого значення допустові синтаксеми можна розподілити на чотири групи, що охоплюють такі семантичні різновиди:

1) зворотна зумовленість порівнюваних компонентів суб'єкта або суб'єкта та об'єкта за їхніми загальними й індивідуальними рисами чи сферами функціювання, напр.: ***Незважаючи на*** *зовнішню* ***схожість*** *та спільну* ***ознаку*** *таємності, парамілітарні операції відрізняються від суто військових, які, переважно, проводяться безпосередньо силами спеціальних операцій (ССО)* (Урядовий портал, 02.11.2017); ***Незважаючи на*** *очевидні* ***схожі риси****, між режимами є значна різниця. Економічна ситуація в Казахстані незрівнянно краща* («День», 13.09.2016);

2) значення неможливості, недостатності, відсутності чи обмеженості деяких ознак і дій суб'єкта попри наявність реальних, можливих, сприятливих передумов, напр.: ***Незважаючи на*** *гарну* ***погоду****, місцями все одно ще буде холодно – всього до +12* («Сьогодні», 05.10.2018); ***Незважаючи на*** *сонячну* ***погоду,*** *майже всі лавки у сквері були порожні* (А. Костецький);

3) позитивна характеристика суб'єкта на тлі недостатності передумов або наявності підґрунтя, що перешкоджає появі цієї характеристики, напр.: ***Попри*** *свою виняткову* ***красу*** *і вишукані* ***манери****, любить ніжитися поруч з людиною, вступає у розмову на рівних, але*

від поклоніння і обожнювання не відмовляється («Сьогодні», 19.03.2019); ***Попри*** *тихий байдужий* ***голос****, очі Претича горіли таким упертим чорним вогнем, що було видно: Претич не поступиться ані на крок* (І. Білик);

4) експлікація результату дії суб'єкту, протилежного очікуваному, напр.: ***Незважаючи на*** *помітну* ***схожість*** *зі зловмисником, працівник ТБ не показав своєї тривоги* («Сьогодні», 12.02.2016); *КНДР* ***всупереч домовленостям*** *Кім Чен Ина та Трампа створює нові ракети* («День», 31.07.2018).

У сучасній українській літературній мові допустові синтаксеми репрезентовані низкою морфолого-синтаксичних варіантів. Найпоширенішими з них є прийменниково-відмінкові сполуки, серед яких варто виокремити такі різновиди:

1) *«незалежно від + род. відм.»*, напр.: *Ми притримуємося нашої позиції і* ***незалежно від місця*** *переговорів,* ***незалежно від ситуації*** *будемо відстоювати інтереси українців* («День», 20.12.2019);

2) *«всупереч + дав. відм.»*, напр.: *…****всупереч ревнощам****,* ***побоюванням*** *за корону і скіпетр, бачить у Ярисі своє творче продовження* (Л. Копань);

3) *«наперекір + дав. відм.»*, напр.: *Усе було по-нашому: …****наперекір*** *їхнім* ***наказам*** *ми не припиняли боротьбу з червоними, а Гамалій тим часом оголошував нам подяки; вони хотіли провести цей з'їзд у Києві, а ми сказали: ні, хай буде в Звенигородці; вони наполягали їхати туди поїздом, ось же поруч станція Хирівка, сідай і їдь, а ми сказали: ні, поїдемо кіньми* (В. Шкляр);

4) *«незважаючи на + знах. відм.»*, напр.: ***Незважаючи на*** *гулкий* ***рокіт*** *мотора, почув сильний удар у крило і, глянувши туди, побачив кілька маленьких дірочок* (М. Трублаїні);

5) *«попри + знах. відм.»*, напр.: ***Попри*** *страшну* ***хворобу*** *2-річний хлопчик мужньо бореться за життя* (СТБ, 20.03.2014);

6) *«при + місц. відм.»*, напр.: *І розгортав старий Мороз страхітливі картини, підгледені образки жаскої, каторжанської епопеї. … Про нелюдські терпіння і труд каторжний, а надто взимку,* ***при*** *50-ступневому* ***морозі*** *напівголих, напівбосих людей, чесних трударів – полтавських, та катеринославських, та херсонських «куркулів», «державних злодіїв», суджених «за колоски», та й всяких «ворогів» – вчених, вчителів, селян і робітників, бородатих дідів і таких же бородатих юнаків, що й не розбереш, скільки людині віку…* (Іван Багряний).

На відміну від прийменниково-відмінкових конструкцій, в українській мові випадки вживання прислівників як допустових мінімальних одиниць є поодинокими. Зазвичай цю функцію виконує морфологізований прислівник *наперекір*. Він передає значення *всупереч бажанню кого-небудь*, напр.: *Попри вивіски біля кожного експонату, що руками не можна чіпати, не сідати, не вилазити, та попри заклики присутніх співробітників частини все ж не залазити у кабіни машин, дітлахи робили все* ***наперекір*** («День», 04.11.2015).

Зрідка допустове значення можуть виражати дієприслівники, напр.: *Бо спілкування юних поляків і українців, яке відбувається постійно, свідчить: діти швидко знаходять спільну мову, навіть* ***не знаючи*** *мови…* («День», 06.11.2016); ***Не бравши*** *ніколи раніше лопати до рук, я давав двісті процентів норми* (Ю. Смолич).

Загалом допустові синтаксеми являють собою неоднорідний масив. Усі аналізовані одиниці виражають значення допусту, проте з різними додатковими відтінками. Відповідно до цього допустові синтаксеми можна об’єднати в чотири семантичні групи. Досить репрезентабельним є вираження синтаксем допусту прийменниково-відмінковими формами, менш типовою є експлікація за допомогою прислівників і дієприслівників. Описані різновиди обставинних синтаксем допусту є віддзеркаленням спектру життєвих потреб і відповідають різним комунікаційним інтенціям.

4.2.4. Детермінант умови ↔ адвербіальна умовна синтаксема

Висловлення з детермінантами умови репрезентують зв'язок між двома ситуаціями, одна з яких передбачає реалізацію іншої. Детермінована частина є визначальною, вона переважно містить елемент гіпотетичності, імовірності. Зумовленою постає недетермінована частина висловлення, яка виражає ситуацію-наслідок.

У складі висловлення детермінанти умови здатні виражати додаткову предикативність, що пов'язано найчастіше з лексичним наповненням предиката. Корелятами детермінантів умови з-поміж вторинних предикатних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць є умовні мінімальні одиниці. Вони репрезентують реальну чи ірреальну умову, «за якої відбуваються або могли б відбуватися події, явища» [Межов 2012, с. 289]. Варто зазначити, що обставини виконання основної дії можуть бути різними з прагматичного погляду. Аналіз широкого спектру умовних синтаксем дав змогу констатувати, що їхні значеннєві модифікації охоплюють низку різновидів із градацією від сильнішої до слабшої комунікативної інтенції [Грозян 2019г, с. 11–12]. Залежно від значеннєвого наповнення та комунікативного посилу мовця можна виокремити два різновиди умовних синтаксем:

1) зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування;
2) зі значенням предметного обґрунтування.

До першої групи належать адвербіальні умовні синтаксеми, що містять похідні та непохідні прийменники зі значенням гіпотетичності, припущення, зокрема *у випадку, на випадок, у (в) разі, за умови*, напр.: *Японія розмістила в західних і південно-західних префектурах протиракетні комплекси Patriot* ***на випадок атаки*** *з боку Північної Кореї на американський острів Гуам* («День», 12.08.2017); ***На випадок*** *атомної* ***аварії*** *у Бельгії громадянам проведуть профілактичні заходи* (1+1, «ТСН», 29.04.2016); *Заступник міністра закордонних справ Ірану Аббас Аракчі заявив, що Тегеран може*

повернутися до повного дотримання угод ***за умови зняття*** *санкцій* («День», 07.01.2020); *Westinghouse надала дозвіл Україні використовувати технологію виробництва ядерного палива* ***за умови будівництва*** *тут заводу* («День», 18.01.2019); *…**в разі зіткнення** довелося б переходити на інше місце* (В. Шкляр).

До другої групи належать адвербіальні умовні синтаксеми, у складі яких прийменник *без* поєднано з іменником абстрактної семантики, пор.: *…**без дозволу штабу** групи ви не повинні йти ні на які самочинні акції* (В. Шкляр) і *Ви не повинні йти на самочинні акції, якщо не маєте дозволу штабу*; ***Без** радикальної **зміни** ідеології побудови влади повториться сумний приклад Києва: цинізм молодих та перспективних виявився незрівнянно глибшим, ніж старших товаришів та кураторів* («Українська правда», 18.12.2009) і *Якщо радикально не змінити ідеологію побудови влади, то повториться сумний приклад Києва: цинізм молодих та перспективних виявився незрівнянно глибшим, ніж старших товаришів та кураторів*.

Інколи в конструкціях із вторинними предикатними синтаксемами трапляються неспеціалізовані засоби для вираження умовних семантико-синтаксичних відношень. Це переважно розмовні варіанти прийменниково-відмінкових словоформ, які зрідка вживані в художніх і публіцистичних текстах. До неспеціалізованих засобів вираження умови належить прийменник *при*[30] в поєднанні з іменником, пор.: ***При відсутності** такої інформації держземкадастр зробить технічно неможливим подальші дії і відмовить у держреєстрації* («День», 06.12.2017) і *Держземкадастр зробить технічно неможливим подальші дії і відмовить у держреєстрації, якщо немає такої інформації*.

Інколи адвербіальні умовні синтаксеми можуть імпліковано містити додаткову предикативну ознаку, що стосується суб’єкта основної ситуації, пор.: ***При бажанні** це легко робиться зацікавленими особами за допомогою*

[30] На сьогодні вживання деяких зворотів із прийменником *при* марковане позначкою «не бажано», однак для повноти аналізу описуємо випадки його використання.

етеі-коду або іншими засобами («Дзеркало тижня», 03.09.2005) і *Якщо в зацікавлених осіб виникне відповідне бажання, вони легко зроблять це за допомогою етеі-коду або іншими засобами*.

На відміну від конструкцій з адвербіальними причиновими синтаксемами, де модальні плани обох частин висловлення мають відносно самостійне чи навіть незалежне значення, синтаксеми умови реалізують модальність основної частини. Також варто зауважити, що умовні синтаксеми можуть мати позачасове значення, а причинові – зазвичай передують у часі наслідковим. Показником позачасового зв'язку між подіями може бути вживання дієслів у формі теперішнього часу, що засвідчує багаторазовість, регулярність, повторюваність подій, напр.: ***За відсутності засудженого*** *та його* ***адвоката*** *розгляд апеляції обмежує право захисту на справедливий суд* («Закон і бізнес», 17.11.2018); ***У разі відсутності субсидії*** *в платіжці українцям рекомендують оплачувати обов'язковий платіж, який їм розрахували за воду, світло і газ у вересні поточного року* («День», 06.11.2018).

Конструкції з адвербіальними умовними синтаксемами легко можуть бути трансформовані в складнопідрядні речення з підрядним умови, напр.: ***У разі появи*** *небезпечної концентрації паливного або чадного газу в повітрі газосигналізатор подає електросигнал – й автоматичний пристрій одразу перекриває подачу газу і відчиняє кватирку* («Галичина», 02.08.2014) і *Якщо концентрація паливного або чадного газу в повітрі небезпечна, газосигналізатор подає електросигнал – й автоматичний пристрій одразу перекриває подачу газу і відчиняє кватирку.*

У висловленнях, де синтаксема умови імпліковано виражає додаткову предикативну ознаку, що належить суб'єктові ситуації, описаної в основній частині висловлення, можлива трансформація в дієприслівник або в дієприслівниковий зворот, пор.: ***При дотриманні*** *всіх звичних* ***процедур*** *на одержання кредитних траншів може піти не один місяць* («Дзеркало

тижня», 23.03.2014) і ***Дотримуючись*** *усіх звичних* ***процедур****, на одержання кредитних траншів можна чекати не один місяць*; ***За умови дотримання*** *споживачами цих* ***правил*** *вони мають право на постачання газу* («День», 23.04.2004) і ***Дотримуючись*** *цих* ***правил,*** *споживачі мають право на постачання газу.* Такі трансформації можливі також у висловленнях позаособистісної семантики, напр.: ***У разі підвищення*** *мінімальної заробітної плати держава збільшить і обов'язковий єдиний соціальний внесок* («Українська правда», 11.12.2016) і ***Підвищивши мінімальну заробітну плату****, держава збільшить і обов'язковий єдиний соціальний внесок.*

Рівень гіпотетичності висловленої умови загалом варіюється від реальності до неможливості виконання дії. Іллокутивний потенціал умовного висловлення посилюють або послаблюють специфічні лексико-граматичні засоби, зокрема, вживання дієслів умовного способу з часткою *би (б)* супроводжує ідею неможливості чи низької імовірності реалізації дії, напр.: ***За умови*** *низької* ***швидкості*** *автомобіля водій* ***міг би*** *вижити після зіткнення* («Українська правда», 02.03.2008).

Значення умови часто нашароване на часове або на причинове, пор.: ***Втративши брата****, він став мовчазним і замкнутим* (В. Шкляр), *Він став мовчазним і замкнутим, коли втратив брата* і *Він став мовчазним і замкнутим, тому що втратив брата*; ***Малюючи картину*** *свого майбутнього життя, ми уявляємо собі не тільки свою майбутню професію, але й соціальний статус та кар'єру, які ми набуваємо разом із здобуттям певної професії* (ЗНО-клуб, 12.12.2018), *Якщо ми малюємо картину свого майбутнього життя, ми уявляємо собі…* і *Коли ми малюємо картину свого майбутнього життя, ми уявляємо собі…*

Окремий різновид синтаксем умови становлять умовно-наслідкові детермінанти. Семантика наслідку в реченні може бути супровідною щодо значення умови, пор.: *Крім цього,* ***за відсутності*** *питної* ***води*** *буйвіл викопує*

невеличкі озерця, завдяки яким створюється біорозмаїття, бо місцина стає привабливою для плазунів, безхребетних і диких птахів («День», 27.10.2016) і *Якщо немає питної води, то* (як наслідок) *буйвіл викопує невеличкі озерця, завдяки яким створюється біорозмаїття, бо місцина стає привабливою для плазунів, безхребетних і диких птахів.* Речення з такими обставинними синтаксемами можуть бути трансформовані в умовно-наслідкові складнопідрядні речення: *...**в разі низьких температур** (мінус 10 градусів) жителі, й особливо діти та люди похилого віку, можуть не лише захворіти, а й по-справжньому замерзнути* («День», 01.11.2016) і ***Якщо** температура знизиться (мінус 10 градусів), **то** жителі, й особливо діти та люди похилого віку, можуть не лише захворіти, а й по-справжньому замерзнути.* Синтаксеми умови із супровідним значенням наслідку можна вважати синкретичними.

Спеціалізованими морфолого-синтаксичними формами умовних синтаксем є такі:

1) *«у (в) разі + род. відм.»*, напр.: *...**в разі зіткнення** довелося б переходити на інше місце* (В. Шкляр); *Нехай Сильвестров сам проведе їх і покаже дорогу, – при цих словах Гупало поклав руку на ефес кавалерійської шашки і так виразно подивився на свого приятеля, що той зрозумів: **у разі провокації** його голова покотиться першою* (В. Шкляр);

2) *«за + род. відм.»*, напр.: ***За наявності** даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій…* («Закон і бізнес», 14.04.2014); *...той з батьків, який проживає з дитиною, може самостійно вирішувати питання тимчасового виїзду дитини за кордон **за наявності** заборгованості зі сплати аліментів іншого з батьків більше 4 місяців* («День», 28.08.2018);

3) *«за умови + род. відм.»*, напр.: ***За умови підвищення** цін компанія готова відновити роботу* («Економічна правда», 17.07.2018); ***За умови***

підтримки *європейськими коштами, ця сума може бути спрямована на збереження та популяризацію спільної польської та української культурної спадщини, створення спільного музейного середовища, якісного музейного продукту, що покращить українсько-польську культурну комунікацію* («Українські національні новини», 29.08.2017);

4) *«на випадок + род. відм.»*, напр.: ***На випадок зустрічі*** *з ними він водить старого Карамазова на повідку і той бульдожить охрипло: боганєтвсьопозволєно!* (Є. Пашковський); ***На випадок пуску*** *КНДР міжконтинентальної балістичної ракети Японія, Південна Корея і США проводять навчання* («Сьогодні», 20.01.2017).

Інколи в конструкціях із вторинними предикатними синтаксемами трапляються неспеціалізовані засоби для вираження умовних семантико-синтаксичних відношень. Це переважно розмовні варіанти прийменниково-відмінкових словоформ, які зрідка вживані в художніх і публіцистичних текстах. До неспеціалізованих засобів вираження умови належать:

1) *«без + род. відм.»*, пор.: ***Без*** *антикорупційної* ***моральності*** *будь-яке антикорупційне законодавство − це «паперовий тигр»* («Українська правда», 18.12.2009) і *Якщо немає антикорупційної моральності, то будь-яке антикорупційне законодавство − це «паперовий тигр»*;

2) *«при + місц. відм.»*, пор.: ***При відсутності*** *росту реальних доходів населення в ті надлишкові торгові центри не буде кому ходити* («День», 07.08.2013) і *У ті надлишкові торгові центри не буде кому ходити, якщо не буде росту реальних доходів населення*.

Зрідка морфологічним варіантом умовної синтаксеми може бути дієприслівник разом із залежними словами, напр.: *Я розумію його так: кожен сам по собі, ніби квартира чи вілла з домофоном, куди не потрапиш,* ***не знаючи*** *повного* ***набору*** *цифр* (І. Роздобудько). Проте такі умовні синтаксеми зазвичай перебувають у постпозиції стосовно граматичної основи

речення й не є детермінантами. Поодинокі випадки вираження детермінантів умови дієприслівником як умовною синтаксемою, напр.: *Ой, Улю,* ***вивчивши мову,*** *ви станете... Що там українкою! Ви станете більш культурною, корисною громадянкою, от вам клянусь!* (М. Куліш).

З огляду на прокоментований матеріал констатуємо, що найчастіше корелятами детермінантів умови є спеціалізовані морфолого-синтаксичні варіанти умовних синтаксем, які виражають значення ситуативної умови чи предметної умови. Усі детермінанти умови мають кореляти – адвербіальні умовні синтаксеми, проте не кожна мінімальна умовна синтаксема є детермінантом у реченні. Частотні синкретичні детермінанти, значення умови в яких супроводжує семантика причини, часу або наслідку.

Загалом корелятами детермінантів умови є два різновиди синтаксем: адвербіальні умовні синтаксеми зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування та адвербіальні умовні синтаксеми зі значенням предметного обґрунтування. Спеціалізовані морфолого-синтаксичні репрезентанти умовних синтаксем – прийменниково-відмінкові форми, зрідка − дієприслівники. Усі проаналізовані умовні синтаксеми ніби конденсують семантико-синтаксичні відношення між підрядною та головною частинами вихідних речень і містять імпліцитне значення предиката.

Отже, корелятами детермінантів зумовленості є чотири різновиди синтаксем: адвербіальні причинові синтаксеми, адвербіальні цільові синтаксеми, адвербіальні допустові синтаксеми й адвербіальні умовні синтаксеми. Усі вони ніби конденсують семантико-синтаксичні відношення між підрядною та головною частинами вихідних речень і містять імпліцитне значення предиката.

4.3. Кореляти детермінантів із характеризувальним значенням

Детермінанти з характеризувальним значенням охоплюють різноманітні відтінки якісної характеристики основної події, напр.: ***Зовні*** *«Мотря» ніби така, як раніше, але все вже не те* (В. Шкляр); ***Зовні*** *хлопець мало відрізнявся від знайомого студента-дублера, який по кілька років сидів на кожному курсі* (Л. Копань); ***Фактично*** *Річ Посполита залишила козаків поза законом як клас, скоротивши і без того куций реєстр ще на тисячу двісті чоловік* (Ю. Сорока); *– А он там, – спрямував револьвер на стоси списаних паперів, – люди добровільно побажали йти до колгоспу і здавати туди свою худобу, реманент, і все, що зайве в господарстві, і починати господарювати не* ***поодинці****, а* ***кучно*** (М. Матіос). Цей тип детермінантів можна розподілити на два семантичних сегменти: детермінанти зі значенням уточнення / обмеження та детермінанти сукупності / роздільності. Вони поширюють речення, не порушуючи його формальної будови. Спільною функцією всіх характеризувальних детермінантів є акцентуація різних відтінків якісної характеристики основної події, названої в реченні.

4.3.1. Детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема

Диференційною ознакою, яка дає змогу відмежувати детермінанти зі значенням уточнення / обмеження від решти детермінантів, є їхня супутня характеристика предикатів, додаткова інформація про окремий аспект протікання дії. Корелятами цих детермінантів є такі атрибутивні мінімальні одиниці, які надають додаткові відомості про лексему-предикат, зокрема уточнюють або обмежують сферу його функціювання. Цими корелятами є уточнювальні синтаксеми.

Зазвичай уточнювальні синтаксеми виражені прислівниками на кшталт *фактично, юридично, зовні, внутрішньо, психологічно, фізично* тощо, напр.: ***Назовні*** *ніби було все в порядку…* (Іван Багряний); ***Фактично*** *це було кинуто не дивізію в повному розумінні того слова, а кільканадцять тисяч невишколеної, недосвідченої, незаправленої в боях молоді…* (Іван Багряний); ***Юридично*** *він правосильний* («УНІАН», 25.07.2017).

Семантика мінімальних уточнювальних синтаксем сформована безпосередньо в самій уточнювальній синтаксемі, не зумовлена впливом семантики граматичного центру чи інших компонентів висловлення, надає інформацію додаткового, не співвіднесеного з основною ситуацією змісту, напр.: ***Психологічно*** *нам було дуже важко прийняти таке рішення* («Дзеркало тижня» 05.03.2010); ***Зовні*** *ця історія мало не комічна* («Дзеркало тижня», 26.02.2010); ***Внутрішньо*** *ридаю, а проте мушу: в ім'я прогресу доводиться чавити ваші незабудки залізним котком!* (О. Гончар).

Залежно від значеннєвого наповнення мінімальні уточнювальні синтаксеми об'єднано у дві групи:

1) синтаксеми зі значенням уточнення, які пояснюють, доповнюють, вносять нову додаткову інформацію для надання їй більшого удокладнення, напр.: ***З погляду*** *цього* ***чоловіка,*** *ми чинимо жорстокість, і в очах закону ми – канібали* (Л. Копань); *І* ***з погляду мобілізації*** *власного електорату такі заклики є ефективними, хоча я переконаний, що вони створюють непотрібне інформаційне та політичне напруження в регіоні* («Львівська газета», 28.10.2010); ***На думку аналітика****, вибір іншого шляху відкриє перед Україною нові можливості* («УНІАН», 20.11.2016);

2) синтаксеми зі значенням обмеження, які встановлюють певні межі чого-небудь, відділяють, локалізують, відмежовують щось від чогось, напр.: ***Зовнішньо*** *Україна створена (форма), тепер треба створити українські економічні, політичні, правові, моральні інститути й виховати справжніх українців* («Віче-інформ», 10.12.2013); *Камінь цей в Україні є*

товаром без ринку. ***Фізично*** *він існує, його можна купити й продати. Але* ***юридично*** *його на легальному ринку майже немає, оскільки левову частку цього каменю видобувають незаконно самодіяльні старателі* («Дзеркало тижня», 09.06.2017).

Уточнювальні синтаксеми, що корелюють із детермінантами уточнення / обмеження, можна вільно вичленувати зі складу речення, адже сама мінімальна уточнювальна одиниця не здатна прогнозувати семантику недетермінантної частини висловлення, напр.: ***Зовнішньо*** *гетьман був стриманий і спокійний* (З. Тулуб); *То правда, що під тиском небайдужої до чужого горя світової спільноти (а нерідко й коштом різноманітних міжнародних благодійних та гуманітарних фондів і організацій) окремі ізолятори тимчасового утримання* ***зовнішньо*** *почали відповідати вимогам європейських стандартів* (О. Вахній).

Формально-синтаксичними репрезентантами уточнювальних синтаксем є зазвичай прислівники, напр.: ***Фізично*** *людина деградує, цикл пластичності для неї вичерпався* (О. Бердник); *Ані* ***морально****, а тим більше –* ***матеріально****, нас не мусили обтяжувати їхні проблеми!* (І. Роздобудько); ***Внутрішньо*** ***(розумово*** *і* ***духовно****) людина відстає від щедро і мистецьки виліпленої зовнішності* (Р. Андріяшик); ***Морально*** *вона завжди перемагала* (М. Гримич).

Зрідка репрезентантами синтаксем зі значенням уточнення / обмеження на формально-синтаксичному рівні є прийменниково-відмінкові форми, напр.: ***В основному*** *ці позиції, зайняті дивізією, були нібито колись вже раз використовувані, за першої світової війни…* (Іван Багряний); *Поволі,* ***нога за ногою,*** *пливе валка битим шляхом* (М. Коцюбинський); ***З погляду пролетарського****, зрадник є поняття розбіжне…* (Іван Багряний); *Тобто* ***з точки зору*** *нормального* ***розвитку*** *країни листопад 2004-го навіть не був першим актом, це був пролог, який може передбачати подальшу довгу драматургію, а може й не передбачати, і тоді це буде* (Українська правда.

27.11.2009). Деякі з них є ненормативними формами. Наприклад, замість *в основному* бажано вживати прислівник *переважно,* а вислів *з точки зору* краще замінити *з погляду.* Проте вони трапляються в розмовно-побутовому стилі, звідки проникають у публіцистичні та художні тексти як віддзеркалення живого, повсякденного мовлення.

Загалом мінімальні уточнювальні синтаксеми можуть передавати значенням уточнення й обмеження. Вони становлять особливий різновид характеризувальних поширювачів речення. Специфіка уточнювальних синтаксем полягає в тому, що вони не є залежними компонентами словосполучень, але реалізують сему обмеження чи уточнення щодо змісту, вираженого окремим компонентом семантичної структури речення. Мінімальні уточнювальні синтаксеми корелюють із детермінантами уточнення / обмеження й у сучасній українській мові становлять різнобічне й багатошарове явище.

4.3.2. Детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема

Одним із відтінків характеризувального значення, репрезентованого детермінантами, є семантика сукупності / роздільності. Кореляти таких детермінантів – адвербіальні кількісні синтаксеми. Семантичний діапазон цих мінімальних одиниць обмежений двома групами:

1) адвербіальна кількісна синтаксема зі значенням сукупності, що експлікує семантику неподільної єдності чого-небудь, загальної кількості або суми чогось, напр.: ***Удвох*** *вони з копита рвонули до Думи, козарлюга спішився і, навіть не глянувши на варту, влетів через парадний вхід досередини* (В. Шкляр); ***Гуртом*** *вирішили замість каюка послати шаланду з п'ятьма-шістьма рибалками* (М. Трублаїні);

2) адвербіальна кількісна синтаксема зі значенням роздільності, яка репрезентує семантику роздільності, наявності чітко відокремлених складників, напр.: *...однак у дитинстві я бачив цих світлячків* ***поодинці*** *і дуже рідко, а тут вони прийшли усі разом...* (В. Шкляр); *Повільно,* ***по одному****, він розігнув скоцюрблені пальці старечої руки, що вже похолоділа* (Ю. Сорока).

Експлікаторами адвербіальних кількісних синтаксем зазвичай є прислівники *вдвох (удвох), втрьох (утрьох), купно, гамузом, опріч, гуртом* і под., напр.: ***Удвох*** *вони, безперечно, вигадали б щось* (М. Трублаїні); ***Утрьох*** *вони повільно пішли стежкою між лопухами й лободою по краю висілка* (М. Трублаїні); ***Утрьох*** *могли придумати щось більш надійне* (М. Матіос).

Послідовно реалізують семантику сукупності такі прийменниково-відмінкові словоформи:

1) *«у (в) супроводі + род. відм.»*, напр.: ***В супроводі*** *своїх* ***старшин*** *сходив до заутрені, поставив свічку перед образом матері божої за своє видужання, а другу – перед образом спасителя – за душу свого батька Богдана* (В. Малик); ***У супроводі двох ад'ютантів*** *і* ***Станіміра*** *полковник Вольф піднімався мармуровими сходами на другий поверх, важко дихаючи й нарікаючи на патове становище* (В. Шкляр);

2) *«разом із (з) + орудн. відм.»*, напр.: *...кілька дівчаток* ***разом з Ясею Знайдою****, що жила тепер у Бойчука, пішли по острівній луковині збирати квіти на вінок* (М. Трублаїні); ***Разом із Умком*** *вони взялися полювати на білух* (М. Трублаїні); *І дякуй Богові, що з вами старий чоловік, а то б я забрав усе* ***разом з підводою*** (В. Шкляр);

3) *«укупі (вкупі) з + орудн. відм.»*, напр.: *Ніч* ***укупі з водою*** *завжди таїть таємниці* (Ю. Мушкетик); *І втома від цілоденної важкої праці, і холод, і ся сумна картина мимохіть насували мрію про теплу хату, гарячу страву, суху постіль, а Семенові якраз треба було ночувати в полі* ***укупі з нічліжанами****, такими ж наймитами, як і він, бо до економії було далеко*

(М. Коцюбинський); *...**вкупі з бджолами** засинає прийдешнє, заквітчане в марноту, літо, весь вулик змерзається, важчає, западає в сніг, немов обсмалена свиняча голова, заткнута в кучугуру, аби стікала* (Є. Пашковський);

4) *«спільно з + орудн. відм.»*, напр.: *Соколи вилітали просто в неї з-перед очей, здавалося, відчуває на своєму лиці вітер від їхніх крил, вони вишугували в піднебесся з такою нагальністю, з таким завзяттям, аж ніби в тобі теж щось зривалося й летіло за ними, разом з ними, **спільно з** отим невпокореним могутнім **духом** жадоби волі, простору, безмежжя* (П. Загребельний); *А у вечірньому випуску новин наступного дня незрівнянна Марина Голояд, дещо сухіша та більш стурбована, ніж зазвичай, оголосила, що працівниками СБУ **спільно з Генпрокуратурою України** сьогодні було розкрито фінансовий злочин на державному рівні, який супроводжувався низкою вбивств у містах країни* (О. Волков).

Значеннєвий різновид роздільності репрезентований найчастіше прислівниками *поодинці, самотужки, самостійно,* давальним відмінком відчислівникового субстантива чи займенника *одному / одній, самому / самій* або за допомогою прийменниково-відмінкової словоформи *«без + род. відм.»*, напр.: ***Поодинці** частіше вважають за краще подорожувати хлопці* («День», 24.09.2017); *Навіть Мудей, який **самотужки** знайшов затишний куток і щось там намацав собі на поживу, почувши про жеребця, перестав жувати і, шельма, нашорошив вуха* (В. Шкляр); *...ми ніколи не заїздили за майором, не чекали його, бо кожен добирався до Дельбрюка **самостійно** і в зручний для нього час* (П. Загребельний); *Довелоя йому **одному** затриматися в гостях* (Ю. Винничук); *При звичайному нагляді неосудна особа зможе ... **без супроводу** медичного працівника залишати палату, відділення та заклад* («День», 11.05.2017). Подекуди натрапляємо на структури, що місять кілька синтаксичних одиниць зі значенням

роздільності, напр.: *Люди* ***самостійно*** *згуртувались* ***без профспілок****…* («День», 18.12.2013).

Отже, адвербіальні кількісні синтаксеми охоплюють дві значеннєві групи: сукупності та роздільності. Основними морфологічними репрезентантами мінімальних кількісних синтаксем є прислівники та прийменниково-відмінкові форми іменних частин мови. Лексичних і синтаксичних засобів позначення взаємних дій більше, ніж роздільних.

Отже, кореляції детермінантів із характеризувальним значенням та синтаксем репрезентовані двома різновидами: *детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема*, *детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема*. Кожна підгрупа надає додаткової якісної характеристики основній дії / події, названій у реченні. Засоби вираження характеризувального значення різноманітні, зумовлені функціями синтаксем та їхнім лексичним наповненням. Найчастіше вони репрезентовані прислівниками та прийменниково-відмінковими словоформами.

Висновки до розділу 4

Визначення критеріїв семантичної домінанти в обставинних детермінантів зумовлено низкою внутрішніх і зовнішніх чинників: лексичним наповненням детермінанта; значенням прийменника; фактом одночасного існування двох дій, явищ, подій, одна з яких представлена предикатом висловлення, друга – імплікована детермінантною синтаксемою; відношеннями зумовленості, встановленими між семантикою прийменниково-відмінкової форми детермінанта й семантикою решти висловлення. Функція прийменника в умовах детермінації набуває особливого значення, оскільки він не тільки формує основне, обставинне, значення, але й сприяє граматичному оформленню додаткової

предикативності в складі висловлення, постаючи як аналог семантичного сполучника в структурі складнопідрядного речення. Поширювачі детермінантної синтаксеми не тільки сприяють вираженню додаткових обставинних значень, а й поглиблюють семантичні зв'язки компонентів детермінанта з компонентами недетермінантної частини висловлення.

Своєрідність експлікації додаткової предикативності в складі речення з детермінантами зумовлена їхньою співвіднесеністю з фрагментом об'єктивної дійсності, якими є місце, час або інші обставини дії, процесу тощо, зазначені в недетермінантній частині речення. Наявність фонової орієнтації будь-якого висловлення, актуалізованої в реченні, із фоновими детермінантами вможливлює найбільш адекватно встановити співвіднесення змісту висловлення з дійсністю.

Обставинно-предикативні фонові детермінанти, що корелюють із локативними та часовими синтаксемами, не ускладненими додатковими однорівневими обставинними значеннями, імплікують предикативність особливого типу – буттєву, локалізуючи повідомлюване в певному місці або в часі. Домінантну роль у маркуванні адвербіальних локативних і часових синтаксем відіграють прислівники. Крім них, кореляцію *фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема* експлікують аналітичні форми субстантивів «*біля, близько, довкола, навпроти, навколо, посеред, поміж, поверх + род. відм.*», «*перед* (*попереду*), *між, попід, під, понад, над, поряд із (з), поруч із (з), нарівні з (із) + орудн. відм.*», «*на, у (в), по, при + місц. відм.*». Прийменниково-відмінкові маркери фонових темпоральних детермінантів – «*серед, за, наприкінці, упродовж (впродовж), протягом, близько, до, раніше, напередодні, коло, після (опісля) + род. відм.*», «*у (в), на, під, за, по, над, через + знах. відм.*», «*за, з (із), перед + орудн. відм.*», «*у (в), о (об), на, по + місц. відм.*».

Детермінанти зумовленості є корелятами низки адвербіальних синтаксем, зокрема причинових, цільових, допустових й умовних.

Детермінанти причини, співвідносні з адвербіальними причиновими синтаксемами, створюють широкий діапазон значень: позитивна причина, яка сприяє реалізації чи становленню дії, перешкода або негативна причина, причина усвідомленої дії суб'єкта, причина, що породжує зміну стану суб'єкта внаслідок вияву емоцій, причина-обґрунтування, причина як об'єктивна закономірність, причина з відтінком покарання, відплати. Кожна причинова синтаксема може бути реалізована низкою семантичних різновидів і репрезентована спеціалізованими та неспеціалізованими морфологічними й лексичними засобами. Найтиповішими виразниками причинових синтаксем на морфолого-синтаксичному рівні є прийменниково-відмінкові форми: *«від, внаслідок, з, з нагоди, з приводу, на підставі, у (в) результаті + род. відм.», «завдяки + дав. відм.», «за, зважаючи на, з огляду на, через + знах. відм.», «за, у зв'язку з (із) + орудн. відм.».* Експлікаторами причинових синтаксем також є прислівники та дієприслівники.

Реченням із детермінантами мети відповідають адвербіальні цільові синтаксеми, що охоплюють дві групи: власне-цільову (синтаксеми-виразники позитивних і негативних намірів, серйозних і жартівливих, синтаксеми привернення уваги та зі значенням присвяти, жертовності) й антицільову (без певної мети чи наміру). Типові засоби експлікації синтаксем мети – прийменниково-відмінкові конструкції: *«для, задля, заради, із (з) метою, ради + род. відм.», «у (в), на, під, по, про + знах. відм.»*. Також репрезентантами цільових синтаксем є дієприслівники та прислівники.

Допустові семантико-синтаксичні одиниці корелюють із детермінантами допусту, утворюючи дві групи відповідно до того, чи спростовує детермінантна частина висловлення зміст недетермінантної, чи допускає можливість співіснування з нею. Допустові синтаксеми найчастіше експліковані прийменниково-відмінковими сполуками: *«незалежно від + род. відм.», «усупереч (всупереч), наперекір + дав. відм.», «незважаючи на,*

попри + знах. відм.», *«при + місц. відм.»*. Поодинокими є приклади реалізації допустових синтаксем за допомогою прислівників і дієприслівників.

Детермінанти умови співвідносні з адвербіальними умовними синтаксемами. Відповідно до комунікативної інтенції мовця з-поміж них можна виокремити два різновиди: зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування та зі значенням предметного обґрунтування. Експлікаторами умовних синтаксем є низка морфолого-синтаксичних форм: *«у (в) разі, за, за умови, на випадок, без + род. відм.»*, *«при + місц. відм.»*.

Частотні синкретичні синтаксеми, які одночасно виражають значення мети й причини, мети й допусту чи умови й наслідку. Такі одиниці, окрім основного, мають супровідне, додаткове значення.

До детермінантів із характеризувальним значенням належить дві групи: детермінанти зі значенням уточнення / обмеження та детермінанти сукупності / роздільності. Уточнювальні синтаксеми корелюють із детермінантами уточнення / обмеження, утворюючи дві підгрупи: синтаксеми зі значенням уточнення, які пояснюють, доповнюють, вносять нову додаткову інформацію з метою надання їй більшої деталізації, та синтаксеми зі значенням обмеження, що встановлюють певні межі чого-небудь, відділяють, локалізують, відмежовують щось від чогось. Найчастіше уточнювальні синтаксеми репрезентовані прислівниками, рідше – прийменниково-відмінковими словоформами.

Корелятами детермінантів зі значенням сукупності / роздільності є адвербіальні кількісні синтаксеми, об’єднані у дві групи: сукупності й роздільності. Їхні експлікатори – прислівники відповідної семантики, а також прийменниково-відмінкові сполуки *«у (в) супроводі + род. відм.»*, *«з (із), разом із (з), укупі (вкупі) з, спільно з (із) + орудн. відм.»*.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Детермінантні члени речення в сучасній лінгвістиці: статус, типологія» [Грозян 2017], «Семантико-синтаксичні особливості

детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів)» [Грозян 2018г], «Типологія детермінантних членів речення в сучасній лінгвістиці» [Грозян 2018г], «Детермінантні вияви адвербіальних цільових синтаксем у сучасній українській мові» [Грозян 2019], «Корелятивні вияви детермінантів умови та адвербіальних умовних синтаксем» [Грозян 2019г], «Семантико-синтаксичні вияви детермінантів допусту в сучасній українській мові» [Грозян 2019ґ], «Структурно-семантичні вияви детермінантів із характеризувальним значенням» [Грозян 2019в].

ВИСНОВКИ

Неоднакові підходи до з’ясування специфіки й статусу членів речення, визначення принципів їхньої диференціації зумовлюють різні типологічні класифікації в традиційних і новітніх наукових дослідженнях. У сучасній лінгвоукраїністиці статус пріоритетності мають напрацювання, побудовані на комплексі синтаксичних критеріїв, серед яких чільне місце посіли формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний.

Багатоаспектний характер членів речення, зумовлений різнорівневою організацією речення, відбито в широкому тлумаченні члена речення (мінімальної синтаксичної одиниці), зокрема як власне-члена речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксеми (семантико-синтаксичний аспект), комунікатеми, що кваліфіковано як тему й рему (комунікативний аспект). Формально-синтаксичний аспект передбачає диференціацію власне-членів речення за типом синтаксичного зв’язку на головні і неголовні; семантико-синтаксичний – на синтаксеми, різновиди яких зумовлені семантико-синтаксичними відношеннями; а комунікативний мотивує сегментацію на компоненти речення, аргументовані комунікативною метою. Водночас важливим є акцент на опозиції критеріїв центральності / нецентральності, обов’язковості / необов’язковості, передбачуваності / непередбачуваності, спеціалізованості / неспеціалізованості морфологічних форм у тій чи тій синтаксичній сфері, маркуванні одного / кількох значеннєвих відтінків.

Утрадиційнена класифікація членів речення, що ґрунтується на семантиці опорного слова, синтаксичній позиції в структурі реченнєвої побудови, характером синтаксичних зв’язків та семантичних відношень, засвідчує свою перевагу й слугує вагомим надбанням граматики. Відсутність чіткої диференціації цих параметрів та залучення до опису мінімальних синтаксичних одиниць одночасно семантичних і структурних критеріїв

засвідчило неспроможність створення викінченої концепції. Цілісності та чіткості дослідження членів речення сприяє розгляд синтаксичних зв'язків як формальних засобів вираження семантико-синтаксичних відношень, акцентування на їхній тісній взаємодії й паралельному співіснуванні граматичного змісту, що виконує домінантну роль, та граматичної форми члена речення.

Об'єктивним є визначення диференційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць, зіперте на кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками. З огляду на це до класифікаційних параметрів другорядних членів речення належить роль у формально-синтаксичній структурі речення, кореляція з власне-членами речення, засоби вираження, позиція у формально-синтаксичній структурі речення, різновид синтаксичного зв'язку, співвідношення із синтаксемами, різновид семантико-синтаксичних відношень, позиційна закріпленість за актуального членування, співвідношення з комунікатемами.

Попри значні переваги традиційний поділ членів речення на п'ять класів: підмет, присудок, додаток (прямий, непрямий), означення (узгоджене, неузгоджене; прикладка; поширене, непоширене) й обставина (способу дії, міри й ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допустовості, наслідку, обстановки (ситуації) та модальна обставина), докладно схарактеризованих за семантикою, будовою, морфологічним вираженням та іншими параметрами, не відбиває всієї різноманітності синтаксичних категорій та семантичних компонентів речення. Ідея симетричності формального й семантичного аспектів речення, різновимірність ознак, покладених в основу класифікації мінімальних синтаксичних одиниць, подекуди спричинює труднощі визначення членів речення, як-от: розмежування додатка й неузгодженого означення, виражених відмінковими та прийменниково-відмінковими словоформами додатків й обставин,

розрізнення прикладки та означуваного слова. У лінгвометодичному аспекті за усталеного опису другорядних членів речення поза увагою перебувають функційна багатоаспектність мінімальних синтаксичних одиниць, їхні ієрархічні зв'язки, периферійні явища, породжені синкретизмом семантики тощо, а тому для вдосконалення традиційної типології необхідне введення поняття синкретичних другорядних членів речення. Зокрема, важливим є акцент на специфіці синкретичного функціювання інфінітива, розмежуванні об'єктного й суб'єктного його різновидів у ролі додатка, обставини та означення, описі предикативно-об'єктних, атрибутивно-об'єктних, предикативно-атрибутивних, предикативно-атрибутивно-об'єктних та ін. значень цих компонентів. Класифікаційні характеристики синкретичних компонентів ґрунтовані на їхніх кореляціях із формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками. Синкретичне значення може виникати між компонентами з одинарним і бінарним зв'язком. Одинарний зв'язок становить основу розмежування *обставинних додатків* (додатків з обставинними значеннями місця, причини, способу дії, мети), *означальних додатків* (додатків з атрибутивно-об'єктним значенням, яке за умови вираження інфінітивом ускладнене ще й предикативним), *обставинних означень* (означень з обставинними значеннями місця, мети, часу, способу дії) та *обставинно-додаткових означень* (поєднують ознаки означення, обставини місця чи способу дії й додатка). Групу синкретичних другорядних членів речення з бінарним зв'язком структурують *дуплексив, обставинне означення* та *обставинно-додаткове означення*.

Концептуальним для традиційного опису ознак головних та другорядних членів речення є дистрибутивно-функційний аспект, за яким стоїть поняття синтаксичної позиції. Цей підхід ґрунтується на однорідності синтаксичних зв'язків членів речення та їхній ролі в структурі речення, відповідно до чого значна кількість мовних фактів, які синкретично

відбивають характер багатьох членів речення, перебуває поза межами традиційної класифікації другорядних мінімальних синтаксичних одиниць. Проте наявність «живих» синтаксичних зв'язків руйнує основний постулат традиційного синтаксису й утверджує фундаментальне положення про асиметричність формальної та семантичної організації речення в новітніх синтаксичних теоріях. Синтаксичний зв'язок – це формальна експлікація семантичних відношень між складниками синтаксичної одиниці, виражена мовними засобами. Синтаксичні зв'язки корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють.

Виділення другорядних мінімальних синтаксичних одиниць відбувається на основі синтаксичної залежності однобічного напряму, тобто підрядного зв'язку, якому притаманний прислівний чи детермінантний характер, передбачуваність чи непередбачуваність, обов'язковість або необов'язковість, сильний, напівсильний (напівслабкий) чи слабкий вияви, закритість. Його типові форми – керування, узгодження й прилягання. Керування – форма (спосіб) підрядного зв'язку, реалізована через семантичну незавершеність опорного компонента словосполучення, що визначає сильний, напівсильний (напівслабкий) та слабкий характер зв'язку між компонентами словосполучення й речення. Розмежування вказаних різновидів ґрунтується на кількох параметрах, зокрема обов'язковості (коли за відсутності керованого слова головний компонент не виявляє свого значення) та необов'язковості (якщо вилучення керованого компонента не впливає на вираження семантики головного слова) вияву зв'язку. Відповідно до цього сильне керування – такий різновид зв'язку між головним і залежним словами, у якому дистрибуцією головного складника передбачувано обов'язкове вживання відмінкової чи прийменниково-відмінкової форми. Керований компонент без порушення семантичної цілісності словосполучення може бути замінений тільки синонімічною конструкцією.

Для напівсильного (напівслабкого) типу керування характерне підпорядкування залежного слова не одному, а кільком (опорному й залежному від нього) компонентам. У зоні слабкого керування перебуває мінімальна синтаксична одиниця, функційний вияв якої засвідчує низький рівень обов'язковості. Керування може бути безпосереднім (безприйменниковим) та опосередкованим (прийменниковим), а за категорійною характеристикою головного компонента в словосполученні – придієслівним та приіменним.

Узгодження – це спосіб прислівного підрядного синтаксичного зв'язку, за якого залежний компонент уподібнений головному в спільних для них граматичних категоріях (роду, числа, відмінка). Зазвичай для нього характерна необов'язковість за винятком тих випадків, коли узгоджений компонент визначений лексичним значенням головного слова або комунікативним завданням мовця.

Групу прилеглих другорядних членів речення формують ті, у яких залежність незмінних слів (і форм слів) зумовлена несамостійністю виражених підпорядкованим компонентом граматичних значень, його розташуванням, семантикою. Здатність прилягати виявляють незмінні слова, зокрема прислівники, спрямовані в прислівникову зону дієприслівники, інфінітиви, незмінні прикметники та присвійні займенники, фразеологізми фіксованої форми. Роль головного слова виконують самостійні частини мови. Для субстантивних словосполучень із залежними обставинними прислівниками характерні означально-обставинні відношення; для дієслівних словосполучення з прислівниками – обставинні відношення з відтінками способу дії, місця, часу, причини тощо, а із залежним інфінітивом – об'єктні й обставинні відношення; для ад'єктивних словосполучень із залежним інфінітивом – предикативно-об'єктні відношення; для прислівникових словосполучень – означальні з відтінками порівняння, кількості тощо.

Виділення корельованих другорядних членів речення ґрунтується на паралелізмі – реченнєвому зв'язку, за якого два іменники вжиті в тому самому відмінку (рід може бути різний). Усередині речення, залежно від комунікативного завдання, один з іменників виконує функцію того чи того члена речення, а другий є прикладкою до нього.

Розроблена в дисертації концепція розмежування прислівних і неприслівних поширювачів з обставинною семантикою в структурі речення спрямована на створення цілісної системи членів речення, не обмеженої лише її ядерними елементами. До таких належать детермінанти – неголовні члени речення, що виявляють ознаки компресії семантики й функційності, мають неприслівний, непередбачуваний і необов'язковий характер, охоплюють зону синкретизму головних і другорядних членів речення, посідаючи проміжне місце між ними, та входять до складу речення на основі зв'язку вільного приєднання. Детермінанти реалізують додаткову предикативність у структурі висловлення. Виокремлення обставинних детермінантів звужує поняття слабкого керування та уточнює межі вільного прилягання. За такого підходу викінченою постає й підсистема членів речення з обставинною семантикою: прислівні поширювачі є обставинами (у традиційному розумінні терміна), а неприслівні поширювачі – це обставинні детермінанти.

За умови вираження детермінанта прийменниково-відмінковою формою іменника прийменник у межах детермінації набуває особливого значення. Він не тільки формує основне обставинне значення, але й сприяє граматичному оформленню додаткової предикативності в складі висловлення, постаючи як аналог семантичного сполучника в структурі складнопідрядного речення. Ступінь поширеності детермінантної синтаксеми визначає характер ускладнення її семантики. Поширювачі детермінантної синтаксеми не тільки сприяють вираженню додаткових обставинних значень,

а й розширюють семантичні зв’язки детермінанта з компонентами недетермінантної частини висловлення.

Найбільш зовнішні поширювачі простого речення – другорядні опосередковані компоненти, які удокладнюють інформацію про опорне слово, доповнюють частково окреслений зміст синтаксем, надаючи їм необхідної значеннєвої викінченості.

Бінарність синтаксичної взаємодії іменника з двома іншими компонентами відбивають дуплексиви.

Зорієнтованість на семантико-синтаксичний аспект слугує підґрунтям виділення синтаксем, здатних перебувати в прислівній позиції – як компонент структури словосполучення і неприслівній – як компонент речення. Прислівна позиція може бути привербальною, присубстантивною, приад’єктивною, приадвербіальною, прикомпаративною, принумеральною чи припрономінальною. У структурі речення синтаксема функціює або в складі предикативної пари, або поза нею. Семантично елементарне просте речення структурують предикатні й субстанційні (суб’єктні, об’єктні, адресатні, інструментальні та локативні) синтаксеми.

Керовані придієслівні другорядні члени речення корелюють із п’ятьма різновидами синтаксем: суб’єктною, об’єктною, адресатною, локативною й інструментальною.

Керовані мінімальні синтаксичні одиниці, семантико-синтаксичні відповідники яких – суб’єктні синтаксеми, марковані відмінковими формами іменників, перебувають з опорним дієсловом у зв’язку сильного керування. Прийменниково-відмінкові субстантиви реалізують напівсильне керування, оскільки прийменники мають здатність дещо послаблювати силу підрядного зв’язку. Аналізовані мовні одиниці моделюють таку типологію кореляцій: *придієслівний другорядний член речення ↔ суб’єктна синтаксема власне-дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб’єктна синтаксема локативної дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб’єктна синтаксема*

процесу, *придієслівний другорядний член речення ↔ суб'єктна синтаксема стану*.

Кореляція *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема* представлена такими різновидами: *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема власне-дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема локативної дії*, *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема процесу*, *придієслівний другорядний член речення ↔ об'єктна синтаксема стану.*

Співвідношення між формально-синтаксичним і семантико-синтаксичним членами речення з узагальненим значенням особи чи іншої істоти, на користь чи на шкоду якої відбувається дія, становить кореляцію *керований придієслівний другорядний член речення ↔ адресатна синтаксема*. Зазначена мінімальна синтаксична одиниця перебуває у зв'язку напівсильного керування й репрезентована грамемою давального.

Семантична диференціація субстантивних локативних синтаксем лягла в основу розмежування трьох корелятивних типів: *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема статичної локалізації*, *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням напрямку руху*, *придієслівний другорядний член речення ↔ синтаксема динамічної локалізації зі значенням шляху (траєкторії) руху*.

Керований придієслівний другорядний член речення та співвідносна з ним субстанційна інструментальна синтаксема становлять підґрунтя таких співвідношень: *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема знаряддя дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема засобу дії*, *керований придієслівний другорядний член речення ↔ субстанційна інструментальна синтаксема допоміжного матеріалу*.

Приприкметникові другорядні члени речення співвідносні з двома різновидами субстанційних синтаксем – об'єктною та адресатною.

Зазначений критерій та сила підрядного зв'язку слугує передумовою виділення таких кореляцій: *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема, приприкметниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема*, якщо йдеться про об'єкт із семантикою уточнення або обмеження, а також зумовлений семантикою суперлативного предиката; *приприкметниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ облігаторна адресатна синтаксема*.

Кореляції, зреалізовані прислівниками, формують два різновиди: *приприслівниковий обов'язковий другорядний члени речення ↔ облігаторна об'єктна синтаксема* зі значенням емоційно-психічного стану (сприйняття) та об'єкта стану-відношення (порівняння), якщо опорним є компаративний прислівник, а також *приприслівниковий необов'язковий другорядний члени речення ↔ факультативна об'єктна синтаксема* емоційно-психічного стану (сприйняття) та стану-відношення (порівняння) за умови підпорядкування суперлативному прислівнику.

Приіменникові другорядні члени речення моделюють два різновиди кореляцій: *приіменниковий обов'язковий другорядний член речення ↔ субстанційна об'єктно-атрибутивна синтаксема* та *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, що функціює в таких варіантах: *приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ суб'єктний атрибут, приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут, приіменниковий необов'язковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут*.

Узгоджені другорядні члени речення, співвідносні із семантичними різновидами вторинних предикатних атрибутивних синтаксем, формують розгалужену систему кореляцій: *узгоджений другорядний член речення ↔ власне-атрибут, узгоджений другорядний член речення ↔ відносний*

атрибут із корелятивними підтипами: *прикметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *дієприкметниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *числівниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*, *займенниковий другорядний член речення ↔ відносний атрибут*. Співвідношення *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивний атрибут* зреалізоване підтипами *прикметниковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут* і *займенниковий другорядний член речення ↔ посесивний атрибут.*

Співвідношення *узгоджені другорядні члени речення ↔ атрибути проміжних розрядів* представлені кореляціями: *узгоджений другорядний член речення ↔ відносно-якісний атрибут*, *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-відносний атрибут* та *узгоджений другорядний член речення ↔ посесивно-якісний атрибут*.

Кореляції прилеглих прислівникових другорядних членів речення з їхніми семантико-синтаксичними відповідниками зреалізовані такими різновидами: *прилеглий другорядний член речення ↔ вторинна предикатна атрибутивна синтаксема*, *прилеглий другорядний член речення ↔ кількісна синтаксема*, *прилеглий другорядний член речення ↔ синтаксема способу дії* та *прилеглий другорядний член речення з порівняльно-уподібнювальним значенням ↔ порівняльна синтаксема*.

Розроблена в дисертації концепція кореляції детермінантів із синтаксемами не суперечить загальноприйнятим уявленням про структуру речення, наповнення понять *детермінант* та *другорядні члени речення* й реалізує спробу комплексного поєднання здобутків сучасної теорії синтаксису речення з огляду на особливий статус детермінантів як синтаксичного феномену компресії змісту та функційного навантаження.

Дослідження семантико-синтаксичної основи детермінантних другорядних членів речення з позиції системного підходу довело унікальність і синкретизм цих членів речення, а також необхідність їхнього

вивчення з огляду на структурні, семантичні та функційні особливості. Це послугувало основою для класифікації, що відбиває кореляцію фонових детермінантів, детермінантів зумовленості та детермінантів із характеризувальним значенням із відповідними адвербіальними синтаксемами та їхнім лексичним наповненням.

У кореляції *фоновий локативний детермінант ↔ адвербіальна локативна синтаксема* локативні мінімальні синтаксичні одиниці експліковані прислівниками та прийменниково-відмінковими формами іменників, для яких характерна ознака співвіднесеності локалізованого об'єкта й локума. Адвербіальні локативні синтаксеми, що виражають статичні та динамічні відношення, експлікують дію щодо об'єктивного (*дома, додому, всередину*) чи суб'єктивного (*тут, сюди, туди* тощо) локума.

Співвідношення *фоновий темпоральний детермінант ↔ адвербіальна часова синтаксема* пов'язане з віддзеркаленням різних семантичних відтінків часу. Фонові темпоральні детермінанти, що корелюють з адвербіальними часовими синтаксемами, можуть характеризувати неозначену чи означену протяжність дії в часі, різночасовість, часову наступність, темп дії чи швидкість її перебігу. Засобами вираження цих синтаксем є прислівники та прийменниково-відмінкові форми, які набули статусу вторинних морфолого-синтаксичних варіантів.

Детермінанти зумовленості об'єднали чотири типи: детермінанти причини, мети, допусту й умови, що становить основу формування таких кореляцій: *детермінант причини ↔ адвербіальна причинова синтаксема*, *детермінант мети ↔ адвербіальна цільова синтаксема*, *детермінант допусту ↔ адвербіальна допустова синтаксема*, *детермінант умови ↔ адвербіальна умовна синтаксема*.

Причинові мінімальні синтаксичні одиниці передбачають зв'язок двох подій, одна з яких слугує підставою, що зумовлює чинник, достатній для реалізації другої події. На денотативному рівні причиново-наслідкові

відношення можуть перебувати поза межами одного простого речення. Інколи інформацію про причину містить попереднє речення, а повідомлення про наслідок − наступне.

Для конструкцій із детермінантами мети характерна взаємодія семантики обох частин висловлення, коли детермінантна частина називає зумовлювальний чинник, а недетермінантна – зумовлений. Типовим семантико-синтаксичним корелятом детермінанта мети є адвербіальна цільова синтаксема, семантичний діапазон якої охоплює дві великі групи. Першу групу сформували автосемантичні детермінанти, співвіднесені з адвербіальною синтаксемою, що репрезентує власне-інтенційну семантику та вказує на виконання дії для реалізації іншої дії. У межах першої групи функціює два різновиди: *із власне-цільовою* й *з антицільовою синтаксемами.* Другу групу кореляцій представляють детермінанти-кореляти адвербіальних синтаксем, які є виразниками приховано-цільової семантики.

Кореляцію *детермінант зумовленості зі значення допусту* ↔ *допустова синтаксема* реалізують речення з відношеннями зворотної зумовленості. Детермінантний компонент указує на підстави, недостатні для скасування реалізації дії, про яку йдеться в недетермінантній частині. Залежно від експлікованого значення допустові синтаксеми структурують такі семантичні різновиди: зворотна зумовленість порівнюваних компонентів суб’єкта або суб’єкта та об’єкта за їхніми загальними й індивідуальними рисами чи сферами функціювання; значення неможливості, недостатності, відсутності чи обмеженості деяких ознак і дій суб’єкта попри наявність реальних, можливих, сприятливих передумов; позитивна характеристика суб’єкта на тлі недостатності передумов або наявності підґрунтя, що перешкоджає появі цієї характеристики; експлікація результату дії суб’єкта, протилежного очікуваному.

Корелятами детермінантів умови є адвербіальні умовні синтаксеми. Висловлення з такими синтаксичними одиницями репрезентують зв’язок

між двома ситуаціями, одна з яких передбачає реалізацію іншої, конденсують семантико-синтаксичні відношення між підрядною та головною частинами вихідних речень і містять імпліцитне значення предиката. Різновидами цього корелятивного типу є такі співвідношення: *детермінант умови ↔ адвербіальна синтаксема зі значенням власне-умовного (ситуативного) обґрунтування*, *детермінант умови ↔ адвербіальна синтаксема зі значенням предметного обґрунтування*.

Активно вживаними в структурі речення є синкретичні синтаксеми, що формують кореляції: *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна причиново-цільова синтаксема*, *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна допустово-цільова синтаксема*, *детермінант зумовленості ↔ адвербіальна умовно-наслідкова синтаксема*.

Детермінанти з характеризувальним значенням беруть участь у моделюванні двох кореляцій: *детермінант зі значенням уточнення / обмеження ↔ уточнювальна синтаксема*, *детермінант зі значенням сукупності / роздільності ↔ адвербіальна кількісна синтаксема*. Функціювання першої пов’язане з маркуванням супутніх характеристик предикатів, вираженням додаткової інформації про якийсь аспект протікання дії. Детермінантам зі значенням сукупності / роздільності відповідають адвербіальні кількісні синтаксеми. Вони експлікують неподільну єдність чого-небудь, загальну кількість чи суму чогось, з одно боку, або роздільність, наявність чітко відокремлених складників – з іншого.

Детермінанти мають змогу корелювати одночасно з різними синтаксемами й передавати декілька значень одночасно, тобто їм притаманний значеннєвий синкретизм. Така особливість детермінантів визначає внутрішні зв’язки та відношення в реченні. Синкретизм семантики детермінантів розкриває контекст речення та загальний контекст мікротексту.

Перспектива дослідження проблеми може бути пов’язана з глибшим вивченням умов виникнення синкретизму на матеріалі кожної конкретної групи прислівних та детермінантних членів речення та їхніх кореляцій із відповідними синтаксемами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абрамов 1985:* Абрамов Б. А. Грамматика зависимостей и теория валентности. Современные зарубежные грамматические теории : сб. научно-аналитических обзоров / отв. ред. Е. С. Кубрякова. Москва : ИНИОН, 1985. С. 110–152.

2. *Абрамов 2001:* Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков. Москва: Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. 276 с.

3. *Авронин 1975:* Авронин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка : монография. Ленинград : Наука, 1975. 276 с.

4. *Адамец, Грабе 1968:* Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения. *Slavia.* 1968. Ses. 8. С. 185–192.

5. *Адамец 1978:* Адамец П. Образование предложений из препозиций в современном русском языке. Praha : Academia, 1978. 160 с.

6. *Адмони 1963:* Адмони В. Г. Качественный и количественный анализ грамматических явлений. *Вопросы языкознания.* 1963. № 4. С. 57–63.

7. *Адмони 1964:* Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва; Ленинград : Наука, 1964. 105 с.

8. *Адмони 1988:* Адмони В. Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Ленинград : Наука, 1988. 238 с.

9. *Адмони 1994:* Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания. Санкт-Петербург : Наука, 1994. 164 с.

10. *Алексанова 2008:* Алексанова С. А. Обстоятельство или обстоятельственный детерминант: к проблеме разграничения. *Известия высших учебных заведений. Северо-Кавказский регион. Общественные науки.* 2008. № 1. С. 104–108.

11. *Александрова, Комова 1998:* Александрова О. В., Комова Т. А. Современный английский язык : морфология и синтаксис. Москва : МГУ, 1998. 207 с.

12. *Алисова 1971:* Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка : семантическая и грамматическая структура простого предложения. Москва : Изд-во Московского университета, 1971. 293 с.

13. *Андерш 1984:* Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення. *Мовознавство.* 1984. № 5. С. 38–42.

14. *Андерш 1987:* Андерш Й. Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов). *Зіставні дослідження української, чеської та російської мов* : зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1987. С. 97–110.

15. *Андерш 1987а:* Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською. Київ : Наук. думка, 1987. 191 с.

16. *Андерш 1999:* Андерш Й. Ф. Особливості адвербіалізації іменників. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 3–6.

17. *Андреев 1893:* Андреев В. Ф. К вопросу о синтаксической роли неопределенного наклонения в русском языке. *Журнал Министерства народного просвещения.* Санкт-Петербург, 1893. № 5. С. 68–98.

18. *Аношкина 1981:* Аношкина Т. Е. О синкретизме членов предложения со значением принадлежности. *Русский язык и литература в школе.* 1981. № 2. С. 85–89.

19. *Апресян 1964:* Апресян Ю. Д. О сильном и слабом управлении. *Вопросы языкознания.* 1964. № 3. С. 32–49.

20. *Апресян 1965:* Апресян Ю. Д. Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типам управления). *Вопросы языкознания*. 1965. № 5. С. 51–66.

21. *Арват 1976:* Арват Н. Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения : текст лекций. Черновцы : Изд-во Чернов. гос. ун-та, 1976. 68 с.

22. *Арват 1984:* Арват Н. Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. Київ : Вища шк., 1984. 160 с.

23. *Арібжанова 2001:* Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект) : монографія. Київ : Видавн.-полігр. центр Київ. ун-ту, 2001. 128 с.

24. *Арібжанова 2010:* Арібжанова І. Зміст і форма члена речення. *Українське мовознавство.* 2010. № 40. С. 48–56.

25. *Арно, Лансло 1991:* Арно А., Лансло К. Всеобщая рациональная грамматика. (Грамматика Пор-Рояля). Ленинград : ЛГУ, 1991. 123 с.

26. *Арполенко, Забєліна 1982:* Арполенко Г. П., Забєліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1982. 132 с.

27. *Арутюнова 1976:* Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. Москва : Наука,1976. 383 с.

28. *Ахманова 1966:* Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Сов. энциклопедия, 1966. 607 с.

29. *Бабайцева 1979:* Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. Москва: Просвещение, 1979. 269 с.

30. *Бабайцева 1983:* Бабайцева В. В. Зона синкретизма в системе частей речи современного русского языка. *Филологические науки.* 1983. № 5. С. 35–42.

31. *Бабайцева 1988:* Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1988. 159 с.

32. *Бабайцева 1988а:* Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматическом строе русского языка и методика их изучения. *Явления переходности в грамматическом строе русского языка :*

межвузов. сб. научн. трудов / ред. коллегия: В. В. Бабайцева и др. Москва : МГПИ, 1988. С. 3–13.

33. *Бабайцева 1991:* Бабайцева В. В. Место переходных явлений в системе языка (на материале частей речи). *Переходность и синкретизм в языке и речи.* Москва : Прометей, 1991. С. 3–14.

34. *Бабайцева 2000:* Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка. Москва : Издательский дом «Дрофа», 2000. 638 с.

35. *Баган 2000:* Баган М. Семантико-синтаксична структура безособових речень із суб'єктно-локативним компонентом. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : філологія* : зб. наук. праць. Вінниця, 2000. Вип. 2. С. 85–89.

36. *Багмут, Борисюк, Олійник 1980:* Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ : Наук. думка, 1980. 243 с.

37. *Баландіна 1992:* Баландіна Н. Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 60–65.

38. *Балко 2014:* Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови. Дніпропетровськ : Свідлер, 2014. 349 с.

39. *Балли 1955:* Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

40. *Баранник 1993:* Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення. *Мовознавство*. 1993. № 6. С. 13–19.

41. *Барсов 1981:* Барсов А. А. Российская грамматика. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1981. 776 с.

42. *Барчук 2011:* Барчук В. М. Граматична темпоральність : Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.

43. *Бархударов 1973:* Бархударов Л. С. К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения. *Вопросы языкознания.* 1973. № 3. С. 50–61.

44. *Баудер 1988:* Баудер А. Я. Явления переходности в грамматическом строе современного русского языка и смежные явления. *Явления переходности в грамматическом строе русского языка :* межвузов. сб. научн. трудов / ред. коллегия: В. В. Бабайцева и др. Москва : МГПИ им. В. И. Ленина, 1988. С. 13–19.

45. *Баудер 1990:* Баудер А. Я. К лингвистической интерпретации явлений переходности в грамматическом строе русского языка. *Филологические науки*. 1990. № 5. С. 79 – 83.

46. *Бацевич 2004:* Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 342 с.

47. *Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005:* Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник. Київ : Вища шк., 2005. 270 с.

48. *Безпояско 1984:* Безпояско О. К. Інфінітив у функції другорядних членів. *Українська мова і література в школі.* 1984. № 3. С. 51–53.

49. *Безпояско, Городенська, Русанівський 1993:* Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. Київ : Либідь, 1993. 334 с.

50. *Белошапкова 1975:* Белошапкова В. А. К вопросу о членах предложения. *Материалы семинара по теоретическим проблемам синтаксиса.* Пермь, 2–5 мая 1975 г. Пермь : Пермский гос. ун-т, 1975. Ч. 1. С. 5–7.

51. *Белошапкова 1977:* Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва : Высшая шк., 1977. 248 с.

52. *Белошапкова 1983:* Белошапкова В. А. О понятии синтаксической производности. *Рус. яз. за рубежом*. 1983. № 7. С. 49–53.

53. *Беляев 2001:* Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка : учеб. пособие для студ. филол. спец. пед. высш. учеб. заведений. Херсон : Айлант, 2001. 494 с.

54. *Бенвенист 2002:* Бенвенист Э. Общая лингвистика / общ. ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова. 2-е изд., стереотип. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 448 с.

55. *Близнюк 2007:* Близнюк Л. М. Односкладні речення із семантичним суб'єктом (на матеріалі поетичних текстів 50-х – 60-х рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2007. 20 с.

56. *Богдан 1977:* Богдан М. М. Субстантивні словосполучення із залежним компонентом «з+род.в.» у сучасній українській літературній мові. *Українське мовознавство.* 1977. Вип. 5. С. 35–41.

57. *Богданов 1977:* Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. 204 с.

58. *Богородицкий 1935:* Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. Москва; Ленинград : Соцэкгиз, 1935. 356 с.

59. *Бондар 1986:* Бондар О. І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу. *Мовознавство*. 1986. № 2. С. 41–45.

60. *Бондар 1996:* Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : монографія. Одеса : Астро-принт, 1996. 192 с.

61. *Бондарко 1983:* Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии : монография. Ленинград : Наука, 1983. 207 с.

62. *Бондарко 1984:* Бондарко А. В. Функциональная грамматика. Ленинград : Наука, 1984. 136 с.

63. *Бондарко 1999:* Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики : Языковая интерпретация идеи времени. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петер. унта, 1999. 260 с.

64. *Бондарко 2002:* Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики (на материале русского языка) : монография ; РАН, Ин-т лингвистических исследований. Москва : Языки славянской культуры, 2002. 736 с.

65. *Брицын 1980:* Брицын В. М. Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках. Киев : Наук. думка, 1980. 140 с.

66. *Брицын 1990:* Брицын В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. Київ : Наук. думка, 1990. 319 с.

67. *Будько 1991:* Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві. *Мовознавство.* 1991. № 3. С. 63–68.

68. *Бузаров 1996:* Бузаров В. В. Синкретизм как разноуровневое средство реализации языковой экономии. *Лингвистические категории в синхронии и диахронии* : сб. науч. трудов. Пятигорск : Изд-во Пятигорского гос. лингвист. ун-та, 1996. С. 19–42.

69. *Булаховский 1952:* Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка: учеб. пособие для филол. фак. ун-тов. Київ : Рад. школа, 1952. Т. 1. 446 с.

70. *Булаховський 1977:* Булаховський Л. А. Керування. *Вибрані праці : в 5 т*. Київ : Наук. думка, 1977. Т. 2. С. 553–568.

71. *Бурлакова 1975:* Бурлакова В. В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке. Ленинград : ЛГУ, 1975. 128 с.

72. *Буслаев 1959:* Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 623 с.

73. *Валгина 1972:* Валгина Н. С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке. *Русский язык в школе.* 1972. № 5. С. 99.

74. *Валгина 1991:* Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка : учеб. для вузов. Москва : Высшая шк., 1991. 431 с.

75. *Валгина, Розенталь, Фомина 1987:* Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык : учебник. Москва : Высшая шк., 1987. 480 с.

76. *Вардуль 1964:* Вардуль И. Ф. Очерки потенциального синтаксиса японского языка. Москва : Наука, 1964. 149 с.

77. *Ващенко 2005:* Ващенко О. І. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 20 с.

78. *Ващук, Моренець 1965:* Ващук В. О., Моренець В. В. Неузгоджені означення, виражені іменниками у непрямих відмінках. *Українська мова і література в школі.* 1965. № 1. С. 18–24.

79. *ВТССУМ 2003:* Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

80. *Виноградов 1954:* Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетания (на материале русского языка). *Вопросы языкознания.* 1954. № 3. С. 3–24.

81. *Виноградов 1975:* Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. Москва : Наука, 1975. 600 с.

82. *Виноградов 1986:* Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. Москва : Высшая шк., 1986. 640 с.

83. *Виноградова 2008:* Виноградова Ю. Б. Семантика та функціонування обставинних детермінантів в офіційно-діловому дискурсі:

в рамках культуромовної особистості вчителя. *Філологічні науки* : зб. наук. праць. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 8–13.

84. *Виноградова 2014:* Виноградова Ю. Б. Семантика та функціонування обставинних детермінантів в офіційно-діловому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2014. 19 с.

85. *Висоцький 2013:* Висоцький А. В. Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. 328 с.

86. *Вихованець 1971:* Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1971. 120 с.

87. *Вихованець 1975:* Вихованець І. Р. Синтаксичні зв’язки і семантико-синтаксичні відношення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ : Наук. думка, 1975. С. 29–45.

88. *Вихованець 1987:* Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1987. 231 с.

89. *Вихованець 1988:* Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.

90. *Вихованець 1992:* Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наук. думка, 1992. 224 с.

91. *Вихованець 1993:* Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.

92. *Вихованець 1994:* Вихованець І. Р. Теорія функціональної морфології та синтаксису. *Функціональна граматика* : тези доповідей Міжнародної наукової конференції. Донецьк : ДонНУ, 1994. С. 15–18.

93. *Вихованець 1996:* Вихованець І. Р. Граматичні вияви керування. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 9–13.

94. *Вихованець 1996а:* Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови. *ІІІ Міжнародний конгрес україністів.* Мовознавство (26 – 29 серпня 1996 р.). Харків, 1996. С. 177–181.

95. *Вихованець 2001:* Вихованець І. Р. Категорійний синтаксис і проблема предикативності. *Рідний край*. 2001. № 2 (5). С. 28–32.

96. *Вихованець, Городенська 2004:* Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.

97. *Вихованець, Городенська, Русанівський 1983:* Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 220 с.

98. *Вінтонів 2013:* Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви: монографія. Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. 327 с.

99. *Вінтонів 2013а:* Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2013. 423 с.

100. *Вінтонів 2017:* Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв’язку. *Українська мова і література.* 2017. № 2. С. 3–7.

101. *Волох, Черемисов, Чернов 1989:* Волох О. Т., Черемисов О. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис. Київ : Вища шк., 1989. 334 с.

102. *Вольська 2004:* Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві. *Вісник Житомирського державного університету.* 2004. № 19. С. 230–234.

103. *Вольська 2010:* Вольська Ю. В. Типологія прислівних компонентів з атрибутивним значенням (на матеріалі творів письменників житомирської прозової школи). *Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем*. 2010. № 22 (1 том). С. 333–338. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_22(1)__40.

104. *Вольська 2014:* Вольська Ю. В. Дуплексив як член речення з подвійними синтаксичними відношеннями. 2014. URL : http://eprints.zu.edu.ua/15058/1/Вольська2.pdf .

105. *Востоков 1831:* Востоков А. Х. Русская грамматика. Санкт-Петербург: Тип. Глазунова, 1831. 449 с.

106. *Всеволодова 2000:* Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учебник. Москва : Изд-во Московского ун-та, 2000. 502 с.

107. *Габай 2011:* Габай А. Ю. Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2011. 232 с.

108. *Гайсина 1981:* Гайсина Р. М. Сема «отношения» и способы её представления на разных уровнях языка. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки.* 1981. № 5. С. 56–61.

109. *Гайсина 1991:* Гайсина Р. М. Диалектика межкатегориального перехода понятий. *Переходность и синкретизм в языке и речи.* Москва : Прометей, 1991. С. 31−37.

110. *Гак 1978:* Гак В. Г. О категориях модуса предложения. *Предложение и текст в семантическом аспекте* : межвуз. сб. науч. трудов. Калинин : Изд-во Калининского ун-та, 1978. С. 19–26.

111. *Гак 1986:* Гак В. Г. К диалектике семантических отношений в языке. *Принципы и методы семантических исследований*. Москва : Наука, 1986. С. 73–96.

112. *Гак 1986а:* Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис. Москва : Высшая шк., 1986. 219 с.

113. *Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958:* Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык : Синтаксис : учеб. пособие для пед. ин-тов. Москва : Учпедгиз, 1958. 200 с.

114. *Голосова 2000:* Голосова Т. М. Статус темпоральності як системно-мовної категорії. *Філологічні студії* : зб. наук. праць студентів і магістрантів. Полтава, 2000. № 7. С. 47 – 52.

115. *Гальона 2005:* Гальона Н. П. Питання про валентність як міжрівневу категорію. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. Вип. 1. С. 21−30.

116. *Гандзюк 2005:* Гандзюк О. М. Адвербіальні синтаксеми в лінгвістичному трактуванні І. Р. Вихованця. *Граматика слова і граматика мови* : зб. наук. праць, присвячений ювілею І. Р. Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2005. С. 115–129.

117. *Гандзюк 2006:* Гандзюк О. М. Прислівники як адвербіальні і атрибутивні синтаксеми. *Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Филология.* 2006. Т. 19 (58). № 3. С. 24–26.

118. *Гандзюк, Масицька 2010*: Гандзюк О. М., Масицька Т. Є. Особливості функціонування інфінітива в українських прислів’ях і приказках. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*, 2010. Вип. 9. С. 33–40. URL : https://ukrmova.com.ua/2009/Artcl_05.pdf.

119. *Гвоздев 1958:* Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык: Синтаксис. Москва : Просвещение, 1958. Ч. 2. 256 с.

120. *Глотова 1994:* Глотова О. В. Функціонально-синтаксичний аналіз категорії причиновості в сучасній український мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 1994. 16 с.

121. *Горголюк 2009:* Горголюк Н. Тлумачення терміна синкретизм у лінгвістичній категорії тотожності. *Українська термінологія і сучасність* : зб. наук. праць / відп. ред. Л. О. Симоненко. Київ : КНЕУ, 2009. Вип. VIII. С. 200–203.

122. *Городенська 1991:* Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць : монографія. Київ : Наук. думка, 1991. 192 с.

123. *Городенська 1999:* Городенська К. Г. Деривaційна природа давального адресатної посесивності. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонДУ, 1999. Вип. 5. С. 19–22.

124. *Городенська 2001:* Городенська К. Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень із дієслівними предикатами. *Південний архів. Серія : Філологічні науки* : зб. наук. праць. Херсон : Айлант, 2001. Вип. IX. С. 22–25.

125. *Городенська 2017:* Городенська К. Г. Статус компонента зі значенням статичної локалізації у двоскладних реченнях з нульовою формою *бути. Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові* / Ін-т укр. мови НАН України ; упорядники : Г. В. Воронич¸ Н. В. Пуряєва. Київ : КММ, 2017. С. 151–157.

126. *Городенська 2017а:* Городенська К. Г. Транспозитори синтаксичної сфери : порівняльна характеристика. *Українська мова*. 2017. № 3. С. 3–14.

127. *Граматика СУЛМ 2017:* Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; відп. ред. К. Г. Городенська. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

128. *Грамматика РЯ 1954:* Грамматика русского языка : в 2-х т. Синтаксис. Т. 2. Ч. 1–2 / редколлегия : В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. Т. 2. Ч. 1. 703 с.; Т. 2. Ч. 2. 444 с.

129. *Грамматика СРЛЯ 1970:* Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1970. 767 с.

130. *Греч 1834:* Греч Н. И. Практическая русская грамматика. Санкт-Петербург : Изд-во тип. СПб. воспит. дома, 1834. 406 с.

131. *Грищенко 1975:* Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення. *Синтаксис словосполучення і простого речення*. Київ : Наук. думка, 1975. С. 14–20.

132. *Грищенко 2011:* Грищенко А. Додаток: засади парадигматично-синтагматичного функціонування (синтаксичний нарис). *Українська мова*. 2011. № 3. С. 19–28.

133. *Грозян 2015:* Грозян Н. Ф. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 86–91 URL : http:www.Jvestnik-b.donnu.edu.ua/index/Grozian.

134. *Грозян 2016а:* Грозян Н. Ф. Об’єктні та суб’єктні інфінітиви в ролі додатка. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2016. Вип. 248. С. 57–64.

135. *Грозян 2016б:* Грозян Н. Ф. Інфінітив у ролі другорядних членів речення: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки* / відп. ред. Л. М. Марчук. Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 41. С. 105–110.

136. *Грозян 2016в:* Грозян Н. Ф. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення. *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 21–28.

137. *Грозян 2016г:* Грозян Н. Ф. Синтаксичне функціювання інфінітива в ролі обставини (на матеріалі «Кобзаря» Тараса Шевченка). *Образне слово Луганщини* / за заг. ред. Л. В. Нікітіної : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка (Старобільськ, 29 квітня 2016 р.). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. Вип. 15. С. 97–101.

138. *Грозян 2016ґ:* Грозян Н. Ф. Функціювання інфінітива в ролі додатка: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 65–67.

139. *Грозян 2017:* Грозян Н. Ф. Детермінантні члени речення в сучасній лінгвістиці: статус, типологія. *Slovak international scientific journal.* 2017. № 11. S. 33–36.

140. *Грозян 2017а:* Грозян Н. Ф. Змістове наповнення терміна «член речення». *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 22–23. С. 43–50.

141. *Грозян 2017б:* Грозян Н. Ф. Критерії і способи розмежування членів речення. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки.* Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. № 2. С. 97–104.

142. *Грозян 2017в:* Грозян Н. Ф. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення. *Наукові записки. Серія. Філологічні науки* / гол. ред. Семенюк О. О. Кропивницький : ЦДПУ імені Володимира Винниченка, 2017. Вип. 151. С. 14–25.

143. *Грозян 2017г:* Грозян Н. Ф. Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (Мовознавство)* / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2017. Вип. 24. С. 9–18.

144. *Грозян 2018:* Грозян Н. Ф. Додаток як другорядний член речення: традиційний вимір. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2018. Вип. 24–25. С. 53–61.

145. *Грозян 2018а:* Грозян Н. Ф. Засоби вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові. *Wshodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal).* № 10 (38). 2018. Ч. 5. S. 49–52.

146. *Грозян 2018б:* Грозян Н. Ф. Означення як другорядний член речення: структурно-семантичний і стилістичний аспекти. *Лінгвостилістичні студії /* редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. Вип. 9. С. 23–33.

147. *Грозян 2018в:* Грозян Н. Ф. Класифікаційні характеристики означення як другорядного члена речення. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives».* Proceedings of the 2nd International symposium (July 25, 2018). New York : Premier Publishing s.r.o. 2018. S. 59–65.

148. *Грозян 2018г:* Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів). *Лінгвістика* / за ред. К. Глуховцевої. Старобільськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. № 2 (39). С. 76–84.

149. *Грозян 2018ґ:* Грозян Н. Ф. Типологія детермінантних членів речення в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації /* гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 1–6.

150. *Грозян 2019:* Грозян Н. Ф. Детермінантні вияви адвербіальних цільових синтаксем у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. Is. 189. VII (55). S. 28–30.

151. *Грозян 2019а:* Грозян Н. Ф. Обставини як другорядні члени речення в річищі традиційного підходу. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко. 2019. Вип. 31. С. 89–95.

152. *Грозян 2019б:* Грозян Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Черкаський національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2019. Вип. 26. С. 21–29.

153. *Грозян 2019в:* Грозян Н. Ф. Структурно-семантичні вияви детермінантів із характеризувальним значенням. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 7–10.

154. *Грозян 2019г:* Грозян Н. Ф. Корелятивні вияви детермінантів умови та адвербіальних умовних синтаксем. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2019. Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. С. 10–14.

155. *Грозян 2019ґ:* Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні вияви детермінантів допусту в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 21–25.

156. *Грозян 2019д:* Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні кореляти детермінантів мети. *Міжнародний філологічний часопис*. *International journal of philology* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. 2019. Вип. 10. № 3. С. 17–25.

157. *Грозян 2019е:* Грозян Н. Ф. Функційні вияви відокремлених членів речення в сучасній українській мові. *Хуманитарни Балкански Изследвания* / гл. ред. А. Й. Линков. 2019. Т. 3. № 1 (3). С. 59–61.

158. *Гужва 1971:* Гужва Ф. К. Современный русский литературный язык. Синтаксис. Київ : Вища шк., 1971. 276 с.

159. *Гузь 1973:* Гузь Р. И. Проблема термина «обстоятельственное дополнение» во французской грамматике. *Проблемы теории членов предложения*. Кишинев : Штиинца, 1973. С. 171–176.

160. *Гуйванюк 1993:* Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення синтаксичних одиниць у системі синтаксичних одиниць : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1993. 444 с.

161. *Гуйванюк 1999:* Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.

162. *Гуйванюк 2001:* Гуйванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 85–91.

163. *Гуйванюк 2009:* Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.

164. *Гуйванюк 2010:* Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць у світлі лінгвістичних концепцій чл.-кор. НАН України І. Р. Вихованця. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики* : зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2010. С. 105–123.

165. *Гургула 2011:* Гургула О. Б. Семантико-синтаксична структура речень з інфінітивом мети в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2011. 20 с.

166. *Данеш 1988:* Данеш Ф. Многомерная классификация грамматических членов предложения. *Язык: Система и функционирование* : сб. научн. тр. Москва : Наука, 1988. С. 78–87.

167. *Даниленко 1990:* Даниленко В. П. У истоков учения об актуальном членении предложения (период до Анри Вейля). *Филологические науки*. 1990. № 5. С. 82–89.

168. *Данилюк 2006:* Данилюк І. Г. Синкретизм у системі частин мови : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2006. 199 с.

169. *Данильченко 2014:* Данильченко Н. И. Синтаксическая позиция: к истокам понятия. *Наука і освіта*. 2014. № 3. С. 55–59.

170. *Данильчук 1996:* Данильчук І. Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 1996. 17 с.

171. *Дацко 2006:* Дацко Т. Ф. Коммуникативная структура простого предложения в английском и русском языках : дисс. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2006. 337 с.

172. *Дешериева 1985:* Дешериева Т. И. Субъектно-объектные отношения в разноструктурных языках : монография. Москва : Наука, 1985. 168 с.

173. *Добромыслов, Розенталь 1955:* Добромыслов В. А., Розенталь Д. Э. Трудные вопросы грамматики и правописания. Москва : Учпедгиз, 1955. С. 192–202.

174. *Доленко, Дацюк, Кващук 1987:* Доленко М. Т., Дацюк І. І., Кващук А. Г. Сучасна українська мова : навч. посібник. Київ : Вища шк., 1987. 352 с.

175. *Драч 2008:* Драч Ю. Лінгвальна природа обов'язкових приприкметникових компонентів формально-граматичної структури речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2008. Вип. 17. С. 96–101.

176. *Драч 2009:* Драч Ю. Обов'язковий прислівний компонент у системі формально-синтаксичних компонентів речення. 2009. URL : http://www.info-library.com.ua/books-text-10672.html.

177. *Дубова 1989:* Дубова О. А. Другорядні члени речення з синкретичними означально-обставинними ознаками. *Мовознавство*. 1989. № 6. С. 64–69.

178. *Дубовая 1989:* Дубовая Е. А. Функции и значения присубстантивных членов, совмещающих определительные и обстоятельственные свойства (на материале простого предложения современного русского языка) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Киев, 1989. 17 с.

179. *Дубовик 2005:* Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2005. 20 с.

180. *Дудик 1999:* Дудик П. С. Із синтаксису простого речення : навч. посібник. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. 297 с.

181. *Дячан 1865:* Дячан П. М. Методична граматика языка малоруського. Львів : Ставропіг. ін-т, 1865. 142 с.

182. *Евтюхин 1999:* Евтюхин В. Б. Наречие. Санкт-Петербург : Изд-во СПб ГУ, 1999. 48 с.

183. *Єрмоленко, Бибик, Тодор 2001:* Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 222 с.

184. *Жигилій 1974:* Жигилій Н. В. Дієслівно-іменні словосполучення на вираження просторових відношень : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 1974. 220 с.

185. *Жирмунский 1963:* Жирмунский В. М. О границах слова. *Морфологическая структура слова в языках различных типов.* Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. С. 6–33.

186. *Завальнюк 2009:* Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку XXI ст.: функціональний і прагмастилістичний аспекти : монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.

187. *Завальнюк 2015:* Завальнюк І. Я. Синтаксис мови сучасної української газетної періодики : навч. посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан−ЛТД», 2015. 312 с.

188. *Завальнюк 2017:* Завальнюк І. Я. Найновіші явища і тенденції у синтаксисі мови української газетної періодики. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects : monograph.* Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 108−115.

189. *Загнітко 1996:* Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : монографія. Донецьк : ДонДУ, 1996. 436 с.

190. *Загнітко 2001:* Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

191. *Загнітко 2004:* Загнітко А. П. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. Львів, 2004. Вип. 34. Част. 1. С. 3–10.

192. *Загнітко 2007:* Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2007. 294 с.

193. *Загнітко 2011:* Загнітко А. П. Теоретична граматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

194. *Загнітко 2012:* Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни : у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.; Т. 2. 350 с.; Т. 3. 426 с.; Т. 4. 388 с.

195. *Заоборна 2002:* Заоборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу : навч. посібник для студентів вищих пед. навч. закладів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 126 с.

196. *Захарова 2008:* Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Армавир, 2008. 215 с.

197. *Золотова 1973:* Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 352 с.

198. *Золотова 1985:* Золотова Г. А. К построению функционального синтаксиса русского языка. *Проблемы функциональной грамматики*. Москва : Наука, 1985. С. 87–93.

199. *Золотова 1988:* Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва : Наука, 1988. 440 с.

200. *Золотова 2001:* Золотова Г. А. Грамматика как наука о человеке. *Русский язык в научном освещении*. 2001. № 1. С. 107–113.

201. *Золотова, Онищенко, Сидорова 1998:* Золотова Г. А., Онищенко Н. К., Сидорова Н. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Ин-т русского языка имени В. В. Виноградова, 1998. 528 с.

202. *Иванова 1991:* Иванова Л. П. Структурно-функциональный анализ простого предложения. Київ : Вища шк., 1991. 167 с.

203. *Ильинская 1941:* Ильинская С. И. Управление как проблема лексики и грамматики. *Ученые записки Московского городского педагогического ин-та*. Москва, 1941. Т. 5. Вып. 1. С. 73–74.

204. *Имплицитность 1999:* Имплицитность в языке и речи / под ред. Е. Г. Борисовой, Ю. С. Мартемьянова. Москва : Языки русской культуры, 1999. 200 с.

205. *Иофик 1965:* Иофик Л. Л. Проблема структуры сложного предложения в новоанглийском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра фил. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Ленинград, 1965. 41 с.

206. *Іваненко 1981:* Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ ; Одеса : Вища шк., 1981. 142 с.

207. *Іваницька Н. Б. 2004:* Іваницька Н. Б. До проблеми валентності в граматиці. *Філологічні студії* : зб. наук. статей. Вінниця : ВДУ, 2004. Вип. 2. С. 49–51.

208. *Іваницька 1974:* Іваницька Н. Л. Складні випадки розмежування членів речення *Українська мова і література в школі.* 1974. № 5. С. 25–34.

209. *Іваницька 1985:* Іваницька Н. Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-присудка. *Мовознавство*. 1985. № 1. С. 39–43.

210. *Іваницька 1986:* Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : монографія. Київ : Вища шк., 1986. 275 с.

211. *Іваницька 1986а:* Іваницька Н. Л. Семантична структура двоскладного речення. *Українська мова і література в школі*. 1986. № 1. С. 36–41.

212. *Іваницька 1986б:* Іваницька Н. Л. Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення. *Мовознавство*. 1986. № 1. С. 20–27.

213. *Іваницька 1989:* Іваницька Н. Л. Синтаксис простого речення: Складні випадки аналізу. Київ : Вища шк., 1989. 62 с.

214. *Іваницька 1999:* Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Вінниця : Аквілон, 1999. Ч. І. 103 с.

215. *Іваницька 2000:* Іваницька Н. Л. Член речення як синтаксична категорія. *Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія : Філологія* : зб. наук. праць. 2000. Вип. 2. С. 70–74.

216. *Іваницька 2001:* Іваницька Н. Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення. *Мовознавство.* 2001. № 3. С. 97–103.

217. *Іваницька 2002:* Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. 169 с.

218. *Іваницька 2004:* Іваницька Н. Л. Формально-граматична та семантико-синтаксична структура простого речення : тексти лекцій. Вінниця : ВДПУ імені М. Коцюбинського, 2004. 94 с.

219. *Іваницька 2009:* Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця : ВДПУ, 2009. 260 с.

220. *Іваницька, Савчук 2006:* Іваницька Н. Л., Савчук Т. В. Типологія семантичних єдностей, утворених релятивними дієсловами. *Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського*. *Серія: Філологія* : зб. наук. праць. 2006. Вип. 8. С. 34–39.

221. *Йова 1963:* Йова А. І. Прийменникові конструкції в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Сімферополь, 1963. 316 с.

222. *Кадомцева 1985:* Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ : Вища шк., 1985. 127 с.

223. *Казимирова 1992:* Казимирова І. А. Семантичні основи синтаксичного аналізу інфінітива у придієслівній позиції. *Мовознавство.* 1992. № 5. С. 56–60.

224. *Каморникова 2012:* Каморникова Ю. В. Граматична категорія членів речення через призму синтаксичних відношень. *Дослідження з лексикології і граматики української мови.* 2012. Вип. 12. С. 12–18.

225. *Камынина 1970:* Камынина А. А. О подчинительных связях в простом предложении. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1970. 44 с.

226. *Карапська 1992:* Карапська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навч. посібник. Київ : НМК ВО, 1992. 350 с.

227. *Карцевский 1965:* Карцевский С. Об ассиметричном дуализме лингвистического знака. 1965. URL : http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/karcevskiy/dualizm.html.

228. *Касевич 1985:* Касевич В. В. Семантика. Синтаксис. Морфология. Москва : Наука, 1985. 309 с.

229. *Кацнельсон 1983:* Кацнельсон С. Д. Лингвистическая типология. *Вопросы языкознания*. 1983. № 3. С. 19–34.

230. *Кацнельсон 2004:* Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление : монография. 3-е изд., стереотип. Москва : УРСС, 2004. 216 с.

231. *Кацнельсон 2010:* Кацнельсон С. Д. О грамматической категории. *Общее и типологическое языкознание* / под ред А. В. Десницкой. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. С. 107–126.

232. *Кибрик 1992:* Кибрик А. Е. Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфическое в языке). Москва : Изд-во МГУ, 1992. 336 с.

233. *Кириллова 1983:* Кириллова Т. С. Грамматическая и семантическая структура двусоставных предложений с осложнённым именным сказуемым : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1983. 21 с.

234. *Кирпичникова 1976:* Кирпичникова Н. В. О синтаксическом термине пояснение. *Исследования по современному русскому языку*. Москва : Наука, 1976. С. 96–112.

235. *Ківшик 2014:* Ківшик С. В. Прислівники як репрезентанти інтенційних відношень у простому ускладненому реченні. *Рідний край*. 2014. № 1 (30). С. 75–80.

236. *Кобченко 2018:* Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

237. *Коваль 2015:* Коваль Л. Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 316 с.

238. *Колесников 1990:* Колесников О. А. Про поняттєві сфери термінів «синкретизм» та «омонімія». *Мовознавство.* 1990. № 2. С. 27–31.

239. *Коломийцева 2007:* Коломийцева В. В. Варіантна структура локативних синтаксем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2007. 20 с.

240. *Коломийцева 2011:* Коломийцева В. В. Синтаксема як одиниця семантико-синтаксичного рівня. *Studia Linguistica*. Вип. 5. 2011. С. 84–89.

241. *Комісаров 2012:* Комісаров К. Специфіка диференціації членів речення в японській мові. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та література.* 2012. Вип. 18. С. 25–31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Sm_2012_18_7.

242. *Кононенко 1975:* Кононенко В. І. Подвійні синтаксичні зв'язки. *Українська мова та література в школі*. 1975. № 1. С. 31–42.

243. *Кононенко 1976:* Кононенко В. И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков : монография. Киев : Вища шк., 1976. 206 с.

244. *Костусяк 2002:* Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : монографія. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.

245. *Костусяк 2012:* Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

246. *Костусяк 2013:* Костусяк Н. М. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2013. № 4 (48). С. 45–57.

247. *Кржижкова 1969:* Кржижкова Е. Н. О понятии нейтрализации. *Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие*. Москва : Наука, 1969. С. 32–40.

248. *Кротевич 1954:* Кротевич Е. В. Члены предложения в современном русском языке. Львов : Изд-во Львов. Ун-та, 1954. 38 с.

249. *Кротевич 1958:* Кротевич Е. В. Управление как способ выражения синтаксических отношений. *Вопросы русского языкознания* / под ред. Е. В. Кротевича. Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1958. Кн. 3. С. 3–11.

250. *Крылова 2009:* Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 176 с.

251. *Кулик 1961:* Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Київ : Рад. школа, 1961. Ч. ІІ. 287 с.

252. *Кульбабська 2010:* Кульбабська О. Синтаксемний склад простого неелементарного речення у синтаксичній концепції Івана Вихованця. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики* : зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2010. С. 154–166.

253. *Кульбабська 2011:* Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

254. *Курилович 1962:* Курилович Е. Очерки по лингвистике : сб. статей / под общ. ред. В. А. Звегинцева. Москва : Изд-во иностранной л-ры, 1962. 456 с.

255. *Курс СУЛМ 1951:* Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Рад. школа, 1951. Т. 2 : Синтаксис. 406 с.

256. *Кухар 2006:* Кухар Н. І. Факультативні прислівні компоненти у системі компонентів формально-граматичної структури речення. *Наукові записки ВДПУ імені М. Коцюбинського. Серія: Філологія* : зб. наук. праць. Вінниця, 2006. Вип. 8. С. 80–84.

257. *Кухар 2012:* Кухар Н. І. Факультативні прислівні компоненти об'єктивної семантики. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство).* 2012. Вип. 16. С. 74–79.

258. *Куцова 1996:* Куцова Р. А. Темпоральні конструкції місцевого відмінка. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*. Запоріжжя, 1996. Ч. 1. С. 87–90.

259. *Кучеренко 1959:* Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції в світлі граматики. Київ : Наука, 1959. 234 с.

260. *Кучеренко 2003:* Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія. Вінниця : Поділля 2000, 2003. 464 с.

261. *Лахно 2005:* Лахно Н. Особливості семантичної структури дієслів лексико-семантичного поля руху. *Українська мова.* 2005. № 3. С. 38–46.

262. *Лебедь 2010:* Лебедь Ю. Б. Семантико-синтаксична типологія обов'язкових прислівних компонентів речення в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 21 с.

263. *Левицкий 2005:* Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса. Москва : Высшая шк., 2005. 419 с.

264. *Левицький 1918:* Левицький М. П. Українська граматика для самонавчання. Ромни : Молодик, 1918. 159 с.

265. *Ледней 2003:* Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2003. 19 с.

266. *Лекант 1986:* Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : учебн. пособие для пед. ин-тов. 2-е изд., исправ. и доп. Москва : Высшая шк., 1986. 176 с.

267. *Лекант 2002:* Лекант П. А. Очерки по грамматике русского языка : монография. Москва : Изд-во МГОУ, 2002. 312 с.

268. *Леута 2008:* Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : монографія. Київ : Такі справи, 2008. 205 с.

269. *Лещинская 1968:* Лещинская М. Г. Синтаксические связи в русском языке. Москва : Книга, 1968. 140 с.

270. *ЛЭС 1990:* Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Сов. энциклопедия, 1990. 685 с.

271. *Лозебной 1973:* Лозебной И. С. В защиту смысловых вопросов при распознавании второстепенных членов предложения. *Проблемы теории членов предложения.* Кишинев : Штиинца, 1973. С. 59–64.

272. *Ломов 1994:* Ломов А. М. Типология русского предложения. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. 278 с.

273. *Ломтев 1958:* Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка Москва : Учпедгиз, 1958. 116 с.

274. *Ломтев 1973:* Ломтев Т. П. Синтаксические отношения. *Филологические науки.* 1973. № 3. С. 5–19.

275. *Ломтев 1976:* Ломтев Т. П. Общее и русское языкознание. Избранные. Москва : Наука, 1976. 381 с.

276. *Ломтев 1979:* Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке. Москва : Наука, 1979. 198 с.

277. *Лосев 1981:* Лосев А. Ф. О понятии языковой валентности. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка.* 1981. Т. 40. № 5. С. 403–411.

278. *Лущай 2010:* Лущай В. В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности:

интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики : монография. Донецк : ДонНУ, 2010. 255 с.

279. *Лущай 1981:* Лущай В. В. Члены предложения и виды синтаксической связи в их взаимообусловленности. Донецк : ДонГУ, 1981. 84 с.

280. *МФЕ 2007:* Мала філологічна енциклопедія / укл. : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.

281. *Малащенко 1972:* Малащенко В. П. Свободное присоединение предложно-падежных форм имени существительного в современном русском литературном языке. Ростов-на-Дону : Изд-во Рост. ун-та, 1972. 172 с.

282. *Малявін 2008:* Малявін А. О. Категорія умови: функціонально-когнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2008. 20 с.

283. *Мартине 1969:* Мартине А. Нейтрализация и синкретизм. *Филологические науки*. 1969. № 2. С. 96–109.

284. *Масицька 2001:* Масицька Т. Є. Функціонально-семантична реалізація інструментальної синтаксеми. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 147–150.

285. *Масицька 2014:* Масицька Т. Об’єктна семантико-синтаксична залежність у мовотворчості Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*. 2014. Вип. 1. С. 118–126.

286. *Масицька 2015:* Масицька Т. Семантико-синтаксична темпорально-темпоральна взаємозалежність у складносурядних реченнях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство).* 2015. Вип. 22. С. 88–92. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_filol_2015_22_20.

287. *Масицька 2016:* Масицька Т. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей : монографія. Луцьк : Твердиня, 2016. 414 с.

288. *Матвієнко 2014:* Матвієнко Т. І. Синтаксико-семантичний опис простого речення в чеській мові (у зіставленні з українською). *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ. Серія : Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2014. Вип. 29. С. 66–70.

289. *Маторіна 2015:* Маторіна Н. М. Синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення як маркери категорії членів речення. *Мир науки и инноваций*. Иваново : Научный мир, 2015. Вып. 1. Т. 2. С. 85–92.

290. *Медушевський, Лобода, Марченко, Плющ 1975:* Медушевський А. П., Лобода В. В., Марченко Л. М., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища шк., 1975. 398 с.

291. *Межов 2001:* Межов О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із давальним суб'єктним відмінком. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філологічні студії*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. № 9. С. 23–27.

292. *Межов 2001а:* Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у позиціях другорядних членів речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 7. С. 150–154.

293. *Межов 2006:* Межов О. Г. Типологія синтаксем у структурі семантично елементарних і ускладнених простих речень. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки* / голов. ред. І. Я. Коцан. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. № 6 : Філологічні науки. С. 242–248.

294. *Межов 2007:* Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 184 с.

295. *Межов 2010:* Межов О. Г. Проблеми синтаксемного аналізу в сучасних граматичних дослідженнях. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики* : зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента

НАН України І. Р. Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2010. С. 176–190.

296. *Межов 2012:* Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2012. 464 с.

297. *Межов 2013:* Межов О. Г. Мінімальна синтаксична одиниця умови у структурі простого ускладненого речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : 2013. Вип. 27. С. 88–92.

298. *Межов 2013а:* Межов О. Г. Система мінімальних семантико-синтаксичних одиниць сучасної української літературної мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2013. 36 с.

299. *Мельник 2014:* Мельник І. Лівобічні та правобічні актанти, зумовлені валентністю відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів. *Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 123–129.

300. *Мельничук 1966:* Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наук. думка, 1966. 324 с.

301. *Мещанинов 1978:* Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. Ленинград : Наука, 1978. 387 с.

302. *Мигирин 1961:* Мигирин В. Н. Принципы изучения членов предложения. *НДВШ : Филологические науки*. 1961. № 3. С. 40–41.

303. *Мигирин 1971:* Мигирин В. Н. Очерки по теории процессов переходности в русском языке : учеб. пособие для студентов. Бельцы : Изд-во Бельцского пед. ин-та, 1971. 198 с.

304. *Мірченко 2002:* Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2002. 432 с.

305. *Мірченко 2004:* Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ імені Лесі Українки, 2004. 393 с.

306. *Мірченко 2011:* Мірченко М. В. Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 256 с.

307. *Мойсієнко 2006:* Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: синтаксис простого ускладненого речення. Київ : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2006. 236 с.

308. *Москальская 1981:* Москальская О. И. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с.

309. *Мразек 1990:* Мразек Р. Сравнительный синтаксис славянских литературных языков: исходные структуры простого предложения. Brno : Univ. J. E. Purkyne, 1990. 150 с.

310. *Мустайоки 2006:* Мустайоки А. Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам : монография. Москва : Языки славянской культуры, 2006. 427 с.

311. *Муханов 1999:* Муханов И. Л. О текстообразующей функции имплицитных смыслов высказывания (диалог). *Имплицитность в языке и речи*. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 88–94.

312. *Мухин 1964:* Мухин А. М. Функциональный анализ синтаксических элементов. Москва : Наука, 1964. 250 с.

313. *Мухин 1968:* Мухин А. М. Структура предложений и их модели : монография. Ленинград : Наука ; Ленинградское отделение, 1968. 230 с.

314. *Мухин 1976:* Мухин А. М. Лингвистический анализ: теоретические и методологические проблемы. Ленинград : Наука, 1976. 282 с.

315. *Мухин 1980:* Мухин А. М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. Ленинград : Наука, 1980. 303 с.

316. *Наливайко 2007:* Наливайко Ю. Ю. Синкретизм у системі членів речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2007. 20 с.

317. *Низяева 1971:* Низяева Г. Ф. Словоформы с обстоятельственным значением в структуре неопределенно-личного предложения. *Ученые записки МГПИ*. Москва : Изд-во МГПИ, 1971. Т. 451. Ч. 2. С. 289–300.

318. *Никитин 1952:* Никитин В. М. Обстоятельство как грамматическая категория в русском языке и его место в системе членов предложения (Краткое изложение основных вопросов проблемы). Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1952. 89 с.

319. *Никитин 1969:* Никитин В. М. Вопросы теории членов предложения. Рязань : РГПИ, 1969. 314 с.

320. *Никитин 1973:* Никитин В. М. Разряды обстоятельств в современном русском языке : пособие по спецкурсу. Рязань : РГПИ, 1973. 119 с.

321. *Ніколашина 1997:* Ніколашина Т. П. Семантична типологія прислівників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 1997. 18 с.

322. *Новікова 2006:* Новікова О. О. Статус детермінанта у структурі простого речення. *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць. Горлівка : Вид-во ГДПІІМ, 2006. Вип. 9. Мовознавство. С. 120–126.

323. *Новікова 2006а:* Новікова О. О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2006. 20 с.

324. *Новікова 2010:* Новікова О. О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в юридичних текстах. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 1. С. 237–242. с.

325. *Овсянико-Куликовский 1912:* Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург : И. А. Куликовской, 1912. 322 с.

326. *Ожоган 1997:* Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ : НАН України, Ін-т української мови, 1997. 230 с.

327. *Ожоган 2005:* Ожоган В. М. Семантико-синтаксична характеристика речень з прономінативними компонентами. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство).* Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2005. Вип. 59. С. 3–18.

328. *Олексенко 2011:* Олексенко В. П. Дуплексив як один з основних способів реалізації семантико-синтаксичного синкретизму у межах простого речення. 2011. URL : http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/721/1.

329. *Островська 2006:* Островська Л. С. Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2006. 20 с.

330. *Падучева 2007:* Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка. Москва : КомКнига, 2007. 296 с.

331. *Панков 2009:* Панков Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия : дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2009. 844 с.

332. *Пасічник 2006:* Пасічник І. А. Категорія валентності предикативних прикметників : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. 184 с.

333. *Пастухова 1973:* Пастухова Л. Д. Расположение в предложении членов с двойной синтаксической связью. *Проблемы теории членов предложения*. Кишинев : Штиинца. 1973. С. 75–80.

334. *Пауль 1960:* Пауль Г. Принципы истории языка. Москва : Изд-во иностранной л-ры, 1960. 500 с.

335. *Пац 2006:* Пац Л. І. Функціонально-семантичне поле адресатності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2006. 20 с.

336. *Петерсон 1923:* Петерсон М. Н. Очерк синтаксиса русского языка. Москва ; Петроград : Госиздат, 1923. 131 с.

337. *Петрянкина 1988:* Петрянкина В. И. Функционально-семантический аспект интонации : монография. Москва : Изд-во УДН, 1988. 192 с.

338. *Пешковский 1956:* Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.

339. *Півторак 1968:* Півторак Г. П. Форми інфінітива в українській мові. *Мовознавство*. 1968. № 4. С. 25–36.

340. *Плоткин 1986:* Плоткин В. А. Семантика и синтаксис предложения и высказывания. *Синтаксическая и лексическая семантика : на материале языков разных систем* / Акад. наук СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, филологии и философии; отв. ред. канд. филол. наук Л. Г. Панин, д-р филол. наук М. И. Черемисина. Новосибирск : Наука, Сибирское отдел., 1986. С. 33–43.

341. *Плунгян 2000:* Плунгян В. А. Общая морфология: введение в проблематику. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 383 с.

342. *Плющ 1978:* Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення. Київ : Вид-во КДПІ, 1978. 107 с.

343. *Плющ 1986:* Плющ М. Я. Категорії суб’єкта і об’єкта в структурі простого речення. Київ : Вища шк., 1986. 175 с.

344. *Плющ 2010:* Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти). Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 92 с.

345. *Плющ 2011:* Плющ М. Я. Синтаксична транспозиція відмінкових форм прикметника у предикативній функції. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 86–90.

346. *Плющ 2011а:* Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні. Вибрані праці. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 362 с.

347. *Пономарьова, Бурлакова 2004:* Пономарьова Л. В., Бурлакова Г. Ю. Дефініції обставинних конструкцій у поглядах лінгвістів XVIII–XX століття. *Культура народов Причерноморья.* 2004. № 53. С. 39–41.

348. *Попова 1984:* Попова З. Д. Может ли обойтись синтаксис без учения о членах предложения. *Вопросы языкознания*. 1984. № 5. С. 69–75.

349. *Попова 2009:* Попова З. Д. Синтаксическая система русского языка в свете теории синтаксических концептов. Воронеж : Истоки, 2009. 209 с.

350. *Потебня 1958:* Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с.

351. *Потебня 1976:* Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976. 614 с.

352. *Почепцов 1971:* Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения. Київ : Вища шк., 1971. 192 с.

353. *Прияткина 1990:* Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая шк., 1990. 176 с.

354. *Прокопович 1966:* Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : монография. Москва : Просвещение, 1966. 399 с.

355. *Распопов 1970:* Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1970. 191 с.

356. *Распопов 1973:* Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. 220 с.

357. *Распопов 1976:* Распопов И. П. Что же такое структурная схема предложения? (По поводу ст. С. И. Кокориной «О реализации структурной схемы предложения»). *Вопросы языкознания*. 1976. № 2. С. 65–70.

358. *Распопов 1981:* Распопов И. П. Спорные вопросы синтаксиса. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1981. 125 с.

359. *Різник 2009:* Різник С. М. Об’єктна сполучуваність іменних девербативів у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 20 с.

360. *Розенталь, Голуб, Теленкова 2013:* Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва : Айрис-Пресс, 2013. 448 с.

361. *Розенталь, Теленкова 1976:* Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Просвещение, 1976. 543 с. URL : https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/DicTermin/index.php.

362. *Романюк 2007:* Романюк С. А. Грамемна структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2007. 20 с.

363. *Романюк 2010:* Романюк С. Роль складнопідрядних речень часу у формуванні вторинних темпоральних синтаксем. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство.* 2010. № 2. С. 107–109.

364. *Romaniuk 2012:* Romaniuk S. Структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : монографія. Struktura kategorii temporalności we

współczesnym języku ukraińskim. Warszawa : Katedra ukrainistyki. Uniw. Warszawski, 2012. 235 с.

365. *Рошко 2000:* Рошко С. М. Проблема розрізнення підрядних порівняльних речень та порівняльних зворотів – членів простого речення. *Філологічні студії : наук. часопис*. Луцьк, 2000. № 1. С. 188–193.

366. *Рошко 2001:* Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Ужгород, 2001. 21 с.

367. *Руденко 2002:* Руденко Н. П. Семантико-синтаксична природа поля умовності в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2002. 20 с.

368. *Руднев 1963:* Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая шк., 1963. 364 с.

369. *РГ 1980:* Русская грамматика : в 2 т. / редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Москва : Наука, 1980. Т. 2. Синтаксис. 709 с.

370. *Савченко 1959:* Савченко А. Н. Принципы классификации членов предложения *Совещания языковедов Юга России и Северного Кавказа повопросу о членах предложения*. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского гос. пед. ин-та, 1959. С. 14–15.

371. *Селіванова 2006:* Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

372. *Сепир 2002:* Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологи ; пер. с англ. под ред. и с предисл. д-ра филол. наук, проф. А. Е. Кибрика. Изд. 2-е. Москва : Прогресс, 2002. 656 с. (Филологи мира).

373. *Сиротинина 1980:* Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. Москва : Высшая шк., 1980. 141 с.

374. *Сич 1972:* Сич В. Ф. Синтаксичні функції інфінітива. *Українська мова і література в школі*. 1972. № 3. С. 24–30.

375. *Сімович 1919:* Сімович В. І. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Київ ; Ляйпціг : Українське накладання, 1919. 584 с.

376. *Скобликова 1971:* Скобликова Е. С. Согласование и управление в русском языке. Москва : Просвещение, 1971. 239 с.

377. *Скобликова 2006:* Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс). Москва : Флинта : Наука, 2006. 264 с.

378. *Слинько 1961:* Слинько І. І. Інфінітив у функції другорядних членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1961. № 6. С. 21–37.

379. *Слинько 1973:* Слинько І. І. Історичний синтаксис української мови : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів. Київ : Вища шк., 1973. 213 с.

380. *Слинько 1990:* Слинько І. І. Другорядні чи поширюючі члени речення. *Мовознавство*. 1990. № 2. С. 3–11.

381. *Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994:* Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.

382. *СУМ:* Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

383. *Слюсарева 1981:* Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 196 с.

384. *Смаль-Стоцький, Гартнер 1893:* Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руська граматика. Львів, 1893. 111 с.

385. *Смеречинський 1932:* Смеречинський С. Нариси з української синтакси (У зв’язку з фразеологією та стилістикою). Харків : Рад. школа, 1932. 283 с.

386. *Сопачова 2009:* Сопачова В. В. Структура і семантика аналітичних предикативних синтаксем англійської мови. *Філологія. Мовознавство. Наукові праці.* 2009. Т. 98. Вип. 85. С. 95–101.

387. *Соссюр 1998:* Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основа, 1998. 324 с.

388. *Степаненко 1999:* Степаненко М. І. Прислівник та інфінітив у функції інтенціального поширювача семантичної структури простого речення. *Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Серія : Філологічні науки*. Полтава, 1999. Вип. 2 (6). С. 176–189.

389. *Степаненко 2004:* Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. Полтава : АСМІ, 2004. 463 с.

390. *Степаненко 2004а:* Степаненко М. І. Семантична і формально-граматична структура речень із просторовими поширювачами : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Полтава, 2004. 513 с.

391. *Степаненко 2009:* Степаненко Я. Семантико-синтаксична структура речень з акузативним об’єктом. *Філологічні науки*. 2009. Вип. 1. С. 105–110.

392. *Степанов 1975:* Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. Москва : Наука, 1975. 313 с.

393. *Степанов 1985:* Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка : монография. Москва : Наука, 1985. 334 с.

394. *Степанова 1973:* Степанова М. Д. Теория валентности и валентностный анализ. Москва : Изд-во МГПИИЯ, 1973. 110 с.

395. *Сулима 1928:* Сулима М. Лекції з української синтакси. Харків : Рад. школа, 1928. 256 с.

396. *Супрун 1977:* Супрун А. В. Грамматика и семантика простого предложения : монография. Москва : Наука, 1977. 261 с.

397. *СУЛМ 1994:* Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 414 с.

398. *СУЛМ 1997:* Сучасна українська літературна мова : підручник / за ред. А. П. Грищенка. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.

399. *СУЛМ:М 1969:* Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 583 с.

400. *СУЛМ:С 1972:* Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.

401. *Татьянченко 2010:* Татьянченко Н. Ф. Атрибут як смисловий компонент у межах простого речення. *Studia Linguistica*. 2010. Вип. 4. С. 76–80.

402. *ТПвСЯ 1958:* Творительный падеж в славянских языках / под ред. С. Б. Бернштейна. Москва : АН СССР, 1958. 376 с.

403. *Теньер 1988:* Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / общ. ред. В. Г. Гака; редкол.: Г. В. Степанов (пред.) и др. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.

404. *ТФГ 1990:* Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др. ; под ред. А. В. Бондарко. Ленинград : Наука, 1990. 263 с.

405. *Тимкова 2005:* Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові : монографія. Київ : Кондор, 2005. 134 с.

406. *Тимченко 1918:* Тимченко Є. К. Українська граматика (для III і IV класів шкіл середніх). Київ : Криниця, 1918. Ч. 1. 142 с.

407. *Томусяк 1999:* Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплекси вами : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Чернівці, 1999. 199 с.

408. *Томусяк 1999а:* Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплекси вами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 1999. 17 с.

409. *Торосян 1998:* Торосян О. М. Функціональні характеристики прислівників міри та ступеня в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 1998. 16 с.

410. *Торосян 1998а:* Торосян О. М. Функціональні характеристики прислівників міри та ступеня в сучасній англійській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Луцьк, 1998. 205 с.

411. *Удовиченко 1968:* Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Наук. думка, 1968. 288 с.

412. *Українська мова 2004:* Українська мова: Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

413. *Українська мова 1988:* Українська мова. Ч. 2 / В. О. Горпинич, В. Д. Горяний, І. Я. Журба, І. Й. Тараненко ; за ред. В. О. Горпинича. Київ : Вища шк., 1988. 224 с.

414. *Фортунатов 1956:* Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. Москва : Учпедгиз, 1956. Т. 1. 450 с.

415. *Фурашов 1977:* Фурашов В. И. О второстепенных членах предложения. *Русский язык в школе.* 1977. № 4. С. 94–96.

416. *Хааг 2004:* Хааг Э.-О. Функциональная типология и средства выражения причинно-следственных отношений в современном русском языке : дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Тарту, 2004. 162 с.

417. *Халанская 1987:* Халанская Н. Н. Обособленные определения синкретичного значения в семантической структуре предложения :

дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Киев, 1987. 159 с.

418. *Харченко 2001:* Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 21 с.

419. *Харрис 1962:* Харрис З. С. Совместная встречаемость и трансформация языковой структуры. *Новое в лингвистике.* Москва : Изд-во иностранной лит-ры, 1962. С. 528–636.

420. *Холодович 1979:* Холодович А. А. Проблемы грамматической теории. Москва : Наука, 1979. 304 с.

421. *Хомич, Кайдаш 2001:* Хомич В. І., Кайдаш А. М. Учення А. П. Грищенка про другорядні члени речення. *Наукові записки НДУ імені М. Гоголя. Філологічні науки.* 2011. С. 34–36.

422. *Хомский 1972:* Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса : монография. Москва : Изд. Изд-во Моск. ун-та, 1972. 259 с.

423. *Христіанінова 1991:* Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови : посібник для вчителя. Київ : Рад. школа, 1991. 160 с.

424. *Чейф 1975:* Чейф У. Л. Значение и структура языка. Москва : Прогресс, 1975. 482 с.

425. *Черемисина 1971:* Черемисина М. И. Некоторые вопросы синтаксиса (сравнительные конструкции современного русского языка). Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1971. 181 с.

426. *Черемисина, Колосова 1987:* Черемисина М. И., Колосова Т. А. Очерки по истории сложного предложения. Новосибирск : Наука, 1987. 197 с.

427. *Чернов 1985:* Чернов В. И. О синтаксической однородности компонентов простого предложения. *Русский язык в школе*. 1985. № 5. С. 86–90.

428. *Чернушенко 1995:* Чернушенко Н. М. Безсполучникові умовно-наслідкові речення в функціонально-синтаксичному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова». Харків, 1995. 29 с.

429. *Чернышёва 1988:* Чернышёва А. Ю. Типы употребления «заключительной частицы» «так». *Синтаксические структуры русского языка. Строение, содержание и функции.* Иркутск : Изд-во Иркутского гос. ун-та, 1988. С. 106–115.

430. *Чесноков 1991:* Чесноков П. В. Явления переходности между словом и единицами ближайших к нему уровней. *Переходность и синкретизм в языке и речи.* Москва : Прометей, 1991. С. 14–22.

431. *Чеснокова 1972:* Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением и структура предложения в современном русском литературном языке. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1972. Ч. I. 136 с.

432. *Чеснокова 1972а:* Чеснокова Л. Д. Метод вопросов в системе методов при определении синтаксических отношений (на материале конструкций с творительным предикативным). *Синтаксические связи и отношения* : сб. статей / редкол. : П. В. Чесноков (отв. ред.) и др. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского пед. ин-та, 1972. С. 3–21.

433. *Чеснокова 1973:* Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского пед. ин-та, 1973. 104 с.

434. *Чеснокова 1980:* Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1980. 110 с.

435. *Чеснокова 1981:* Чеснокова Л. Д. Грамматические вопросы как средство анализа членов предложения. *Совершенствование методов обучения русскому языку.* Москва : Просвещение, 1981. С. 32–43.

436. *Чеснокова 1988:* Чеснокова Л. Д. Синкретизм в сфере членов предложения. *Филологические науки.* 1988. № 4. С. 41–47.

437. *Чеснокова 1991:* Чеснокова Л. Д. Порядковые числительные в аспекте теории синкретизма. *Переходность и синкретизм в языке и речи*. Москва : Прометей, 1991. С. 44–54.

438. *Чопик 1991:* Чопик Я. М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова». Київ, 1991. 195 с.

439. *Шабат-Савка 2013:* Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 104–114.

440. *Шанский, Бабайцева 1987:* Шанский Н. М., Бабайцева В. В. Современный русский язык : в трех ч. Москва : Просвещение, 1987.

441. *Шаповалова 1998:* Шаповалова Т. Е. Темпоральный детерминант и скрытая предикация в простом предложении. *Семантика языковых единиц :* доклады 6-й междунар. конф.: в 2 т. Москва, 1998. Т. 2. С. 184–186.

442. *Шапиро 1957:* Шапиро А. Б. К учению о второстепенных членах предложения. *Вопросы языкознания.* 1957. № 2. С. 87–95.

443. *Шахматов 2001:* Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / вступ. ст. и коммент. Е. В. Клобукова; ред. и коммент. Е. С. Истриной. 3-е изд. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 620 с.

444. *Шведова 1964:* Шведова Н. Ю. Детерминующий объект и детерминующее обстоятельство как самостоятельный распространитель предложения. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 77–93.

445. *Шведова 1964а:* Шведова Н. Ю. Место семантики в описательной грамматике (синтаксис). *Грамматическое описание славянских языков*. Москва : Наука, 1974. С. 23–39.

446. *Шведова 1973:* Шведова Н. Ю. К спорам о детерминантах: обстоятельственная и необстоятельственная детерминация простого предложения. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки.* 1973. № 5. С. 66–77.

447. *Шведова 1973а:* Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения. *Славянское языкознание* : VII Международный съезд славистов. Москва, 1973. С. 458–483.

448. *Шведова 1978:* Шведова Н. Ю. Дихотомия «присловные – неприсловные падежи» в ее отношении к категориям семантической структуры предложения. *VII Международный съезд славистов : Славянское языкознание* : сб. научн. тр. Москва : Наука, 1978. С. 450–467.

449. *Шведова 2005:* Шведова Н. Ю. Русская научная описательная граматика в Российской академии наук. *Русский язык : Избранные работы Российской академии наук ; Отд-ние историко-филологических наук.* Москва : Языки славянской культуры, 2005. С. 13–20.

450. *Швець 1972:* Швець І. Р. Синтаксичні функції інфінітива в сучасній українській літературній мові. Одеса : Вид-во Одеського ун-ту, 1972. 58 с.

451. *Шелемеха 1996:* Шелемеха Г. М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структур простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Українська мова». Київ, 1996. 19 с.

452. *Шинкарук 2002:* Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення. Чернівці : Рута, 2002. 272 с.

453. *Широкова 1960:* Широкова Н. А. Типы синтаксических конструкций с сравнительным союзом в составе простого предложения. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1960. 180 с.

454. *Шитик 1995:* Шитик Л. В. Синкретичні об’єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові :

дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Українська мова». Київ, 1995. 230 с.

455. *Шитик 1996:* Шитик Л. В. Синкретичні об’єктно-обставинні відношення та засоби їх вираження в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Українська мова». Київ, 1996. 23 с.

456. *Шитик 2001:* Шитик Л. В. До проблеми синкретизму семантико-синтаксичних відношень. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 67–71.

457. *Шитик 2002:* Шитик Л. В. До проблеми синкретизму в граматиці. *Філологічні студії* : *Науковий часопис*. Луцьк, 2002. № 1. С. 144–151.

458. *Шитик 2010:* Шитик Л. В. Граматична система української мови в аспекті теорії перехідності : навч.-метод. посібник. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2010. 156 с.

459. *Шитик 2010а:* Шитик Л. В. Концептуальні засади лінгвістичного аналізу перехідних утворень. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2010. Вип. 11. С. 19–25.

460. *Шитик 2013:* Шитик Л. В. Галузева полівекторність і змістова багатозначність синкретизму. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія* : зб. наук. праць / відп. ред. В. Т. Поліщук. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. С. 379–391.

461. *Шитик 2013а:* Синтаксичний розбір. Денисенко З. М., Лонська Л. І., Шитик Л. В. *Державна атестація з української мови студентів ОКР «бакалавр» і «спеціаліст»* : навч.-метод. посібник / за заг. ред. Л. В. Шитик. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2013. С. 77–152.

462. *Шитик 2014:* Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

463. *Шиць 2014:* Шиць А. А. Класифікаційні схеми досліджень простих речень у сучасній граматичній теорії. *Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Філологічні науки*. Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2014. Вип. 7 (300). С. 125–131.

464. *Шиць 2014а:* Шиць А. А. Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2. С. 274–291.

465. *Шиць 2014б:* Шиць А. А. Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 12 (289). С. 142–148.

466. *Шульжук 2004:* Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

467. *Щерба 1957:* Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. Москва : Учпедгиз, 1957. 168 с.

468. *Щерба 1974:* Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград : Наука, 1974. 338 с.

469. *Ярцева 1961:* Ярцева В. Н. Исторический синтаксис английского языка. Москва. Ленинград, 1961. 160 с.

470. *Ярцева 1969:* Ярцева В. Н. Пределы развертывания синтаксических структур в связи с объемом информации. *Информативные синтаксические значения и структура предложения.* Москва : Наука, 1969. С. 161–180.

471. *Ярцева 1972:* Ярцева В. Н. О синтаксической роли прямого дополнения в языках различных типов : монография. Ленинград : Наука, 1972. 196 с.

472. *Яўневіч, Сцяцко 1987:* Яўневіч М. С., Сцяцко П. У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. 3-е выд. Мінск : Навука і тэхніка, 1987. 439 с.

473. *Anderson 2006:* Anderson J. M. Modern grammars of case : a retrospective. Oxford : Oxford University Press, 2006. 461 p.

474. *Baerman, Brown 2005:* Baerman M., Brown D. Case syncretism. *World atlas of language structures* / ed. by M. Haspelmath, M. Dryer, D. Gil, B. Comrie. Oxford : Oxford University Press, 2005. S. 118–121.

475. *Baerman, Brown, Corbett 2005:* Baerman M., Brown D., Corbett G. The Syntax-Morphology Interface : A Study of Syncretism. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 279 s.

476. *Cann, Kempson, Marten 2005:* Cann R., Kempson R., Marten L. The Dynamics of Language. Amsterdam : Elsevier Academic Press, 2005. 456 p.

477. *Carstairs-McCarthy 1984:* Carstairs-McCarthy A. Outlines of a constraint on syncretism. *Folia Linguistica*. 1984. № 18. S. 73–85.

478. *Carter, McCarthy 2007:* Carter R., McCarthy M. Cambridge Grammar of English. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 973 p.

479. *Carston 2002:* Carston R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. *Mind and Language*. 2002. Vol. 17. № 1–2. P. 127–148.

480. *Chrystal 2003:* Chrystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge : University Press, 2003. 499 s.

481. *Daneš 1966:* Daneš F. A Three-level Approach to Syntax. In : *Travaux de Cercle linguistiques de Prague*. Praha : Prague Akadémia. 1966. T. 1. S. 225–240.

482. *Dik 1989:* Dik S. Functional grammar and its relevance to grammar writing. Berlin : Mouton de Gruyter, 1989. S. 3–24.

483. *Dixon, Aikhenvald 1997:* Dixon R. M. W., Aikhenvald A. Y. A typology of argument-determined constructions. *Essays on language funguage type dedicated to T. Givon*. Amsterdam : Benjamins, 1997. P. 71–113.

484. *Dokulil 1962:* Dokulil M. Tvořeni slov v češtině. Praha : Nakl. Č. akad. věd., 1962. Sv. 1. 263 s.

485. *Erben 2000:* Erben J. Deutsche Grammatik. Mtinchen : Max Hueber Verlag, 2000. 392 p.

486. *Fillmore 1968:* Fillmore Ch. Lexical Entries for Verbs. *Foundations of Language*. 1968. Vol. 4. № 4. P. 373–392.

487. *Givon 1984:* Givon T. Syntax: a functional-typological introduction. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1984. Vol. I. 464 p.

488. *Givon 1990:* Givon T. Syntax: a functional-typological introduction. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1990. Vol. II. 552 p.

489. *Givon 1995:* Givon T. Functionalism and grammar. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1995. 486 s.

490. *Givon, Malle 2002:* Givon T., Malle B. F. The Evolution of Language out of Pre-Language. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. 392 p.

491. *Grochowski, Karolak, Topolińska 1984:* Grochowski M., Karolak S., Topolińska Z. Gramatyka współczesnego języka polskiego : składnia / red. Z. Topolińska. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984. 397 s.

492. *Grzegorczykowa 2008:* Grzegorczykowa R. Wykłady z polskiej składni/ R. Grzegorczykowa. Wyd. V. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. 160 s.

493. *Heine 1997:* Heine B. Cognitive Foundations of Grammar. New York : Oxford University Press, 1997. 185 p.

494. *Huddleston, Pullum 2002:* Huddleston R., Pullum G. K. The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 842 p.

495. *Meiser 1992:* Meiser G. Syncretism in Indo-European languages. *Transactions of the Philological Society*. 1992. № 90 / 2. S. 187–218.

496. *Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik 2000:* Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. Harlow : Essex, 2000. 1779 s.

497. *Saloni, Świdziński 2007:* Saloni Z., Świdziński M. Składnia współczesnego języka polskiego. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 356 s.

498. *Taylor 2002:* Taylor J. R. Cognitive Grammar. New York : Oxford University Press, 2002. 612 p.

499. *Wierzbicka 1980:* Wierzbicka A. Lingua Mentalis: The Semantics of Natural Language. Sydney : Academic Press, 1980. 367 p.

500. *Wierzbicka 1985:* Wierzbicka A. Lexicography and conceptual analysis. Ann Arbor : Karoma, 1985. 368 s.

501. *Wierzbicka 1988:* Wierzbicka A. The Semantics of Grammar. Amsterdam : John Benjamins, 1988. 617 p.

502. *Wróbel 2001:* Wróbel H. Gramatyka języka polskiego : Podręcznik akademicki. Kraków : Spółka Wydawnicza «Od Nowa», 2001. 340 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

1. Авраменко О. Первісна. Дорога на Тір Мінеган. Сага про Первісну. Книга перша : роман. URL : https://books.google.com.ua.

2. Андієвська Е. Роман про добру людину. Київ : «Орій» при УКСП «Кобза», 1993. 222 с.

3. Андієвська Е. Роман про людське призначення. URL : https://books.google.com.ua.

4. Андріяшик Р. Полтава : роман. Київ : Дніпро, 1989. 254 с.

5. Андрусів В. Пробач, Марцело... : роман. URL : https://books.google.com.ua.

6. Андрусяк М. З минулого Знесіння. 2-ге вид. Львів : Старе Знесіння : Просвіта, 1992. 23 с.

7. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : роман. Київ : Критика, 2003. 317 с.

8. Андрухович Ю. Два романи. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2014. 480 с.

9. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітки. Київ : Meridian Czernowitz, Майстер книг. 2011. 480 с.

10. Андрухович Ю. Таємниця : замість роману. Харків : Фоліо, 2007. 476 с.

11. Баграт Л. Зло : роман. Львів : Кальварія, 2002. 208 с.

12. Багряний Іван. Тигролови. Огненне коло. Київ : Укр. письменник, 1996. 350 с.

13. Багряний Іван. Сад Гетсиманський : роман. Харків : Фоліо, 2016. 576 с.

14. Баранов В. Не вір, не бійся, не проси : романи. Київ : Ярославів вал, 2008. 466 с.

15. Барка Василь. Спокутник і ключі землі : роман-притча. Київ : Орій при УКСП Кобза, 1992. 427 с.

16. Барка Василь. Поезія. Жовтий князь. Київ : Наукова думка, 1999. 304 с.

17. Бердник О. Вогнесміх: роман-феєрія. Київ : Рад. письменник, 1988. 542 с.

18. Бережний В. Вибрані твори : наук.-фантаст. повісті та оповідання. Київ : Дніпро, 1988. 525 с.

19. Бєдов Р. Характерники: спадщина сарматських віщунів : повість. URL : https://books.google.com.ua/books?id.

20. Білаш О. Спогад : поезії. Київ : Молодь, 1989. 64 с.

21. Білик І. Похорон богів: історичний роман. Київ : A.S.K., 2005. 479 с.

22. Білоус Г. Терноцвіт : поезії. Черкаси : Графія Україна, 1999. 96 с.

23. Білоус Г. Провидці правди і свободи : Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Василь Стус. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2004. 192 с.

24. Близнець В. Древляни : повісті. Київ : Дніпро, 1979. 301 с.

25. Бойчук Б. Три романи. Київ : Факт, 2004. 373 с.

26. Бондар А. Морквяний лід : збірка есеїв. Київ : Нора-Друк, 2012. 208 с.

27. Бутченко М. 1918. Місто надій. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 224 с.

28. Вальд В. Останній бій Урус-шайтана : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 494 с.

29. Васильченко Степан. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1988. 600 с.

30. Вахній Олесь. Від дзвоника до дзвоника (або поради «закононеслухняним»). Київ : Друге дихання, 2018. 136 с.

31. Вдовиченко Г. Тамдевін. Вовчі історії замку Гербуртів : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 221 с.

32. Весела абетка. URL : http://abetka.ukrlife.org

33. Винниченко В. Божки : роман. Т. 8. *Твори в 11 т.* Київ ; Відень : Дзвін, 1919. 356 с. URL: http://diasporiana.org.ua.

34. Винниченко В. Чесність з собою : роман. Т. 10. *Твори в 11 томах.* Київ ; Відень : Дзвін, 1919. 268 с. URL: http://diasporiana.org.ua.

35. Винниченко В. Записки Кирпатого Мефістофеля / упоряд. І. О. Кошова. Черкаси : Брама-Україна, 2005. 264 с.

36. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. 284 с.

37. Винничук Ю. Цензор снів : роман. Харків : Фоліо, 2016. 318 с.

38. Вільде Ірина. Метелики на шпильках. Б'є восьма. Повнолітні діти : повісті. Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2007. 488 с.

39. Вінграновський М. Вибрані твори: у 3 т. Т. 1 : Поезії. Тернопіль : Богдан, 2004. 400 с.; Т. 3 : Повісті й оповідання. 352 с.

40. Власюк А. Інтуїція : роман. Дрогобич : Просвіт, 2014. 160 с.

41. Вовчок Марко. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. Київ : Наук. думка, 1983. 638 с.

42. Войтович В. Антологія українського міфу : тотемічні міфи. Т. 2. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 608 с.

43. Волков О. Амністія для хакера : роман. Київ : Зелений пес, 2005. 460 с.

44. Воронько П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1973. Т. 1. 416 с.; Т. 2. 440 с.

45. Гальянова Т. Ходіння Туди і Назад : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 288 с.

46. Герасимчук В. Сповідь : поезія, драматургія, проза. Київ : Рад. письменник, 1991. 413 с.

47. Гербіш Н. Теплі історії до кави. Київ : Брайт Стар Паблішинг, 2012. 168 с.

48. Глазовий П. Сміхологія : книга для всіх, кому любий сміх. 2-е вид., доп. Київ : Дніпро, 1989. 575 с..

49. Головко А. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 1. 573 с.; Т. 2. 700 с.

50. Голота Л. Дзеркала : лірика. Київ : Дніпро, 1989. 159 с.

51. Гончар О. Вибрані твори : У 4 т. / О. Т. Гончар. Київ : Сакцент Плюс, 2005. Т. 1 : Тронка; Собор; Кресафт. 542с.; Т. 2 : Циклон; Твоя зоря; Микита Братусь; Далекі вогнища. 736 с.; Т. 3 : Людина і зброя; Чорний Яр. 320 с.; Т. 4 : Прапороносці; Письменницькі роздуми. 416 с.

52. Гончар О. Бригантина : повість, оповідання. Харків : Фоліо, 2006. 383 с.

53. Гончар О. Крапля крові : роман. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2017. URL : https://www.yakaboo.ua.

54. Гончарук М. Край наляканий птахів. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 173 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

55. Горбань С., Лапіна Н. Роман з містом : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 224 с.

56. Гранецька В. Щасливий: роман. Київ : Нора-Друк, 2015. 296 с.

57. Гримич М. Острів білої сови: роман. Київ : Дуліби, 2010. 159 с.

58. Гуменюк Н. Енна. Дорога до себе : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 256 с.

59. Гуменюк Н. Дожити до весни : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 240 с.

60. Гурницька Н. Мелодія кави в тональності сподівання : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 256 с.

61. Гуцало Є. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Рад. письменник, 1987. Т. 1 : Повісті. 571 с.; Т. 2 : Оповідання. Княжа гора : повість. 527 с.

62. Гуцало Є. Сльози Божої матері : повісті. Київ : Молодь, 1990. 264 с.

63. Гуцало Є. З вогню воскресли; Мертва зона; Біль і гнів; Безголов'я : повісті. Київ : Укр. вид. група, 1996. 432 с.

64. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. 272 с.

65. Дашвар Люко. Мати все : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.

66. Дашвар Люко. РАЙ.центр : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.

67. Дашвар Люко. Покров : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 378 с.

68. Дев'ятко Н. Злато Сонця, синь Води : фольк-реалізм. Луцьк : Твердиня, 2014. 140 с.

69. Денисенко Л. Кавовий присмак кориці : роман. Київ : Нора-Друк, 2007. 208 с.

70. Денисенко Л. Відлуння: від загиблого діда до померлого : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 320 с.

71. Дереш Л. Поклоніння ящірці : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. 176 с.

72. Дереш Л. Культ : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. 240 с.

73. Дереш Л. Намір : роман. 2-ге вид. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 332 с.

74. Дзюба С., Кірсанов А. Заборонений: Історія життя і боротьби Василя Стуса : роман. URL : https://books.google.com.ua.

75. Дімаров А. Друга планета; Три грані часу : фантаст. повісті. Київ : Школа, 2006. 304 с.

76. Дімаров А. На коні й під конем : повість. повість. Харків : Фоліо, 2009. 318 с.

77. Дімаров А. Душа жіноча : повісті, оповідання, етюди. Київ : Укр. пріоритет, 2013. 358 с.

78. Дністровий Анатолій. Письмо з околиці : статті та есеї. Київ : Грані-Т, 2010. 240 с.

79. Довженко О. П. Зачарована Десна : кіноповісті, оповідання, щоденник. Харків : Фоліо, 2007. 287 с.

80. Доляк Н. Заплакана Європа : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 285 с.

81. Дочинець М. Лис та інші детективні історії : роман, оповідання. Мукачево : Карпатська вежа, 2014. 356 с.

82. Дочинець М. Многії літа. Благії літа: заповіді 104-річного Андрія Ворона – як жити довго в щасті і радості. Мукачево : Карпатська вежа, 2014. 148 с.

83. Драй-Хмара Михайло. Вибране : поезії та переклади. Київ : Дніпро, 1989. 542 с.

84. Драч І. Храм сонця : поезії. Київ : Рад. письм., 1988. 125 с.

85. Драч І. Вогонь з попелу : поезії (З шістдесятих – у дев'яності). Київ : Рада, 1995. 119 с.

86. Дробний І. Вереснева золота печаль : вибрані твори. Черкаси : вид. Ю. Чабаненко, 2005. 528 с.

87. Дрозд В. Листя землі : нові книги роману ; післямова М. Г. Жулинський. Київ : Український письменник, 2003. 514 с.

88. Дроздов О. № 1 : роман-вибух. Київ : Вид-во Анетти Антоненко, 2016, 256 с.

89. Дяченко М., Дяченко С. Ритуал : фентезі. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. 304 с.

90. Жадан С. Біг Мак та інші історії : кн. вибр. оповід. Харків : Фоліо, 2013. 312 с.

91. Жадан С. Ворошиловград : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 320 с.

92. Жадан С. Інтернат : роман. Чернівці : Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.

93. Жолдак Б. Коли генії плачуть. Київ : Грані-Т, 2009. 280 с.

94. Жолдак Б. УКРИ : бойова проза. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2015. 220 с.

95. Жолдак Б. Лицарі фортуни : кіноповість. Біла Церква : Буква, 2016. 159 с.

96. Забужко О. Казка про калинову сопілку. Київ : Факт, 2000. 82 с.

97. Забужко О. Музей покинутих секретів : роман. Вид. 2-е, доп. Київ : Факт, 2010. 831 с.

98. Загребельний П. Роксолана : роман. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.

99. Загребельний П. Євпраксія : роман. Харків : Фоліо, 2002. 369 с.

100. Загребельний П. Юлія, або Запрошення до самовбивства : роман. Харків: Фоліо, 2002. 351 с.

101. Загребельний П. Я, Богдан: роман. Харків : Фоліо, 2002. 675 с.

102. Загребельний П. Диво : роман. Харків: Фоліо, 2005. 638 с.

103. Заєць В. Машина забуття : фантастичні оповідання. Київ : Вид-во «Молодь», 1982. 128 с.

104. Зарудко І. Матадор. Нотатки авантюриста : повість. Харків : Книижковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 240 с.

105. Захарченко В. Клекіт старого лелеки: романи, оповідання. Київ : Рад. письменник, 1989. 395 с.

106. Збанацький Ю. Твори : у 2-х т. Київ : Дніпро, 1974. Т. 1 : Малиновий дзвін : роман. Єдина : повість. 670 с. Т. 2 : Хвилі : роман. Поліські билиці : оповідання. 704 с.

107. Земляк В. Лебедина зграя. Зелені млини: романи. Київ : Дніпро, 1981. 623 с.

108. Зінь З. Справи земні: збірка. Київ: Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 177 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

109. Зубченко О. Перемагаючи долю: роман. У 3 кн. Кн. 3 : Повій, вітре! Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 528 с.

110. Йовенко С. Безсмертя ластівки : лірика, поеми. Київ : Дніпро, 1989. 487 с.

111. Іваненко О. Тарасові шляхи: повість. Електронна копія : для серед. віку. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Львів : Молодь, 1947. 125 с. (Київ : НБУ ім. Ярослава Мудрого, 2018). URL : https://elib.nlu.org.ua.

112. Іваничук Р. Смерть Юди : триптих повістей. Львів : Червона калина, 1997. 291 с.

113. Іваничук Р. Черлене вино ; Манускрипт з вулиці Руської : романи. Харків : Фоліо, 2006. 382 с.

114. Іваничук Р. Вода з каменю ; Саксаул у пісках : романи. Харків : Фоліо, 2007. 414 с.

115. Іванцова Міла. Ключі від ліфта : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 288 с.

116. Івасько М. Дев’ять кроків назустріч вітру: повість. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 208 с.

117. Іздрик Ю. Таке: збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 271 с.

118. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і чужа молодиця: український химерний роман з народних уст. Харків : Фоліо, 2009. 700 с.

119. Каменюк М. Меч і троянда : поезія. Вінниця : ФОп Данилюк В. Г., 2008. 256 с.

120. Каменюк М. Стрітення : вибрана лірика. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 319 с.

121. Канівець В. Ранок генія : роман. Київ : Рад. письменник, 1979. 482 с.

122. Кацай О. Змова чужих. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 167 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

123. Качуровський І. Шлях невідомого : проза. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська Академія», 2006. 441 с.

124. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1982. 543 с.

125. Кикоть В. Поезія, проза, переклади. Черкаси : Брама, 2007. 504 с.

126. Кідрук М. Твердиня : технотрилер. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 560 с.

127. Кідрук М. Заради майбутнього : оповідання. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 304 с.

128. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. Київ : Наук. думка, 1988. 672 с.

129. Коваленко В. Приворот-зілля : вірші. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. 260 с.

130. Коваленко В. Роду криниця віща: література рідного краю. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014. 342 с.

131. Ковінька Олександр. Новели про химери : вибрані твори. Київ : Дніпро, 1965. 468 с. URL : https://books.google.com.ua.

132. Когут Л. Країна розбитих сердець : повісті, оповідання. 2-е вид. Львів: ТзОВ «Вид. фірма «Афіша», 2010. 392 с.

133. Когут Л. Пов'язані коханням: роман. Львів : ТзОВ «Вид. фірма «Афіша», 2012. 159 с.

134. Когут Л. Свої... Чужі... : роман. Львів : ТзОВ «Вид. фірма «Афіша», 2014. 200 с.

135. Козаченко В. Отчий дім : роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 399 с.

136. Кокотюха А. Аномальна зона : роман. Київ : Нора-Друк, 2009. 246 с.

137. Коломієць Т. Вибране. Київ : Дніпро, 1984. 246 с.

138. Кононенко Є. Без мужика (Prosus nostalgos). Львів : Кальварія, 2006. 208 с.

139. Кононенко Є. Зрада, ZRADA made in Ukraine : роман. Львів : Кальварія, 2002. 160 с.

140. Кононович Л. Феміністка : роман. Львів : Кальварія, 2002. 159 с.

141. Копань Л. Пульсари : науково-фантастичний роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 320 с.

142. Корній Дара. Гонихмарник : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.

143. Корній Дара. Зворотний бік світла : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 320 с.

144. Корній Дара. Тому, що ти є : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012. 240 с.

145. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ : Веселка, 1990. 159 с.

146. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.

147. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.

148. Костецький А. Мінімакс – кишеньковий дракон, або День без батьків : казкові, фантастичні та пригодницькі повісті. Київ : Компанія ОСМА, 2016. 352 с с.

149. Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. Київ : Наук. думка, 1982. 318 с.

150. Коцюбинський М. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1988. Т. 1 : Повісті та оповідання (1884–1906). 584 с. ; Т. 2 : Повісті та оповідання (1907–1912). Статті та нариси. 496 с.

151. Красицький Д. Тарасові світанки : повісті. Київ : Веселка, 1979. 264 с.

152. Кропивницький М. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1990. 603 с.

153. Куліш П. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1994. Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с. ; Т. 2 : Поеми. Драматичні твори. 768 с.

154. Лавлєнцева Н. Дарина – королева Франції, або Шляхами пірамід. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 210 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

155. Ле Іван. Роман міжгір'я : роман. Київ : Наук. думка, 1986. 672 с.

156. Легкий З. Страсний тиждень : романи. Львів : Камула, 2005. 381 с.

157. Лепкий Б. Мотря : історична повість. Львів : Червона калина, 1991. 338 с.

158. Лис В. Століття Якова : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 240 с.

159. Лис В. Соло для Соломії : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.

160. Литовченко Т. Помститися імператору : історичний роман. Харків : Фоліо, 2011. 251 с.

161. Лишега О. Б. Друже Лі Бо, брате Ду Фу : проза. Львів : Піраміда, 2010. 147 с.

162. Луків М. Мелодії для матері і коханої : поезії. Київ : Молодь, 1991. 192 с.

163. Луценко Д. Усе любов'ю зміряне до дна. Вибране : поезії. Київ : Криниця, 2005. 608 с.

164. Львів. Вишні. Дощі : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 192 с.

165. Львів. Кава. Любов : збірка / укл. і передм. Н. Нікалео. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 272 с.

166. Львів. Спогади. Кохання : збірка / укл. Н. Нікалео. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 320 с.

167. Макєєв В. Вірний присязі : роман. Харків : Фоліо, 2019. 384 с.

168. Маковей О. Вибрані твори. Київ : Дніпро, 1979. 261 с.

169. Малик В. Черлені щити : роман. Харків : Прапор, 1985. 295 с.

170. Малик В. Князь Кий : роман. Харків : Фоліо, 2009. 282 с.

171. Малик В. Таємний посол : тетралогія. Кн. 3 Чорний вершник. Кн. 4. Шовковий шнурок. Харків : Фоліо, 2016. 480 с.

172. Малишко А. Вибране : вірші, поеми / упоряд. та передм. І. Зуба. Київ : Рад. письменник, 1984. 238 с.

173. Малярчук Т. Біографія випадкового чуда : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2012. 240 с.

174. Мартович Лесь. Вибрані твори / упоряд., вступ. ст., примітки, словник Лесина В. М. Ужгород : Карпати, 1989. 240 с.

175. Матіос М. Солодка Даруся : драма на три життя Львів : ЛА «Піраміда», 2005. 174 с.

176. Матіос М. Жіночий аркан у саду нетерпіння: поезії. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 176 с.

177. Матіос М. Майже ніколи не навпаки: сімейна сага в новелах. Львів : ЛА «Піраміда», 2007. 308 с.

178. Мацко І. Зажурилась бабуся Зима : казка. URL : https://kazky.org.ua.

179. Мельник Я. Далекий простір: роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 336 с.

180. Мирний Панас. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 1 : Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872–1898). 752 с. ; Т. 2 :

Повість та оповідання. Роман (1897–1918). 640 с.

181. Мовчун Л. Мовна лікарня. Пригоди Лєрки Севрючки і цікаві завдання з культури мови. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 96 с.

182. Москалець К. Зірка на ім'я Марія. Вибрана проза. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 368 с.

183. Мотрич К. Трьохсотлітня Голгофа. Фавор : роман. Київ : Ярославів Вал, 2018. 523 с.

184. Мушкетик Ю. Яса : роман. Київ : Дніпро, 1990. 831 с.

185. Мушкетик Ю. На брата брат : роман. Харків : Фоліо, 2007. 317 с.

186. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : іст. роман. Харків : Фоліо, 2012. 415 с.

187. Нестайко В. Одиниця з обманом : повісті й оповідання для дітей. Харків : ВД «Школа», 2011. 320 с.

188. Нестайко В. Пригоди журавлика : казкова повість. Київ : Майстер-клас, 2012. 112 с.

189. Нехода І. Сад : вірші, поеми, казки / вступ. ст. В. Бичка. Київ : Дніпро, 1971. 512 с.

190. Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 1 : Повісті та оповідання. П'єса. 640 с. ; Т. 2 : Повісті та оповідання, 1986. 631 с.

191. Новік А. Останній спадок : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 480 с.

192. Олесь Олександр. Твори : в 2-х т. / упоряд. Р. П. Радишевський. Т. 1 : Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. Київ : Дніпро, 1990. 959 с.

193. Олійник Б. Поезії. Київ : Дніпро, 1986. 343 с.

194. Осьмачка Тодось. Поезії. Повісті : Старший боярин. Ротонда душогубців. Київ : Наукова думка, 2002. 424 с.

195. Павличко Д. Вибрані твори : у 2 т. / голова редкол. М. П. Зяблюк ; вступ. ст. М. Г. Жулинського. Київ : Українська енциклопедія. Т. 1 : Вірші ; Поеми. 2008. 608 с. Т. 2 : Переклади. 2009. 608 с.

196. Пантюк С. Війна і ми : роман. Київ : Ярославів вал, 2012. 168 с.

197. Пахльовська О. Долина Храмів : поезії. Київ : Рад. письменник, 1988. 166 с.

198. Пашковський Є. Щоденний жезл : роман-есей. Львів : Піраміда, 2011. 424 с.

199. Первомайський Леонід. Твори : в 7-ми т. Київ : Дніпро, 1985. Т. 1 : Поезії. 533 с.; Т. 4 : Дикий мед: сучасна балада. 487 с.

200. Перистий Лесь. Любов в часи фараонів, або мандрівка в країну Пунт. URL : https://books.google.com.ua

201. Підмогильний В. Місто : роман, оповідання. Київ: Дніпро, 2004. 384 с.

202. Підсуха О. М. Вибрані твори : у 2 т. Т. 1 : Лірика. Поеми. Віршована комедія. Київ : Дніпро, 1988. 413 с.

203. Плачинда С. Юрій Яновський : біографічний роман. Київ : Молодь, 1986. 253 с.

204. Покальчук Ю. Озерний вітер. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. 240 с.

205. Покальчук Ю. Таксі-блюз : повісті та оповідання. Харків : Фоліо, 2003. 317 с.

206. Покальчук Ю. Просто любити… : проза та есеї. Харків : Фоліо, 2008. 188 с.

207. Поліщук Я. Мости і мілини : думки. Черкаси : Брама, 2004. 88 с. URL : https://books.google.com.ua.

208. Положій Є. Юрій Юрійович, улюбленець жінок: повість. Харків : Фоліо, 2013. 218с. URL : https://books.google.com.ua.

209. Прохасько Т. НепрОсті : роман. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 140 с.

210. Процюк С. Шибениця для ніжності : повісті. Тернопіль : Джура, 2001. 200 с.

211. Процюк С. Троянда ритуального болю : роман про Василя Стефаника. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 184 с.

212. Процюк С. Маски опадають повільно : роман про Володимира Винниченка. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 304 с.

213. Процюк С. Чорне яблуко : роман про Архипа Тесленка. Київ : Академвидав, 2013. 192 с.

214. Речмедін В. Навперейми долі : роман. Київ : Рад. письменник, 1983. 207 с.

215. Рибак Н. Час сподівань і звершень : роман: у 2-х кн. Київ : Дніпро, 1977. Кн.1 : Скриня Пандори. 615 с. Кн. 2 : Солдати без мундирів. 581 с.

216. Рильський М. Вибрані твори : у 2-х т. Т. 1 : Вірші. Поеми. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2005. 604 с.

217. Рогашко А. Крізь безодню до світла : роман. Харків : Книжковий Куб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 208 с.

218. Рогашко А. Сни з колодязя : роман. Тернопіль : Мандрівець, 2019. 248 с.

219. Роздобудько І. Ґудзик : роман. Харків : Фоліо, 2005. 222 с.

220. Роздобудько І. ЛСД. Ліцей слухняних дружин: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.

221. Роздобудько І. Ґудзик-2. Десять років по тому : роман. Київ : Нора-друк, 2015. 320 с.

222. Романчук Л. Гравітація : коктейль-казка. У 4-х кн. Книга четверта. Гра 4 (закінчення). Гра 5. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 224 с.

223. Росіцький Р. Коли прокидається сила : роман-казка Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 279 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

224. Руденко М. Біла акація: оповідання та нариси. Київ : Рад. письменник, 1962. 207 с.

225. Румянцева С. В ніч на двадцять перше: повість. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 129 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

226. Рутківський В. Джури козака Швайки : роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. 432 с.

227. Рутківський В. Джури – характерники: роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2009. 448 с.

228. Рутківський В. Джури і підводний човен : роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 400 с.

229. Савченко В. Консульська вежа : повісті. Дніпропетровськ : Промінь, 1984. 254 с.

230. Савченко В. Пригода на п’ятому горизонт : оповідання, повісті. Дніпропетровськ : Промінь, 1990 254 с.

231. Савченко В. Золото і кров Сінопа : історичний роман-трилер. Дніпропетровськ : Зоря, 2007. 448 с.

232. Савчук О. Високі хвилі : повість. Київ : Дніпро, 1980. 307 с.

233. Самчук У. На коні вороному. Острог : Вид-во Нац. ун-т «Острозька академія» ; Луцьк : Твердиня, 2007. 424 с.

234. Самчук У. Гори говорять : роман. Київ : Персонал, 2008. 248 с.

235. Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. Київ : Наук. думка, 1985. 574 с.

236. Світлична Г. Літозбір. Вибране. Київ : Дніпро, 1973. 160 с.

237. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина : вірші, сонети, поеми, казки, байки. Київ : Наук. думка, 2001. 294 с.

238. Симоненко В. Вибране. Київ : Школа, 2002. 253 с.

239. Сиротюк М. Побратався сокіл : роман. Київ : Дніпро, 1971. 319 с.

240. Скляренко С. Святослав : роман. Київ : Веселка, 1991. 652 с.

241. Скомаровський В. Зоряна мрія : вірші та поеми. Київ : Молодь, 1992. 103 с.

242. Скомаровський В. Свіжа борозна : вибрані твори / передм. В. Дончика; оформ. В. Савадова. Київ : Веселка, 1987. 189 с.

243. Смілянський Л. Вибране : роман, повість. Київ : Укр. письменник, 2005. 574 с.

244. Смолич Ю. Мир хатам, війна палацам : роман. Харків : Фоліо, 2013. 583 с.

245. Сняданко Н. Армакорд : роман, есе. Харків : Фоліо, 2012. 892 с.

246. Соколян М. І. Зворотня сторона Демонології : худ. роман. 1999. URL : http://chtyvo.org.ua.

247. Соколян М. Кодло (експериментальне дослідження) : повість. Київ : Факт, 2003. 200 с.

248. Соколян М. Балада для кривої варги : повість, оповідання. Київ : Нора-друк, 2005. 160 с.

249. Сорока Ю. Іван Богун : роман: у 2 т. Київ : Будинок письменників України, 2012. Т. 1. 315 с. ; Т. 2. 539 с.

250. Сосюра В. Вибрані твори. В 2 т. Київ : Наук. думка, 2000. Т. 1 : Поетичні твори. 645 с. ; Т. 2 : Поеми. Роман. 549 с.

251. Старицький М. Останні орли : іст. повість із часів гайдамаччини. Львів : Каменяр, 1990. 440 с.

252. Стельмах М. Твори : в 7-ми т. Київ : Дніпро, 1983. Т. 4 : Правда і кривда. Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір. 712 с.; Т. 5 : Дума про тебе. 383 с.; Т. 6 : Чотири броди. 606 с.

253. Стефаник В. Вибрані твори. Харків : Ранок, 2003. 192 с.

254. Стороженко О. Марко Проклятий : вибрані твори. Київ : Знання, 2014. 206 с.

255. Стус В. Палімпсест : вибране. Київ : Факт, 2003. 432 с.

256. Талан С. Букет улюблених квітів : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.

257. Талан С. Купеля : збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 240 с.

258. Талан С. Помилка : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 336 с.

259. Тебешевська О. Тиша немовлених слів : поезії / предм. М. Васильчука. Коломия : Вік, 2006. 72 с.

260. Тесленко А. Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи. Київ : Наук. думка, 1988. 480 с.

261. Тимченко С. Чарівниця та неврятовані. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 141 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

262. Тичина П. Золотий гомін : вибрані твори / вступ. ст., упоряд. та прим. С. А. Гальченко. Київ : Криниця, 2008. 608 с.

263. Третьяков Р. Поезії. Київ : Дніпро, 1986. 202 с.

264. Трублаїні М. Шхуна «Колумб». Київ : Навчальна книга, 2017. 416 с.

265. Тулуб З. Людолови : у 2-х т. Сімферополь : Таврія, 1980. Т. 1. 497 с. ; Т. 2. 590 с.

266. Тютюнник Г. Вир : роман. Київ : Рад. школа, 1990. 512 с.

267. Тютюнник Гр. Вибрані твори : оповідання, повісті. Київ : Дніпро, 1981. 607 с.

268. Українець О. Малхут : роман. Харків : Ранок; Фабула, 2017. 256 с.

269. Українка Леся. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 1 : Поетичні твори. 608 с.; Т. 2 : Драматичні твори. 1987. 726 с.

270. Федорів Р. Єрусалим на горах : роман. Львів : Червона калина, 1993. 501 с.

271. Федорів Р. Отчий світильник : історичний роман. Львів : Червона калина, 1998. 558 с.

272. Фіалко Н. Холодний вітер перемін : роман. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2018. 384 с.

273. Фіалко Н. Нерівний шлюб : повісті, оповідання, новели. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 336 с.

274. Франко І. Мойсей. Перехресні стежки. Київ : Наук. думка, 2001. 384 с.

275. Франко І. Казки : повне зібрання. Дрогобич : Коло, 2013. 663 с.

276. Хвильовий Микола. Новели, оповідання, повість, роман, поетичні твори, памфлети. Київ : Наук. думка, 1995. 813 с.

277. Худенко В. Дим : роман. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 453 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

278. Худенко В. Olya_#1 : роман. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 745 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

279. Цюпа І. Вибрані твори : у 2-х т. Київ: Дніпро, 1981. Т. 1 : Грози й радуги: роман. оповідання. 543 с.; Т. 2 : Краяни: роман. оповідання. 501 с.

280. Чайковський А. Сагайдачний : іст. роман у 3 кн. Київ : Дніпро, 1989. 585 с.

281. Чос В. Роман і Діана : оповідання. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2018. 43 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

282. Шаповал І. В пошуках скарбів : оповідання. Київ : Дніпро 1983. 327 с.

283. Шевченко Н., Шевченко О. Кривава осінь у місті Лева: джіалло по-львівські : роман. Харків : Фоліо, 2008. 251 с.

284. Шевченко Н., Шевченко О. Усе в шоколаді : повісті. Київ : Грані-Т, 2008. 168 с.

285. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.

286. Шевчук В. О. Птахи з невидимого острова : роман, повісті. Київ : Рад. письменник, 1990. 470 с.

287. Шевчук В. Око прірви : роман. Київ : Укр. письменник, 1996. 197 с.

288. Шевчук В. Біс плоті : історичні повісті. Київ : Твім інтер, 1999. 360 с.

289. Шевчук В. Темна музика сосон: роман. Сад житейський думок, трудів та почуттів : автобіографічні замітки. Київ : Акцент, 2003. 448 с.

290. Шкляр В. Чорний ворон : роман. Київ : Ярославів Вал, 2009. 356 с.

291. Шкляр В. Троща : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 416 с.

292. Шкляр В. Тінь сови : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 304 с.

293. Шупта Д. Сонях сонетів. Одеса : Друк, 2001. 307 с.

294. Юрченко В. Пекло на землі. Історичний роман-спогад / упоряд. Р. Федорів. Львів : Червона калина, 1994. 376 с.

295. Яновський Ю. Вершники : роман. Харків : Фоліо, 2006. 318 с.

ПЕРЕКЛАДНА ЛІТЕРАТУРА

1. Блехман М. Римські цифри : роман / пер. О. Гончаренко. URL : https://books.google.com.ua.

2. Дяченко М., Дяченко С. Пригоди Марійки Михайлової: дитячий детектив : для мол. шк. віку; пер. з рос. Н. Брискіна. 3-тє вид. Харків : Фоліо, 2011. 158 с.

3. Несбьо Ю. Кров на снігу II: Ще більше крові : роман / пер. з норв. В. Чайковський. Харків : Фоліо, 2018. 282 с. URL : https://www.yakaboo.ua.

4. Чиксентмігаї М. Потік. Психологія оптимального досвіду /

пер. з англ. Г. Ф. Луіс. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 368 с.

5. Чілачава Р. Дві столиці: українська творчість грузинського поета : Поезії. Переклади. Маргіналії. Есе. Монографії. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 512 с.

ФОЛЬКЛОРНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЗБІРКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

1. Антологія афоризмів / упоряд. Л. П. Олексієнко. Донецьк : «Вид-во Сталкер», 2004. 704 с.

2. Скарбниця народної мудрості / упоряд. Т. М. Панасенко. Харків : Фоліо, 2004. 286 с.

3. Українські народні казки. URL : http://nashakazka.org.ua

4. Українські народні казки. Ігри та завдання. Київ : Кристал Бук, 2017. 176 с.

5. Українські народні пісні : збірник / упоряд. В. Карасьов. Київ : Знання, 2015. 175 с.

6. Українські прислів’я та приказки / упоряд. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1976. 216 с.

7. Улюблені афоризми для розуму і серця / упор. Б. Щавурський. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. 320 с.

8. 100 казок: найкращі укр. нар. казки з іл. провідних укр. худож. : у 3-х т. Т. 1 / за ред. І. Малковича. Вид. 20-те. Київ : А-БАБА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 161 с.

9. 100 тисяч слів про любов, включаючи вигуки : авт. проекту С. Г. Васильєв, О. А. Коваль ; упоряд. С. Г. Васильєв. Харків : Фоліо, 2008. 251 с.

НАУКОВА, НАВЧАЛЬНО-ПОПУЛЯРНА Й НЕПЕРІОДИЧНА ПУБЛІЦИСТИЧНА ЛІТЕРАТУРА. ПІДРУЧНИКИ ТА ПОСІБНИКИ. ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

1. Горбань Ю. А. Історія сучасного світу: соціально-політична історія XV–XX століть : навч. посібник. Київ : Вікар, 2003. 435 с.

2. Горобець В. Князі гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016. 352 с.

3. Драч І. Публіцистика : вибрані статті, інтерв'ю. Харків : Фоліо, 2019. 542 с.

4. Завальнюк А. Ф. Микола Леонтович. Листи, документи, духовні твори. До 130-ї річниці до дня народження. Вінниця : Нова книга, 2007. 272 с.

5. Каменюк М. Анкета для Господа Бога : (про час і про себе – пером публіциста). Вінниця : Державна картографічна фабрика, 2011. 360 с.

6. Клим'юк Ю. І. Функціональне значення притчі в українській літературі до початку XX століття. Питання літературознавства. 1995. Вип. 2. С. 42–52.

7. Коцюбинська М. Книга Споминів: пам'яті друга – Романа Корогодського присвячую. Вінниця : Акта, 2006. 283 с. URL : https://books.google.com.ua.

8. Кралюк П. Ярослав Мудрий. Харків : Фоліо, 2018. 156 с.

9. Кусайкіна Н. Д. Твоя країна – Україна : енциклопедія українського народознавства. Харків: Вид. дім «Школа», 2009. 495 с.

10. Кушнір Р. Багатство як спосіб мислення. Дрогобич : Коло, 2013. 224 с.

11. Кушнір Р. Поведінка людини у формулах і моделях Дрогобич : Коло, 2017. 160 с.

12. Ламанова С. В. Українська мова. 11 клас. Академічний рівень :

плани-конспекти для шкіл з російською мовою навчання. Харків : Ранок, 2011. 304 с.

13. Макєєв В. 100 днів полону, або Позивний «911» : спогади. Харків : Фоліо, 2016. 192 с.

14. Мельниченко В. Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті : монографія. Москва : Олма-пресс, 2006. 655 с.

15. Москалець К. Стежачи за текстом. Вибрана критика та есеїстика. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 400 с.

16. Неборак В. Базилевс: нововіднайдені розділи Львівської Книги Переміщень, переписаної 2005 року. Львів : Срібне слово, 2006. 192 с.

17. Носань С. Ой Дніпро, Дніпро! : докум. повість-реквієм. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2006. 71 с.

18. Остапченко Л. І., Балан П. Г., Поліщук В. П. Біологія : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Генеза, 2017. 256 с.

19. Пелех У. Від Розстріляного до Замученого відродження: 1920–1960–1980 роки в українській літературі. Огляд життя і творчості вибраних авторів. Торонто ; Вінніпег : Видавнича Фундація Гуменюкі, 1988. 266 с.

20. Розпутенко І. Забуття українців. Київ : «К.І.С.», 2008. 180 с.

21. Семасіологія і словотвір : зб. наук. праць / АН УРСР, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. Л. С. Паламарчук. Київ : Наукова думка, 1989. 192 с.

22. Слюсаревський М. Ілюзії і колізії : нариси, статті, інтерв'ю на теми політичної та етнічної психології / переднє слово М. В. Попович. Київ : Гнозис, 1998. 234 с.

23. Слюсаревський М. «Ми» і «Я» в сучасному світі : вибрані твори. Київ : Міленіум, 2009. 340 с.

24. Содомора А. Наодинці зі словом. Львів : Літопис, 1999. 480 с.

25. Степанишин Б. І. Українська поетична афористика минулого тисячоліття. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 208 с.

26. Тагліна О. Основи здоров’я : розробки уроків до підручника. Харків : Ранок, 2018. 80 с.

27. Цаплієнко А. Книга змін. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 191 с.

28. Черкасов В. Ф. Теорія і методика музичної освіти : навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 472 с.

29. Шахівська Т. Є. Небесна Сотня. Герої – не вмирають. Київ : Вид. центр «Гіперіон», 2014. 193 с.

30. Ярова І. А. Охорона праці. Спеціальні розділи : конспект лекцій для студ. спец. 7.092.303 – технологія і устаткування відновлення та підвищення зносостійкості машин і конструкцій. Одеса : Наука і техніка, 2007. 76 с.

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ, ІНФОРМАЦІЙНІ ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА

1. Високий Замок : щоденна суспільно-політична газета, м. Львів. 2014–2019. URL : https://wz.lviv.ua.

2. Віче-інформ (щотижнева газета), м. Луцьк. 2013–2019. URL : http://www.viche.lutsk.ua

3. Газета по-українськи : всеукраїнська суспільно-політична газета. Київ. 2009–2019. URL : https://gazeta.ua

4. Галичина : регіональна газета, м. Івано-Франківськ. 2014–2019. URL : https://galychyna.if.ua

5. Голос України : газета Верховної Ради України, м. Київ. 2018–2019. URL : www.golos.com.ua.

6. Громадське : український інтернет-канал. 2018–2019. URL : https://hromadske.ua.

7. День : щоденна всеукраїнська газета, м. Київ. 2003–2019. URL : https://day.kyiv.ua.

8. Дзеркало тижня : інформаційно-аналітичний тижневик, м. Київ. 2005–2019. URL : https://dt.ua.

9. Економічна правда : інтернет-газета. 2018–2019. URL : https://www.epravda.com.ua.

10. Європейська правда : інтернет-газета. 2016–2019. URL : https://www.eurointegration.com.ua.

11. Закон і бізнес : всеукраїнська щотижнева газета, м. Київ. 2016–2019. URL : https://zib.com.ua

12. ЗНО-клуб : всеукраїнський портал підготовки до ЗНО. 2018–2019. URL : https://znoclub.com

13. Львівська газета : щоденне суспільно-політичне онлайнове видання. 2009–2014. URL : http://gazeta.lviv.ua.

14. Місто над Бугом : радіокомпанія, м. Вінниця. 2018–2019. URL : https://mistonadbugom.com.ua.

15. Рівне вечірнє : інформаційно-аналітична газета Рівненщини. 2007–2019. URL : https://rivnepost.rv.ua/news

16. Рідна Хмельниччина : онлайнове видання Хмельницької області. 2017–2019. URL : http://kh.ridna.ua.

17. Сьогодні : щоденна суспільно-політична газета, м. Київ. 2014–2019. URL : https://segodnya.ua.

18. СТБ : офіційний сайт телеканалу «СТБ». 2014–2019. URL : https://www.stb.ua.

19. Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета), м. Київ. 2011–2019. URL : http://umoloda.kiev.ua.

20. Українська правда : інтернет-газета. 2008–2019. URL : https://www.pravda.com.ua.

21. Українські національні новини : українське інтернет-видання і незалежне українське інформаційне агентство. 2017–2019. URL : http://www.unn.com.

22. Укрінформ : мультимедійна платформа іномовлення України. 2015–2019. URL : https://www.ukrinform.ua.

23. УНІАН : українське незалежне інформаційне агентство новин «УНІАН». 2016–2019. URL : https://www.unian.net.

24. Урядовий портал : офіційний портал органів виконавчої влади України. 2015–2019. URL : https://www.kmu.gov.ua

25. Цензор.нет : сайт новин «Цензор.нет». 2018–2019. URL : https://censor.net.ua.

26. Ювілеї і ювіляри. Випуск 2011 року. / упоряд. О. Шахівський. Київ : Вид-во «Фенікс», 2011. 168 с. URL : https://books.google.com.ua.

27. ICTV : офіційний сайт телеканалу «ICTV». 2018–2019. URL : https://www.ictv.ua/ua

28. SumyNews : Сумський медіа-портал. 2018–2019. URL : http://sumynews.com.

29. Zaxid.net : аналітичне інтернетівське видання Львова. 2018–2019. URL : «Zaxid.net» https://zaxid.net.

30. Zik : сайт інформаційного агентства «Zik», яке відбиває інформаційні процеси у Львові та області, у західному регіону Україні. 2017–2019. URL : https://zik.ua/news

31. 1+1 : офіційний сайт телеканалу «1+1». 2017–2019. URL : https://1plus1.ua.

32. 5-й канал : офіційний сайт 5-й каналу. 2015–2019. URL : https://www.5.ua.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грозян Н. Ф. Основні концепції вивчення членів речення в мовознавстві. [Електронний ресурс]. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. 2015. № 1–2. С. 86–91. URL : http:www.Jvestnik-b.donnu.edu.ua/index/Grozian.

2. Грозян Н. Ф. Об'єктні та суб'єктні інфінітиви в ролі додатка. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Філологічні науки»* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. Київ : Міленіум, 2016. Вип. 248. С. 57–64.

3. Грозян Н. Ф. Інфінітив у ролі другорядних членів речення: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки* / відп. ред. Л. М. Марчук. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. Вип. 41. С. 105–110.

4. Грозян Н. Ф. Детермінантні члени речення в сучасній лінгвістиці: статус, типологія. *Slovak international scientific journal.* 2017. № 11. S. 33–36.

5. Грозян Н. Ф. Змістове наповнення терміна «член речення». *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького, 2017. Вип. 22–23. С. 43–50.

6. Грозян Н. Ф. Критерії і способи розмежування членів речення. *Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки.* Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2017. № 2. С. 97–104.

7. Грозян Н. Ф. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки* / гол. ред. Семенюк О. О. Кропивницький : ЦДПУ імені Володимира Винниченка, 2017. Вип. 151. С. 14–25.

8. Грозян Н. Ф. Функційно-семантичне вираження прилягання в сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (Мовознавство)* / гол. ред. І. Я. Завальнюк. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер», 2017. Вип. 24. С. 9–18.

9. Грозян Н. Ф. Додаток як другорядний член речення: традиційний вимір. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид-во Черкаського національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2018. Вип. 24–25. С. 53–61.

10. Грозян Н. Ф. Засоби вираження синтаксичного зв'язку в сучасній українській мові. *Wshodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal).* № 10 (38). 2018. Ч. 5. S. 49–52.

11. Грозян Н. Ф. Означення як другорядний член речення: структурно-семантичний і стилістичний аспекти. *Лінгвостилістичні студії* / редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. Вип. 9. С. 23–33.

12. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні особливості детермінантів причини (на матеріалі публіцистичних текстів). *Лінгвістика* / за ред. К. Глуховцевої. Старобільськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2018. № 2 (39). С. 76–84.

13. Грозян Н. Ф. Типологія детермінантних членів речення в сучасній лінгвістиці. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2018. Т. 29 (68). № 4. С. 1–6.

14. Грозян Н. Ф. Детермінантні вияви адвербіальних цільових синтаксем у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. Is. 189. VII (55). S. 28–30.

15. Грозян Н. Ф. Обставини як другорядні члени речення в річищі традиційного підходу. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко. 2019. Вип. 31. С. 89–95.

16. Грозян Н. Ф. Проблема синкретизму в системі другорядних членів речення. *Мовознавчий вісник* / відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Черкаський національного ун-ту імені Богдана Хмельницького. 2019. Вип. 26. С. 21–29.

17. Грозян Н. Ф. Структурно-семантичні вияви детермінантів із характеризувальним значенням. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 7–10.

18. Грозян Н. Ф. Корелятивні вияви детермінантів умови та адвербіальних умовних синтаксем. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації* / гол. ред. В. П. Казарін. Київ, 2019. Т. 30 (69). № 2. Ч. 1. С. 10–14.

19. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні вияви детермінантів допусту в сучасній українській мові. *Закарпатські філологічні студії* / гол. ред. І. М. Зимомря. 2019. Вип. 10. Т. 1. С. 21–25.

20. Грозян Н. Ф. Семантико-синтаксичні кореляти детермінантів мети. *Міжнародний філологічний часопис. International journal of philology* / ред. С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. 2019. Вип. 10. № 3. С. 17–25.

21. Грозян Н. Ф. Функційні вияви відокремлених членів речення в сучасній українській мові. *Хуманитарни Балкански Изследвания* / гл. ред. А. Й. Линков. 2019. Т. 3. № 1 (3). С. 59–61.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації:

22. Грозян Н. Ф. Класифікаційні ознаки другорядних членів речення. *Філологічний часопис* / гол. ред. О. Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 21–28.

23. Грозян Н. Ф. Синтаксичне функціювання інфінітива в ролі обставини (на матеріалі «Кобзаря» Тараса Шевченка). *Образне слово Луганщини* / за заг. ред. Л. В. Нікітіної : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка (Старобільськ, 29 квітня 2016 р.). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2016. Вип. 15. С. 97–101.

24. Грозян Н. Ф. Функціювання інфінітива в ролі додатка: проекція на ідіостиль Тараса Шевченка. *Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження :* матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). Київ : Міленіум, 2016. С. 65–67.

25. Грозян Н. Ф. Класифікаційні характеристики означення як другорядного члена речення. *Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives».* Proceedings of the 2nd International symposium (July 25, 2018). New York : Premier Publishing s.r.o. 2018. S. 59–65.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародні наукові та науково-практичні конференції

1. XIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (Переяслав-Хмельницький, 30–31 травня 2015 р. – заочна участь).

2. XVIII Міжнародна конференція з актуальних проблем семантики досліджень «Семантика мовних одиниць» (Харків, 14–15 квітня 2016 р. – участь із доповіддю).

3. VI Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 19–20 травня 2016 р. – участь із доповіддю).

4. VI науково-практична конференція з участю міжнародних науковців «Тарас Шевченко і сьогодення» (до 155-річчя від дня перепоховання Тараса Шевченка на Чернечій горі в м. Каневі) (Сімферополь, 26–27 травня 2016 р. – участь із доповіддю).

5. III Міжнародна науково-практична конференція «Мова і міжкультурна комунікація» (Полтава, 06–07 жовтня 2016 р. – заочна участь).

6. Міжнародна наукова конференція «Бестіарний код у діалозі культур: традиція та сучасність», присвяченої пам’яті професора Олега Васильовича Мішукова (Херсон, 07–08 жовтня 2016 р. – заочна участь).

7. Міжнародний науковий конгрес «Іван Франко: Я єсть пролог…» (до 160-річчя від дня народження) (Львів, 22–24 вересня 2016 р. – заочна участь).

8. Міжнародна наукова інтернет-конференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 26–27 січня 2017 р. – участь у режимі on-line).

9. Міжнародна наукова конференція «Україна і світ: діалог мов та культур» (Київ, 29–31 березня 2017 р. – заочна участь).

10. III Міжнародна наукова конференція «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 16–17 листопада 2017 р. – участь із доповіддю).

11. Міжнародна науково-практична конференція «Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства» (Полтава, 18–19 квітня 2018 р. – заочна участь).

12. VII Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (Черкаси, 17–18 травня 2018 р. – заочна участь).

13. Міжнародна науково-практична конференція «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 30–31 травня 2018 р. – заочна участь).

14. 2 International symposium «Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives» («Гуманітарні та соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи») (New York, July 25, 2018 – заочна участь).

15. Міжнародна науково-практична конференція «Соціокультурні та комунікативні аспекти функціонування мовних одиниць» (з нагоди ювілею доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської) (Київ, 29–30 листопада 2018 р. – участь із доповіддю).

16. Міжнародна науково-практична конференція «Феномен Тараса Шевченка: лінгвістичний, історичний і соціофілософський аспекти» (до-205-річчя від дня народження) (Київ, 12–13 березня 2019 р. – заочна участь).

17. XIV Міжнародна наукова конференція «Проблеми зіставної семантики» (Київ, 26–27 вересня 2019 р. – заочна участь).

18. Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and Education» (Будапешт, Угорщина, 03 лютого 2019 р. – заочна участь);

Всеукраїнські та регіональні наукові та науково-практичні конференції

19. Всеукраїнська науково-практична конференція «Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження» (Київ, 07–08 квітня 2016 р. – участь із доповіддю).

20. XV Всеукраїнська науково-практична конференція імені Віктора Ужченка «Образне слово Луганщини» (Старобільськ, 29 квітня 2016 р. – участь із доповіддю).

21. Всеукраїнська наукова конференція «Поетика художнього тексту» (Херсон, 20 травня 2016 р. – заочна участь).

22. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна україністика: проблеми мови, літератури і культури» (Ізмаїл, 27 травня 2016 р. – заочна участь).

23. Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Іван Франко в сучасному інтелектуальному просторі» (Житомир, 25 жовтня 2016 р. – заочна участь).

24. Всеукраїнська науково-практична конференція «Михайло Стельмах у новітніх парадигмах наукового знання» (Вінниця, 25–26 травня 2017 р. – заочна участь).

25. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в загальноосвітній та вищій школі» (Полтава, 16–17 жовтня 2018 р. – заочна участь).

26. Всеукраїнська наукова конференція «Поетика художнього тексту» (Херсон, 18–19 травня 2018 р. – участь із доповіддю).

27. Всеукраїнська наукова конференція «Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку» (до 70-річчя від дня народження професора П. І. Білоусенка) (Запоріжжя, 18–19 жовтня 2018 р. – заочна участь).

28. Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціокомунікативний простір України: історія та сьогодення (до 125-річчя від дня народження М. Т. Рильського)» (Київ, 20–21 лютого 2020 р. – заочна участь).

29. Регіональна науково-практична конференція «Науково-методичні параметри лінгвістичної освіти (на пошану ветеранів кафедри української мови С. П. Пономаренко та Т. І. Поляруш)» (Кропивницький, 10–11 листопада 2016 р. – заочна участь).

30. Регіональна науково-практична конференція «Сучасна лінгвістична освіта» (Кропивницький, 20–21 квітня 2018 р. – заочна участь).